

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ**

**SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

Cilt: 9 Sayı: 2 Aralık 2007

**TRAKYA UNIVERSITY**

**JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE**

Volume: 9 No: 2 December 2007

**Trakya Univ J Sci**

ISSN 1305 -7766

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

**Cilt: 9 Aralık 2007 Sayı: 2**

**TRAKYA UNIVERSITY  
Journal of Social Science**

**Volume: 9 December 2007 No: 2**

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Dergisi

*Cilt: 9 Sayı: 2 Aralık 2007*

TRAKYA UNIVERSITY  
Journal of Social Science

*Volume: 9 Number: 2 December 2007*

***Dergi Sahibi / Owner***

*Trakya Üniversitesi Rektörlüğü  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına  
Prof. Dr. İlker ALP*

***Editör / Editor***

*Yrd. Doç. Dr. Levent DOĞAN*

***Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board***

***Başkan / Chairman***

*Prof. Dr. İlker ALP*

***Üyeler / Members***

*Doç. Süleyman Sırrı GÜNER  
Doç. Dr. Ali İhsan ÖBEK  
Yrd. Doç. Dr. Levent Doğan  
Yrd. Doç. Dr. Adil OĞUZHAN  
Yrd. Doç. Dr. Ayhan GENÇLER*

***Dizgi / Design***

*Ar. Gör. Esmâ TUNALI  
Ar. Gör. Sedef YAŞ*

***İletişim Adresi / Address***

*T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü  
Güllapoğlu Yerleşkesi – Edirne / TÜRKİYE  
Tel.-Faks: 0284 235 63 00-01  
e-mail: sobedergi@trakya.edu.tr  
tusobeeditor@yahoo.com*

Baskı / Publishing

Trakya Üniversitesi Matbaa Tesisleri / Trakya University Publishing Center

*DANIŐMA KURULU*

Prof.Dr.	Sudi APAK	Trakya Üniversitesi
Prof.Dr.	Sadi UZUNOĐLU	Trakya Üniversitesi
Prof.Dr.	Derman KÜÇÜKALTAN	Trakya Üniversitesi
Prof.Dr.	Hasan Berke DİLAN	Trakya Üniversitesi
Prof.Dr.	Sibel TURAN	Trakya Üniversitesi
Prof.Dr.	Engin BEKSAÇ	Trakya Üniversitesi
Prof.Dr.	Sümer ATASOY	Trakya Üniversitesi
Prof.Dr.	A.Turgay KURULTAY	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.	Mahmut KARAKUŐ	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.	Ahmet TAŐAĐIL	Mimar Sinan Üniversitesi
Prof.Dr.	Gülçin ÇANDARLIOĐLU	Mimar Sinan Üniversitesi
Prof.Dr.	Davut DURSUN	Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr.	İ. Hakkı İNAN	Namık Kemal Üniversitesi
Prof.Dr.	Atilla SAĞLAM	Uludağ Üniversitesi
Doç.Dr.	Sevinç Sakarya MADEN	Trakya Üniversitesi
Doç.Dr.	Süleyman Sırrı GÜNER	Trakya Üniversitesi
Doç.	Aminbey SAPAYEV	Trakya Üniversitesi
Doç.Dr.	Vedat PAZARLIOĐLU	Dokuz Eylül Üniversitesi

## İÇİNDEKİLER

LİDERLİK VE LİDERLİK DAVRANIŞI ÜZERİNE YAPILAN BİR ÇALIŞMA Sinan ÜNSAR	1-18
TASARRUF - YATIRIM – SERMAYE HAREKETLERİ İLİŞKİSİNİN TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ Nagihan OKTAYER, Nazan SUSAM	19-54
A. GRAMSCI DÜŞÜNCESİNDE TARİHSEL BLOK/ HEGEMONYA/ AYDINLAR VE BUNALIM SÜREÇLERİ KAVRAMLARI: A. Baran DURAL	55-68
YAHUDİ DEVLETİ’NİN DEMOGRAFİK TEMELLERİ: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NA KADAR OSMANLI DEVLETİ’NİN FİLİSTİN SİYASETİ Fahri TÜRK	69-104
APOLLONIA AD RHYNDACUM AND THE SANCTUARY OF APOLLO IN MYSIA, NORTHWESTERN TURKEY Serdar AYBEK	105-119
İMADEDDİN ZENGİ VE ARTUKLULAR Aydın USTA	120-137
İNTERNET İLE YENİ MEDYALARDA ÇOCUK VE GENÇLİK YAZINI Hikmet ASUTAY	138-147
ÇOKSESİLİ TÜRK MÜZİĞİ BESTECİLERİ İLE İLGİLİ LİSANSÜSTÜ TEZ VE YAYINLAR ANTOLOJİSİ Ahmet Serkan ECE	148-164
KUZEYDOĞU BULGARİSTAN’IN DELİORMAN (LUDOGORİYE) BÖLGESİ ETNİK TÜRKLERİNDE KINA TÜRKÜLERİ Sibel PAŞAOĞLU	165-182
BURSA’DA MÜZİK ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMINDA ÖĞRENİM GÖRMEKTE OLAN ÖĞRENCİLERİN BURSA BÖLGE DEVLET SENFONİ ORKESTRASI’NIN SANATSAL VE AKADEMİK ETKİNLİKLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ Bertugan ALBAYRAK, Atilla SAĞLAM	183-205
TÜRKİYE’DE UYGULANAN PARA POLİTİKALARININ TARIMSAL ÜRETİME ETKİSİ: MODEL DENEMESİ Emel YILDIZ, Adil OĞUZHAN	206-225
İRAN’IN ETNİK ATEŞ ÇEMBERİ Çeviren: Murat YORULMAZ	226-236
Kitap Tanıtımı: Üniversiteler İçin Türk Dili Yazılı Ve Sözlü Anlatım, Kriter Yayınları, İstanbul 2007, 393 s. Sevgi ÖZTÜRK	237-244
Kitap Tanıtımı: Sultan Mahmut Kaşgarlı’nın Şiirlerinden Seçmeler, Nobel Yayınları, Ankara Ocak 2007, XIV+202 s. Sevgi ÖZTÜRK	245-247

## **LİDERLİK VE LİDERLİK DAVRANIŞI ÜZERİNE YAPILAN BİR ÇALIŞMA**

**Sinan ÜNSAR\***

### **ÖZET**

Liderliği, başkalarını etkileme ve yönlendirme süreci olarak tanımlayabiliriz. Liderlik günümüzde işletmeleri başarılı kılan önemli unsurlardan birisidir. Liderliğin önemini kavrayan işletmeler daha başarılı olmaktadır. Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme, İktisat ve Kamu Yönetimi bölümlerinde öğrenim gören lisans öğrencilerinin liderlik davranışlarını tanımlamak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Araştırmadan elde edilen bulguların değerlendirilmesi sonucunda öğrencilerin liderlik davranışları belirlenmiş ve çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Liderlik, işletme, başarı, davranış, grup

### **ABSTRACT**

#### **A STUDY ON LEADERSHIP AND LEADERSHIP BEHAVIOR**

Leadership can be defined as the process of influencing and directing others. Today, leadership is one of the most important factors, bringing achievement to the organizations. The organizations, being aware of the significance of leadership, might be more successful. The scope of this study is to define the leadership behaviors of the graduate students studying in the departments of Economic and Administrative Sciences and Economics and Public Administration of Trakya University. Following the assessments of the findings obtained from the study, leadership behaviors of the students have been determined and some certain suggestions have been proposed.

**Key Words:** Leadership, business, achievement, behavior, group

---

\* Yrd.Doç.Dr. Trakya Üniversitesi İ.İ.B.F İşletme Bölümü Edirne.

## **GİRİŞ**

Geçmişten günümüze tarihsel süreç irdelendiğinde bazı kişilerin diğerlerinden farklı olduğu ve toplumları ve kitleleri peşlerinden sürüklemeyi başardıkları görülür. Günümüz açısından değerlendirdiğimizde globalleşen dünyamızda gerek ulusal gerekse uluslar arası rekabette yine böyle liderlere ihtiyaç vardır. Özellikle işletmeler açısından baktığımızda konu daha da önem kazanmaktadır. İşletmelerdeki grupları motive edecek onları gösterdikleri hedefler doğrultusunda gitmelerini sağlayacak etkili liderlere gereksinim hızla artmaktadır. Bu makalede liderlik kavramı irdelenmiş, liderliğin rolü ve önemi ve diğer unsurları açıklanmıştır. Özellikle araştırma bölümünde geleceğin yönetici adayları olarak gördüğümüz iktisadi ve idari bilimler fakültesi öğrencilerinin potansiyel liderlik davranışları ortaya konmaya çalışılmış, elde edilen bulgular tarafımızca yorumlanmış, gerekli değerlendirmeler yapılarak bir takım önerilerde bulunulmuştur.

## **LİDERLİK KAVRAMI**

Liderlik tanımlaması kolay bir kavramdır fakat onu anlamak ve araştırmak/irdelemek zordur (Dessler, 1998: 330). Liderlik kavramı çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Liderlik belirli şartlar altında , belirli kişisel veya grup amaçlarını gerçekleştirmek üzere, bir kimsenin başkalarının faaliyetlerini etkilemesi ve yönlendirmesi süreci olarak tanımlanabilir (Koçel, 2005: 583). Liderin ortaya çıkması için, belirli bir grubun olması ve grup üyelerinin liderlik özelliklerine sahip bir kişiyi izlemesi gerekir. Bu durumda lideri grup üyeleri tarafından izlenen kişi şeklinde tanımlayabiliriz (Erdoğan, 1997: 330). Bir başka tanım ise liderliği başkalarını iş yapmayı istemeye ikna etme sanatı olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma göre liderlik, bir dizi yetenek ve nitelik değildir. Liderliğin bir sanat yönünün olduğu kabul edilmektedir (Paksoy, 2002: 166). Diğer bir tanım ise liderliği her amaca yönelik iletişim süreci yardımı ile kişiler arası davranışı etkilemedir diyerek iletişimin rolünü belirlemektedir (Baysal ve Tekarslan, 1998: 201). Tanımlardan da anlaşılacağı gibi liderlik; belli bir grubu, liderin amaçları ve hedefleri doğrultusunda iletişim sürecini kullanarak etkileme ve yönlendirme sanatı olarak değerlendirilebilir.

## LİDERİN ROLÜ ve ÖNEMİ

Liderlik; iletişim süreci, kişilerarası davranış ve motivasyonla ilgili bir durumdur ve dinamik bir süreçtir (Mullins, 1996: 246). Liderin rolü sıklıkla dev/büyük organizasyonlarda çarpıcı bir şekilde görülür. Tıpkı General Elektric'in CEO'su Jack Welch'in 1980'li yıllarda uyuyan bir dev olarak kabul edebileceğimiz General Electric firmasını 21. yüzyıla parlak bir şekilde taşıdığına olduğu gibi (Davis and Newstrom: 2002: 163). Liderlik, örgüt ve o örgütteki insanları ve tüm potansiyeli başarıya ulaştıran son harekettir. Liderler kişisel yetenek, yaratıcılık ve vizyonlarını işin maddesi olan mamul ve hizmetlere sevk ederler. Yöneticiler, kişisel zekalarını iş sürecine uygularlar; heyecanları örgütün yönetilmesindedir. İlerlemek isteyen örgütler yatırımlarını liderlere yapmalıdırlar. Bu açılarından bakılınca grup yada örgüt içerisindeki liderlik fonksiyonları aşağıdaki gibi belirlenebilir (Şahin, Temizel, Örselli, <http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/15-03.pdf>, 20.03.2007):

- Gruplar için bir davranış modeli ortaya koymak,
- Grup faaliyetlerini düzenlemek,
- Grup ideolojilerini belirlemek,
- Grupları dışarıda temsil etmek,
- Grup içindeki tartışmaları engellemek,
- Grup üyelerini ödüllendirmek.

Bu fonksiyonlara sahip olan liderler, insan ilişkilerinin en iyi şekilde oluşmasına imkan verebilir. Akıl ve mantığın hakim olduğu kuvvetli bir iş gücü oluşturabilir. Çünkü liderlik, ne yapacağını bilen, ne yaptığının farkında olan bir personel felsefesi meydana getirir. Liderden yoksun olan örgütler, geleceğe yönelik vizyon, misyon ve hedef belirleyemezler. Geleceğin yaşayan örgütleri olabilmenin yolu güçlü ve vizyon sahibi bir lidere sahip olmaktan geçer. İşletmelerde eğer liderler olmazsa, örgütler sadece bir insan ve makine yığını olurlar. İşletmelere hayat veren ve onları dinamik yapan husus sahip oldukları liderlerdir.

Tarihsel süreç içinde liderlik bir çok araştırmacının ilgisini çekmiş ve konuyla ilgili olarak pek çok araştırma yapılmıştır. Liderlikle ilgili olarak yapılan araştırmaları iki grupta toplayabiliriz. Birincisi liderlik özelliklerini dikkate alarak yapılan araştırmalar, ikincisi ise liderlik davranışlarını dikkate alarak yapılan



araştırmalar. Yapılan araştırmalar liderliğin dört önemli değişkenle yakından ilgili olduğunu göstermiştir. Bunlar sırasıyla şunlardır (Güney, 2000: 514):

*Birinci Değişken:* Toplumu oluşturan bireyleri etkileyen, liderin kendisidir. Liderin kişisel özellikleri birbirinden farklı olabilir, aynı şekilde sahip olduğu bilgiler de farklı olabilir. Bu farklılık liderlerin kişiliğiyle ve liderlik süreciyle ilgili araştırmalara imkan tanır.

*İkinci Değişken:* Liderin izleyicileri gruptur. Bu izleyici grubu da birbirinden farklı özellikler gösterebilir.

*Üçüncü Değişken:* Liderin ve izleyicilerin etkileşimde buldukları durum ve ortamdır. Bu etkileşim ortamları da farklı olabilir. Bunları; sosyal, siyasal ve ekonomik ortamlar olarak belirtebiliriz.

*Dördüncü Değişken:* İstenilen sonuçtur. Bu değişkeni başkalarını istenilen sonuç ve amaçlara ulaştırmak için onları etkileme çabasında bulunma şeklinde açıklanabilir.

## **LİDERLİK BİÇİMLERİ**

Konuyla ilgili olarak liderlik biçimleri aşağıda gösterildiği gibidir (Başaran, 2004: 87):

*Yoksullaşmış Liderlik:* Lider izleyenleri kendi başına bırakır. Lider ne izleyenlerle ne de üretimle ilgilenir. Günlük işleri ve iletişimi yürütmekle yetinir. Zorda kaldığında tehlike yaratmayacak kararlar verir, ama bunların sorumluluğundan kaçır. Lider, ya yönetimi bırakmayı ya da yaşadıkları yüzünden küskündür. Bu tür liderlik başboş liderliğe benzer.

*Göreve Bağımlı Liderlik:* Lider, izleyenlerle ilişkisini keser, tüm gücünü amaçlara ulaşmak için harcar. Verimi arttırmak tek amacıdır. İzleyenlerin gereksinmeleri, lideri pek ilgilendirmez. Üretimi hızlandırmak için gerekirse tüm yetkilerini kullanır. Bu tür liderlik, otokratik liderliğe benzer.

*İnsancıl Liderlik:* Lider, ulaşılacak amaçlarla değil, kendini izleyenlerle ilgilenir. Üretim, izleyicilerin isteğine bırakılır. Lider, grup üyelerinin gereksinmelerini özenle karşılar. Grup içinde rahat, dostça bir hava vardır. İyi ilişkilerin, üretimi de arttıracak görüşü hakimdir.

Temel olarak, lider astlarıyla iyi ilişkiler geliştirmeye yöneliktir (Jones, George, Hill, 2000: 474)

*Uzlaşmacı Liderlik:* Lider, izleyenlerine de üretime de orta düzeyde ilgi gösterir. Lider, amaçlara ulaşmada ve izleyenlerin gereksinmelerini karşılamada kimsenin yakınamayacağı orta bir yol tutturmayı yeğler. Lider, üretim için izleyenlere yaptığı baskıyı, onları hoşnut ederek dengelemeye çalışır.

*Takım Liderliği:* Lider, göreve ve izleyenlerine yüksek düzeyde ilgi gösterir. Liderin ve izleyenlerin yeterliği yüksektir. Lider kendini izleyenlerle birlikte görevini takım bilinciyle yapmaya çalışır.

Liderlerin işlerini yaparken başkalarının fark edilebilen çeşitli davranışları vardır. Bunlar, onlar hatta yüzlerce fark edilebilen değişik davranış biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bu konuda yapılan araştırmalar, liderin çok sayıdaki davranışları arasından ikisinin çok belirgin olup, astarınca fark edildiği ve önemsendiğini göstermektedir. Liderin bu iki belirgin davranış boyutu; kişiye yönelik davranışları ile işe yönelik davranışlarıdır (Ülgen ve Mirze, 2006: 375).

## YÖNTEM

Bu çalışma Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin potansiyel liderlik davranışlarını tanımlamak ve belirlemek amacıyla yapılmıştır. Fakültede öğrenim gören 832 öğrenciden örneklem olarak 300 öğrenci araştırma kapsamına alınmıştır. Anket, İktisat bölümünden 100, İşletme bölümünden 100 ve Kamu Yönetimi bölümünden de 100 öğrenciye uygulanmıştır. Veriler, Ohio Eyalet Üniversitesi tarafından geliştirilen “Liderlik Davranışlarını Tanımlama Anketi” ile toplanmıştır. Anket iki bölüme oluşmaktadır. Birinci bölüm, öğrencilerin sosyo-demografik özelliklerini belirleyen, ikinci bölüm ise liderlik davranışlarını tanımlayan sorulardan oluşmaktadır. İkinci bölüm 60 soru olup, 5’li likert ölçeği kullanılmıştır.

Likert tipi bir ölçeğin güvenilirliğini test etmek için; Cronbach tarafından geliştirilen ve kendi adıyla anılan  $\alpha$  Cronbach katsayısının kullanılması gerekir. Ölçeğin  $\alpha$  katsayısı ne kadar yüksek olursa bu ölçekte bulunan maddelerin o ölçüde

birbirleri ile tutarlı ve aynı ölçeğin unsurlarını tanımlamaya yönelik maddelerden oluştuğu söylenebilir. Likert tipi bir ölçekte yeterli sayılabilecek güvenirlik katsayısı mümkün olduğunca 1'e yakın olmalıdır. Alfa değeri 0 ile 1 arasında değerler alır ve kabul edilebilir bir alfa değerinin en az 0,7 olması arzu edilir. Araştırmamızda bu değer 0.78 çıktığı için çalışmanın güvenilir olduğu söylenebilir. (Büyüköztürk, 2002: 91). Anketler doldurulurken öğrencilerden sorulardaki ifadelerden kendilerine en uygun olan birini işaretlemeleri istenmiştir. Anketlerin doldurulmasından sonra elde edilen verilere faktör analizi uygulanmıştır. Çıkan sonuçlar irdelenerek yorumlanmıştır. İstatistiksel işlemlerin gerçekleştirilmesinde SPSS istatistik programı kullanılmıştır.

Anket sorularının yapılan analizinde, liderlik davranış faktörlerinin; üyelik, temsil etme, yapıyı hareket geçirme, amaçların bütünleştirilmesi, iletişim, örgütlenme, tanıma, üretim ve hükmetme olmak üzere 9 boyutu (değişkeni) kapsadığı belirlenmiştir. Her ifade faktör yükü hesaplanarak ilgili değişkenle ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir (Yiğit, 2004: 22)

## **BULGULAR ve YORUM**

Araştırmanın kapsamındaki 300 öğrenciye ait sosyo-demografik özellikler aşağıda belirtildiği gibidir.

Öğrencilerin 173 (%57.7)'ü kız, 127 (%42.3)'si erkektir. Fakültede öğrenim gören öğrencilerin 15 (%5)'i meslek lisesi, 47 (%15.7)'si Anadolu lisesi, 112 (%37.3)'si süper lise, 3 (%1)'ü fen lisesi, 118 (%39.3)'i düz lise, 5 (%1.7)'i de diğer liselerden mezun olmuşlardır. Öğrencilerin annelerinin; 124 (%41.3)'ü ilkokul, 120 (%40)'si ortaokul-lise, 16 (%5.3)'sı ön lisans, 28 (%9.3)'i lisans mezunu olup, 6 (%2)'sı okur-yazar, 6 (%2)'sı da okur-yazar değildir. Öğrencilerin babalarının; 91 (%30.3)'i ilkokul, 121 (%40.3)'i ortaokul-lise, 20 (%6.7)'si ön lisans, 65 (%21.7)'i lisans mezunu olup, 2 (%0,7)'si okur-yazar, 1 (%0.3)'i de okur-yazar değildir. Öğrencilerin yaşlarının ortalaması 20.76 olup ailelerinin toplam ortalama geliri 940 Türk Lirasıdır ve ortalama olarak da 2 kardeşe sahiptirler.

Araştırmaya ait faktörler aşağıda sunulmuştur.

**Faktör 1.** Astlarıyla ve çevresiyle iletişim kurma ve organize etme davranışlarını belirleyen bu faktörde temsil, yapıyı hareket geçirme, bütünleştirme, iletişim ve üretim değişkenleri ilgili faktör yükleri ile birlikte yer almıştır.

No	Değişken	Faktör Yüğü	
57	Temsil	0.63	Çalıştığım kuruma yardımcı olabilecek kişilerle ilişki kurarım.
14	Y.H.Geçirme	0.59	Astlarımdan işyerinin kurallarına uymalarını beklerim.
59	Bütünleştirme	0.55	Yeni fikirleri kabulde acele davranmam.
31	İletişim	0.54	Her işten kimin sorumlu olduğunu bilirim.
38	Üretim	0.54	Belli bir süre içinde yapılması gerekli iş miktarını astlarıma bildiririm
39	Temsil	0.50	İş yerim için özel avantajlar sağlamaya çalışırım
36	İletişim	0.40	Astlarıma, kendilerinden ne beklediğimi açıkça söylerim

Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi: % 13.12

**Faktör 2.** Ekip çalışmasını, iletişimi ve yönetime katılmayı belirleyen bu faktörde, bütünleştirme, iletişim ve hükmetme değişkenleri ilgili faktör yükleri ile birlikte yer almıştır.

No	Değişken	Faktör Yüğü	
27	Bütünleştirme	0.61	Astlarımdan bir ekip halinde çalışmalarını özendiririm
16	İletişim	0.60	Astlarıma, daha önce tartışılmış ancak sonuca ulaşmamış sorunları yeniden tartışmak için, bir araya getiririm
7	Bütünleştirme	0.53	Astlarımla birlikte ekip çalışması yaparım
26	İletişim	0.52	Astlarımdan birbirleriyle haberleşmelerini kolaylaştıracak olanakları sağlarım
52	Hükmetme	0.38	Astlarımdan bölüm içi kararlara katılmalarını sağlarım

Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi: % 5.68

**Faktör 3.** Otoriter yönetim tarzını, iletişim eksikliğini ve plansız çalışmayı belirleyen bu faktörde, hükmetme, tanıma, örgütlenme ve iletişim değişkenleri ilgili faktör yükleri ile birlikte yer almıştır. İletişim değişkeni olumsuz bir korelasyon göstermektedir.

No	Değişken	Faktör Yüğü	
40	Hükmetme	0.62	Yaptığım işlerde astlarıma danışmam
46	Tanıma	0.60	Hata yapan astımı huzursuz ederim
41	Örgütlenme	0.60	Bir plana dayanmadan çalışırım
20	Hükmetme	0.57	Astlarımdan çalışma saatlerini onlara danışmadan değiştiririm.
43	İletişim	-0.46	Astlarımdan benimle konuşurken rahat olmalarını sağlarım

42 Hükmetme 0.42 Üzerinde tartışma yapılmayacak bir tarzda konuşurum

Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi: % 4.99

**Faktör 4.** Serbestiyetçi liderliği ve iletişimi belirleyen bu faktörde, hükmetme, üyelik, üretim ve iletişim değişkenleri ilgili faktör yükleri ile birlikte yer almıştır.

No	Değişken	Faktör Yüğü	
10	Hükmetme	0.68	Herkesi kendince en iyi olduğuna inandığı şekilde serbest bırakırım
5	Üyelik	0.61	Astlarımla yaptığım toplantılarda dostça şakalar ve yorumlar yaparım
8	Üretim	0.57	Astlarımla çalışma tempolarına karışmam
6	İletişim	0.36	Astlarıma her konuda bilgi veririm

Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi: % 3.46

**Faktör 5.** İşlerin organizasyonunu ve değişimi belirleyen bu faktörde, örgütlenme ve yapıyı harekete geçirme değişkenleri ilgili faktör yükleri ile birlikte yer almıştır.

No	Değişken	Faktör Yüğü	
3	Örgütlenme	0.73	Yapılacak işleri sıraya koyar ve ne yapacaklarını planlarım
23	Örgütlenme	0.62	Yapılması gereken işlerin sonuçlarını önceden hesaplarım.
4	Y.H.Geçirme	0.46	İş yerimde yeni fikirlerin kabul ve uygulama olanağının olmadığını araştırırım

Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi: % 2.97

**Faktör 6.** Astlar arasında iletişime ve insana önem vermeyi belirleyen bu faktörde, tanıma, üyelik ve iletişim değişkenleri ilgili faktör yükleri ile birlikte yer almıştır.

No	Değişken	Faktör Yüğü	
56	Tanıma	0.75	Belirli bir işimi yapan astımı diğerlerine tanıtırım
55	Üyelik	0.46	Astlarımla düzenlenen sosyal faaliyetlere katılırım
44	İletişim	0.30	İşyerimde astlarımla arasında meydana gelen anlaşmazlıklardan haberdar olurum

Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi: % 2.73

**Faktör 7.** Değişime açık olmayı, kaliteli üretime önem vermeyi ve demokratik davranmayı belirleyen bu faktörde, örgütlenme, üretim ve tanıma değişkenleri ilgili faktör yükleri ile birlikte yer almıştır.

No	Değişken	Faktör Yüğü	
13	Örgütlenme	0.63	Mevcut uygulamalar konusunda yenilik yapılması gerektiğinde bunu
58	Üretim	0.58	astlarıma söylerim
12	Tanıma	0.58	Yapılan işin miktarından çok kalitesine önem veririm Eleştiride bulunduğum zaman nedenlerini açıklarım

Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi: % 2.66

**Faktör 8.** Otoriter yönetici özelliğini belirleyen bu faktörde, iletişim değişkeni ilgili faktör yükleri ile birlikte yer almıştır.

No	Değişken	Faktör Yüğü	
1	İletişim	0.70	Yapılan işler hakkında bilgi verilmesini isterim
11	İletişim	0.59	Astlarımla tarafından alınan kararlar üzerinde bilgi sahibi olmayı
54	İletişim	0.34	isterim Çeşitli konularda astlarımla ne düşündüklerinden ve ne hissettiklerinden haberim olur.

Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi: % 2.57

**Faktör 9.** Yöneticinin firmasını dış çevreye karşı temsil yeteneğini belirleyen bu faktörde, temsil ve üretime değişkenleri ilgili faktör yükleri ile birlikte yer almıştır.

No	Değişken	Faktör Yüğü	
9	Temsil	0.68	İş yerimi eleştirilere karşı savunurum
47	Temsil	0.58	Kendimi sevmeyen kişi yapacağımı bilsem de işyerimi savunurum
19	Temsil	0.57	İş yerimin dışındaki kişilere, iş yerimin ne kadar önemli olduğunu
48	Üretim	0.46	belirtirim Çok çalışarak astlarıma örnek olmak isterim

Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi: % 2.42

**Faktör 10.** Firma içinde doğal ve samimi etkileşimi belirleyen bu faktörde, üyelik değişkeni ilgili faktör yükleri ile birlikte yer almıştır.

No	Değişken	Faktör Yüğü	
35	Üyelik	0.81	Astlarıma adlarıyla hitap ederim
15	Üyelik	0.80	Astlarımla bana adıyla hitap etmelerini isterim

Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi: % 2.38

**Faktör 11.** Astlarını değerlendirmede ve işin yürütümünde standart yöntemleri kullanmayı ve değişime direnci belirleyen bu faktörde, örgütlenme ve yapıyı harekete geçirme değişkenleri ilgili faktör yükleri ile birlikte yer almıştır.

No	Değişken	Faktör Yüğü	
51	Örgütlenme	0.80	Astlarını değerlendirmede standart bir yöntem kullanımını
33	Örgütlenme	0.71	Standart yöntemlerin kullanılmasını özendiririm
24	Y.H.Geçirme	0.32	İşlerin yapılma(usul) yöntemlerindeki değişmelere karşı direnme gösteririm

Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi: % 2.26

**Faktör 12.** Üretimi, astlarına önem vermeyi, ve öncülüğü belirleyen bu faktörde, üyelik, üretim, bütünleştirme ve yapıyı harekete geçirme değişkenleri ilgili faktör yükleri ile birlikte yer almıştır.

No	Değişken	Faktör Yüğü	
45	Üyelik	0.62	Astlarımın kişisel sorunlarını kendileriyle tartışırım.
18	Üretim	0.48	Benim için ne miktar iş çıkarıldığı önemlidir.
17	Bütünleştirme	0.43	Astlarımın işyeri içinde ve dışında kişisel olarak mutlu olmalarına çalışırım
34	Y.H.Geçirme	0.36	Yapılacak işleri ben başlatırım

Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi: % 2.14

**Faktör 13.** Yöneticinin egoistliğini ve kuralların eleştirilmesini istemeyen bu faktörde, hükmetme ve bütünleştirme değişkenleri ilgili faktör yükleri ile birlikte yer almıştır.

No	Değişken	Faktör Yüğü	
25	Hükmetme	0.71	Kendi çıkarlarıma aykırı olacak hareketlerden kaçınırım
49	Bütünleştirme	0.44	İş yerime mal olmuş faaliyetlerin astlarım tarafından eleştirilmesini istemem

Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi: % 2.05

**Faktör 14.** Astlarına danışmayı ve işletmeyi dışarıda temsil etmeyi belirleyen bu faktörde, hükmetme ve temsil değişkenleri ilgili faktör yükleri ile birlikte yer almıştır.

No	Değişken	Faktör Yüğü	
30	Hükmetme	0.74	Astlarımın belli konularda bana yol göstermelerini anlayışla karşılarım

29	Temsil temsilcisi gibi	0.46	İş yerim dışındaki davranışlarımda, iş yerinin bir hareket ederim
----	---------------------------	------	---

Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi: % 2.01

**Faktör 15.** İletişimi ve çalışanları motive etmeyi belirleyen bu faktörde, tanıma değişkeni ilgili faktör yükleri ile birlikte yer almıştır.

No	Değişken	Faktör Yüğü	
32	Tanma	0.67	Kişiyi eleştirmektense belli bir hareketi eleştiririm
2	Tanma	0.45	Astlarımdan birisi iyi bir şey yaptığı zaman takdir ettiğimi çeşitli şekillerde belirtirim

Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi: % 1.99

**Faktör 16.** Otoriteyi ve karşılıklı iletişimi belirleyen bu faktörde, bütünleştirme ve iletişim değişkenleri ilgili faktör yükleri ile birlikte yer almıştır.

No	Değişken	Faktör Yüğü	
37	Bütünleştirme	0.50	Ortaya dedikodular çıktığında önlemeye çalışırım
21	İletişim	0.48	İşletmedeki gelişmeler hakkında sürekli bilgi edinirim
53	İletişim	0.44	İş yerimdeki yerimin ve ağırlığımin astlarımla anlaşıldığından emin olmak isterim

Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi: % 1.92

**Faktör 17.** Otoriter ve işe yönelik çalışmayı seven ve değişime karşı istekli olmamayı belirleyen bu faktörde, üretim ve örgütlenme değişkenleri ilgili faktör yükleri ile birlikte yer almıştır.

No	Değişken	Faktör Yüğü	
28	Üretim	0.72	Astlarımdan yapabileceklerinden fazlasını isterim
50	Örgütlenme	-0.38	İş yerimde değişim yapmaya ve yeniliklere karşı istekliyimdir

Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi: % 1.83

**Faktör 18.** Dikkatli ve tedbirli çalışmayı belirleyen bu faktörde, yapıyı harekete geçirme değişkeni ilgili faktör yükü ile birlikte yer almıştır.

No	Değişken	Faktör Yüğü	
60	Y.H. Geçirme	0.68	Yeni fikirleri kabulde acele davranmam

Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi: % 1.72



**Faktör 19.** Çalışanlarını onere ve motive etmeyi belirleyen bu faktörde, tanıma değişkeni ilgili faktör yükü ile birlikte yer almıştır.

No	Değişken	Faktör Yükü	
22	Tanıma	0.78	Gerektiği zaman astlarımı, başkalarının yanında överek vb. onurlandırırım

Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi: % 1.70

Yukarıda tablolar halinde açıklanan faktörlere ilişkin yorumlar aşağıdaki gibidir:

### 1. Liderlik ve Üyelik

Öğrencilerden alınan yanıtlara göre üyelik 10. faktörde en yüksek yükleri almakta 12., 4. ve 6 faktörlerde de etkili olduğu görülmektedir. Dördüncü faktörde öğrenciler astlarla yaptıkları toplantılarda dostça şakalar ve yorumlar yapacaklarını, altıncı faktörde astlarıyla beraber düzenlenen sosyal faaliyetlere katılacaklarını, onuncu faktörde astlarına adlarıyla hitap edeceklerini ve astlarının kendilerine adıyla hitap etmelerini isteyeceklerini, on ikinci faktörde ise astlarının kişisel sorunlarını kendileriyle tartışacaklarını ifade etmişlerdir. Buradan öğrencilerin astlarıyla, iyi bir iletişim kuracaklarını, samimi bir davranış içinde olacaklarını, sosyal faaliyetlere önem vereceklerini ve astlarının sorunlarına çözüm arayan bir tarz içinde bulunacakları öngörülebilir.

### 2. Liderlik ve Temsil Etme

Öğrencilerin belirttiğine göre, temsil boyutu 9. ve 1. faktörlerde en yüksek yükleri almakta ayrıca 14. faktörde de etkili olduğu görülmektedir. Öğrenciler; birinci faktörde çalıştığı kuruma yardımcı olabilecek kişilerle ilişki kurabileceklerini, işyerleri için özel avantajlar sağlamaya çalışabileceklerini, dokuzuncu faktörde işyerlerini eleştirilere karşı savunabileceklerini, kendilerini sevilmeyen kişi yapacağını bilseler de işyerlerini savunacaklarını, iş yerlerinin dışındaki kişilere, iş yerlerinin ne kadar önemli olduğunu belirteceklerini, on dördüncü faktörde de iş yerlerinin dışındaki davranışlarında, iş yerinin bir temsilcisi gibi hareket edeceklerini ifade etmişlerdir. Bu söylemlere göre öğrencilerin işlerine ve iş yerlerine sadık ve

bağlı olabileceklerini, dış çevreye karşı firmalarını savunabileceklerini ve dışarıdan iş ile ilgili kişilerle iletişim kurabilecek durumda olduklarını anlaşılmaktadır.

### **3. Liderlik ve Yapıyı Harekete Geçirme**

Ankete verilen yanıtlardan anlaşıldığına göre, yapıyı harekete geçirme boyutu 18., 1., ve 5. faktörlerde en yüksek yükleri almakta olup 11. ve 12. faktörlerde de etkili olduğu görülmektedir. Öğrenciler, birinci faktörde astlarından işyerinin kurallarına uymalarını bekleyeceklerini, beşinci faktörde iş yerlerinde yeni fikirlerin kabul ve uygulama olanağının olup olmadığını araştıracaklarını, on birinci faktörde işlerin yapılma(usul) yöntemlerindeki değişmelere karşı direnme göstereceklerini, on ikinci faktörde yapılacak işleri kendilerinin başlatacaklarını, on sekizinci faktörde de yeni fikirleri kabulde acele davranmayacaklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerin verdikleri cevaplardan beşinci faktör ile on birinci faktörler arasında bir çelişki görülmektedir. Sonuç olarak öğrencilerin astlarından iş yeri kurallarına uymalarını bekleyeceklerini, değişim durumlarında duruma göre davranacaklarını ve temkinli olacakları tespit edilmiştir.

### **4. Liderlik ve Amaçların Bütünleştirilmesi**

Amaçların bütünleştirilmesi davranışında, bütünleştirme boyutu 1. ve 2. faktörlerde en yüksek yükleri almakta olup, 12., 13. ve 16. faktörlerde de etkili olduğu belirlenmiştir. Öğrenciler 1. faktörde yeni fikirleri kabulde acele davranmayacaklarını, ikinci faktörde astlarını bir ekip halinde çalışmalarını özendireceklerini ve astlarıyla birlikte ekip çalışması yapacaklarını, on ikinci faktörde astlarının işyeri içinde ve dışında kişisel olarak mutlu olmalarına çalışacaklarını, on üçüncü faktörde iş yerlerine mal olmuş faaliyetlerin astları tarafından eleştirilmesini istemeyeceklerini ve on altıncı faktörde ise ortaya dedikodular çıktığında önlemeye çalışacaklarını belirtmişlerdir. Böylece öğrencilerin ekip çalışmasına önem verdikleri, çalışanların mutlu olmasını istedikleri, dedikoduyu engelleyecekleri ve bazı konularda eleştirilmeyi sevmedikleri söylenebilir.

## **5. Liderlik ve İletişim**

Öğrencilerin anket yanıtlarına göre, iletişim boyutu; 1., 2., 8., ve 16. faktörlerde en yüksek yükleri almakta olup, 4. ve 6. faktörlerde de etkili olduğu görülmüştür. 3. faktörde ise negatif değer almıştır. Öğrenciler birinci faktörde her işten kimin sorumlu olduğunu bildiklerini ve astlarına, kendilerinden ne beklediklerini açıkça söyleyeceklerini, ikinci faktörde astlarını, daha önce tartışılmış ancak sonuca ulaşmamış sorunları yeniden tartışmak için, bir araya getireceklerini ve astlarının birbiriyle haberleşmelerini kolaylaştıracak olanakları sağlayacaklarını, üçüncü faktörde astlarının kendileriyle konuşurken rahat olmalarını sağlayamayacaklarını, dördüncü faktörde astlarına her konuda bilgi vereceklerini, altıncı faktörde işyerlerinde astları arasında meydana gelen anlaşmazlıklardan haberdar olacaklarını, sekizinci faktörde yapılan işler hakkında bilgi verilmesini isteyeceklerini, astları tarafından alınan kararlar üzerinde bilgi sahibi olmayı isteyeceklerini ve çeşitli konularda astlarının ne düşündüklerinden ve ne hissettiklerinden haberlerinin olacaklarını, on altıncı faktörde ise işletmedeki gelişmeler hakkında sürekli bilgi edineceklerini ve iş yerlerindeki yerimin ve ağırlığının astlarımla anlaşıldığından emin olmak isteyecekleri ifade etmişlerdir. Buradan öğrencilerin iletişim sürecine gereken önemi verdiklerini ve çalışanlarıyla işle ilgili olarak çok yönlü iletişim kurabilecekleri görülmektedir.

## **6. Liderlik ve Örgütlenme**

Ankete verilen cevaplara göre örgütlenme boyutu; 3., 5., 7. ve 11. faktörlerde en yüksek yükleri almakta olup, 17. faktörde ise negatif değer almıştır. Öğrenciler üçüncü faktörde bir plana dayanmadan çalışacaklarını, beşinci faktörde yapılacak işleri sıraya koyup, ne yapacaklarını planlayacaklarını, yapılması gereken işlerin sonuçlarını önceden hesaplayacaklarını, yedinci faktörde mevcut uygulamalar konusunda yenilik yapılması gerektiğinde bunu astlarına söyleyeceklerini, on birinci faktörde astlarını değerlendirmede standart bir yöntem kullanacaklarını ve standart yöntemlerin kullanılmasını özendireceklerini, on yedinci faktörde ise, iş yerlerinde değişim yapmaya ve yeniliklere karşı istekli olacaklarını vurgulamışlardır. Sonuç olarak öğrencilerin işleri planlayarak çalışacaklarını, yeniliklere karşı açık olacaklarını ve performans değerlendirmeye önem verdikleri görülmektedir.

### **7. Liderlik ve Tanıma**

Tanıma boyutu; 6., 15. ve 19. faktörlerde en yüksek yükleri almış olup, 3. ve 7. faktörlerde de etkili olmuştur. Öğrenciler üçüncü faktörde hata yapan astlarını huzursuz edeceklerini, altıncı faktörde belirli bir işimi yapan astını diğerlerine tanıttıklarını, yedinci faktörde eleştiride bulunduğu zaman nedenlerini açıklayacaklarını, on beşinci faktörde kişiyi eleştirmektense belli bir hareketi eleştireceklerini ve astlarından birisi iyi bir şey yaptığı zaman takdir ettiğini çeşitli şekillerde belirteceklerini, on dokuzuncu faktörde ise gerektiği zaman astlarını, başkalarının yanında överek vb. onurlandıracaklarını belirtmişlerdir. Buradan öğrencilerin motivasyon unsuruna önem verdiklerini ve kişilerin gönüllerini kazanarak işleri yaptıracağını ifade edilebilir.

### **8. Liderlik ve Üretim**

Ankete verilen yanıtlardan anlaşıldığına göre, üretim boyutu; 4., 7. ve 17. faktörlerde en yüksek yükleri almış olup, 1., 9., ve 12. faktörlerde de etkili olmuştur. Öğrenciler birinci faktörde belli bir süre içinde yapılması gerekli iş miktarını astlarına bildireceklerini, dördüncü faktörde astlarının çalışma tempolarına karışmayacaklarını, yedinci faktörde işin miktarından çok kalitesine önem verecekleri, dokuzuncu faktörde çok çalışarak astlarına örnek olmak isteyeceklerini, on ikinci faktörde benim için ne miktar iş çıkarıldığı önemli olacağını ve on yedinci faktörde ise astlarından yapabileceklerinden fazlasını isteyeceklerini ifade etmişlerdir. Sonuç olarak öğrencilerin işin niceliğinden çok niteliğine önem vereceklerini, üretimle ilgili hedef belirledikten sonra astlarına karışmayacaklarını ve kendilerinin performans ve çalışmalarıyla astlarına örnek bir lider olmak istedikleri söylenebilir.

### **9. Liderlik ve Hükmetme**

Son olarak Hükmetme boyutu; 4., 13. ve 14. faktörlerde en yüksek yükleri almış olup, 2. ve 3. faktörlerde de etkili olmuştur. Öğrenciler ikinci faktörde astlarının bölüm içi kararlara katılmalarını sağlayacaklarını, üçüncü faktörde astlarının çalışma saatlerini onlara danışmadan değiştireceğini ve üzerinde tartışma

yapılmayacak bir tarzda konuşacaklarını, dördüncü faktörde herkesi kendince en iyi olduğuna inandığı şekilde serbest bırakacaklarını, on üçüncü faktörde kendi çıkarlarına aykırı olacak hareketlerden kaçınacaklarını, on dördüncü faktörde ise astlarının belli konularda bana yol göstermelerini anlayışla karşılayacaklarını ifade etmişlerdir. Burada yönetime katılma ve çalışanları yönlendirme durumları mevcut olsa da belli oranda otoriter lider tipi davranışların ortaya çıktığını da görülmüştür.

### **SONUÇ ve ÖNERİLER**

Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin liderlik davranışlarını tanımlamak ve belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmanın sonucunda öğrencilerin sorulara verdikleri yanıtlar değerlendirildiğinde öğrencilerin liderlikle ilgili potansiyel durumlarının ortaya çıkarıldığı söylenebilir. Yani öğrencilerin gelecekte mezun olduklarında istihdam edilecekleri firma veya kurumlarda gösterecekleri olası liderlik davranış ve özellikleri belirlenmiştir. Araştırma kapsamındaki kişiler öğrenci olduğu ve henüz bir firmada çalışmadıkları için sorulara verdikleri yanıtlar birer potansiyel olarak değerlendirilmiş ve öğrencilerin ileride gösterecekleri olası liderlik davranışları olarak kabul edilmiştir. Yukarıda bulgular bölümü ve aşağıdaki sonuçlar kısmı irdelendiğinde öğrencilerin liderlik özellik ve davranışlarını geliştirmeye yönelik derslerin fakülte ders müfredatına konulması gerektiği tavsiye edilebilir. Bu nedenle konuyla ilgili çalışmalar yapılmalı ve uygulamaya konulmalıdır. Öğrencilere, liderliğin işletmeler için vazgeçilmez bir unsur olduğu bilinci kazandırılmaya çalışılmalıdır. Globalleşen ve rekabetin hız kesmediği Dünya’ımızda işletmeleri başarılı ve farklı kılabacak olan, üstün liderlik özelliklerine sahip olan yöneticilere bağlı olacaktır. Ayrıca İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin ileride yönetici adayı olduğunu düşündüğümüzde bunun öneminin bir kez daha ortaya çıktığı söylenebilir. Liderliğin geliştirilebilir bir özellik olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda liderlik ile ilgili bilgi ve vaka çalışmalarını içeren derslerin, öğrencilere 3. ve 4. sınıfta okutulmasının yararlı olabileceğini söyleyebiliriz. Özellikle liderin karar verme davranışını geliştirecek uygulamalı vaka çalışmaları büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışma sonucunda öğrencilerin liderlik davranışlarına yönelik olarak olası tespit edilen durumlar aşağıda sunulmuştur.

1. Öğrenciler astlarıyla, iyi bir iletişim kuracaklar, samimi bir davranış içinde olacaklar, sosyal faaliyetlere önem verecekler ve astlarının sorunlarına çözüm arayan bir tarz içinde bulunacaklardır.

2. Öğrencilerin işlerine ve iş yerlerine sadık ve bağlı olabileceklerini, dış çevreye karşı firmalarını savunabileceklerini ve dışarıdan iş ile ilgili kişilerle iletişim kurabileceklerdir.

3. Öğrencilerin astlarından iş yeri kurallarına uymalarını bekleyeceklerini, değişim durumlarında duruma göre davranacaklarını ve temkinli olacakları söylenebilir.

4. Öğrencilerin ekip çalışmasına önem verdikleri, çalışanların mutlu olmasını istedikleri, dedikoduyu engelleyecekleri ve bazı konularda eleştirilmeyi sevmedikleri ifade edilebilir.

5. Öğrencilerin iletişim sürecine gereken önemi verdiklerini ve çalışanlarıyla işle ilgili olarak çok yönlü iletişim kurabilecekleri öngörülebilir.

6. Öğrencilerin işleri planlayarak çalışacaklarını, yeniliklere karşı açık olacaklarını ve performans değerlendirmeye önem verecekleri görülmüştür.

7. Öğrenciler motivasyon unsuruna önem verip, kişilerin gönüllerini kazanarak işleri yaptıracaklardır.

8. Öğrencilerin işin niceliğinden çok niteliğine önem vereceklerini, üretimle ilgili hedef belirledikten sonra astlarına karışmayacaklarını ve kendilerinin performans ve çalışmalarını astlarına örnek bir lider olmak istedikleri söylenebilir.

9. Öğrencilerin yönetime katılma ve çalışanları yönlendirme durumları mevcut olsa da belli oranda otoriter lider tipi davranışların ortaya çıktığı da öngörülebilir.

## KAYNAKÇA

- Başaran, İ.E. (2004): *Yönetimde İnsan İlişkileri*, Ankara: Nobel Yayınevi, 3. Baskı.
- Baysal C., Tekarslan E. (1998): *Davranış Bilimleri*, İstanbul: İ.Ü İşletme Fakültesi Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş. (2002): *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Dessler G. (1998): *Management*, USA, Prentice-Hall International, inc.
- Erdoğan, İ. (1997): *İşletmelerde Davranış*, İstanbul: İ.Ü İşletme Fakültesi Yayınları.
- Güney, S. (2000): *Davranış Bilimleri*, Ankara: Nobel Yayın.
- Jones G.R., George J.M., Hill C.W.L. (2000): *Contemporary Management*, USA, Irwin McGraw Hill Companies, Second Edition.
- Koçel, T. (2005): *İşletme Yöneticiliği*, İstanbul: Arıkan BasımYayım Dağıtım Ltd.Şti., 10 Bası
- Mullins L. J. (1996): *Management and Organizational Behaviour*, G.Bretain, Pitman Publishing, Fourth Edition.
- Newstrom J.W. *Organizational Behavior*, Boston, Mc Graw Hill Irwin Companies, Eleventh Edition
- Paksoy, M. (2002) *Çalışma Ortamında İnsan ve Toplam Kalite Yönetimi*, İstanbul, İ.Ü İşletme Fakültesi Yayınları.
- Şahin A., Temizel H., Örselli E. (Bankacılık Sektöründe Çalışan Yöneticilerin Kendi Liderlik Tarzlarını Algılayış Biçimleri İle Çalışanların Yöneticilerinin Liderlik Tarzlarını Algılayış Biçimlerine Yönelik Uygulamalı Bir Çalışma. [Http://libf.Ogu.Edu.Tr/Kongre/Bildiriler/15-03.Pdf](http://libf.Ogu.Edu.Tr/Kongre/Bildiriler/15-03.Pdf). 20.03.2007)
- Ülgen, H., Mirze (2006): *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, İstanbul: Literatür Yayınları, 3.Baskı
- Yiğit, R. (2004): “Klinik Sorumlu Hemşirelerinin Liderlik Davranışları” *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 4 (1).

## TASARRUF - YATIRIM – SERMAYE HAREKETLERİ İLİŞKİSİNİN TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Yard. Doç. Dr. Nagihan Oktayer\*  
Yard. Doç. Dr. Nazan Susam\*

### Özet

Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkelerin en önemli iktisadi sorunlarından biri, büyümenin temel determinantlarından olan yatırımların finansmanı için gerekli olan tasarruf düzeyinin yetersizliğidir. Günümüzde birçok gelişmekte olan ülke, yurtiçi yatırımların finansmanında karşı karşıya kaldıkları tasarruf yetersizliği sorununu, yabancı sermaye ile gidermeye çalışmaktadır. Ülkelerarasında sermaye hareketliliğinin artmasıyla birlikte, ulusal tasarruflarla yurtiçi yatırımlar arasındaki ilişkinin zayıfladığı ileri sürülmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de 1962-2006 dönemi özel ve kamu kesimi toplam net tasarruflarında ortaya çıkan açıklar ile sermaye hareketleri arasındaki ilişki Feldstein-Horioka (1980) hipotezine göre zaman serileri metodolojisi kullanılarak test edilmiştir. Modelde iki aşamalı Engle-Granger tahmin yöntemi kullanılmaktadır. Hesaplamalar sonunda değişkenlerin aynı dereceden entegre oldukları ve dengesizlik hatası ( $u_t$ ) yani kalıntıların durağanlık özelliğini gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. EKK yöntemi kullanılarak yapılan hesaplamalarda ise tasarruf ve yatırım arasındaki uzun dönemli koentegrasyonun varlığı ortaya çıkmaktadır. Ancak yatırım ve tasarruflar arasında bu ilişkinin çıkması sermaye hareketi hipotezini yok saymamakta, hesaplanan koentegrasyon vektörünün istatistiksel olarak birden küçük olması, yurtiçi yatırımlar ve tasarruflar arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı durumunda bile uluslararası sermayenin hareketli olduğu anlamına gelmektedir.

---

\* İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Maliye Bölümü Bütçe ve Mali Planlama  
[noktayer@istanbul.edu.tr](mailto:noktayer@istanbul.edu.tr) 0212 440 0000 / 11062



**Anahtar Kelimeler:** Feldstein- Horioka Paradoksu, Tasarruf, Yatırım, Sermaye Hareketleri.

### Abstract

One of the biggest problems of developing countries, like Turkey, is the insufficiency of savings for financing their investments that is crucial for economic growth. This gap is financed by foreign capital in today's global economies. It is generally believed that, the correlation between national savings and domestic investments becomes weak when there is high capital mobility between countries.

In this study, the relationship between the deficits incurred in net public and private sector savings and capital movements during the term of 1962 - 2006 in Turkey has been tested using the time series methodology in line with Feldstein - Horioka Hypotesis. In the model, two steps Engle-Granger forecast model has been utilised. At the end of calculations, its been concluded that the variables were integrated at the same degree and ( $u_t$ ), or residuals, are stationary. In the calculations using OLS method, long term cointegration exists between the savings and investments. But the existence of this relationship does not deny capital movement hypotesis, statistically; calculated cointegration vector being less than one means international capital was mobile even in the case of a long term relationship between domestic investments and savings exists.

**Key Words:** Feldstein- Horioka Puzzle, Savings, Investment, Capital flows.

## TASARRUF - YATIRIM – SERMAYE HAREKETLERİ İLİŞKİSİNİN TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

### I.Giriş

1970'li yıllarda yaşanan krizlerle birlikte dünyada oluşturulan yeni liberal çözüm reçetesi, ulusal planda üretim ve mali piyasaların serbestleştirilmesi, uluslararası planda ise dış ticaret ve sermaye hareketleri üzerindeki sınırlamaların kaldırılması şeklinde olmuştur. Bretton Woods sisteminin yıkılışı ile gelişen

küreselleşme süreciyle birlikte, gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye akımlarında önemli artışlar olmuş ve ülkeler arasındaki ekonomik sınırlar büyük ölçüde kalkmıştır.

1980’li yıllara gelindiğinde ise dış finansman imkanlarındaki daralma sonucunda, gelişmekte olan ülkeler kalkınma ve büyümelerini gerçekleştirmek amacıyla gereksinim duydukları sermaye birikimini sağlamak için, dış borç ve ticari banka kredileri şeklindeki özel sermaye akımlarının bileşimini değiştirerek, doğrudan yatırım ve portföye dayalı yabancı sermayeye kaymıştır.

1980’li yıllarda, gerek ileri kapitalist ülkelerde, gerekse bu dönemde dış borç bulabilmek için IMF’nin ve Dünya Bankası’nın dayatmış olduğu “yapısal uyum programlarını” uygulamak zorunda kalan Türkiye gibi az gelişmiş kapitalist ekonomilerde kamu kesiminin üretici birimlerinin özel kesime devredilerek, piyasa alanına çekilmesi, kısaca özelleştirme, üretim alanında liberalleşmeyi simgeleyen önemli bir iktisat politikası aracı olarak gündeme gelirken, mali piyasalardaki liberalleşmenin simgesi, faiz oranlarının serbest bırakılması olmuştur (İnsel ve Sungur, 2003). Böylece sermaye akımlarının resmi kanallardan özel kanallara doğru kaymış olması ve cari işlemler ile olan bağlantısının zayıflaması, sermayenin kendi dinamikleri çerçevesinde hareket etmesine ve ödemeler dengesinin finansmanı dışında arbitraj kazancı elde etmeye çalışan sermaye büyüklüklerinin oluşmasına neden olmuştur.

Dünya ekonomisinde yaşanan bu küreselleşme süreci ve liberal politikaların ön plana çıkması, Türkiye gibi pek çok gelişmekte olan ülkedeki ekonomik gelişme ve büyümeyi sermaye hareketlerindeki artışa bağlamıştır.

Türkiye ekonomisinin büyüme sürecini yabancı sermayeye bağlamasının en büyük nedeni yurtiçi tasarrufların yetersiz olmasıdır. Tasarruflarımızın, yatırımlarımızdan düşük olması ve ödemeler dengemizin iç tasarruf açığını giderecek kadar cari fazla verememesi, yeni yatırımların yapılabilmesi için yurtdışı tasarrufların ülkeye çekilmesini gerekli kılmıştır.

Bu çalışmanın amacı sermaye hareketliliğinin derecesini, belirli bir teorik çerçevede açıkladıktan sonra, Türkiye ekonomisindeki tasarruf yatırım ilişkisini ortaya koymak ve tasarruf yetersizliğinden kaynaklanan yabancı sermaye girişlerini incelemektir. Ayrıca çalışmada, Feldstein-Horioka modeline dayandırılan, tasarruf,

yatırım ve sermaye hareketliliği ilişkisi Türkiye örneğinde ekonometrik olarak zaman serileri analizi ile test edilecektir.

## II. Teorik Çerçeve ve Literatürdeki Görüşler

Ekonominin genel dengesi içinde tüketicilerin ve kamunun talepleri karşılandıktan sonra üretim miktarından geriye kalan kısım, yurtiçi tasarrufları oluşturur. Kapalı bir ekonomide yurtiçi tasarruflar, kamu ve özel kesimin tasarrufları toplamından oluşur ve toplam tasarruflar daima yatırımlara eşittir (Krugman ve Obstfeld, 1994: 308).

Açık ekonomi denge modelinde ise, dış ticaret söz konusu olduğundan, üretimin bir kısmı yurtdışına ihraç olurken, dahili harcamaların bir kısmı da yurtdışında üretilmiş olan mal ve hizmetlere yani ithalata yönelir. Böylece açık ekonomide genel denge; tüketim, yatırım, kamu harcamaları ve ihraç edilen mal ve hizmetler toplamından, ithal edilen mal ve hizmetlerin çıkarılması sonucu elde edilen miktarın, yurtiçi piyasadaki toplam talebe eşitlenmesi ile sağlanır ( Kenen, 2000:304).

$$Y = C + I + G + EX - M \quad (1)$$

Açık ekonomi denge modeline göre üretim toplam talebi aşıyorsa, cari işlemler ve dış ticaret pozitifdir. Cari işlemler fazlası veya dış ticaret fazlası olan bir ülke üretiminin hepsini kendisi tüketmiyor demektir ve üretiminin bir kısmını dış dünyada pazar sahibi olabilmek için kullanır ( Kenen, 2000: 285). Ters bir durumda, ülkedeki talep fazlası mutlaka kendini dış açıkla gösterir.

Cari işlemler dengesi yurtiçindeki özel sektör ve kamu sektörünün oluşturduğu iki dengenin toplamına eşittir. Buna göre;

$$(S - I) + (T - (G + TR)) = EX - M \quad (2)$$

Cari işlemler açıkları, ya tasarruflardaki azalış ve yatırımlardaki artıştan kaynaklanır ya da kamu açıklarında bir artış söz konusudur, yani cari işlemler açıklarının oluşması özel tasarrufların azalmasının veya büyük kamu açıklarının belirtisidir.

Cari işlemler dengesi, bir ülkedeki ticaret ve transferlerden kaynaklanan nakit akışlarının ve aynı zamanda finansman ihtiyacının da bir ölçüsü olduğundan, bir ülke belirli bir miktarda cari işlemler açığına sahipse, ülke cari işlemlerini, yabancı bir ülkenin kaynaklarından borçlanarak ya da kendi varlıklarını satarak artırması

gerekecektir. Bu durumda finansal nakit akışlarının dengelenmesini sağlayan sermaye hesabı ve sermaye hesabı tarafından ölçülen sermaye hareketleri söz konusu olacaktır (Roubini ve Backus, 2001:2).

Sermaye hareketlerinin derecesi söz konusu olduğunda, sermaye hareketlerinin büyüklüğünü, cari işlemler açıklarının yanı sıra vergiler, döviz kurları ve optimal tasarruflar gibi diğer ekonomik değişkenler de etkileyecektir. Böylece sermaye hareketlerinin derecesinin belirlenmesinde farklı yaklaşımlara ulaşmak mümkün olacaktır. Bu alanda ulusal tasarruf ve yatırımların ne ölçüde paralel hareket ettiğinin test edilmesine dayanan teorik görüşlerin yanı sıra uygulamada, farklı ülkelerdeki alternatif risk varlıklarının getirilerinin karşılaştırılmasına dayanan görüşler mevcuttur.

Literatürdeki pek çok çalışmada sermaye hareketliliği gerek teorik gerekse ampirik olarak incelenmiştir.

Zamanlararası (*intertemporal*) yaklaşıma göre tam sermaye hareketliliğinin olduğu bir durumda, ekonominin aktörlerinin (hanehalkı, firmalar, kamu kesimi) zamanlararasıda yatırım ve tasarrufa olan tercihleri, cari işlemler açıkları veya fazlalarını oluşturur. Cari işlemlerde oluşacak olan herhangi bir dengesizlik durumu, ya borçlanma ya da diğer ülkelere borç verme ile sonuçlanır (Sach, 1981). Böylece cari işlemler dengesi, bir ülkenin belirli bir dönemde diğer yabancı ülkelere olan net yükümlülüklerinin değerindeki değişme olarak açıklanabilir.

Sach'a göre, iktisadi aktörlerin ekonomide ortaya çıkan şoklara ilişkin tepkisi, bu şokların beklenti dahilinde olup olmamalarına ve bunların devamlı mı yoksa geçici nitelikte mi bir karektere sahip olmalarına bağlı olarak değişir. Ekonomide faaliyet gösteren bireyler ve kurumların ortaya çıkan şoklar karşısında tüketim ve yatırım kararlarına ilişkin olarak takınacakları tavır, bu şokların temel ekonomik faktörleri hangi yönde ve nasıl etkileyeceğine bağlı olacaktır.

Zamanlararası yaklaşıma göre, ekonomide negatif yönlü geçici şokların ortaya çıkması halinde cari açık oluşacak diğer dönemlerde ise cari fazla söz konusu olacaktır. Uzun süreli gelir şokları ise cari açık ya da fazlasına sebebiyet vermez. Uzun süreli ve daimi gelir şoklarında, iktisadi birimler tüketim düzleştirmesine gidecek ve tüketimlerini, gelirlerindeki düşüşe eşit miktarda kısacaklardır. Bununla birlikte tüketiciler, negatif şokların gerçekleştiği durumlarda, gelir yönünden ortaya

çıkan kayıplarının bir kısmını dışarıdan borçlanma yolu ile gelecek döneme aktarabileceklerdir. Tıpkı bireyler gibi ülkeler de, üretken yatırım fırsatları ile karşılaştıklarında söz konusu fırsatları değerlendirmek için, bugünkü tüketimlerini kısmak yerine, gelecek dönem gelirlerine karşılık, dışarıdan borçlanma yolunu tercih edeceklerdir (Sach, 1981 ve Yıldırım, 2000: 123).

Obstfeld ve Rogoff ise, tam sermaye hareketliliğinin olduğu bir durumda, zamanlararası yaklaşım ile cari işlemler açıklarını ve sermaye hareketliliğini şu şekilde ifade etmiştir; bir ülkenin net yabancı varlıkları  $B$  olarak tanımlandığında,  $t$  zaman periyodunun sonunda bir ülke ekonomisinin net yabancı varlıklarının değeri  $B_{t+1}$  olacaktır ve buna bağlı olarak, net yabancı varlıklar ile ilişkilendirilen cari işlemler dengesi eşitliği,

$$CA = B_{t+1} - B_t \quad (3) \text{ olacaktır.}$$

Cari işlemler dengesi ekonominin genel dengesi ile ilişkilendirildiğinde ise, yatırım tasarruf dengesi olarak aşağıdaki denklige ulaşılacaktır (Obstfeld ve Rogoff, 1994:8).

$$\begin{aligned} CA_t = B_{t+1} - B_t &= Y_t + r_t B_t - C_t - G_t - I_t \quad (4) \\ &= S_t^P + S_t^G - I_t \\ &= S_t^T - I_t \end{aligned}$$

Böylece bir ülkede harcamaların gelirden fazla olması, yatırımların yurtiçi tasarruflardan fazla olması ya da yurtiçi tasarrufların azalması cari işlemler açıklarının oluşmasına neden olacaktır.

Bir ülkede bulunan doğal zenginliklere veya teknolojik gelişmelere bağlı olarak yatırımların arttığını düşünürsek, eğer yurtiçi tasarruflar bu yatırımları karşılamak için yeterli olmazsa, ülke cari işlemler açığı verecek ve yabancı tasarrufların finansmanına güvenmek zorunda kalacaktır. Böylece yurtiçi ekonomi için yapılan tüm yeni yatırımlar orijinalinde yabancı firmalar ya da tasarruflar tarafından yapılacak ve cari işlemler açıkları da yabancı sermaye tarafından finanse edilmiş olacaktır.

Ülkeye girecek yabancı sermayenin yanı sıra yapılacak yatırımın türü ve bileşimi de önem arz etmektedir. Ülkede yapılan yatırımlar, ticarete konu olan malların üretimine ilişkin ise yurtdışına yapılacak olan ticaret, ülke borçlarının kapatılıp cari işlemler fazlası verilmesine yardımcı olacaktır. Eğer yeni yatırımlar ile

üretilen mallar ticarete konu edilmeyen mallara ilişkin ise ülkenin bu mallar için yabancı piyasalardan borçlanması ya da yabancı sermaye akışı ekonomide yeni finansal krizler ortaya çıkaracaktır (Roubini ve Backus, 2001: 14-15).

Literatürde sermaye hareketliliğinin derecesini yatırım tasarruf ilişkisi ile açıklayan diğer bir görüş Feldstein ve Horioka'ya aittir. Feldstein ve Horioka'nın modelinde yurtiçi tasarruflar ile dünya sermaye hareketleri arasındaki ilişki iki görüş çerçevesinde karşılaştırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Mükemmel sermaye hareketliliğinin olduğu bir durumda, bir ülkede yaratılan tasarrufların miktarı ile ülkedeki yurtiçi yatırım arasında ilişki yoktur. Diğer yandan, eğer portföy tercihleri ve kurumsal kısıtlamalar ile sermaye akışı engelleniyorsa, yurtiçi tasarruflardaki artış ilave yurtiçi yatırımlara öncelikli olarak yansıtılacaktır (Feldstein, Horioka, 1980:328).

Feldstein ve Horioka'ya göre, "Mükemmel dünya sermaye hareketliliği söz konusu iken, yurtiçi tasarruflar ve yurtiçi yatırımlar arasında herhangi bir ilişki yoktur. Çünkü mükemmel sermaye hareketliliğine sahip ülkelerde, yurtiçi yatırımlar, dünya çapındaki sermaye havuzundan finanse edilirken, yurtiçi tasarruflar ise dünya çapındaki cazip yatırım imkanlarını değerlendirmek üzere ülke dışına çıkacaktır." (Feldstein, Horioka, 1980:317). Aksine, eğer biriken tasarruflar orijinal ülkedeki yatırımlara aktarılıyorsa, ülkeler arasındaki yatırım oranlarında ortaya çıkan farklılık, tasarruf oranlarındaki farka tekabül edecektir.

Feldstein ve Horioka (1980), yaptıkları çalışmada, yurtiçi yatırım oranları ile yurtiçi tasarruf oranları arasındaki ilişkiyi, 1960-74 dönemi verileri ile, onaltı OECD ülkesi için, en küçük kareler yöntemini kullanarak hesaplamışlardır. Ulaştıkları sonuçlar, güçlü bir şekilde mükemmel dünya sermaye hareketliliği hipotezinin aksini iddia etmekte ve halihazırdaki tasarrufların çoğunun ülke içinde kalmaya eğilimli olduğunu belirtmektedir.

Feldstein ve Horioka'nın bulguları bu alanda çok sayıda çalışmanın hareket noktasını teşkil etmiş ve konuya ilişkin zengin bir literatürün doğmasına yol açmıştır. Özellikle 1980'lerin sonlarına doğru küreselleşme ve finansal entegrasyon sürecinin de hız kazanmaya başlamasıyla birlikte konu farklı yönleri ile ele alınmıştır.

Literatürde, bu alanda yapılan bazı çalışmalar F-H'nin sonuçlarını destekler nitelikte olmakla birlikte (Feldstein, 1983; Dooley vd., 1987; Tesar, 1991, Narayan,

2005), yapılan çoğu çalışmada F-H tarafından ortaya konan bulgular çeşitli yönlerden, farklı açıklamalar getirilmek suretiyle eleştirilmiş ve bir sorunsal olarak değerlendirilmiştir. Çünkü sermaye piyasaları birbirine entegre olurken Feldstein ve Horioka'nın ulaştığı sonuç şaşırtıcı bulunmuştur (Murphy, 1984; Obstfeld, 1986; Summers, 1988; Wong, 1990; Gulley, 1992; Sinn, 1992; Baxter ve Crucini, 1993; Coakley ve Kulasi, 1997; Hussein, 1998 ).

F-H'nın sonuçlarına getirilen eleştirilerden biri, bir ülkedeki tasarruf ve yatırımlar arasındaki ilişkinin ekonomideki diğer faktörlerden de etkilenebileceği ve bu ilişkinin sermaye hareketliliği ile açıklanmaya çalışılmasının yetersiz ve yanıltıcı olabileceği görüşüdür. Örneğin Summers (1988) ve Obstfeld (1986) yaptıkları çalışmalarda nüfustaki artış ve verimlilik şoklarının yatırım ve tasarruf ilişkisini etkileyeceğini belirtirken, Murphy (1986) ve Wong (1990) ise ticarete konu olmayan mallar ve mobilitesi düşük olan üretim faktörleri söz konusu olduğunda, tam sermaye hareketliliği olsa bile yurtiçi tasarruf ve yurtiçi yatırımlar arasında pozitif bir ilişkinin olabileceğini vurgulamışlardır.

Bazı çalışmalarda ise, devletin çeşitli nedenlerle sermaye giriş ve çıkışlarını kontrol etmesi ve cari işlemler dengesine müdahale etmesi halinde tasarruf ve yatırımlar arasındaki ilişkinin sermaye hareketliliğinden bağımsız olarak etkilenebileceği ifade edilmiştir. Summers (1988), Bayoumi (1990), Bayoumi ve Artis (1991), McClure (1994) ve Levy (1995) yaptıkları çalışmalarda, cari denge hedefi doğrultusunda gerçekleştirilen devlet müdahaleleri karşısında sermaye hareketliliğine rağmen tasarruf ve yatırımlar arasındaki ilişkinin pozitif olabileceğini ortaya çıkarmışlardır.

F-H paradoksunu sınavan çalışmaların çoğunda gelişmiş ülkeler esas alınmakla birlikte, bazı çalışmalarda tasarruf-yatırım ve sermaye hareketleri ilişkisi gelişmekte olan ülkeler açısından incelenmiştir. Narayan (2005), tasarruf-yatırım ilişkisini Çin ekonomisi için incelemiş ve Feldstein-Horioka hipotezi ile tutarlı sonuçlara ulaşmıştır. Analizde ilk olarak sabit döviz kuru rejiminin uygulandığı 1952-1994 dönemi ele alınmış, ardından 1952-1998 dönemi bir bütün olarak incelenmiştir. Sabit kur rejiminin uygulandığı 1952-1994 döneminde tasarruf ve yatırımlar arasında çok kuvvetli bir ilişki olduğu tespit edilmiş ve bu durum, ilgili

dönemde Çin’de sermaye hareketlerinin oldukça kısıtlı olmasına bağlanmıştır (Narayan, 2005:1985).

Özmen ve Parmaksız (2000) ise İngiltere için yaptıkları çalışmada, 1948-98 yılları arası uzun dönemli tasarruf yatırım ilişkisinin, 1979 yılında döviz kontrollerinin kaldırılması ile kaybolduğunu öne sürmektedir. Bunu destekleyici ampirik sonuç, 1948-79 arası dönem için “tasarruf tutma katsayısının” 0.86, 1980-98 arası için ise 0.31 olarak bulunmasıdır.

Kalyoncu (2005) tarafından yapılan çalışmada, 1962-2003 yılları itibariyle Feldstein ve Horioka yöntemi kullanılarak, Türkiye için sermaye serbestliği ölçülmeye çalışılmış ve tasarruf yatırım serilerinin eşbütünleşik olup olmadığını belirlemeye yarayan ekonometrik zaman serisi metodolojisi kullanılmıştır. Analiz sonuçları Türkiye’deki sermaye serbestliğinin çok düşük olduğunu göstermekle beraber liberalizasyondan sonra sermayenin daha fazla serbestleştiğini göstermiştir.

Yavuz’un (2005) Türkiye için yaptığı çalışmada ise F-H yaklaşımına göre tasarruf yatırım ilişkisi araştırılmıştır. 1962-1983 dönemini kapsayan çalışmada zaman serileri analizi yapılmış ve geleneksel regresyon modelinin sonucuna göre tasarruf tutum katsayısının değerinin bire yakın olduğu saptanmış ve Türkiye’de tam sermaye hareketliliği olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

## **II. Türkiye Ekonomisinde Tasarruf ve Yatırımlar**

1970’li yıllarda gelişmekte olan ülkelerin çoğunun karşı karşıya kaldığı iktisadi bunalım ve borç krizleri, iktisadi serbestleşmeyi iktisadi gelişme ile özdeş tutan görüşlerin ağırlık kazanmasına neden olmuştur. Bu dönemde, dış borçlarını ödemede zorluk çeken ve dış kaynak bulmada zorlanan ülkelere, yurtiçi kaynakların artırılması ve etkin kullanılması ve bu suretle bunalımdan çıkılması için en uygun yöntem olarak finansal serbestleşme sunulmuştur (Kazgan, 1985: 381-391).

1980’lerin başlarından 1990’lı yıllara kadar uzanan dönemde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, mali sistemlerini serbestleştirmek amacıyla bir dizi reform hareketini başlatmışlardır. Faiz oranlarının serbest bırakılarak kredi tavanlarının kaldırılması, bankaların Merkez bankasında tutmak zorunda oldukları munzam karşılık oranlarının düşürülmesi, bankacılık sektörünün yabancı ve yerleşiklere açılması ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi söz konusu reformların



bazılarıdır. Bu tür politikalar, genel olarak finansal serbestleşme politikaları adıyla anılmaktadır .

Finansal serbestleşme politikalarının temelini McKinnon-Shaw'un (McKinnon, 1973, Shaw, 1973) 1970'lerin başlarında ortaya attıkları finansal serbestleşme teorisi oluşturmaktadır. McKinnon-Shaw'a göre finansal serbestlik, tasarruf ve yatırım davranışlarını uyarmak suretiyle ekonomik büyümeyi hızlandıracaktır. Faizler kanalıyla yurtiçi tasarrufların artırılması bu modelin temelini oluşturmaktadır. Buna göre, finansal serbestliğin sağlanması ile faiz oranları serbest bırakılacak ve bu suretle ekonomideki tasarruf düzeyi artacak, ödünç verilebilir fonlar piyasasında yaşanan bu gelişme ise yatırımları artırmak suretiyle ekonomik büyümeyi sağlayacaktır. Bilindiği üzere, bir ekonomideki toplam tasarruf düzeyi toplam yatırım düzeyinin temel belirleyicisidir. Yatırım harcamalarının verimlilik ve reel gelirdeki büyümenin sağlanmasında önemli bir faktör olduğu dikkate alındığında, yeterli düzeyde tasarruf arzının varlığı ekonomilerin gelişmesi ve refah artışının sağlanmasında hayati önem taşımaktadır.

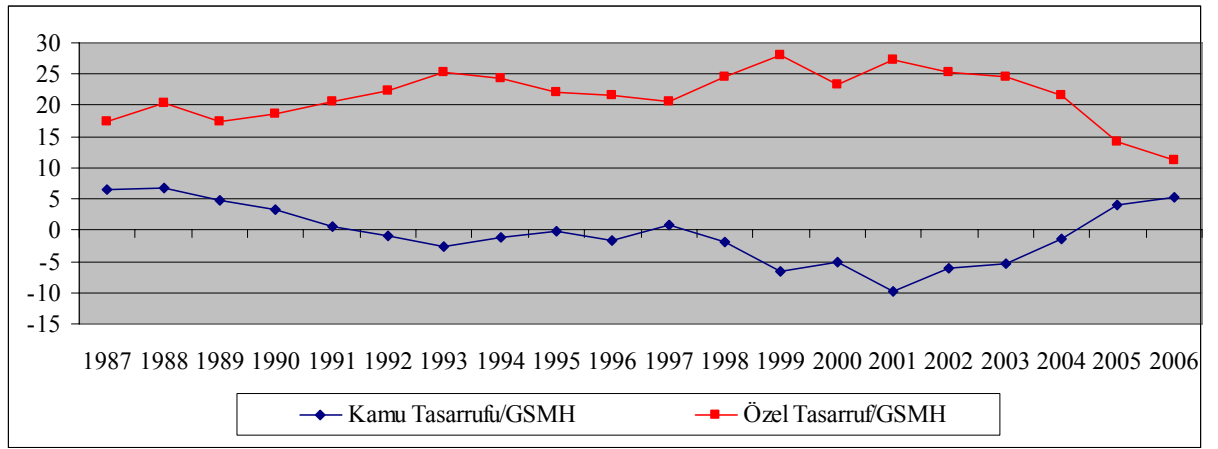
1980'li yılların başında dünya ekonomilerinin finansal serbestleşmeye yönelmeleri ile birlikte, Türkiye ekonomisinde de 1980 sonrasında büyük bir istikrar ve yapısal değişim programı başlamıştır. 1981 yılında ticaretin liberalizasyonu ile başlayan dönüşüm sürecine, 1989 yılında yürürlüğe giren 32 sayılı konvertibiliteye geçiş kararıyla devam edilmiş ve uluslararası sermaye hareketleri de tamamen serbest bırakılarak ekonomideki serbestleşme sürecine ivme kazandırılmıştır (Şahin, 2000: 182-192). Bu süreçte, toplam tasarrufları artırmak suretiyle yatırım artışını sağlayarak büyümeyi hızlandırmak ve Türkiye'nin dış pazarlarda rekabet gücünü artırmak, serbestleşme politikalarının odak noktasını oluşturmuştur.

Türkiye'de finansal serbestleşme ile birlikte faiz politikasında köklü bir rejim değişikliğine gidilmesi, ekonomik birimleri finansal tasarruf araçlarına yönlendirmiş ve özel kesimin öncülüğünde finansal tasarruflarda artış kaydedilmiştir.

Türkiye'de 1987-2006 dönemi kamu ve özel sektöre ilişkin tasarruf-yatırım dengeleri iki alt dönem esas alınarak incelendiğinde; 1987-2000 döneminde kamu ve özel kesim tasarruflarının trend bakımından önemli ölçüde farklılık arz ettiği görülmektedir. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren devletin Merkez Bankası kaynakları yerine iç borçlanmaya yönelmesi ve bununla birlikte iç ve dış borç

faizlerinden oluşan transfer harcamalarının artması, kamu tasarruflarının bu süreçte azalmasına neden olmuştur. Kamu kesimi tasarruflarının erimesi ve gelir-harcama dengesinin bozulmasına paralel olarak devlet, bu dönemde giderek daha yüksek reel faiz oranlarıyla borçlanmak durumunda kalmıştır. Böylece 1980'lerin sonunda milli gelirin yaklaşık % 6'sı oranında tasarruf yaratan kamu sektörü bu özelliğini yitirerek ve 1992'den itibaren eksi tasarruf üretir konuma gelmiştir (Yeldan, 2001: 116-117).

**Grafik 1 : Kamu Tasarruflarının ve Özel Tasarruflar GSMH İçindeki Payları**



Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Kamu tasarruflarındaki azalmaya karşın, özel kesim tasarruflarının 1987 yılı sonrasında artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Reel büyümedeki hızlanma ve 1989 yılından itibaren reel ücretlerde yaşanan büyük artışlar sonucunda oluşan gelir artışları, bu dönemde özel kesim tasarruflarında görülen artışın en önemli sebepleridir. Kamu finansman dengesinin bozulmasına paralel olarak iç borç stokunun tırmanışı neticesinde iç borç faiz ödemelerinin oldukça büyük rakamlara ulaşması, özel kesime büyük tutarlarda kaynak aktarımına imkan sağlamıştır. Yine 1989 yılından sonra özel kesimin, dış borç kullanım olanaklarının artması da bu kesimin dışarıdan önemli ölçüde kaynak transferinde bulunmasını sağlamış ve kullanılabilir gelirinde artışa yol açmıştır. Neticede, harcanabilir gelirdeki artışın tasarruf kabiliyetini etkilemesiyle, bu dönemde, özel kesim tasarrufları artış göstermiştir.

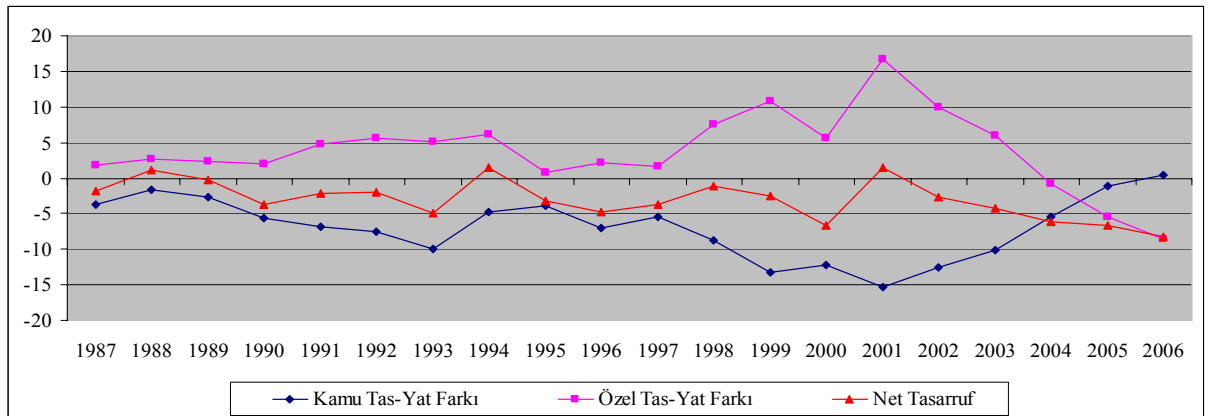
2001 yılından günümüze kadar olan süreçte ise toplam tasarrufların kamu ve özel sektör arasındaki dağılımında oldukça sert bir değişim yaşanmıştır. 2001 yılında

%9.9 oranında açık veren kamu kesimi tasarrufları, bu tarihten itibaren iyileşme göstererek, 2005 yılından sonra kamu tasarruf fazlasına dönüşmüş ve kamu kesimi 2006 yılı itibariyle milli gelirin %5.3'ü oranında tasarruf yaratır hale gelmiştir. 2001 yılından bu yana özel kesim tasarrufları ise önemli ölçüde gerileme göstermiştir. Özel kesim tasarruflarının milli gelire oranı 2001 yılında %27'ler düzeyinde iken bu oran 2006 yılı itibariyle %11.3 seviyesine gerilemiştir.

Görüldüğü gibi 2001 sonrası dönemde kamu kesimi tasarrufları artarken, özel kesim tasarrufları azalmıştır. Bu dönemde, kamu kesimi tasarruflarında meydana gelen artış, özel kesim tasarruflarında meydana gelen azalmayı karşılayamadığından toplam yurtiçi tasarruflar azalmış ve 2001 yılında milli gelirin yaklaşık %24'ü oranında tasarruf yaratılırken, 2006 yılına gelindiğinde toplam tasarruf oranımız %16.6 düzeyine gerilemiştir.

Bilindiği üzere, ekonominin genel dengesi içinde, tasarruf-yatırım farkı bize net tasarrufları vermektedir. Bir diğer ifade ile, özel kesimin ve kamunun tasarruf-yatırım farklarının toplamı, ekonominin genel dengesi çerçevesinde tasarruf açığı ya da fazlası olarak karşımıza çıkar. Tasarruf-yatırım farkının yurtiçi kaynaklardan karşılanamayan kısmı dış kaynaklardan karşılanır. Türkiye'de, kamu tasarruflarının 1992 yılından sonra negatif düzeye inmesiyle birlikte, toplam yurtiçi tasarrufların kaynağını yalnızca özel tasarruflar oluşturmuştur. 1987-2001 döneminde özel kesim, yatırımlarının üzerinde tasarruf yaratmak suretiyle kamu kesimi tarafından yaratılan tasarruf-yatırım açığını telafi etmiş ancak özel kesim tasarruf fazlası ile karşılanamayan kısım dış kaynak kullanımı ile giderilmeye çalışılmıştır.

**Grafik 2: Yatırım - Tasarruf Farkı Net Tasarruflar (GSMH'ya Oran)**



Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

2001 sonrası dönemde kamu ve özel kesim arasında ortaya çıkan bu yapısal değişimin nedenlerini görmek üzere özel ve kamu kesimi genel dengelerini incelediğimizde, toplam harcanabilir gelirin kesimler arasındaki dağılımında ortaya çıkan değişiklik dikkat çekicidir. Bu dönemde ekonomideki toplam kaynakların harcanabilir gelir olarak kamu kesimi ile özel kesim arasındaki paylaşımında büyük bir değişim yaşanmıştır.

2001 yılında kamu kesimi harcanabilir gelirinin milli gelir içindeki payı %3.3 düzeyinde iken, 2006 yılında bu oran %17.6 düzeyine yükselmiştir. Aynı dönem içinde kamu tüketim harcamalarına baktığımızda söz konusu harcamalarda önemli bir değişiklik yaşanmadığı görülmektedir. Kamu kesimi tüketim harcamaları 2001 yılında milli gelirin %13.2'si düzeyinde iken, 2006 yılında bu oran hafifçe gerileyerek %12.4 düzeyine inmiştir. Yine aynı döneme ilişkin olarak kamu yatırımlarındaki gelişimi incelediğimizde, kamu yatırım harcamalarının da azalma trendinde olduğu ve 2001 yılında milli gelirin %5.5'i seviyesinde gerçekleşen kamu yatırım harcamalarının günümüzde %4.9 seviyesine gerilediği görülmektedir. (Tablo 1)

Kamu tasarruf- yatırım farkındaki gelişimi, kamu harcanabilir geliri, kamu tüketimi ve kamu yatırımları açısından değerlendirdiğimizde, kamu net tasarruflarındaki artışın, kamu tüketim ve yatırım harcamalarındaki gerilemeden etkilendiği ancak söz konusu harcamalardaki gerilemenin net tasarruflardaki artışı açıklamada yetersiz kaldığı ortaya çıkmaktadır. Netice itibariyle, kamu tasarruf- yatırım farkındaki iyileşme, kamu tüketim ya da yatırımlarındaki azalıştan etkilenmiş ancak büyük ölçüde kamu harcanabilir gelirindeki artış nedeniyle ortaya çıkmıştır.

Tablo 1 Kamu Kesimi Tasarruf-Yatırım Dengesi (GSMH Oran)

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Kamu Harcanabilir Geliri	13.6	13.6	12.7	13.4	11.9	11.4	9.6	9.6	9.5	8.1	11.5	9.2	6.6	7.2	3.3	6.5	6.9	10.7	16.0	17.6
Kamu Tüketimi	7.0	6.7	8.0	10.0	11.2	12.2	12.3	10.7	9.6	9.8	10.7	11.1	13.4	12.4	13.2	12.7	12.3	12.0	12.0	12.4
Kamu Tasarrufu	6.6	6.8	4.7	3.4	0.7	-0.8	-2.7	-1.1	-0.1	-1.7	0.8	-1.9	-6.7	-5.2	-9.9	-6.2	-5.3	-1.3	4.0	5.3
Kamu Yatırımı	10.3	8.5	7.4	9.1	7.6	6.8	7.3	3.6	3.8	5.3	6.3	6.8	6.6	7.0	5.5	6.3	4.8	4.2	5.3	4.9
Kamu Tas-Yat Farkı	-3.7	-1.6	-2.6	-5.7	-6.9	-7.6	-10.0	-4.7	-3.9	-7.0	-5.5	-8.7	-13.3	-12.2	-15.3	-12.5	-10.1	-5.4	-1.2	0.4

Kaynak : DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Tablo 2 Özel Kesim Tasarruf-Yatırım Dengesi (GSMH Oran)

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Özel Harcanabilir Gelir	86.4	86.4	86.9	86.6	88.1	88.4	90.4	90.4	90.5	91.9	88.5	90.8	93.4	92.8	96.7	93.5	93.1	89.3	84.0	82.4
Özel Tüketim	69.1	66.0	69.5	68.0	67.5	66.2	65.0	66.3	68.4	70.4	68.0	66.3	65.4	69.4	69.4	68.2	68.5	67.7	69.8	71.1
Özel Tasarruf	17.3	20.4	17.4	18.6	20.6	22.4	25.4	24.2	22.2	21.5	20.5	24.6	27.9	23.4	27.3	25.3	24.6	21.6	14.2	11.3
Özel Yatırım	15.4	17.7	15.0	16.6	15.8	16.8	20.3	18.0	21.5	19.3	18.8	16.9	17.1	17.8	10.6	15.4	18.7	22.3	19.7	19.9
Özel Tas-Yat Farkı	1.9	2.7	2.4	2.0	4.8	5.6	5.1	6.2	0.7	2.2	1.7	7.6	10.8	5.6	16.7	9.9	5.9	-0.7	-5.5	-8.6
Özel Tasarruf Eğilimi	20	23.6	20	21.5	23.4	25.3	28.1	26.8	24.5	23.4	23.2	27.1	29.9	25.2	28.2	27.1	26.4	24.2	16.9	13.1

Kaynak : DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

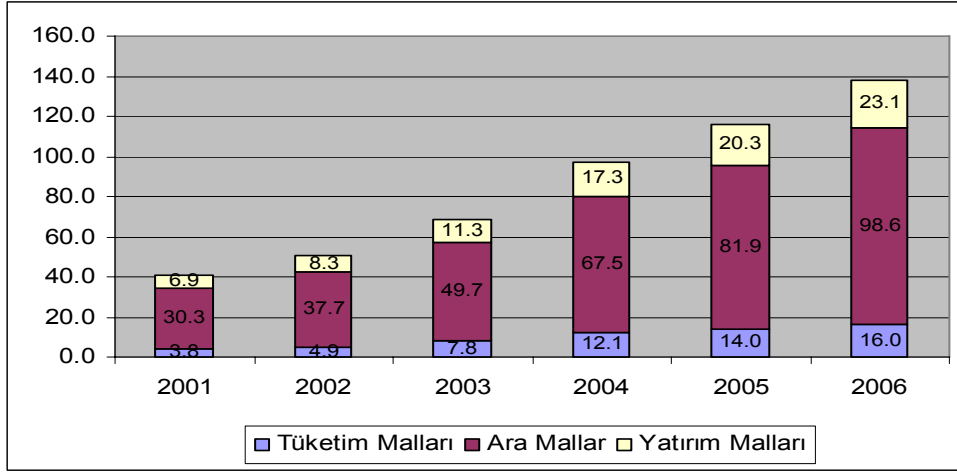
2001 sonrası dönemde özel kesimin ekonomik dengesini incelediğimizde ise dikkat çeken ilk husus harcanabilir gelirdeki ciddi azalmadır. Özel kesim toplam harcanabilir gelirinin toplam kaynaklar içindeki payı 2001 yılında %96.7 iken, bu tarihten itibaren düzenli bir biçimde azalarak 2006 yılında %82.4 seviyesine gerilemiştir. Bu dönemde, özel kesim tüketim harcamalarının payında önemli bir değişiklik yaşanmamıştır. 2001 yılında %69.4 düzeyinde olan özel tüketim harcamaları dalgalı bir seyir izleyerek 2006 yılında %71 düzeyine yükselmiştir. Ekonominin genel dengesi içinde, özel kesimin dengesini incelerken bu dengeyi etkileyen en önemli unsurlardan biri de özel kesim tarafından gerçekleştirilen yatırım harcamalarının yıllar itibariyle gösterdiği seyirdir. Özel kesim yatırım harcamalarının toplam kaynaklar içindeki oranı 1987-2001 döneminde ortalama %17'ler düzeyinde gerçekleşmiştir. 2001 krizi ile birlikte bu oran %10.6'ya gerilemiş, izleyen yıllarda ise hızlı bir artış göstererek %20'ler seviyesine yaklaşmıştır.

Özel kesimin genel denge içindeki yerini belirlerken önem taşıyan konulardan biri de tasarruf eğiliminin gelişimidir. Özel kesimin tüketim ve tasarruf eğiliminde ortaya çıkan farklılaşma, bu kesimin net tasarruflarındaki azalmanın bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Özellikle son yıllarda özel kesimin tasarruf eğilimi önemli ölçüde azalmış, tüketim eğiliminde ise artış yaşanmıştır (İnan, 2006: 27). Özel kesim tasarruf eğilimi 2001 yılında %28.2 düzeyinde iken, 2006 yılına gelindiğinde bu oran %13.1 seviyesine gerilemiştir.

2001 sonrası dönemde dış ülkelerden gerçekleştirdiğimiz ithalatın kompozisyonu, özel kesimin tüketim ve tasarruf kalıbında ortaya çıkan bu değişimi destekler niteliktedir. Türkiye'nin toplam ithalatının ekonomik gruplara göre dağılımına baktığımızda, ara mal ve yatırım mallarının önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. 2001-2006 döneminde Türkiye'nin tüketim malı ithalatı, ara mal ve yatırım malı ithalatının oldukça gerisinde kalmıştır. Bununla birlikte, söz konusu mal gruplarına ilişkin ithalatın artış yüzdeleri incelendiğinde, en hızlı artışın tüketim malları ithalatında gerçekleştiği görülmektedir. 2006 yılına gelindiğinde, tüketim malları ithalatı, 2001 yılına göre %320 oranında artış gösterirken, yine aynı dönemde yatırım malları ithalatının artış oranı % 233, ara mal ithalindeki artış oranı ise %225 seviyesinde kalmıştır. Özellikle 2002 yılından günümüze kadar olan süreçte, yerli paranın yabancı paralar karşısında değer kazanması, tüketim malları talebindeki bu hızlı artışın en önemli nedenlerindedir. Zira tüketim malları ithalatı, diğer mal gruplarına göre, döviz kurundaki değişikliklere karşı en hassas mal grubunu teşkil etmektedir. Yerli para değer kaybettiğinde tüketim malı ithalatı hemen azalmakta, para değer kazandığında ise hızla

artmaktadır. Bu nedenle de, 2002 sonrası dönemde tüketim malları ithalatı diğer mal gruplarına göre daha büyük bir artış göstermiştir.

**Grafik 3: İthalatın Ekonomik Kategorilere Göre Dağılımı (Milyar Dolar)**



Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı (www.dtm.gov.tr)

Yerli paranın yabancı paralar karşısında değer kazanmasının da etkisiyle, söz konusu dönemde, özel kesim tasarruf yapmak yerine tüketime ağırlık vermiş ve 2000'li yılların başlarında %28'ler düzeyinde olan özel kesim tasarruf eğilimi 2006 yılına gelindiğinde %13'ler düzeyine gerilemiştir. Netice itibariyle, 2001 sonrası dönemde kamu harcanabilir geliri lehine özel harcanabilir gelirden daralma yaşanmış ancak buna rağmen özel kesim, bu dönemde gelirinin daha az bir kısmını tasarrufa ayırırken, yatırımlarına hız vermiştir. Özel kesim harcanabilir gelirinin toplam harcanabilir gelir içindeki payı azalırken yaşanan bu gelişme, tasarruf-yatırım dengesini yatırımlar lehine değiştirmiş ve neticede özel kesim net tasarrufları 2004 yılından itibaren negatife geçmiştir. Ortaya çıkan bu tablo, özel kesim yatırımlarının finansmanında dış kaynaklara başvurmayı zorunlu hale getirmiştir.

2001 sonrası dönemde Türkiye'nin tasarruf-yatırım dengelerindeki değişimde, bu dönemde uygulamaya konan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının dolaylı ancak büyük bir etkisi bulunmaktadır. Söz konusu programın tasarruf-yatırım dengesinin sağlanmasına ilişkin öncelikli bir hedefi olmasa da, kamu mali disiplininin sağlanması yönünde alınan tedbirler, ekonomideki tasarruf-yatırım dengelerini de değiştiren sonuçlar doğurmuştur. Program neticesinde birincil bütçe fazlası hedefleri arzu edilen düzeyde tutturulmuş olup, bu

dönemde gerileyen faiz hadlerine paralel olarak iç borç stoku faiz ödemeleri azalmıştır. Bu dönemde, iç borç faiz ödemelerindeki azalma ve TL'nin değer kazanması, kamu kesimi tasarruf-yatırım açığının kapatılmasına büyük katkı sağlamıştır (İnan, 2006. 23). Alınan bu tedbirler, kamu kesiminin harcanabilir gelirini artırırken, özel kesiminkini azaltmış buna paralel olarak da tasarruf imkanlarını daraltmıştır. Bu dönemde özel kesim net tasarruflarındaki azalma, kamu kesimi net tasarruflarındaki artışın altında kaldığından toplam tasarruf düzeyi gerilemiş ve net tasarruflar ilk defa %8.2 gibi ciddi bir oranda açık vermiştir. Türkiye söz konusu açığın finansmanını dış kaynaklar ile sağlayabilmiştir.

#### **IV. Sermaye Hareketleri ve Türkiye Ekonomisine Etkileri**

1970'li yıllarda liberalleşme eğilimleri ile başlayan ve ülkeler arasında sermayenin dolaşımına izin veren finansal serbestleşme süreci, uluslararası sermayenin, ülkeler arasındaki getiri farklılıklarını gözeterek dolaşmasına neden olmuştur. Özellikle 1990'lı yıllarda gelişmiş ülkelerdeki faizlerin belirgin bir şekilde düşmesi ve gelişmekte olan ülkelerdeki düşük vergi oranları, yüksek faiz oranları ve kur politikaları, sermaye hareketlerinin gelişmekte olan ülkelere kaymasının önemli nedenleridir.

Bu durum özellikle kısa vadeli sermaye hareketlerini ön plana çıkarmıştır. Böylece sermaye akışını uyaran etkenlerin değişmesi bu ülkelere akan sermayenin niteliğini, kaynaklarını ve sonuçlarını da değiştirmiştir. 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelere akan sermaye daha seçici, akışkan, kısa vadeli ve spekülatif bir nitelik kazanmıştır. Sermaye girişi bu ülkelerde bir yandan yerli paranın aşırı değerlendirilmesine neden olurken diğer yandan döviz rezervlerinin aşırı birikimine yol açmıştır (Berksoy ve Saltoğlu, 1998: 16).

Türkiye ekonomisinde ise 1980'li yıllara kadar, görece olarak dışa kapalı bir ekonomik model uygulanmış ancak dış dünyada yaşanan krizlerden ya da durgunluktan uzak kalmamıştır. Bu süreçte Türkiye ekonomisi Avrupa Topluluğu ile entegrasyonu gerektiren gümrük indirimleri ve mevzuat uyumları gibi konularda gecikmiş, çoğu zaman döviz darboğazları yüzünden ara ve yatırım malları ithalatı sektöre uğramış, üretim düşmüş ve işsizlik artmıştır.

Ekonomik konjunktürde daralmaların yaşandığı, 1970'li yılları takiben 24 Ocak 1980 tarihinde yapısal dönüşümleri içeren bir program uygulamaya konulmuştur. Bu program ile dış rekabete açık ekonomi modeli kurulmuş, karşılaştırmalı üstünlükler gözden geçirilmiş, ihracat artmış, ihracatta sanayi mallarının payı yükselmiş, yabancı sermaye, işçi dövizleri ve



turizm gelirleri artmış, artan ithalat talebine bağlı olarak dış ticaret açığı büyümüş, kapasite kullanım oranlarında dikkat çekici artışlar sağlanmış, reel faiz politikası çerçevesinde mevduatlar yükselmiş, tekstil, inşaat ve hafif sanayi ihracatın lokomotif sektörleri olmuştur. (Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2003)

1980-89 dönemi, Türk ekonomisinde ithalat korumalarının kaldırılarak dışa açılma ve dünya ekonomileri ile mal ve finans piyasalarında bütünleşmeye gidildiği yıllardır. Ancak 1980 sonrası reform süreci 1988'e gelindiğinde ivmesini kaybetmiş, ekonomi bir tıkanma içine girmiş ve bu dönemde uygulanan mal ticaretinin serbestleştirilmesi politikaları ekonomiyi makroekonomik dengesizliklere sürüklemiştir. Düşük tasarruf ve yatırım hacmi makroekonomik istikrarsızlığın doğrudan belirleyicisi iken, yüksek ihracat teşvikleri de kamu finansman maliyetlerini yükselterek dış borç finansman yükünü artırmıştır. Kamu maliyesi üzerindeki ilişkilere bakıldığında ihracat teşviklerinin ve dış borç servisinin mali yükü kamu harcamalarında önemli bir yer tutmuş ve kamu kesiminin açıkları artmıştır. İhracata verilen teşvikler ve TL'nin değer kaybetmesine neden olan esnek kur rejimi, ihracat arzının artmasına neden olan temel politikalarlardır. Diğer yandan enflasyonist beklentilerin giderek artması ve yapışkan bir niteliğe bürünmesi ekonomide istikrarsızlık unsurlarını yoğunlaştırmıştır. (Yeldan, 2001: 54-62)

1989 yılından sonra Türkiye ekonomisinde finansal serbestleşmeye gidilmiş ve Türk Parası Kıymetini Koruma hakkında 32 sayılı karar Ağustos 1989'da yürürlüğe konularak, ödemeler dengesinin cari işlemler ve sermaye hareketlerine ilişkin faaliyetleri önemli boyutta serbestleştirilmiştir. Ödemeler dengesi sermaye hareketleri üzerindeki tüm kısıtlamalar kaldırılmış ve kambiyo rejimi (döviz ile ilgili işlemler) tamamı ile serbestleşmiştir. Böylece Türkiye ekonomisi dünya pazarları ile bütünleşme ve küreselleşme sürecinde yeni bir dönemece girmiştir.

Ancak kamu kesimi açıklarının ve enflasyonun hızla yükseldiği bir ekonomik konjonktürde kambiyo rejimi ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi; para, faiz ve kur politikalarını cari işlemlere ilişkin hedeflerden uzaklaştırmıştır. Bu yapı altında yurtiçi piyasalarda döviz kuru aşınması ve faiz oranları birbirine bağlanarak Merkez Bankasının kontrolünden çıkmış ve yurtiçi finans piyasaları uluslararası kısa vadeli sıcak paranın spekülasyonuna açılmıştır. Bu durumda ülkeden sermaye kaçışının önlenmesi için yüksek reel faiz ve TL'nin reel olarak değer kazanması zorunlu hale gelmiştir. Böylece uyarılan kısa vadeli spekülatif yabancı sermaye akımları, bir yandan ekonominin dış açıklarını finanse

ederken, diğer yandan da tüketim ve ithalat hacmini genişletmiştir. Diğer bir deyişle TL'nin aşırı değerlenmesi sonucu oluşan cari işlemler açıkları, yüksek faiz nedeniyle gelen kısa vadeli sermaye girişleri ile finanse edilmiştir.

1990 yılından itibaren kamu kesimi açıklarının hızla artması, vergi gelirlerinin iç borç servisine bile yetmemesi, kamu kesiminin nakit açığını iç borçlanma ile finanse eder duruma düşmesi ve faiz oranlarının hızla artması, kamu açıklarının kapatılması için dış borca ve Merkez Bankası kaynaklarına yönelinmesi ile döviz rezervlerinin hızla erimesi sonucunda, Türkiye ekonomisinde, 1989 yılından beri uygulanan yüksek faiz ve aşırı değerli kur ortamında kısa vadeli sermaye girişine dayanan borçlanma politikası, 1993 yılında sınıra dayanmış, döviz kurunda ve mali piyasalarda önemli ölçüde belirsizlikler yaşanmıştır. Zaten 1990'larda, sermaye hareketlerindeki artış, kamu kesiminin borçlanma gereğindeki yükseliş ve iç borç faiz oranlarındaki artıştan kaynaklanmıştır. Bütçe açıklarının finansmanı için gerekli kaynağın yurtiçi tasarruf fazlası ile yaratılamaması, uluslararası sermaye girişlerini zorunlu kılmıştır.

Türkiye ekonomisi, 1994 yılına gelindiğinde önemli bir iç borç baskısı altında kalarak yeniden bir ekonomik kriz içine girmiş, uzun süreden beri istikrarlı görünen Dolar-TL paritesi ciddi şekilde bozulmuş, enflasyonist beklentiler büyük ölçüde artmış, Hazine içeriden borçlanamaz duruma gelmiştir. Bu ortamda, enflasyonu düşürmeye ve ekonomide istikrar sağlamaya yönelik olarak 5 Nisan 1994 kararları alınmıştır.

Alınan bu tedbirlerin sonucunda para ve döviz piyasalarında görece bir istikrar sağlanmış, mevduatlarda hızlı bir artış gözlenmiş, Merkez Bankası rezervleri yeniden yükselme trendine girmiştir. Türk lirasının değerinin yeniden belirlenmesi döviz piyasalarında sağlanan istikrara paralel olarak dış ticaret dengesinde olumlu gelişmeler gözlenmiştir. Mali piyasalarda sağlanan istikrar ortamında iç borçlanmada uygulanan faiz oranları giderek aşağıya çekilmiş ve borçlanma maliyeti azaltılmıştır. Alınan kararların sonucunda ihracatta artış ithalatta azalış olmuş ve cari işlemler dengesi fazla verir hale gelmiştir.

Ancak 1997 yılı ortasında Güneydoğu Asya ülkelerinde çıkan mali kriz dünyayı etkilemiştir. Gelişmekte olan ülke pazarlarından (emerging markets) yabancı sermaye çıkmaya başlamış ve kriz çıkan ülkelerde zarar eden mali kuruluşlar zararlarını asgariye indirmek için tüm gelişmekte olan ülke pazarlarından çıkarak krizi küreselleştirmişlerdir. Asya krizi Türkiye'yi fazla etkilememesine rağmen bir yıl sonra 1998 yılında Rusya'da çıkan mali kriz Türkiye ekonomisini etkilemiştir.

Yabancı yatırımcıların Rusya ile birlikte Türkiye'den de çıkmaya başlaması ile Türkiye altı hafta içinde 6 milyar dolarlık yabancı finansman kaybına uğramıştır. Merkez Bankası zamanında müdahale ederek bir taraftan döviz alımları için gerekli Türk Lirası likiditeyi piyasalara verirken, diğer taraftan döviz satarak yabancı yatırımcıların döviz alımlarını kurlarda fazla etki yapmayacak şekilde ayarlamaya çalışmıştır. Rusya krizinin etkisi asıl reel sektörü etkilemiştir. Faizlerin çok yüksek düzeylere tırmanması ve Rusya ile olan ticaretimizin tamamen durması ihracat sektörünü ve tüm ekonomiyi etkilemiştir. Böylece 1998 yılının ikinci yarısından itibaren ekonomi küçülme sürecine girmiştir. Sonuç olarak 1998'de ihracat talebi Rusya krizine bağlı olarak daralmış ve artan uluslararası güvensizlik ortamında kısa vadeli sıcak para girişleri faiz arbitrajına duyarlılığını kaybetmiştir.

1999 yılının ikinci yarısında, yükselen piyasa ekonomilerinde yeniden güven ortamının yaratılması ile ekonomik canlanma oluşurken Türkiye'nin yaşadığı 1999 yılı depremi, üretimi olumsuz yönde etkilemiş ve siyasi yaşamda yaşanan belirsizliklerin de artmasıyla birlikte ekonomi son derece karamsar bir görünüme girmiştir.

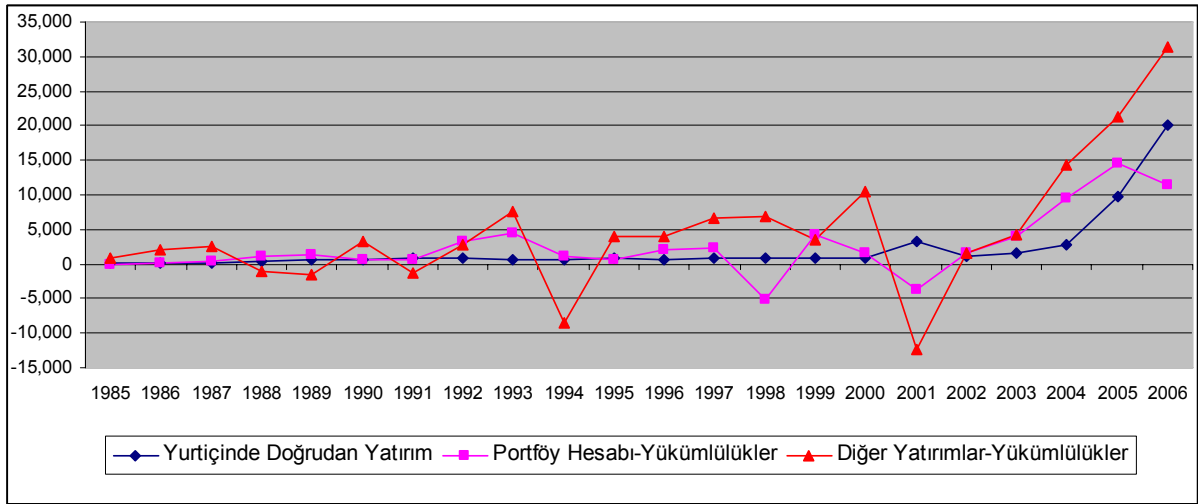
2000 yılında, IMF ile imzalanan stand-by anlaşmasının desteğinde düşen faiz oranlarına rağmen, sıcak para için pozitif arbitraj getirisinin devam etmesi ile birlikte net yabancı sermaye girişi devam etmiştir. TCMB'nin uyguladığı pasif para politikası ile birlikte, reel faizlerin düşmesi ve reel olarak Türk parasının değer kazanması cari işlemler açığını hızla büyütüştür. 2000 yılının ikinci yarısında özellikle cari işlemler açıklarındaki hızlı büyüme, ekonomideki belirsizlikleri artırmıştır. Bu süreçte cari işlemler açıklarının sürdürülemeyeceğini dolayısı ile döviz kuru hedeflerinin saptığını ve döviz kuru enflasyon makasının açıldığını anlayan yabancı aktörler ekonomiyi devalüasyon öncesinde terk etmişlerdir. Sonuçta, ekonomi net sermaye çıkışları ile büyük bir şoka girmiştir (Boratav, 2001)

Türkiye ekonomisi 2001 yılında yaşadığı büyük krizin ardından dış ticaret hacminde büyük bir gerileme, sermaye hareketlerinde ise yoğun bir dışarı çıkış yaşamıştır. 2002 yılından sonra, güçlü bir ekonomik büyüme ile yoğun bir yabancı kaynak kullanımı sürecine girilmiştir. Bu dönemde para ve kur politikaları ile enflasyonla mücadele edilmiş ve enflasyon önemli oranlarda düşmüştür. Özellikle uygulanan sıkı maliye politikaları yatırımcıya güven vermiş ve ülkeye giren yabancı yatırım 20 milyar doları bulmuştur.

### V. Türkiye’de Yabancı Sermaye Hareketleri:

Türkiye’de “Yabancı Sermaye” deyimi, T.C. Merkez Bankası’nca hazırlanan Ödemeler Dengesi tablosunda “Sermaye ve Finans Hesapları” başlığı altında gösterilen ve yabancı ülkelerden ülkeye giren yükümlülükleri ifade etmektedir. Bu sistematik dahilinde, yurtiçindeki doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımlar, yabancı kaynak girişi olarak ele alınmaktadır (T.C. Merkez Bankası, 2007). Grafik 4’de 1985-2006 dönemine ilişkin yabancı sermaye yatırımları gösterilmiştir.

**Grafik 4: Türkiye’ye Gelen Yabancı Sermaye Yatırımları ( Milyon Dolar)**



Kaynak: TCMB

*Yurtiçindeki Doğrudan Yatırımlar:* Yurtdışında yerleşik kişilerin Türkiye’de yaptıkları doğrudan yatırımlar bu kalem içerisinde gösterilmektedir. Yurtdışında yerleşik kişilerin, Türkiye’de yerleşik bir şirket kurmak, kurulmuş bir şirkete ortak olmak, şube açmak yoluyla doğrudan yatırım amacıyla Türkiye’ye getirdikleri sermaye tutarları ile karların sermayeye katılımı, yurtiçindeki doğrudan yatırımlar içindeki sermaye kalemini oluşturmakta, doğrudan yatırım yapan kuruluşun yatırım yaptığı kuruluşa sağladığı kredilerin kullanımları ile geri ödemeleri ise diğer sermaye olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca yurtdışında yerleşik kişilerin, Türkiye’de alım satımını yaptıkları gayrimenkul bedelleri de doğrudan yatırım olarak ele alınmaktadır (T.C. Merkez Bankası, 2007).

17 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe giren ve doğrudan yabancı yatırımların gerçekleştirilmesinde izin ve onay sisteminin bilgilendirme sistemine dönüştürülmesini

amaçlayan 4875 sayılı “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu” ile doğrudan yabancı yatırım, yabancı yatırımcı ve yabancı sermayenin tanımı uluslararası normlara uygun olarak yeniden düzenlenmiştir. 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu, yabancı ülkelerin vatandaşlığına sahip olan gerçek kişiler ile yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşlarının yanısıra, yabancı ülkelerin kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişileri ve uluslararası kuruluşları yabancı yatırımcı olarak tanımlamakta ve izin sistemini kaldırmaktadır.

Türk Telekom’un özelleştirilmesi, Finansbank, Dışbank, Akbank gibi bankaların bir kısmının yabancılara satılması, Tekel Alkollü İçkiler’in özelleştirilmesinin ardından yabancı bir şirkete satılması gibi faaliyetler sonucu ülkeye giren yabancı sermaye doğrudan yatırım olarak adlandırılmaktadır (Güngör, 2007).

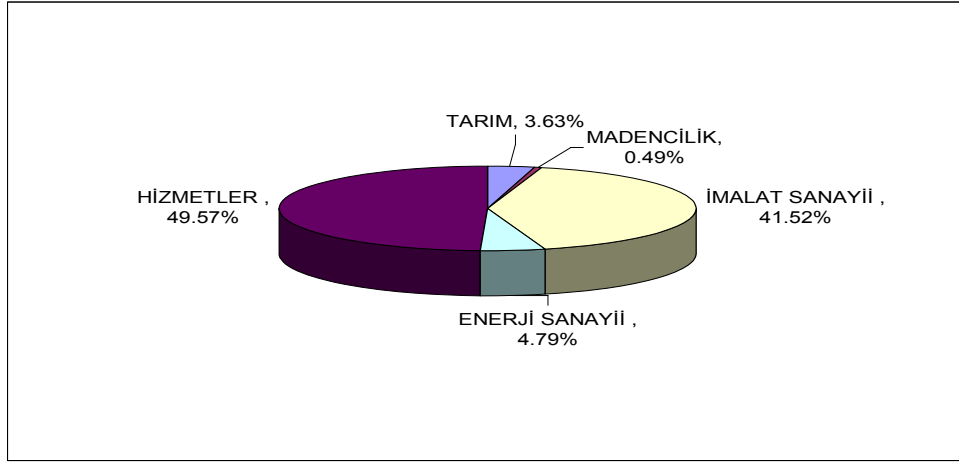
Grafik 4’de 1985-2006 yılları arasında doğrudan yabancı sermayenin seyri incelendiğinde, özellikle 2003 yılından itibaren ülkemizde, yabancı sermaye girişi yönünde önemli sayılabilecek gelişmeler gözlenmektedir. 1985 yılından beri ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye toplamına bakıldığında, bu toplamın yaklaşık %70’e yakını 2003-2006 dönemini kapsayan son dört yılda gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisi özellikle 2005 ve 2006 yıllarında uluslararası doğrudan yatırım çekme performansı bakımından rekor bir seviyeyi yakalamış ve 1995-2000 yılları arasında ortalama 853 milyon dolar olan doğrudan yabancı yatırımlar, 2006 yılında 20.2 milyar dolara ulaşmıştır. Bu artışın nedeni, büyük ölçüde ekonomide uygulanan istikrar politikalarına ve AB ile tam üyelik müzakereleri sürecinde yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik düzenlemelere bağlanmıştır.

2006 yılında Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı sermaye dünyadaki diğer ülkelerdeki gelişmelerle paralellik gösterse de 2006 yılında tüm dünya ülkelerine yapılan doğrudan yabancı yatırımlardaki yıllık artış %34.3 iken Türkiye’de bu oran %105.7 olarak gerçekleşmiştir ( T.C. Hazine Müsteşarlığı, 2006).

2006 yılındaki toplam doğrudan yabancı yatırımların 17.2 milyar dolarlık kısmı sermaye bileşeni, 2.9 milyar dolarlık kısmı ise gayrimenkul alımlarından kaynaklanmaktadır. Bu yatırımların arasında Vodafone tarafından satın alınan Telsim için yapılan, 4.7 milyar dolarlık ödeme en büyük sermaye girişi olmuştur.

Türkiye’de 2003 yılı itibari ile doğrudan yatırım yapan yabancı sermayenin sektörel dağılımı incelendiğinde ise imalat ve hizmetler sektörüne yapılan yatırımların en büyük payı aldığı görülmektedir.

**Grafik 5: Türkiye’de Faaliyette Bulunan Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı**



Kaynak: Hazine Müsteşarlığı (www.hazine.gov.tr)

2006 yılında ise finansal aracılık (%39), taşımacılık, depolama, ve haberleşme (%37) sektörleri nakit sermaye girişinin %76’sının gerçekleştiği sektörler olmuştur. 2003 yılından sonra Türkiye’de bütün sektörlerde uluslararası sermayeli şirket sayısında bir artış görülmekle birlikte, gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri ile inşaat sektöründe kurulan şirket sayısında bir artış vardır. Türkiye’ya nakit sermaye girişinin çoğunluğu ise AB ülkeleri kaynaklıdır ve yapılan yatırımların çoğunluğu sınırötesi birleşme ve satınalma şeklindedir (Hazine Müsteşarlığı, 2006).

*Portföy Yatırımları:* Yurtdışında yerleşik kişilerin yurtiçi borsalarda alım satımını yaptıkları hisse ve Devlet iç Borçlanma Senetleri (DİBS), yurtiçinde yerleşik kişilerin yurtdışı piyasalarda tahvil ihracı yoluyla sağladığı borçlanma (Örneğin, Hazine Müsteşarlığının ihraç ettiği Eurobond’lar) bu kalemdedir (T.C. Merkez Bankası, 2007).

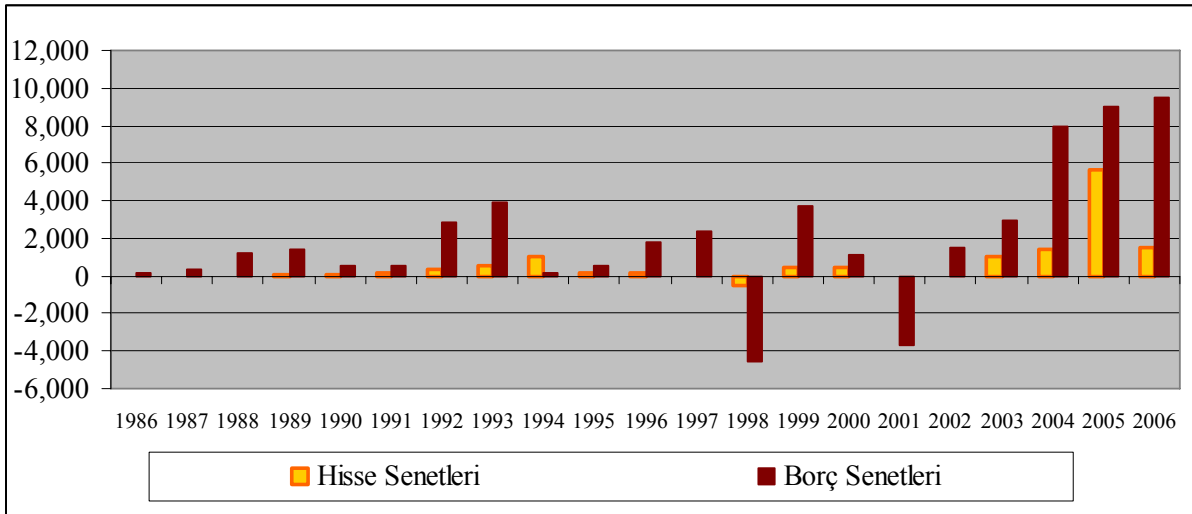
Kısaca menkul değerlere yapılan yatırım olarak tanımlanan portföy yatırımları, genellikle devlet tahvilleri, hazine bonoları yada özel kuruluşların bono ve tahvilleri ile hisse senetlerinin satın alınması amacıyla yurt dışından getirilen sermayedir.

Türkiye ekonomisinde 1990’lı yıllardan itibaren portföy yatırımlarında büyük dalgalanmalar olmuştur. Bu durum ekonomide yaşanan makroekonomik istikrarsızlıklara ve dünya ekonomisinde yükselen piyasalarda yaşanan finansal krizlere bağlanabilir.

Türkiye ekonomisine giren sermaye hareketlerinin büyük bir bölümü devlet iç borçlanma senetlerinin faiz oranlarındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Türkiye ekonomisinde

tasarruf araçlarının reel getirisi hesaplandığında, Türk lirası diğer tasarruf araçlarına göre daha fazla getiri sağladığından, gelen yabancı sermaye yatırım yapmaktan ziyade arbitraj geliri elde etmek için kısa vadeli olarak ekonomiye girip çıkmaktadır. Böylece kısa vadeli sermaye girişine bağlı olarak TL'ye olan talebin artması ve TL'nin değer kazanması ihracatçı sektörlerin rekabet gücü ve dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz etki yarattığı gibi ekonomiyi ithalata bağımlı hale getirmekte, bunun sonucunda özellikle dışa açık bir sektör olan imalat sanayii olumsuz etkilenerek uluslararası rekabet gücü azalmaktadır. Ayrıca, aşırı sermaye girişi ile bir süre sonra artan kamu açığı ve cari açık nedeniyle devalüasyon beklentisi içine girilmesi sermaye kaçışına neden olduğu gibi, doğrudan yatırımlara yönelik sermaye girişinin de olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır.

**Grafik 6: Portföy Yatırımları İçinde Yer Alan: Hisse Senedi ve Borç Senetleri Payları (Milyon dolar)**



Kaynak: TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi

Ödemeler dengesi sistematığı içinde portföy yatırımları kendi içinde hisse senetleri ve borç senetleri olarak iki kısma ayrılmaktadır. Grafik 5'ten de görüldüğü üzere arbitraj kazancı elde etmek isteyen yabancı sermaye yüksek faiz oranları nedeni ile Türkiye'ye gelmektedir. Özellikle 1998 yılında Rusya'da yaşanan finansal kriz ve 2001 yılında Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz neticesinde dışarıya büyük sermaye çıkışları olmuştur. 2002 yılından sonra sermaye hareketlerindeki büyük artışa rağmen, sermaye girişleri içinde sıcak para girişleri

önemli oranda daralmıştır. 2003 yılında portföy yatırımlarının tüm yabancı sermaye içindeki payı %59 iken bu oran 2006 yılında %18'e düşmüştür.

*Diğer Yatırımlar:* Doğrudan yatırım, portföy yatırımları ve rezerv dışında kalan diğer tüm sermaye hareketleri, diğer yatırımları oluşturmaktadır. Yurtiçinde yerleşik kişilerin yurtdışında yerleşik kişilerden sağladıkları ticari ve nakit krediler ile T.C. Merkez Bankası ve bankalar nezdinde yurtdışı yerleşik kişiler adına açılan döviz hesapları, yurtdışında yerleşik ihracatçıların yurtiçinde yerleşik ithalatçılara yaptıkları mal satışları (kullanılan kredi) ile bu satışların vadelerinde yapılan ödemeleri, yurtiçinde yerleşik kişilerin yurtdışında yerleşik kişilerden sağladığı nakit kredilerin (Uluslararası Para Fonu tarafından sağlananlar dahil) borçlu sektörlere ve vadelerine göre dağılımı, yurtdışında yerleşik kişilerin T.C. Merkez Bankası ve bankalar nezdindeki mevduatları bu kalemde yer almaktadır (T.C. Merkez Bankası, 2007). Bu bölüm kısaca ticari krediler, IMF kredileri, efektif mevcutları ve mevduat hesapları, diğer varlık ve yükümlülükler şeklinde ele alınabilir (Güngör, 2007).

1999-2006 yıllarında ülkemize gelen ve diğer yatırımlar kalemine kaydedilen yabancı kaynaklı sermayenin tutarı 56.075 Milyon USD'dir. Bunun 30.368 Milyon USD'lik kısmının (% 54'ünün) son iki yılda ülkeye girdiği anlaşılmaktadır. Diğer yatırımlar adıyla ülkemize gelen yabancı kaynaklı sermayenin neredeyse tamamının, özel sektör firmalarının yurt dışından gerçekleştirdiği borçlanmalar olduğu bilinmektedir (Güngör, 2007).

Türkiye ekonomisi 2001 yılını izleyen yıllarda diğer gelişmekte olan ülkelere farklı bir durum içine girmiştir. Bu süreçte cari işlemler açıkları büyük oranda artmış, sermaye hareketlerinde önemli bir giriş olmuş ve dış borç stoku hızla yükselmiştir. Yabancı sermaye hareketlerinin bileşimindeki değişme değerlendirildiğinde; 2002-2004 yılları arasında Türkiye'ye giren yabancı sermayenin ortalama %82'si dış borç yaratan unsurlardan oluşmuştur. 2005 ve 2006 yıllarında bu oran %62 olarak kalmıştır. Sıcak para girişlerinde ise büyük bir daralma yaşanmıştır. Ancak yükselen piyasalar içinde en yüksek nominal ve reel faiz oranlarını veren Türkiye önümüzdeki dönemde kaçınılmaz olarak yeniden spekülasyon amaçlı yatırımcıları çekecektir. Bunun yanı sıra ekonomideki mevcut sıcak para stoklarının çok fazla olması ve bu paranın Türk Lirasına bağlanması risk olasılıklarını artırmaktadır.

Diğer yandan birleşme ve satın almaya dayalı doğrudan sermaye hareketleri şu an için risk taşımasa da gelen doğrudan yabancı sermayenin sadece %6'sı ticarete konu olan sektörlere gitmekte geri kalan kısmı hizmetler sektöründeki şirket alımları ve gayrimenkul



satın alımlarına gitmektedir. Bu durum ileriki yıllarda yaşanacak olan kar transferleri ile ödemeler dengesi üzerinde önemli baskılar yaratacaktır ( Boratav, 2007).

Sonuç olarak Türkiye ekonomisinde sermaye hareketleri, sermaye hareketlerinin denetim altında tutulduğu 1981-89 yılları ile 32 sayılı kararın uygulandığı dönem ile karşılaştırıldığında; 1980 - 89 döneminde, ekonominin büyüme-daralma konjonktürleri, iç talep öğeleri ile başlayıp, büyüme hızının belli bir cari işlem açığı doğurması ve cari açığın finansmanını gerçekleştirecek sermaye girişi ile devam ederken, 1990 sonrası, sermaye hareketlerinin serbestleştiği dönemde büyüme süreci, doğrudan sermaye girişlerine bağlanmıştır (Boratav, 2007: 3). Bu süreç içerisinde denetimsiz kalan sermaye hareketleri gerek reel gerekse finansal ekonomi açısından birer istikrarsızlık unsuru yaratarak, ulusal ekonominin dengeli büyümesine engel olmuştur. (Yeldan, 2001: 128)

2001 krizi sonrasında da ekonominin dış dünya ile bütünleşmesi aynı süreçte devam etmektedir. Artan sermaye girişleri iç talep ve kısa dönemli büyüme hızı üzerinde farklı mekanizmalarla, genişletici etkiler yaratmakta bu etkende cari işlemler açığını yukarı çekmektedir. Türkiye ekonomisi 1999 ve 2001 yıllarında önemli boyutlarda daraldığı için 2002 yılı ve sonrasında kısa vadeli büyüme hızı dış kaynak girişlerine bağlı kalmıştır.

## V. Ekonometrik Analiz

### V.A) Model

Türkiye ekonomisinde tasarruf - yatırım ve sermaye hareketlerini incelediğimiz bu çalışmada, ülke içinde yaratılan tasarrufların yine ülke içindeki yatırımlara aktarılıp aktarılmadığı ve buna bağlı olarak sermaye hareketliliğinin derecesi, Feldstein ve Horioka'nın 1980 yılında kurdukları modele göre test edilecektir.

Feldstein ve Horioka açıkladıkları hipoteze göre oluşturdukları modelde, yatırım oranları ile tasarruf oranları arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için, aşağıdaki denkliği kullanmışlardır;

$$(I / Y)_i = \alpha + \beta (S / Y)_i \quad (5)$$

$(I / Y)_i$  , i ülkesindeki yurtiçi gayrisafi yatırımların (I), gayrisafi yurtiçi hasılaya (Y) oranını ifade etmektedir.  $(S/Y)_i$  yurtiçi gayrisafi tasarrufların ( $S = S_p + S_g$ ), gayrisafi yurtiçi hasılaya oranını ifade etmektedir.

Feldstein ve Horioka'ya göre modelde yer alan  $\beta$  katsayısının bire yakın bir değerde hesaplanması, yurtiçi tasarruflar ile yurtiçi yatırımlar arasında korelasyon ilişkisinin varlığını ve bu durumda sermaye hareketliliğinin olmadığını gösterecektir. Yani her ülkede halihazırda olan tasarrufların çoğunun, o ülkede kaldığını belirtecektir. Böylece  $\beta$  katsayısının, bire yakın bir değerde olması, yurtiçi yatırım ve tasarrufların yüksek getiri oranları ile uyarıldığı durumunu ifade ettiğinden, bu durum mükemmel dünya sermaye hareketliliği hipotezi ile uyuşmayacaktır.

$\beta$  katsayısının sıfıra yakın çıkması ise yurtiçi tasarruflar ile yurt içi yatırımlar arasındaki korelasyon ilişkisinin zayıfladığını ve bu durumda sermaye hareketliliğinin derecesinin yüksek olduğunu gösterecektir.

#### **V.B) Data ve Metodoloji**

Ekonometrik analizde, Türkiye Ekonomisinin 1962 ve 2006 yılları yatırım ve tasarruf rakamlarının GSMH'ya oranı kullanılmış ve veriler T.C. Devlet Planlama Teşkilatından elde edilmiştir. Modelde yer alan (T) harfi, yurtiçi tasarrufların GSMH'ya oranını, (Y) harfi ise yurtiçi yatırımların GSMH'ya oranını vermektedir.

Çalışmada, zaman serisi verileri kullanılarak yapılan ekonometrik modelde iki aşamalı Engle – Granger tahmin yöntemi kullanılmaktadır. Engle-Granger koentegre değişkenleri içeren tek denklemliler için iki aşamalı tahmin yöntemi önermişlerdir. Modelde yer alan değişkenlerin aynı dereceden entegre ve dengesizlik hatası ( $u_t$ ) yani kalıntıların durağanlık özelliğini göstermesi varsayımı altında ilk aşama da uzun dönem denge değerleri en küçük kareler (EKK) yöntemi kullanılarak tahmin edilmektedir. İkinci aşama da ise bu tahminlerden faydalanılarak, kısa dönem denge değerlerine ulaşılmaktadır (Thomas, 1997:s.432-433)

Bu yöntemde ilk olarak birim kök testleri kullanılarak değişkenlerin entegrasyon mertebeleri belirlenmektedir. Çünkü koentegrasyonun tanımı gereği bu değişkenlerin aynı dereceden entegre olmaları gerekmektedir. Farklı dereceler söz konusu ise bu değişkenlerin koentegre olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır (Göktaş, 2005; 119).

Serilerin durağan olup olmadıklarını test etmek için genişletilmiş Dickey Fuller-ADF (1979 ve 1981) ve Philips-Perron-PP (1988) birim kök testleri kullanılmıştır. ADF testinde geçikme sırası Akaike kriterine göre, PP testinde Newey- West'in önerdiği gecikme sayısına göre belirlenmiştir. ADF ve PP testleri serilerin seviye olarak durağan olmadıklarını ve birim

kök içerdiklerini göstermektedir. Bununla birlikte serilerin birinci farkları için yapılan testler sonucunda durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

**Tablo 3: Durağanlık için ADF Birim Kök Testi  
(Seviye)**

Değişkenler	Kesmeli	Trend ve Kesmeli	Trensiz ve Kesmesiz	Kritik Değerler
T	- 3.124 (1)	-2.895 (1)	-0.293 (1)	-3.58 -2.93
Y	- 2.622 (1)	-2.514 (1)	0,048 (1)	-2.60

**(Birinci Dereceden Farkı)**

Değişkenler	Kesmeli	Trend ve Kesmeli	Trensiz ve Kesmesiz	Kritik Değerler
T	- 5,082 (1)	-5.214 (1)	- 5.162(1)	-3.58 -2.93
Y	- 4.488 (1)	-4.607 (1)	-4.502 (1)	-2.60

\* Parentez içindeki rakamlar gecikme sayısını göstermektedir ve Akaike kriterine göre belirlenmiştir.

**Tablo 4: Durağanlık için Phillips- Perron (PP) Birim Kök Testi  
(Seviye)**

Değişkenler	Kesmeli	Trend ve Kesmeli	Trensiz ve Kesmesiz	Kritik Değerler
T	- 3,092 (3)	-2.718 (3)	- 0.055 (3)	-3.58 -2.93
Y	- 2,512 (3)	-2.333 (3)	0.159 (3)	-2.60

**(Birinci Dereceden Farkı)**

Değişkenler	Kesmeli	Trend ve Kesmeli	Trensiz ve Kesmesiz	Kritik Değerler
T	- 5,397 (3)	-5.511 (3)	- 5.489 (3)	-3.58 -2.93
Y	- 5,557 (3)	-5.524 (3)	0.159 (3)	-2.60

\* Parentez içindeki rakamlar gecikme sayısını göstermektedir ve Newey-West'in önerisine göre belirlenmiştir.

Tasarruf (T) ve Yatırım (Y) serilerinin birinci dereceden farkları alınıp durağan (I(1)) hale getirildikten sonra, birim kök testleri değişkenlerin aynı dereceden entegre olduğunu göstermiştir.

Engle- Granger'in önerdiği iki aşamalı yöntemin ilk aşamasında EKK yöntemi kullanılarak modelde yer alan  $\alpha$  ve  $\beta$  parametreleri tahmin edilmiştir. Bu iki değişkenin koentegre olabilmesi için hata terimlerinin yani ( $u_t$ ) durağan I(0) olması gerekmektedir.

**Tablo 5: EKK Test Sonuçları**

Model	Test Sonuçları	R <sup>2</sup>	DW	F-istatistik	ADF ( $u_t$ )
$T = \alpha + \beta Y$	T = 8.328 + <b>0.537</b> Y (3.814) (5.309)	0.395	0.58	28.189	-3.297 (1)* (-2.6168 Tablo değeri)

\* ADF test sonucunda hata teriminin birim kök içermediği ve durağan olduğu test edilmiştir.

Modelde yer alan değişkenlerin aynı dereceden durağan olması ve dengesizlik hatası ( $u_t$ ) yani kalıntıların durağanlık özelliğini göstermesi ve koentegrasyonun olmadığını söyleyen boş hipotezin red edilmesi ile tasarruf ve yatırım arasındaki uzun dönemli koentegrasyonun varlığı ortaya çıkmaktadır. Ancak yatırım ve tasarruflar arasında bu ilişkinin çıkması sermaye hareketi hipotezini yok saymaz. Hesaplanan koentegrasyon vektörünün istatistiksel olarak birden küçük olması, yurtiçi yatırımlar ve tasarruflar arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı durumunda bile uluslararası sermayenin hareketli olduğu anlamına gelmektedir (Bodman, 1995;s.56 ve Kalyoncu, 2005; s.3)

Değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisinin belirlenmesinden sonra bu ilişkiye dayanan hata düzeltme modeli oluşturulmaktadır. Bu model iktisadi bir değişkenin kısa ve uzun dönem ilişkilerini uyuşturma aracı olmaktadır. Eğer değişkenler koentegre olmuşlar ise regresyon modelinin kalıntıları, hata düzeltme modelini hesaplamak üzere kullanılmaktadır.

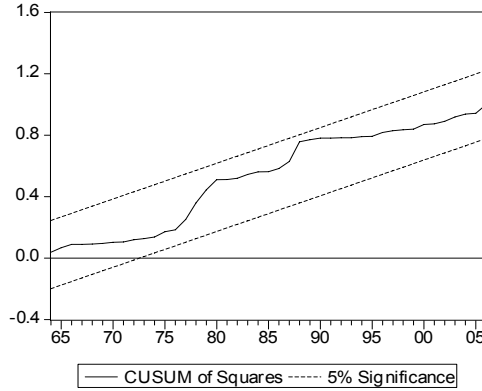
$$dT = \alpha + \beta dY + \delta u_{t-1} + \epsilon_t$$

$$dT = 10.989 + 0.415 dY + 0.708 u_{t-1}$$

(6.838) (5.594) (6.438)

$$R^2 = 0.67 \quad DW = 1.58 \quad F = 42.29$$

Elde edilen sonuçlarda denge hata terimi katsayısının anlamlı olduğu görülmektedir. Böylece kısa dönemden uzun döneme geçiş %70 düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca Cusum of Square testi ile yapısal bir kırılma olmadığı test edilmiştir.



Sonuç olarak 1962-2006 yılları için yatırım ve tasarruflar arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur ve seriler uzun dönemde birbiri ile koentegredir. Ancak Feldstein Horioka hipotezine dayandırarak hazırladığımız modelde, ilk aşamada EKK testi ile hesaplanan  $\beta$  katsayısının 1 değerinden düşük olması ve 1962-2003 yılları ile yapılmış olan çalışmalarla (Kalyoncu, 2005; Yavuz, 2005) karşılaştırıldığında hesaplanan katsayının giderek küçülmesi, Türkiye’de sermaye hareketliliğinin arttığını göstermektedir.

## VI. Sonuç

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda olduğu gibi, Türkiye’de de iç tasarruf yetersizliği ekonominin en temel sorunlarından biridir. Türkiye ekonomisi üretim faktörlerinin mevcut verimlilik katkıları çerçevesinde hızlı ekonomik büyüme için yeterli iç tasarruf düzeyine sahip bulunmamaktadır. 1980’li yıllarda başlayıp 1990’larda tamamlanan finansal liberalizasyon sürecinin en temel hedeflerinden biri toplam tasarrufları artırmak suretiyle hızlı bir iktisadi

büyümenin sağlanması idi. Uygulanan reformlar sonucunda Türkiye finansal serbestleşmesini tamamlamış ancak iktisat kuramının öngördüğü tasarruf-yatırım etkinliğinin artması ve bu yolla sabit yatırımlara yönelik kredi havuzunun genişlemesini sağlayamamıştır. Finansal piyasaların yüksek maliyetli ve kısa vadeli yapısı, bu piyasaların reel ekonomiye yönelik temel işlevini yerine getirmesini engellemiştir. Yurtiçi kaynaklar reel ekonomi yerine yüksek reel getirileri nedeniyle büyük ölçüde finansal piyasalara kaymıştır.

Özellikle 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda olduğu gibi, Türkiye ekonomisinde de ülke içindeki tasarruf yetersizliği dış kaynak kullanımı ile finanse edilmeye çalışılmıştır. Ancak yurtiçi piyasalardaki istikrarsız yapı, ülkeye giriş yapan yabancı sermayenin kendi dinamikleri çerçevesinde hareket etmesine ve ödemeler dengesinin finansmanı dışında arbitraj kazancı elde etmeye çalışan sermaye büyüklüklerinin oluşmasına neden olmuştur. Böylelikle, yurtiçi tasarruf eksikliklerin giderilmesi ve bu yolla ekonomik büyümeye kaynak teşkil etmesi beklenen yabancı sermaye, ani giriş-çıkışlar neticesinde piyasaların kırılganlığını artırmış ve kendisi bir istikrarsızlık unsuru haline gelmiştir.

Türkiye ekonomisinin son bir-kaç yılına baktığımızda önemli yapısal değişikliklerin yaşandığı görülmektedir. 1980’lerden bu yana kamu kesimi odağında gerçekleşen tasarruf açığı yerini, özel kesim kaynaklı tasarruf açığına bırakmıştır. Kamu kesimi net tasarruf dengesindeki iyileşmenin, özel kesim net tasarruf dengesindeki kötüleşmeyi karşılayamaması neticesinde, günümüzde Türkiye’nin dış kaynak ihtiyacı artan oranda devam etmektedir. Türkiye ekonomisinde son yıllarda dikkat çeken hususlardan bir diğeri de, özellikle 2003 yılından itibaren Türkiye’nin uluslararası sermaye hareketlerinden aldığı payın giderek artmasıdır. Dış kaynakların son yıllarda artan oranda ülke içine çekilmesinde, dünya ekonomisinin içinde bulunduğu konjonktürel durumun ve Türkiye ekonomisinin kendi dinamiklerinin rolü büyüktür. Uluslararası likidite hacminin yüksek olması ve ABD’nin uzun dönem faiz oranlarına ilişkin iyimser beklentiler, uluslararası likiditenin önemli bir kısmının yükselen ekonomilere yönelmesine neden olmuştur. Bu eğilim doğrultusunda yoğunlaşan sermaye hareketlerinden pay alan ülkelere biri olan Türkiye, diğer ülkelere göre halen yüksek oranlarda seyreden faiz oranı nedeni ile yabancı sermaye açısından cazibesini korumuştur.

Türkiye'nin aldığı dış kaynak bakımından dikkat çeken hususlardan bir diğeri de toplam sermaye akımları içinde doğrudan yabancı yatırımların payında görülen artıştır. 2001 krizi sonrasında alınan mali tedbirler neticesinde ortaya çıkan istikrar ortamı, Türkiye'ye yönelik sermaye girişlerinin kompozisyonunu yalnızca "sıcak para"ya bağımlı olmaktan çıkarmıştır. Bununla birlikte, yabancı sermayeye ilişkin asıl beklentinin ülkeye teknoloji girişinin sağlanması ve istihdamın artırılması olduğu göz önüne alındığında, söz konusu beklentilerin Türkiye örneğinde yaşanmadığı görülmektedir. Bunun en önemli nedeni, doğrudan yabancı sermayedeki artışın ağırlıklı olarak birleşme, satın alma ve gayrimenkule yönelmiş olması ve buna bağlı olarak istihdam üzerinde istenilen etkinin yaratılmamasıdır.

Sonuç olarak Türkiye ekonomisinin 2003 yılından itibaren uluslararası sermaye hareketlerinden aldığı pay giderek artmaktadır. Dünya konjonktüründeki iyileşme de 2001 yılından sonra krizden çıkmaya çalışan Türkiye için, yabancı sermaye girişlerinin artması yönünde büyük bir avantaj sağlanmıştır. 1962-2006 dönemi için zaman serileri metodolojisi kullanarak yaptığımız testlerin sonuçları da sermaye hareketlerindeki artışı doğrular niteliktedir. Feldstein Horioka'nun 1980 yılında yaptıkları çalışmaya dayandırarak hazırladığımız modelde, Türkiye'nin sermaye hareketliliği ölçülmeye çalışılmıştır. Tasarruf ve yatırım serilerinin eşbütünleşik olup olmadığını test ettiğimiz modelde, ele aldığımız dönem için yatırım ve tasarruflar arasında anlamlı bir ilişki bulunmakla birlikte tasarruf tutum katsayısının birden daha küçük bir değerde hesaplanması, Türkiye ekonomisinde sermaye hareketliliğinin olduğunu ve özellikle son yıllarda arttığını göstermektedir.

### **Kaynakça**

BAXTER, M./ CRUCINI, M. (1993), "Explaining Saving-Investment Correlations", *American Economic Review* (June 1993, 83): 416-436.

BERKSOY, T./ SALTOĞLU, B. (1998), *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri* (İstanbul: İTO Yayını, Yayın No; 1998-58)

BODMAN, P. M. (2005), "National Saving and Domestic Investment in the Long Term: Some Time Series Evidence From the OECD", *International Economic Journal*, Vol:9, No:2, s.37-60 den KALYONCU, H. (2005),

“Tasarruf Yatırım ve Uluslararası Sermaye Akımı: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Sayı 4), tarafından aktarılmıştır.

BAYOUMI, T. (1990), “Saving-Investment Correlations: Immobile Capital, Government Policy or Endogenous Behaviour, IMF Staff Papers (37): 360-387.

BAYOUMI, T./ ARTIS, M. (1991), “Global Financial Integration and Current Account Imbalances” in George Alogoskoufis, Lucas Papademos and Richard Portes, (eds), External Constraints on Macroeconomic Policy: the European Experience, Cambridge: Cambridge University Press: 10-37.

COAKLEY, J./ KULASI, F. (1997), “Cointegration of Long Span Saving and Investment”, Economics Letters (54): 1-6.

DOOLEY, M. / FRANKEL, J.A./ MATHISON, D.J. (1987), “International Capital Mobility-What do Saving-Investment Correlations Tell Us?”, IMF Staff Papers (September 1987, 34): 503-530.

KORKUT, B. (2007), “Dünya Ekonomisindeki Değişimler ve Türkiye’ye Yansımaları”, İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti, İktisatçılar Haftası, 5-7 Nisan

KORKUT, B. (2001), “2000-2001 Krizinde Sermaye Hareketleri”,  
[http://www.bilkent.edu.tr/~yeldanbs/Yazilar\\_Uye/Boratav\\_agu01](http://www.bilkent.edu.tr/~yeldanbs/Yazilar_Uye/Boratav_agu01)

FELDSTEIN, M / HORIOKA, C. (1980), "Domestic Saving and International Capital Flows", Economic Journal, 90.

FELDSTEIN, M. (1983), “Domestic Saving and International Capital Movements in the Long Run and in the Short Run”, European Economic Review (March-April 1983, 21): 129-151

GÖKTAŞ, Ö. (2005), Teorik ve Uygulamalı Zaman Serileri Analizi (İstanbul: Beşir Kitabevi)

GÜNGÖR, H. (2007), Yabancı Sermaye: Tercih Mi, Mecburiyet Mi?  
<http://www.denetde.org.tr/Yabanc%fdSermaye.htm>, 28 Mayıs 2007

GULLEY, O.D. (1992), “Are Saving and Investment Cointegrated? Another Look at the Data”, Economics Letters (39): 55-58.

HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, 2006 Yılı Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Raporu, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü ([www. Hazine.gov.tr](http://www.Hazine.gov.tr))



HUSSEIN, K.A. (1998), "Intertemporal Capital Mobility in OECD Countries: the Feldstein-Horioka Puzzle Revisited", *Economics Letters* (59): 237-242.

İNAN, A. E. (2006), Türkiye'de 2002-2005 Döneminde Tasarruf Dengeleri ve Ani Kesinti, *Bankacılar Dergisi* (Sayı 59).

İNSEL, A./SUNGUR, N. (2003), "Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği – 1989-1999", *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, 2003/8 (<http://www.tek.org.tr>)

KAZGAN, G. (1985), *Ekonomide Dışa Açık Büyüme* (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi)

KALYONCU, H. (2005), "Tasarruf Yatırım ve Uluslararası Sermaye Akımı: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", *G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Sayı 4)

KENEN, P. B. (2000), *The International Economy* (UK Cambridge University Pres, 4th. Ed.).

KRUGMAN, P. R./ OBSTFELD, M. (1994), *International Economics Theory and Policy* (New York, Harper Collins College Publisher, 3th Ed.)

LEVY, D. (1995), "Investment-Saving Comovement Under Endogenous Fiscal Policy", *Open Economies Review* (July 1995, 6): 237-254.

McCLURE, J. H. (1994), "The Feldstein-Horioka Puzzle: The IS-LM Model with Optimal Policy", *Open Economies Review* (October, 1994, 5): 371-382.

McKINNON, R. (1973), *Money and Capital in Economic Development* (Washington D.C: The Brooking Institution)

MURPHY, R. (1984), "Capital Mobility and the Relationship Between Saving and Investment Rates in OECD Countries", *Journal of International Money and Finance*, (December 1984, 3): 327-342.

MURPHY, R. (1986), "Productivity Shocks, non-traded goods and Optimal Capital Accumulation", *European Economic Review* (October 1986, 30): 1081-1095.

NARAYAN, P. K. (2005), "The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests", *Applied Economics*, (37): 1979-1990.

OBSTFELD, M. (1986), "Capital Mobility in the World Economy: Theory and Measurement", Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy (Spring 1986, 24): 55-103.

OBSTFELD, M./ROGOFF, K. (1994), "Intertemporal Approach to the Current Account", NBER Working Paper Series, Working Paper No: 4893.

ÖZMEN, E. / PARMAKSIZ K. (2000), "Policy Regime Change and the Feldstein- Horioka Puzzle: the UK Evidence", METU-ERC Working Papers in Economics, No:00/03.

ROUBINI, N. / BACKUS, D. (2001), Lectures in Macroeconomics, Chapter 3: International Indicators, (Çevrimiçi) <http://equity.stern.nyu.edu>,

SACHS, J.D. (1981), "The Current Account and Macroeconomic Adjustment in the 1970s", Brookings Papers on Economic Activity, 12.

SHAW, E.S. (1973), Financial Deepening in Economic Development, (New York: Oxford University Press).

SINN, S. (1992), "Saving-Investment Correlations and Capital Mobility: On the Evidence from Annual Data", Economic Journal (September 1992, 102): 1162-1170.

SUMMERS, L. (1988), "Tax Policy and International Competitiveness", in Jacob A. Frenkel, (eds), International Aspects of Fiscal Policies, NBER Conference Report, (Chicago: Chicago University Pres): 349-375.

ŞAHİN, Hüseyin (2000), Türkiye Ekonomisi, (Bursa:Ezgi Kitabevi)

TESAR, L. (1991), "Saving, Investment and International Capital Flows", Journal of International Economics (January 1991, 31): 55-78.

T.C. MERKEZ BANKASI, İstatistik Genel Müdürlüğü, Ödemeler Dengesi Müdürlüğü Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım ve İlkeleri İle Türkiye Uygulaması, [www.tcmb.gov.tr](http://www.tcmb.gov.tr), 10 Temmuz 2007

THOMAS, R. L. (1997), Modern Econometrics (England: Addison Wesley Longman Limited).

WONG, D.Y. (1990), "What do Saving-Investment Relationships Tell Us About Capital Mobility: Norwegian Evidence", Norges Bank Skriftserie (Oslo: Norges Bank, No.21).

YAVUZ, Nilgün ( 2005), “Feldstein- Horioka Yaklaşımına Göre Türkiye’de Tassarruf Yatırım İlişkisi ve Hata Düzeltme Analizi (1962-2003), İ.Ü. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları (Seri: 47, Yayın No:91): 107-123.

YELDAN, E. (1995), “Türkiye’de Finansal Serbestleştirme Deneyimi”, Petrol İş Yıllığı, İstanbul.

YELDAN, E. (2001), Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, (İstanbul: İletişim Yayınları)

YILDIRIM, J. (2000), “Current Account Imbalances And Intertemporal Approach to the Balance Of Payments”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Cilt 2, Sayı:4): 122-132.

YILMAZ, S. (1994), "Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Tasarrufa Duyulan İhtiyacın Nedenleri", Hazine ve Dış Ticaret Dergisi, (20):97-113.

[www.dtm.gov.tr](http://www.dtm.gov.tr)

[www.dpt.gov.tr](http://www.dpt.gov.tr)

[www.hazine.gov.tr](http://www.hazine.gov.tr)

[www.tcmb.gov.tr](http://www.tcmb.gov.tr)

## **A.GRAMSCI DÜŞÜNCESİNDE TARİHSEL BLOK/ HEGEMONYA/ AYDINLAR VE BUNALIM SÜREÇLERİ KAVRAMLARI:**

**A.Baran DURAL<sup>1</sup>**

### **ÖZET**

Özellikle Althusser, Rosa Luxemburg ve Frankfurt Okulu kaynaklı çalışmalarda Antonio Gramsci'nin isminden sıklıkla söz edildiği bilinmektedir. Avrupa Solu'nun, kendisini Gramsci üzerinden meşrulaştırmaya çalıştığı söylenebilir. Daha sonra gündeme gelen radikal demokrasi tartışmalarında da Gramsci sıklıkla tartışılan bir kaynak olmayı sürdürdü. Düşünürün görüşlerine ilişkin sayısız kuramlaştırma biçimleri gözleniyorsa da, Gramsci'nin daha çok hegemonya ve tarihsel blok üzerinden okunup/irdelendiği bilinmektedir. 1985'lerde ülkemizde oluşan sol-liberal akımların referans göstermesiyle Türkiye'de de izlenmeye başlanan Gramsci, sivil toplum konusundaki çözümleriyle sol literatürün önemli bir düşünürü olduğunu ortaya koydu.

**Anahtar kelimeler:** Tarihsel blok, hegemonya, aydınlar, bunalım süreçleri, Antonio Gramsci, dikotomi.

### **SUMMARY:**

#### **Historical block/hegemony/intellectuals/concept of crisis**

Antonio Gramsci, an Italian thinker, philosopher and politician has become a very important figure in theoretical discussions from 1980's until now. We here Gramsci's name especially in debates on discussions about "Euro-left" or "New Left" policies. Today, mainly theoreticians of "New-Left" wing, legitimate their

---

<sup>1</sup> Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İİBF. Kamu Yönetimi Bölümü, Edirne.

critics on Ortodox Marxism by taking Gramsci as their referance points. There are many different explanations on Gramsci's works but the terms "hegemony" and "historical block" seem to be the best way of undertanding the thinker. Gramsci who has begun to be taken as a basic referance on discussions about "civil society" in Turkey as well after 1985, stil expalins many of the conflicts collapsing our modern social politics' terminology..

**Key words:** Historical block, Antonio Gramsci, intellectuals, hegemony, concept of crisis, dichotomy.

### **Giriş:**

22 Ocak 1891'de Güney İtalya'da dünyaya gelen Antonio Gramsci, 16 Mayıs 1937'de yaşamını yitirdi. Düşünür, kuramlarında, İtalya'nın özgüllüğünü, özellikle de güney-kuzey ayırımından yola çıkarak, gözardı etmemeye özen gösterdi. "The New Order" dergisiyle 1919 yılında ulusal anlamda siyaset yapmaya başlayan Gramsci'nin hayatında, 1919-1921 Fabrika Konseyleri döneminin yanı sıra; 1922, 1926, 1929 ve 1937 tarihleri de önemlidir. (YETİŞ,1994:146) Sivil toplum çözümlenmeleri, 1968 hareketi ve Marxizm'e getirilen eleştiriler yaklaşımlarla birlikte etkinliğini arttıran Avrupa Solu'nda, Gramsci, fazlasıyla referans alınan bir kuramcı olarak kendisini gösterdi.

Gramsci okumaları hayli farklı noktalarda yoğunlaşmaktadır. Kimi akımlar Gramsci'nin kültür çözümlerini, İngiliz merkezli Yeni Sol hareketin, "kültürel çalışmalar tartışmaları"na temel çıkış noktalarından biri olarak ele alırken; düşünürün sivil toplum, tarihsel blok, aydınlar ve hegemonya değerlendirmelerini merkez alan kimi yorumlara da rastlamak mümkündür. Ne var ki, Gramsci'nin belki de en kapsamlı ve bütünleştirici yorumları kendisini "hegemonya" ve "tarihsel blok" çözümlenmelerinde gösterir.

Düşünürün çalışmalarında dikkati çeken husus, kavramların “dikotomiler” yani karşıtlıklar üzerinden incelenmesidir. Hegemonya kavramı ele alındığında, bu karşıtlıkların ne denli önemli olduğu, kendiliğinden görülecektir. Hegemonyanın karşı-hegemonyayı oluşturması, organik/geleneksel aydın, organik/konjonktürel krizler, sivil toplum/politik toplum gibi faktörler, bu karşıtlıkların en fazla göze batanlarıdır.

### 1. Tarihsel blok:

Gramsci okumalarında hegemonya bağlamında ilginç uğraklardan biri de “tarihsel blok”tur. Bir tarihsel bloğun oluşabilmesi için öncelikle bu bloğun yapısıyla üstyapısının uzlaşması gerekmektedir. (VERGİN,2003:75) Bu bağlamda, kuramlarını üstyapıda odaklayan ama yapının üstyapı üzerindeki belirleyiciliğini de unutmayan Gramsci hakkında yapılan, “Yapının kesin önemi üstyapısal ögenin organik niteliğinin zorunluluğunda ortaya çıkıyor; Ama bu organik nitelik organik olmayan üstyapısal olayların kendilerine özgü hiçbir önlemleri olmadığı anlamına da gelmiyor. Tarihsel blok içerisindeki yapı-üstyapı ilişkilerinin bu çözümlemesi, Gramsci yorumcularının bu iki ögenin karşılıklı önemi sorununu düşünmelerine yol açmıştır” (PORTELLİ,1982: 54) çözümlemesini hatırlatmak yeterlidir.

Burada önemli olan tespit üstyapının tarihsel bloğun devindirici ögesi olması ve üstyapı içerisindeki öznel rolün sivil toplum tarafından gerçekleştirilmesidir. (AKSOY,1994:152) Ayrıca Gramsci'nin “kolektif insan” kavramına da değinilmelidir. Zira düşünür, dünyada kolektif bilincinin varlığına ermemiş yani kolektif insan tarafından yapılmamış hiçbir tarihsel eylem bulunmadığını vurgular. (GRAMSCİ,1997: 50) Tarihsel bloğu ideolojilerle birlikte ele alan düşünür, maddi güçlere sahip olmaksızın tasarlanan ideolojilerin ham hayalden öteye gidemeyeceğinden hareketle, bu çözümlemenin tarihsel blok anlayışını güçlendireceğini bildirir.

### 1.1 Tarihsel blok- hegemonya:

“Tarihsel blok kavramı, yani doğa ile düşünce (yapı ile üstyapı) arasındaki birlik, karşıtlıklar ve farklılıklar arasındaki birliktir” (GRAMSCI, 223) diyen Gramsci, yapıdan karmaşık üstyapıya geçişte bir uğrak noktası olarak “*katharsis*” (*arınma*) kavramını kullanır. Bu uğrakta daha önce yeşeren ideolojilerin parti konumuna yükseldiklerini vurgular. Korporatif düzlemden ayrılıp, aralarından biri ya da bir tek bileşim sıyrılacak şekilde kombinasyona giden siyasal güçlerin, sadece ekonomik ve politik hedefler doğrultusunda değil; ama aynı zamanda kültürel, ahlaksal, entelektüel amaçlarını da belirleyerek kendilerini destekleyecek gruplarla özdeşleştiklerini belirtir. (TEXIER,1979:48-52)

Bu ilişkiler örüntüsünde de önce hegemonya kurulur sonra ise siyasal egemenliğe varılmak yolunda mücadele sürdürülür. Bir diğer değişle hegemonyadan siyasal egemenliğe geçiş aşamasında, çeşitli sosyal grup veya sınıflar kendi özgüllüklerinin ve oydaşmalarının önemini bilincine vararak, yeni bir tarihsel blok gerçekleştirmişlerdir. Bu noktada Ortodoks Marxizm, kapitalizm koşullarında yönetilenlerin, yönetici sınıfların önderliğinde, “*özgürce rıza göstermeleri*”nin oynadığı rolü açıklama yetersizliği sebebiyle eleştirilebilir. (KÜÇÜK,1994:97)

Tarihsel bloğun yapı-üstyapı ve sivil-politik toplum bağlamında gösterdiği dikotomi, kişiyi, tarihsel bloğun siyasal yönü olan hegemonyaya götürür. Güney sorunu makalesinde Torinolu işçilerin proleteryanın egemenliğinin, ancak hegemonya ile sağlanacağını anladıklarını öne süren Gramsci, işçi sınıfının; egemenliğini, köylü alt-sınıflarıyla uzlaşması halinde kurabileceğini fark ettiğini görüşlerine ekler. Bunun temelinde Portelli’nin deyimiyile toplumsal tabanın değiştirilmesi yatmaktadır. Nitekim yazar konuyu, “*Böyle bir sonuç, ancak; işçi sınıfı eğer öbür alt-sınıflarla - bu durumda onaşmasını sağlayacağı köylülükle- bir ‘bağlaşmalar sistemi’ sayesinde, yönetimin toplumsal tabanını genişletirse elde edilebilir*” (PORTELLİ, 69) şeklinde değerlendirmektedir.

Lenin hegemonyanın sınıfsal tabanı ve politik etki, politikanın özgüllüğü üzerinde dururken (LENİN,2001:110-111) Gramsci, kavramın yapısal önemini dışlamaksızın etik-politik özgüllüğüne de vurgu yapar. Devletin yalnız politik değil hem politik hem de sivil toplumun bileşimi olduğunu göstererek, klasik çözümleri ciddi oranda açmayı başarmıştır. Hegemonyanın kurulması ve siyasal egemenlik ilişkisinin başarılması için mutlaka geniş kapsamlı bir yapılanma ve bazı alt-sınıflarla oyuşma sağlanmalıdır. İtalya özgülünde bu ittifak geniş köylü yığınlarının işçi sınıfının hegemonyasını kabulüyle sağlanabilecektir. (FIORI,1989: 216-217)

## 1.2. İtaat-onay- ideoloji:

Bir toplumda yönetenlerle yönetilenler arasında, yönetilenlerin yönetenlere itaat etmelerini yol açacak hassas dengenin kurulmasının öneminden bahseden Gramsci, grup bağdaşıklığının saptandığı dönemlerde, itaatin otomatik ve ilelebet sağlandığının düşünöldüğünü ve bununla da korkunç bir yanılgıya düşöldüğünü ortaya koyar. (GRAMSCI, 231) Bu noktadan hareketle hegemonik bir sistemde ideolojik bloğun hegemonya üzerinde ikili bir sıfatla etkinlik kurduğuna inanan Portelli de, tarihsel blokların dağılıp yerlerini farklı tarihsel bloklara ve hegemonik sistemlere bırakabileceğini şu şekilde betimler:

*“... Bir yandan, yönetici sınıf temsilcilerinin öbür toplumsal gruplar temsilcilerini yönettikleri ölçüde, hegemonik sistemin kendi içinde, ama özellikle öte yandan, yönetici sınıfa, ideolojik blok aracılığıyla, öbür toplumsal katmanları denetleme olanağı sağlayarak, tarihsel blok üzerinde. İdeolojik bloğun bu ikili rolünün sonucu şudur ki, dağılması yönetici sınıftan yalnız aydınları değil, ama temsil ettiğı öbür katmanları da ayırır.” (PORTELLİ, 75-76)*

Ancak bu noktada hegemonya içindeki yönetici sınıfın nitelikleri gözden kaçırılmamalıdır. Zira bu sınıf hem önceden ortaya çıkmış temel bir sınıf olarak yapısal anlamda, hem de entelektüel bloğu aracılığıyla ideolojik üstünlüğü elinde bulundurması sebebiyle de üstyapısal anlamda, bağdaşık ve hasımlarına karşı avantajlı konumdadır. Yine bağlaşık alt-sınıflardan siyasal, entelektüel ve politik



kadrolarından yeni kadrolar devşirerek kendisini güçlendirip yenilemek, dolayısıyla da bağlaşıklarının rızasını yeniden kazanma şansına sahiptir. Oysa aynı şans hegemonya sisteminin doğası gereği hasım güçlere verilmez, hasım güçler güçsüz, marjinal bağlamda tutulmaya çalışılır.

Yine tarihsel blok açısından meseleye bakıldığında, “*Egemen grup bağımlı grupların genel çıkarlarıyla somut olarak eşgüdümlemişdir ve devlet yaşamı sürekli bir oluşum ve temel grubun çıkarlarıyla, bağımsız grupların çıkarları arasındaki, egemen grubun çıkarlarının ağır bastıkları kararsız dengelerin (yasa sınırları içinde) sürekli bir aşılması olarak düzenlenmiştir. ...Böyle bir sistem içinde, yönetici sınıfın çıkarlarıyla yardımcı grubun çıkarları, demek ki tamamlayıcı çıkarlardır*” sonucuna ulaşılabilir. (PORTELLİ: 91-93)

## 2. Aydınlar ve hegemonyanın örgütlenmesi

Tarihsel blok ve hegemonya kavramlarının ardından gelen noktada aydınlar meselesi yatmaktadır. Gramsci aydın sorununa aydın kavramının kapsamını genişletmekle başlar. Ona göre aydınlar sadece kültür alanında faaliyet gösteren bir toplumsal katman olarak açıklanamaz. Kavramının sınırlarını siyaset ve üretim alanlarına da açan düşünür, önce aydınların özel bir toplumsal sınıf oluşturup oluşturmadıklarını sorar. “*Bütün insanlar entelektüel*”dir söyleminden yola çıkan Gramsci, en basit kol emeğinin, üretimin en sıradan dışlisinin bile kafa gücüne gereksinim duyduğunu saptar. Dolayısıyla da iş farklı aydın kategorilerinin, farklı rolleri yüklendiği noktasında düğümlenir.

Varılan son kerte aydınlar, devletin “*üstyapı görevlileri*” olarak belirirler. Sivil toplumla politik toplum arasında konumlanan aydınlar, özellikle organik krizler esnasında tarihsel blok ve hegemonyanın yeniden kurulması yolunda başat önem kazanırlar. Bu süreçte üretim ilişkileri içinde roller üstlenen aydınların da, dolayimli bir etkiye sahip olduklarını belirten düşünüre göre aydınlar, sivil toplumla politik toplum arasında, hegemonyanın kurgulayıcısı olarak görev alırlar yani bu özellikleriyle “*örgütleyicidirler.*”

Her sınıfın kendisinin fikirlerini savunup, geliştirecek bir aydın kitlesi yaratmak zorunda olduğuna değinen düşünür, “*üstyapı görevlileri*” olarak değerlendirdiği aydınların sivil toplumda hegemonyanın, politik toplumda ise egemen sınıfın siyasal egemenliğinin ast işlevlerini yerine getirdiklerini vurgular. Praxis felsefesine dikkati çeken Gramsci, “*Praxis felsefesi, basit insanları, ilkel bir felsefe olan kamusal düşünüşe bağlı tutmak amacını gütmeyiz, tam tersi, onlara daha uzun bir hayat görüşü kazandırmak ister. Aydınlarla, ‘basit’ insanlar arasında bir temas kurulmasını öngörmesi, bilim çalışmalarını sınırlandırmak, halk yığınlarının aşağı bir seviyesinde bir birlik kurmak istemesinden değil, dar bir aydınlar çevresinin değil, halk yığınlarının fikir yönünden gelişmesine siyasal yönden olanak tanıyacak bir fikri- manevi blok meydana getirmeyi istemesindedir*” (GRAMSCİ: 27) der.

### **2.1 Devletin “*üstyapı görevlileri*.”**

Ünlü yapıtının ilerleyen bölümlerinde gelişme sürecinin bir aydın-yığın diyalektiğine bağlayan Gramsci, aydın tabakasının nitelik ve nicelik yönünden bir gelişmeye gitmesinin, toplumun da buna benzer bir hareketine bağlı olduğu sonucuna varır. (GRAMSCİ: 30-31) Bu noktada aydınların en önemli işlevleri şunlardır: Kamusal düşünüş itibarıyla, eski dünya görüşünün yerine yenisini getirmeyi öngören tüm kültür hareketleri, önce çelişkileri ve kendilerinin bu çelişkileri gidermeye yönelik kanıtları ve projelerini halk yığınlarına bıkmadan ve usanmadan anlatmak zorundadırlar; ki bu, aydınlar aracılığıyla başarılabilecek bir olgudur. Böylelikle halk yığınları adeta kabuk değiştirirler.

Kendi özgüllüklerinin bilincine varan yığınlar giderek kültürel açıdan zenginleşerek bir kişilik kazanırlar. Eğer bu bağlamda doğrudan doğruya halkın içinden ya da alt sınıflardan yetişen aydın, topluma yeni bir ideolojik yapı kazandırabilirse, bu kesim sürekli halkla iletişim kurup; yeni dünya görüşünün geniş yığınlarca desteklenmesine olanak sağlar. Bu da sadece verili ideolojik panoramayı

değiştirmekle kalmaz, sınıf bilinci, bu bilinç sayesinde yeni tarihsel blok ve hegemonya sisteminin yaratılmasını anlamlı kılar. (GRAMSCI,1967:80-81)

Aydınlar tüm sayılan işlevleriyle sivil toplumda gazeteciler, öğretmenler, akademisyenler, olarak görev alırlarken, politik toplum içerisinde en üst kademedeki en alt kademesine kadar bürokrasiyi oluşturan tüm memur katmanlarında kendilerini gösterirler. Hugues Portelli, konuyu şöyle değerlendirmektedir:

*“Aydınlar sivil toplumla politik toplumun canlı hücreleridir; egemen sınıfın, ona kendi rolünün bilincini veren ideolojisini hazırlayan ve bu ideolojiyi tüm toplumsal bünye içine işleyen, ‘dünya görüşü’ne dönüştürenler onlardır. İdeolojiyi yayma düzeyinde, sivil toplum örgütleri (Kiliseler, öğretim sistemi, sendikalar, partiler, vb.) ve onların yayma gereçleri (mass media) içerisinde egemen sınıfın ‘ideolojik yapısını’ hareketlendirmek ve çekip çevirmekle görevli olan aydınlardır. Sivil toplum memurları olan aydınlar, aynı zamanda devlet aygıtı ve silahlı gücün çekip çevrilmesiyle yükümlü politik toplum görevlileridir de.”* (PORTELLİ: 103) Bu ifadelerle bir kez daha anlaşılıyor ki, aydınlar hem hegemonyanın işletilmesinde, hem de politik toplumun siyasal egemenlik sisteminde örgütleyici rol oynayan, misyon yüklenen üstyapı memurlarıdır.

## 2.2 Organik aydın/ geleneksel aydın

Ancak aydınlar iki başlık altında değerlendirilmelidirler ki, bu başlıklar da, “organik” ve “geleneksel aydınlar” olarak ayrıştırılabilir. Gramsci aydınlarla ideolojiler arasındaki ilişkiyi somuta indirgedikten sonra, hegemonyanın kuruluş örgütlenişi açısından aydınlara konumunu inceler. Sınıflar mekanik olarak kendiliğinden ortaya çıkamayacaklarına göre her sınıf, kendi yaşayış biçimini, ideolojisini ve hegemonik ilişkilerini ortaya koymak zorundadır. Bu bağlamda sınıflar hukukun, kültürün ve ekonomi-politiğin örgütleyicilerini yaratırlar. Tüm bu sistem de aydınlar aracılığıyla gerçekleştirilir. İşte organik aydınlar sadece üstyapısal alanda değil, teknik işlevler ifa eden, herhangi bir sınıfla ilişkisi olan kesimdir. Bu tip

aydınların, karşıt- hegemonyayı kurarken, egemen sınıf içerisinde de çıktıkları sıklıkla görülmüştür.<sup>2</sup>

İktidarın ele geçirilmesinden sonra kullanımı meselesine geçen Gramsci, hegemonyayı Marx'ın öğretilerinin çağcıl biçimini geliştirmek açısından da kullanmıştır. Bu bağlamda karşımızda “yönetim+ ahlaksal ve entelektüel yönlendirme” kuramı çıkmaktadır. Dolayısıyla hegemonyanın yönetimi, “Sağlamlığı garanti eden güç biçimidir. ...Yeni bir toplumsal yönetimin türünün en geniş evrensel kavramlara, en gelişmiş ve kararlı ideolojik silahlara gereksinimi vardır” çözümlemesini geçerli kılmaktadır. (FIORI,1989: 223)

Gramsci, *Times* gazetesinin İngiltere’de ve *Corriere Della Serra* gazetesinin İtalya’daki işlevlerine atıfta bulunur. (GRAMSCI: 235) Hatta ikinci dereceden haber ve spor gazeteleri bile meşrulaştırma, ideolojik silah oluşturma işlevine hizmet ederler. Aydınlardan görece bağımsız olmakla beraber başlı başına spor olayları, örneğin Hitler döneminde yaşanan Berlin Olimpiyatları bile hegemonya ve tahakkümün işletilmesinin ideolojik silahları haline getirilebilirler.

Hegemonyanın her zaman karşıt-hegemonya oluşturduğunu hatırlatan Gramsci ise özellikle zorun çok önemli rol oynadığı otoriter rejimlerde, karşıda kurulu bir parti olmasa bile fiilen başka partilerin, eğilimlerin yaşadığını ve otoriter rejimin kimi ideolojik silahlara başvurarak, bu eğilim ya da partilerle bir “körebe” mücadelesine tutuştuğunu iddialarına ekler. (GRAMSCI: 233) Yine organik aydınlar aktif ya da pasif rıza göstermeyen kitleler üzerinde, zor işlevinin yürütülmesinin örgütleyicisidirler.

Organik aydınların dışında varlığını sürdüren aydın kesimine ise geleneksel aydınlar denir. Aslında her geleneksel aydın kitlesi, bir önceki üretim ilişkilerinin organik aydınlarıdır. Yeni bir hegemonik sistem başlayınca, kendilerini bu

---

<sup>2</sup> Bu kısım Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yetiş’in Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı doktora programında verdiği, “Gramsci ve Siyaset Kuramı” dersinin, ders notlarından derlenmiştir.

hegemonik sürece ait hissetmeyen aydınlar, dışlanmışlık hissine kapılırlar. En genel tanımı itibariyle geleneksel aydınlar, eski üretim ilişkisinin kalıntısı durumundaki aydınlardır. Gramsci organik aydınların geleneksel aydınları ortadan kaldırmaları gerektiğini savunur. Bu anlayışa göre organik aydınlar geleneksel aydınların bir kısmını “*transformizm*” ögesine başvurarak içlerine katmalı, yani soğurmalıdırlar. (GRAMSCI:80-81) Bu transformizm, dönüştürmecilik bireysel olarak geleneksel aydınların üzerinde tek tek de (geleneksel aydının satın alınması) ya da kitlesel olarak da gerçekleştirilebilir. (PORTELLİ: 106-107)

### 3. Organik bunalım/konjonktürel bunalım

Gramsci’ye göre toplumsal yapı incelemelerinde oldukça sürekli hareketlerle (organik), hemen hemen rastlantı halinde, geçici hareketleri (konjonktürel) ayırtmak lazımdır. Tabii konjonktürel olaylar da organik olaylara bağlıdır ama bunların tarihsel bir ayrıcalıkları, süreklilikleri yoktur.

Hegemonya krizi organik bunalımlarla kendisini hissettirir. Zaten tarihsel blok da belli bir tarihsel durumun iç eklenmesi olarak tanımlandığında, yeni bir tarihsel bloğun kuruluş süreci, beraberinde yeni bir hegemonik sistemin kurulmasını da getirir. Hegemonyanın sürekli hareket halinde olduğu, bir kere sağlandığı takdirde ilelebet korunmasının mümkün olmadığı, dolayısıyla da yeniden kurulup kazanıldığı akıldan çıkarılmamalıdır. (ÖZBEK,1994:79-80) Yanıbaşında karşıt-hegemonyasını da taşıyan hegemonya, tarihsel uğraklarda ciddi krizlere düşebilir ve bir tarihsel blok yerini bir diğerine bırakabilir. Organik kriz en temel açıklamayla yapıyla üstyapı arasında bir kopuştur. Yani bunalım eski düzenin ölüp bir yeninin doğmaması temelinde şekillenir. (PORTELLİ: 157)

#### 3.1 Hegemonya krizi

Hegemonya krizinde yani organik bunalımlarda sınıfla temsilcileri arasında bir kopuş yaşanır. Artık sınıflar ya da sınıflara dayalı fraksiyonlar, geleneksel partileri kendilerinin temsilcileri olarak görmezler. Bu bir “*temsil- edememe*”

krizidir. Geleneksel partilerle temsil edilen sınıf, sınıf fraksiyonlarıyla ideolojik yapılar arasında yaşanan çelişki, siyaset düzeyinin eskisi gibi yapılanamamasıyla neticelenmiştir.

Partiler sisteminde olduğu gibi diğer ideolojik alanlarda da, tutunum ortadan kalkar, kriz siyaset ve idarenin tüm alanlarına yansımaya başlar. Medya, partiler, devlet aygıtı ve tüm bürokratik kurumlarda gözle görülür çatlaklar oluşur, kamuoyundan görece bağımsız din ve yüksek finans gibi kurumlar görece güç kazanımı elde ederler. Bunlar oy kaygısı gütmeyen gruplardır. (GRAMSCI: 273) Gramsci, “*Hapishane Defterleri*”nde organik krizin gelişimini şöyle inceler:

“... Organik olaylar ise tarihsel ve toplumsal eleştiriye yol açar ki, bu eleştiri o anda sorumlu olan yönetici gruplara, doğrudan doğruya sorumlu olan kişileri, yönetici kadrosunu aşarak geniş topluluklara yöneltir. Bazen on yıldan daha uzun süren bir bunalım olur. Bu olağanüstü süre, toplumun yapısında onulmaz çelişkilerin ortaya çıktığının (olgunlaştığının) belirtisidir; artık siyasi güçler olumlu bir tarzda etki yaparak yapının kendisini korumaya ve savunmaya, bazı sınırlar içerisinde olmak üzere bunalımın zararlarını gidermeye ve bunu aşmaya çalışır. Bu ardi arkası kesilmeyen inatçı çabalar (çünkü hiçbir toplumsal asla aşıldığını kabul etmek istemez.) karşıt güçlerin örgütlenmesine zemin hazırlar. Bu güçler belirlenmiş amaçların tarihsel olarak gerçekleştirilebilmesi için gerekli ve yeterli koşulların meydana geldiğini ispata çalışır.” (GRAMSCI: 263)

### **3.2 Yönetici güçler ve bunalım dönemleri:**

Yukarıdaki süreçte hem hegemonya/karşıt-hegemonya ilişki ve çatışmasını hem de organik ve konjonktürel krizler arasındaki farklılaşmayı gözlemliyoruz. Tarihsel kökene sahip bulunmayan konjonktürel krizlerde yönetici güçlerin eleştirisi, hedef alınması ve bazı polemiklere girilmesi mümkünse de; organik krizlerde başlı başına hegemonya bunalımına düşülür ve bu kriz tüm üstyapısal kuruluşlarda ciddi bir çözülme, çürüme etkileşimine yol açar. Karşıt- güçler karşıt- hegemonya aracılığıyla örgütlenip, yeni tarihsel koşulları dayatırlarken, bu güçlerin zaferi

halinde hem yeni bir tarihsel blok oluşur hem de yeni hegemonik sistem işbaşına gelir. (JOSEPH, 2002:7-17)

Otorite bunalımı olarak da adlandırılan bunalım, yönetici sınıfın yığınların onayını güç yoluyla elde etmek istediği ve başarısızlığa uğradığı büyük siyasal girişimler sırasında veya geniş halk yığınlarını temsil eden ast sınıfların harekete geçtikleri zamanlarda hissedilir. Bu bağlamda savaş ilk türe örnekken, küçük burjuva veya köylülerin edilgenlikten etkinliğe geçtiği dönemler de ikinci türe örnek oluşturmaktadır. Gramsci iki durumu değerlendirirken yönetici siyasal grubun ciddi başarısızlığı ve ast sınıflarla aydınlarının siyasallaşarak hegemonik süreçten ayrılmaları üzerinde durur. Zira geleneksel denetim biçimlerinden kurtulan ast-sınıfların muhalefeti, hegemonya aygıtının işlememesine sebebiyet vermiştir.

Bu bağlamda konjonktürel krizler sürekli varolsalar da organik krizler görece süreklilik arz ederler. İdeolojik aygıtların parçalanması, çatlak seslerin ortaya çıkması, temsil edenlerle edilenler arasında yaşanan kopuş, eski yönetim tarzının geleneksel modellerle kendini yeniden üretememesi, geniş toplumsal kesimleri ilgilendiren bunalımlar hegemonya bunalımı ya da organik krizler aracılığıyla gözükürler. Örneğin öğrenci ve aydınların 1968 tarzı bir muhalefeti de hegemonya kriziyle noktalanabilir.

### **3.3 Sembollerin tersyüz edilmesi:**

Yukarıda her organik krizin yeni hegemonik süreçlerle sonuçlanamayacağı söylenmişti. Bu bağlamda hegemonyayla diyalektik bir beraberlik sergileyen karşı-hegemonik güçlerin hareket alanının marjinal boyutta kaldığından bahsedilebilir. Karşı- güçler iktidar bloğunun sembollerini tersyüz etme (Örneğin siyah güzeldir), hakim değerlerle alay etme şansına sahip olsalar (SCOTT, 1995: 225-241), hatta tahakküm sanatlarıyla direniş sanatları atbaşı yürüyüp, sürekli mücadele içinde bulunsalar bile, son kertede; direniş odakları tahakküm odaklarına karşı çoğunlukla marjinal bir yaptırıma sahip olacaklardır. Scott, tahakküm odaklarının elinde bulunan dev kitle iletişim araçları unsurlarından TV'ye karşı direniş odaklarının genellikle

toplumsal etkileyciliği, kodlama-tersine çevirme kapasitesi daha düşük ve kitlelere daha zorlukla ulaşan gazetelerle cevap vermek durumunda kaldıklarını çarpıcı bir örnek olarak sunmaktadır. Aynı şekilde direniş odakları örneğin TV imkanına yer yer sahip olsalar bile bu süreç tahakküm odaklarına nazaran hayli kısıtlı olacaktır.(SCOTT: 233-234, 278)

Bu faktörler saptandığında geleneksel yönetici sınıfın elinde daha fazla imkan ve örgütlenmiş eleman bulunduğundan, bu kesim eleman ve program değişikliğine giderek alt-sınıfların ulaşamayacakları bir hızla gerekirse bir-dizi tavizler vererek kaybetmek olduğu kontrolü tekrar ele geçirebilir. Tavizler vermesine karşın kontrolü elinde tutmayı sürdüren bu yönetici sınıf eline geçen ilk fırsatta sayıca kendisinden az olan muhalif unsurları bertaraf etmeyi başarabilir. Yine artık halktan kopuk bir şekilde temsil sorunu yaşayan geleneksel partiler tek bir bayrak altında birleşip, ödümler de vererek hegemonya krizini organik metotlarla aşabilir. Krizin aşılmasındaki diğer seçenek ise ilerici ve tutucu gruplardan birini diğerine üstünlük sağlayamayacağı anlarda yaşanır. Bu durumda çatışan iki gruptan bağımsız üçüncü bir aktör, ki bu zaman zaman tanrısal özellikler taşıdığı zannedilen karizmatik bir kurtarıcı grup, önder veya lider çıkararak sorunu çözebilir. 3. Güç müdahalesi sırasında kendisine bir “baş” arayan tutucu gücün desteğini de sağlar. Gramsci'nin “Sezarizm” çözümleri bu anlamda önemlidir. (GRAMSCI: 274-283)

### **Sonuç:**

Gramsci'nin yapıtları hegemonya ve tarihsel blok bağlamında okuduğunda oldukça kapsayıcı bir bütün oluşturmaktadır. Marx ve Lenin'in hegemonya ve sivil toplum anlayışlarına açılımlar kazandıran Antonio Gramsci, hegemonyayı; tarihsel blok, sivil toplum, aydınlar meselesi, organik kriz, hegemonya bunalımı gibi kavramlarla beraber açıklamıştır. Hegemonya çözümlerini İtalya'nın özgüllüğü, Kuzey- Güney ayrımı ve Fabrika Konseyleri dönemlerine kadar taşıyan düşünür, Marx'ın yapı alanında irdelediği kimi görüşleri karmaşık üstyapılar sistemine taşıyarak, bir anlamda Marx'ın yarım bıraktığı kimi öğeleri tamamlamıştır.



Lenin'in politikanın özgüllüğü bağlamında incelediği hegemonya ve sivil toplum sorunlarını genişleten ve politikanın özgüllüğüne atıfta bulunan Gramsci, hegemonya sorununu da dikotomiler yani zıtlıklar ilişkisi içinde değerlendirmiş, karşıtlıklar çerçevesinde mantıki bir bütünlük sağlamaya çalışmıştır. Avrupa Solu'nun özgüllüğü, sivil toplum, yönetici sınıfların meşrutiyet bunalımı, hegemonya tartışmaları gibi hususlarda, son yıllarda ki düşünsel tartışmalara gittikçe damgasını vuran ama Türkiye'de öneminin farkına ancak 1980'lerde varılan düşünürün kuramları, burada yeniden açıklanmayacaktır. Sonsöz olarak hegemonya/tarihsel blok ve buna bağlı çözümlenmelerle yapılacak Gramsci okuma ve değerlendirmelerinin, düşünürün daha iyi anlaşılmasına kılavuzluk edeceği açıktır.

#### **Kaynakça:**

- AKSOY, Hüsnü (1994), *Devlet ve Demokrasi* (Yön, İstanbul)
- FIORI, Guiseppe (1989), *Bir Devrimcinin Yaşamı: A. Gramsci* (V, Ankara)
- GRAMSCİ, Antonio (1967), *Aydınlar ve Toplum*(Çan, İstanbul)
- GRAMSCİ, Antonio (1997), *Hapishane Defterleri* (Belge, İstanbul)
- JOSEPH, Jonathan (2002), *Hegemony: A Realist Analysis* (Routledge, Londra)
- KÜÇÜK, Mehmet (1994), *Medya, İktidar, İdeoloji* (Ark,Ankara)
- LENIN, V. I. (2001), *Emperyalizm* (İnter, İstanbul)
- ÖZBEK, Meral (1994), *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski* (İletişim, İstanbul)
- PORTELLI, Hughes (1982), *Gramsci ve Tarihsel Blok* (Savaş, Ankara)
- SCOTT,James C. (1995)*Tahakküm ve Direniş Sanatları* (Ayrıntı, İstanbul)
- TEXIER, Jacques (1979), *Gramsci ve Felsefe* (Birey ve Toplum, Ankara)
- VERGİN, Nur (2003), *Siyasetin Sosyolojisi* (Bağlam, İstanbul)
- YETİŞ, Mehmet (1994), "Antonio Gramsci ve İtalya'da Fabrika Konseyleri Dönemi: 1919-1920" *İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar* (Aybay, İstanbul)

## **YAHUDİ DEVLETİ'NİN DEMOGRAFİK TEMELLERİ: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR OSMANLI DEVLETİ'NİN FİLİSTİN SİYASETİ**

**Fahri TÜRK\***

### **Özet**

Yahudilerin yüzyıllar boyunca buldukları ülkelerde ayrımcılığa ve şiddete maruz kalmaları nedeniyle zamanla diaspora Yahudileri arasında köklerine dönüş ve fikri bir aydınlanma hareketi meydana gelmiştir. Özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru Rusya ve Doğu Avrupa'da yaşayan Yahudiler arasında içinde buldukları olağanüstü kötü şartların da etkisiyle "Sion"a dönüş fikri olgunlaşmaya başlamıştır. İlk başlarda entellektüel düzeyde olan bu düşünce kendini pratikte Filistin'e odaklanan sistematik göç dalgaları (Aliya) şeklinde göstermiştir. Söz konusu bu göç dalgaları İsrail'in kurulmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Özellikle ikinci göç dalgasıyla birlikte hem İsrail'in kurucu babaları gelmiş hem de toplumun çalışkan bir kesimini oluşturan idealist bir grup Filistin topraklarını imara başlamıştır.

Bu göçler Osmanlı Devleti ile Musevi Cemaati arasındaki geleneksel iyi ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Çünkü Osmanlı yönetimi Avrupa Devletleri'nin (İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya) tabiyetinde olan hatırı sayılır bir nüfusun Filistin topraklarında bulunmasından rahatsız olmuştur. T. Herzl'in Filistin'de toprak elde etme çabaları II. Abdülhamit tarafından reddedilmiş ve bu göçmenlerin ikinci bir Bulgar sorunu yaratmamasına özen gösterilmiştir. İttihat ve Terakki'nin iktidarıyla birlikte Osmanlı yönetiminin bu göçlere karşı yumuşayan tutumu Arap illerindeki Türk karşıtlığını hızlandırmıştır. Fakat buna rağmen İttihat ve Terakki'nin göç yanlısı bir politika takip ettiğini söylemek oldukça güçtür. Özellikle belirtilmesi gereken bir diğer nokta da Talat Paşa'nın İçişleri Bakanlığı döneminde alınan sıkı tedbirlerin dahi bu göçü önlemeye yetmemiş olmasıdır.

---

\* Trakya Üniversitesi, İİBF Uluslararası İlişkiler Öğretim Üyesi, Yrd. Doç. Dr.

Anahtar Kelimeler: köklere dönüş, siyon, göç dalgaları (Aliya), Sultan Abdülhamid in Yahudi karşıtlığı, Yahudi Devleti kurulması

### **Abstract**

Jews had to face racial discriminations and violence everywhere, where they lived for centuries. Under this circumstances revived the idea of back to the roots and an enlightenment in the Jews diaspora throughout Europe. Especially towards the end of the 19 th century came an idea of back to the zion into existence under the Russian and East Euroean Jews, who had to live under severe living conditions. In the beginning this idea was on a spiritual level that showed itself in a systematic way of migration waves (Alias) towards Palestine in practice. These migration waves played an important role in the foundation of Israel. Through the second migration wave came Founding Fathers of Israel to Palestine. These hardworking and idealist people started to prosper the soil of Palestine.

But these migrants worsened the traditional good relations between the Ottoman Government and Jews Community. Because the Ottoman Government worried about living a huge amount of Jews in its territory, who were the subject of the various European countries like France, England, Russia and Austro-Hungarian Empire. The efforts of Theodor Herzl to gain a homeland for the Jews in Palestine were strickly rejected by Sultan Abdülhamit II, who cared about not creating a second Bulgarian Issue for the Ottomans through these migrants. The friendly Ottoman policy towards the Jews migration in the era of the Joung Turks accelerated the antiturkish campaign in the Arab provinces of the Empire. But nevertheless it is hard to say that the Young Turks pursued a friendly policy on jews migration. One thing that must be stressed in this context, is that even the taken strict steps by the interiorminister Talat Pasha could not stop the migration of the Jews to the Holy Land.

Key Words: back to the roots, zion, migration waves (Alias), rejected by Sultan Abdülhamit, to create a jews state

## Giriş

Yüzyıllar boyunca Doğu ve Batı Avrupa diasporasında yaşayan Yahudiler zaman zaman takibata uğramış ve yerlerinden göç ettirilmişlerdir. Rusya'da 1882 yılında Yahudilere karşı yapılan soykırımdan sonra uygulanan baskı ve ayrımcılığın artması üzerine Doğu Avrupa'da yaşayan Yahudiler arasında bağımsız bir devlet fikri filizlenmeye başlamıştır. Doğu Avrupa'da gelişen Yahudi Aydınlanması'nın da etkisiyle kültürel ve politik amaçlı birçok cemiyet kurulmuştur. Kurulması planlanan Yahudi devleti için seçilen bölge ise kutsal Filistin topraklarından başka bir yer olamazdı. Bu hedefe ulaşmak için kurulması planlanan devletin demografik temellerini oluşturmak üzere Rusya ve Doğu Avrupa'dan Filistin'e Yahudi göçü başlamıştır. Yahudi tarihine göç dalgaları (*Aliya*) olarak geçen bu sistematik göçler Yahudi Devleti'nin kurulmasında çok önemli bir rol oynamıştır.

Bu makale Osmanlı yönetiminin bu göçler karşısındaki tutumunu başlangıcından I. Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu göç dalgalarının arkasındaki temel dinamiği tam olarak kavrayabilmek için 19. yüzyılda meydana gelen Yahudi Aydınlanması'na genel hatlarıyla değindikten sonra Yahudilerin Çarlık Rusyası'ndaki durumları ve söz konusu asrın sonlarında uğradıkları takibat ve akabinde meydana gelen birinci ve ikinci göç dalgaları konu bütünlüğü bozulmadan incelenecektir. Daha sonra Theodor Herzl'in II. Abdülhamit nezdinde Filistin'de bir yurtluk edinmek için yaptığı görüşmelere değinilecektir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde ise Osmanlı yönetiminin 19. yüzyılın sonlarında Filistin'e yerleşen Yahudilere karşı muhalefet etmesinin sebeplerini daha iyi anlayabilmek için ilk önce 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti'nin Yahudi Cemaati'ne karşı izlediği politika incelenecektir. Abdülhamit döneminde devletin bu göçlere bakış açısını belirleyen temel unsur kapitülasyonlar olduğu için, bu konu Filistin sorunu çerçevesinde ele alınacaktır. Ayrıca Abdülhamit'in Filistin sorununa bakış açısı özel bir önem taşıdığından bu konu genel hatlarıyla ele alınacaktır. Son olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Yahudi cemaati arasındaki ilişkiler incelendikten sonra İttihat ve Terakki'nin Filistin sorununa bakış açısı ele alınacaktır.

## Yahudilerde Milli Uyanış

Getto, Modern Çağ'a gelinceye kadar Diyaspora Yahudileri'nin sürdürdükleri hayatın en belirleyici özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta Çağ'da Yahudi düşmanlığı dini bir temele dayanırken, bu düşmanlık 19. yüzyılda ırki bir temele kaymıştır. Avrupa'daki bu olumsuz gelişmelere paralel olarak zamanla Yahudilerde milli bilinç kendini göstermeye başlamıştır. Yani bu gelişmeler sonunda Yahudiler Avrupa'da siyasi arenada etkinlik kazanmaya başlamışlardır. Avrupa'da çeşitli devlet adamları ve etkili kişiler Yahudi meselesi hakkında görüşler bildirmeye başlamışlardır. Örneğin, bunlardan İngiltere'nin Yahudi Başbakanı Disraeli açıkça Filistin'de bir İsrail devleti kurulmasından yana tavır sergilemiştir. Sir Moses Montefiero da Filistin'de yaşayan Yahudilerin durumunun düzeltilmesi için çalışmış ve burada 1855 yılında ilk Yahudi Kolonisi'ni<sup>1</sup> kurmuştur. Bundan başka Rothschilds Ailesi de Filistin'de kurulan kolonilere maddi bakımdan destek vermiştir. Avrupa'da Siyonizm'den yana tavır takınan kişilerden bir diğeri ise Kızıllaç'ın kurucusu Henri Dunant'tır. Adolphe Cremieux da 1860 yılında Yahudilerin uluslararası çapta ilk organizasyonunu meydana getirmiştir.<sup>2</sup>

T. Herzl, siyasi siyonizmin lideri olarak karşımıza çıkmadan önce Moses Hess'in kültürel siyonizmin kurucusu ve şekillendiricisi olduğunu görmekteyiz. Yani Herzl'den önce varolan siyonist hareket ortaya Filistin'in kültürel bakımdan fethedilmesinden yana bir tavır koymuştur. M. Hess'in sosyalist düşünceleri Karl Marks'inkinden daha güçlü ve daha fazla bir şekilde Yahudi Ahlakı'ndan etkilenmiştir. Asimilasyona karşı çıkan Hess, çalışmalarını Yahudiler'in milli bilincinin yükseltilmesi ve Filistin'de bir vatan elde edilmesi üzerine yoğunlaştırmıştır. Batı Avrupa'da meydana gelen emansipasyon hareketi<sup>3</sup> Doğu

---

<sup>1</sup> „Koloni“ terimi bu çalışmada belli bir mekanda yani Filistin'de kurulan veya kurulması planlanan, üzerinde tarım yapılan yerleşim yeri anlamında kullanılmaktadır.

<sup>2</sup> Krupp, Michael, *Zionismus und Staat Israel, Ein geschichtlicher Abriss*, Piper Verlag, Mohn 1983, s.10.

<sup>3</sup> Bu kavram esas itibariyle Batı Avrupa'da yaşayan Yahudilerin Fransız Devrimi'ni takip eden dönemde daha önceden siyasi, ekonomik ve medeni alanlarda tabi tutuldukları kısıtlamalardan kurtulmalarını ifade eder. Böylece Batı Avrupa'da yaşayan Yahudiler, tabiyetinde buldukları ülkelerin asli unsurları gibi; istedikleri meslekleri seçme, iş hayatına atılma, seyahat etme özgürlüğüne sahip olma vs. haklara kavuşuyorlardı.

Avrupa’da pek yankı yapmamıştır. Çünkü bu bölgede yaşayan Yahudiler *siyona*<sup>4</sup> hasret duyuyorlardı. Bu amaçla Yahudi entellektüelleri arasında Filistin’in anlamını yerini ve önemini anlatan bir çok yayın yapılmıştır. Örneğin, Yehuda Alkalay 1834 yılında yayınladığı “*Höre İsrail*” (*Duy Beni İsrail*) adlı eserinde, Yahudilerin ancak bir toprağa kök salıp, İbranice’ye dönüşü gerçekleştirip, milli ve dini bir rönesansı gerçekleştirdikten sonra kendilerini bulabileceklerini savunmuştur. Zwi Kalisher adında başka bir Yahudi entelektüel ise, 1861 yılında “*Suche nach Zion*” (*Siyon’u Arama*) başlıklı kitabında Filistin’de dini bir merkez meydana getirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.<sup>5</sup>

Bu gelişmelerin etkisiyle Rusya ve Romanya’da 1881’li yıllarda Filistin’in yurt edinilmesini ve milli bilincin geliştirilmesini amaç edinmiş bir çok cemiyet kurulmuştur. Fakat “*Alliance Universelle Israelite*” (*Evrensel İsrailoğulları Birliği*) tarafından temsil edilen Batı Avrupa Yahudileri ve liberal çevreler başlangıçta buna karşı bir tutum almışlardır. Bu şartlar altında daha sonraları “*Hibat Zion*” (*Siyon Sevgisi*) olarak adlandırılan Filistin hareketi meydana gelmiştir. İlk Filistin Konferansı 6 Kasım 1884 yılında Polonya’nın Kattowitz şehrinde toplanmış, bunu 1887 ve 1889 yıllarında düzenlenen konferanslar takip etmiştir. Hoveve Siyon’un (*Siyon Aşıkları*)<sup>6</sup> organize ettiği bu konferanslarda birçok tartışmalardan sonra, Yahudi göçü için Filistin’den başka bir yerin kabul edilemez olduğu üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Doğu Avrupa cephesinde bu gelişmeler olurken, Batı Avrupa’da da Yahudiler arasında siyon düşüncesi ilerleme sağlamıştır. Akademisyenler tarafından milli cemiyetler kurulmaya başlanmıştır. Bunlardan bazıları 1888 yılında Viyana’da kurulan “*Kadima*” (*İleri ve Doğu’ya doğru*) adlı cemiyet ve 1890 yılında Heinrich Löwe tarafından kurulan “*Jung Israel*” (*Genç İsrail*) adlı öğrenci cemiyetidir. Doğu Avrupa’da Yahudi entellektüelleri ve milliyetçileri tarafından etkili bir şekilde temsil edilen Filistin hareketi, milli bir

---

<sup>4</sup> Kelime anlamı olarak „siyon“ Küdüs’te eski mabedin bulunduğu dağı ifade etmektedir. Fakat bu çalışmada “siyon” kavramı 19. yüzyılın sonunda ortaya çıkan ve Filistin’de devlet kurmayı amaçlayan hareketi belirtmek için kullanılmıştır.

<sup>5</sup> Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Laqueur, Walter, *A History of Zionism*, Harper Collins Publishing, Londra 1972, s. 3-83.

<sup>6</sup> Theodor Herzl’den önce yani siyasi Siyonizm’in doğuşundan önce Doğu Avrupa’da Moses Hess’in liderliğini yaptığı siyonist örgüt.

harekete dönüşmemiştir. Çünkü bu hareketin faaliyetleri için dayanak noktası olabilecek ne teorik bir temeli ne de belli bir programı bulunmaktaydı.<sup>7</sup>

Çok geçmeden Filistin’de pragmatik ve pratik kolonileşmeyi savunan temsilcilerle, daha çok entelektüel ve kültürel bazda faaliyet gösteren Hoveve Siyon olarak tanınan grup arasında sürtüşmeler başlamıştır. Bu hareket Yahudilerin zihni ve manevi gelişmelerini sağlamak ve bu insanları Filistin’de yeni bir hayata başlamak üzere hale getirmek için ilk şartın okul kurmak olduğunu savunmaktaydı. Bu aynı zamanda Filistin’de Yahudi yerleşiminin taban bulması ve başarı kazanması için gerekli bir ön şarttı.

### **Rus Çarlığı’nda Yahudiler**

19. yüzyılda Rusya’da 6 milyon civarında Yahudi yaşamaktaydı. Daha çok küçük tüccar ve banker olarak faaliyet gösteren Yahudiler endüstrileşmenin başlamasıyla birlikte büyük şehirlere göçmüş ve ortaya çıkan yeni el sanatları mesleklerinde faaliyet göstermeye başlamışlardır. Yahudilerin Rusya’da belli yerleşim rayonlarında<sup>8</sup> yaşamaya mecbur edilmeleri zamanla arasında birlik ve beraberlik ruhunun meydana gelmesine neden olmuştur. İbrani edebiyatı, kültürü ve güzel sanatları desteklenmiş ve bunun sonucunda Yahudi milli hareketi ortaya çıkmıştır. Yahudi Aydınlanması denilen bu harekete İbranice’de “*Haskala*” adı verilmektedir. Bu Aydınlanma Hareketi’nin özünü İbrani ve Batı kültürünü aynı potada yoğurup uyumlu hale getirme keyfiyeti oluşturmaktadır. Böylece Doğu Avrupa ve Rusya Yahudileri arasında İbranice’nin yeniden doğuşu meydana gelmiştir. Genç Yahudi dimağlarını kendi kültürlerine bağlı ve milliyetçi olarak yetiştirmek amacıyla İbranice yayın yapan çeşitli gazeteler<sup>9</sup> kurulmuştur.<sup>10</sup>

<sup>7</sup> Heller, Josef, *Geschichte des Zionismus, kurzgefasste Darstellung*, Arno Verlag, Berlin 1935, s. 17.

<sup>8</sup> Rayon Rusça’da yönetim birimi veya ilçe anlamına gelmektedir. Rusya’da Yahudiler için özel olarak kurulan rayonlar 1795 ve 1835 yıllarında yürürlüğe giren kanunlar çerçevesinde hayata geçirilmiştir. 1897 yılında bu rayonlarda 5 milyon Yahudi yaşamaktaydı. Rayon dışındaki Yahudilerin bölgelere göre dağılımı ise aşağıdaki gibidir: Sibirya’da 100 bin, Baltık illerinde 80 bin, Kafkasya’da 50 bin, Orta Asya’da 10 bin, Astrahan’da 10 bin ve Terek’te 10 bin Yahudi nüfusu yaşamaktaydı. 1880 ve 1914 yılları arasında ise 2 milyon Rusya Yahudisi ABD’ye, 200 bini İngiltere’ye 60 bini Filistin’e göç etmiştir. Rusya Yahudileri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Baron, S. W., *The Russian Jews under Tsars and Soviet*, Longman, New York, London 1964.

<sup>9</sup> Perez Smolenskin 1869 yılında Viyana’da İbranice yayın yapan *Haşahar* (Şafak sökmesi) adlı bir gazete kurmuştur.

<sup>10</sup> Krupp, a. g. e., s. 17.

Rusya’da antisemit düşünce kendini yüksek düzeyde alenen göstermekteydi. Şöyle ki, Rus Çarı II. Aleksander’in Ortodoks Kilisesi’ndeki temsilcisi Konstantin Pobyedonoszev hükümdara Yahudilerin üçte birinin vaftiz edilmesi, diğer üçte birinin öldürülmesi ve kalan son kesimin de göçe zorlanması gerektiğini tavsiye edebiliyordu. Rus Çarı II. Aleksander’in 13 Mart 1881’de öldürülmesi ve suikastten önce teröristin bombaları bir Yahudi kadının evinde sakladığının anlaşılması üzerine Rus yönetimi Yahudilere karşı harekete geçmekte gecikmemiştir. K. Pobyedonoszev’in etkisi altında bulunan “kutsal ittifak” denen yüksek dereceli memurların ve işleri bakanının üye olduğu gizli bir örgüt ve yerel otoriteler halkı provake etmiş ve bunun sonucunda da bugün Kirova denilen yerde aynı yılın 15 Nisan günü Yahudi bir işletmecinin sarhoş bir Rus’u dışarı etmesiyle katliam başlamıştır. Rus Çarlığı’nda 1881 yılında başlayan bu şiddet uygulamaları aralıklarla 1883 yılına kadar sürmüştür. Özellikle Odesa’daki olaylar çapı ve şiddeti itibarıyla Yahudi halk kitleleri arasında daha çok yankı bulmuştur. Panslavizmin yükselişe geçmesi de bu gelişmelerin üzerine tuz biber ekmiştir. Yani Yahudilerin sistematik bir şekilde takibata ve şiddete maruz kalması ve bu soykırımvari uygulamalar nedeniyle Yahudi diasporasında *siyon*’a dönüş fikri hem siyasi bir düşünce hem de pratik bir irade olarak olgunlaşmaya başlamıştır. Bu gelişmelerin etkisiyle yukarıda kısmen değindiğimiz gibi, Rusya, Polonya, Romanya ve Londra’da Filistin’in kolonileştirilmesini ve İbranice’nin geliştirilmesini amaçlayan çok sayıda cemiyet ve organizasyon kurulmuştur.<sup>11</sup>

### **Birinci Göç Dalgası**

Birinci göç dalgası başlamadan önce Filistin’de sadece 30 bin civarında Yahudi yaşamaktaydı. Bu göçle birlikte Filistin’e bir o kadar göçmen daha gelmiş ancak, gelenlerin çoğu bölgede yaşam şartlarının kötü olması nedeniyle geri dönmüşlerdir. Söz konusu göçlerden önce Filistin’de yaşayan Yahudiler homojen bir grup oluşturmaktan çok uzaktı. Bu heterojen grup üç farklı unsurdan meydana gelmekteydi. Bunlardan birincisi Filistin’de sürekli yaşayan ve anadilleri Arapça olan Şark Yahudileriydi. İkinci grubu oluşturan İspanya ve Batı Avrupa bölgesinden

---

<sup>11</sup> Hermann, Meier-Cronmeyer, *Kleine Geschichte des Zionismus. Von den Anfaengen bis zum Jahr 1948*, Olzog Verlag, Berlin 1980, s. 8-10.



gelen Seferad Yahudileri İspanyolca'ya yakın (*Spanyolisch*) denen melez bir dil konuşmaktaydılar. Üçüncü grup genellikle Almanya ve Doğu Avrupa'dan gelen ve Almanca- İbranice karışımı melez bir dil konuşan (*Jiddisch*) Aşkenaz Yahudileri'nden<sup>12</sup> meydana gelmekteydi.<sup>13</sup> Özellikle Aşkenaz Yahudileri kendilerini Tevrat ilmine adanmışlardı ve geçimlerini diasporada yaşayan dindaşlarının vermiş olduğu "haluka" adı verilen bağışlardan sağlamaktaydılar. Bundan dolayı bu Yahudilere "Haluka Yahudileri" adı verilmekteydi. Haluka Yahudileri Filistin'e dışarıdan gelen göçmenlere karşıydılar ve idealist bir ruha sahip olmadıkları için devlet kurmaya meyilli değillerdi. Çünkü devlet kurmak için yeni ve milli bir ruha sahip olmak gerekmekteydi. Dışardan gelen Yahudiler asıl göçlerin başlamasından önce Filistin'de ferdi olarak çeşitli kuruluşlar meydana getirmişlerdir. Bu kuruluşlardan en önemlileri "Alliance Israelite Universelle" Filistin'de "Mikve Israel" (*İsrail'in Ümidi*) adlı ilk ziraat okulunu 1870 yılında kurmuştur. Bir Macar Yahudisi de "Petah Tikva" (*Ümit Kapısı*) adı verilen ilk Yahudi kolonisini 1878'de kurmuştur.

Yukarda değindiğimiz gibi, Rusya'da Yahudilerin uğramış olduğu takibatın etkisiyle 1881-82 yılları arasında Filistin'in yurt edilmesini veya orada toprak satın alınmasını amaçlayan birçok dernek ve organizasyon kurulmuştur. Bunların içinden en önemlisi "Hibat Siyon" (*Ziyon Sevgisi*) diye adlandırılan harekettir. Yahudi aydınlanması ve bu bilinçli örgütlenmeler sonucunda Yahudi tarihine birinci *Aliya*<sup>14</sup> adıyla geçen ilk göç dalgası meydana gelmiştir. Bu ilk göçlerle gelen kişiler genellikle Rus üniversitelerinde okuyan idealist öğrencilerden meydana gelmekteydi

---

<sup>12</sup> İstanbul ve Filistin Yahudileri arasında Aşkenaz Yahudileri'nin çokluğu ve bu grubun konuşma dili olarak Almanca'yı kullanması nedeniyle Almanya, Aşkenaz Yahudileri'ni desteklemekteydi. Çünkü Almanlar, bu grubun Filistin'de dil, kültür ve organizasyon alanlarında Alman etkisini artırdığını düşünüyorlardı. "Alman Yahudileri Yardım Cemiyeti" (*Hilfsverein der deutschen Juden*) Hayfa'da bir teknik okul kurmuştur. Bu okulda ders dilinin hangi dil olacağı üzerine ateşli tartışmalar yapılmıştır. Almanlar ülkelerinin teknikte ileri olduğunu ve İbranice ders notları olmadığını ileri sürerek derslerin Almanca yapılmasını istiyorlardı. Ancak buraya çeşitli ülkelerden gelen Yahudiler kendi ana dillerini yani İbranice'yi milli bir dil olarak geliştirmek istedikleri için sonunda İbranice bu savaştan galip olarak çıkmıştır.

<sup>13</sup> Krupp, a.g.e., s. 30.

<sup>14</sup> Bu kavram İbranice'de üç anlama gelmektedir:

- 1) Sinagoglarda Tevrat okumaya çağrılmayı ifade eder
- 2) Filistin'e yani Yahudilerin ifadesiyle Erez İsrail'e göçü ifade eder
- 3) Özel olarak ta 1880'li yıllarda Filistin'e başlayan göçleri ifade etmektedir. Burada biz "Aliya" kavramını bu son anlamıyla kullanacağız.

ve kendilerini *Bilu*<sup>15</sup> diye adlandırıyorlardı. Amaçları Filistin'in imarına katkıda bulunma ve toprağı işleme olan bu göçmenlerin asıl niyetlerini en iyi şekilde kendi ağızlarından çıkan aşağıdaki sözler özetlemektedir:

Tanrı tarafından bahşedilmiş ülkemizde bir yurtluk istiyoruz... Bu yurtluğu Türk hükümdarından şahsen istiyoruz. Şayet bu mümkün değilse, büyük bir devletin sınırları içerisinde içişlerinde serbest küçük bir devletçik istiyoruz.<sup>16</sup>

16 Bilu üyesi göçmen Temmuz 1882'de Yafa'ya varmıştır. Kendilerini sosyalist olarak algılayan bu grup öncü işçiler olarak toprağı işlemek ve yaşanır hale getirmek için Filistin'e gelmişlerdir. Amaçları bu sayede daha büyük bir Yahudi göçünün önünü açma ve burayı yurt edinme düşüncesidir. Bu kişiler ilkönce yukarıda adı geçen *Mikve Israil*'de konaklama imkanı bulmuşlardır. Bunlardan on tanesi Yafa'nın güneyinde toprak satın almışlar ve "*Rischon le Zion*" (*Siyonda ilk*) adı verilen ilk koloniyi 1882'de kurmuşlardır. Diğer yandan Michel Pines'in başkanlığında diğer dokuz Bilu üyesi de 1884 yılında Gedera<sup>17</sup> kolonisini kurmuştur. Bu gruptan bazıları ise el sanatları öğrenmek için Kudüs'e gitmiştir. Yine bu grubun üyelerinden Eliser Ben Jehuda İbranice yeni bir sözlük yayınlarak bu dilin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Böylece 1889 yılına kadar toplam nüfusu 5 bini bulan 22 Yahudi kolonisi kurulmuştur.<sup>18</sup>

İlk göçmenlerin katlandıkları zahmet ve zorluklar oldukça fazladır. Karşılaşılan ilk zorluk tarım şartlarının çok kötü durumda olmasıdır. Şöyleki, dağlık bölgelerde ormanların yok edilmesi nedeniyle verimli topraklar erozyona uğramış ve vadilerdeki bataklıklar nedeniyle sıtma salgını Filistin'in büyük bölümünde hayatı

<sup>15</sup> Bu kısaltma Tevrat'ta ve İbranice'de geçen dört kelimedden oluşan bir ayetin baş harflerinden oluşmaktadır. Anlam olarak siyon'a dönüşün Yahudiler açısından önemini vurgulamaktadır.

<sup>16</sup> Schreiber, Friedrich; Wolfsohn, Michael, *Nahost Geschichte und Struktur des Konflikts*, Leske+Budrich, Opladen 1993, s. 47.

<sup>17</sup> Bu koloninin kuruluş hikayesi göçmenlerin mücadele ettiği zor şartları ve Baron Rothschild'in yardımını ortaya koyması açısından çok ilginçtir. Gedera, Hayfa'nın 50 km. güneyinde bataklık bir arazide kurulmuştur. Bu bölgeye Osmanlı Devleti tarafından daha önce Çerkezler yerleştirilmiştir. Fakat kısa süre sonra bu bölgede sıtma salgını başgösterdiği için Çerkezler bu bölgeyi terketmişlerdir. Diğer yandan bu bölgeye Çerkezler'den sonra yerleşen Yahudiler burada büyük bir ölüm kalım mücadelesi vermişlerdir. Filistin uğrunda ölmüşler fakat yine de bölgeyi terketmemişlerdir. Baron Rothschild bu bataklık bölgeyi kurutmak ve sıtmanın önüne geçmek için Avusturalya'dan okaliptüs ağaçları getirip sıtmaya karşı bağışıklık kazanmış olan Sudanlılara diktirerek bu salgının önüne geçmiştir. Bu şartlar altında binbir zorluklarla kazanılan Gedera'da günümüzde takriben 30 bin kişilik bir nüfus yaşamını sürdürmektedir. Bk. Krupp, a.g.e., s. 34.

<sup>18</sup> A.g.e., s. 35-38.

zorlaştıran en büyük etken durumundaydı. Bunun haricinde gelen göçmenlerin tarım alanında hiçbir tecrübelerinin olmaması burada çok zor bir hayat sürmelerine neden olmuş fakat kendilerini Siyonizm'in iç yaşam dinamiği olarak gördükleri için Filistin'de bu şartlar altında yaşamaya devam etmişlerdir. Buna ilaveten Osmanlı hükümetinin almış olduğu kararlar da bu göçmenleri büyük ölçüde etkilemiştir. Osmanlı Devleti Yahudiler tarafından kurulan kolonilerden hasıl edilen ürünün 1/8'i oranında vergi almaktaydı. Bu şartlar altında bu kolonilerin dışarıdan yardım almaksızın yaşama şansı hemen hemen hiç yok gibiydi. Bilu grubu Baron Rothschild'in büyük çaplı yardımına mazhar olmuştur. Şöyleki Rothschild Ailesi Filistin'deki koloniler için sözkonusu dönemde toplam 70 milyon altın Frank yardım yapmıştır. Bu sayede 40 yerleşim yeri kurulmuş ve Osmanlı Devleti'nin toprak satışını yasaklamasına rağmen rüşvetçi ve yolsuz yerel idareciler yüzünden 40 bin hektarlık toprak satın alınmıştır.<sup>19</sup>

### **İkinci Göç Dalgası**

Rusya'nın Japonya karşısında aldığı yenilgi sonrasında ortaya çıkan siyasi atmosfer ikinci büyük göç dalgasının başlamasına neden olmuştur. 1904 yılında başlayıp I. Dünya Savaşı'na değin süren ikinci göç dalgasıyla birlikte 40 bin kişi Filistin'e gelmiş ancak ilkinde olduğu gibi birçoğu geldikleri yörelere tekrar dönmek zorunda kalmışlardır.<sup>20</sup> 1904 ve 1906 yılları arasında Filistin'e gelen genç insanlar genelde hakiki işçi olmaktan uzak idealist kişilerdi. Bu kişiler Rusya ve Polonya'nın orta sınıfına mensup ve Filistin'de sosyalist bir toplum düzeni kurmak için yanıp tutuşan kimselerdi. Filistin'de Yahudiler tarafından daha önceki dönemlerde tek tük kısa süreli sendikalar kurulmuş ve grevler yapılmıştır. Fakat Filistin'de işçi hareketinin<sup>21</sup> tarihi 1904 yılında Gomel Grubu'nun gelmesiyle birlikte başlamıştır.

---

<sup>19</sup> A.g.e., s. 40.

<sup>20</sup> Heller, a.g.e., s. 64.

<sup>21</sup> İşçiler *Poale Zion (Siyon İşçileri)* ve *Hapoel Hazair (Genç İşçi)* adları altında 1905 yılında örgütlenmişler ve başlangıçtan itibaren kendilerini siyasi parti olarak algılamışlardır. Bunun yanında bu örgütler daha başka görevleri de yerine getirmişlerdir. Çünkü söz konusu dönemde Filistin'de hiçbir sendika ve sosyal kurum mevcut değildi. Hapoel Hazair'in belli bir doktrini olmamasına rağmen Poale Zion güçlü bir doktrinle ortaya çıkmıştı. Hapoel Hazair bağımsız bir örgüttü. Buna karşılık Poale Zion aynı adlı dünya örgütünün ve İkinci Enternasyonal'in bir şubesi durumundaydı. Poale Zion sosyalist bir toplum düzenini savunduğu için sınıf mücadelesini kaçınılmaz olarak görmekteydi. Ancak Rusya'da ve dışarıda yapılmış analiz ve projeksiyonların bu yeni ortama yani

İkinci göç dalgasıyla birlikte Filistin'e gelen kişiler siyonist işçi hareketinin çekirdeğini oluşturmuş ve sonraki dönemlerde kurulan çeşitli işçi partilerini, siyonizmi ve İsrail Devleti'ni yönetmişlerdir. Bu kişiler için kol gücü bir gereklilikten çok başlı başına ahlaki bir kıymet olma özelliği taşımaktaydı ve bu insanların düşüncesine göre, Yahudi insanı ancak bu sayede toplumsal ve milli derterinden kurtulabilirdi. Özgürlüklerinden büyük bir gurur duyan bu göçmenler dışarıdan gelen her türlü yardımı da reddedip gündelikçi olarak çalışmayı yeğlemişlerdir. Bu kişiler gerçek manada işçi olmak istedikleri için tarım kolonileri de kurmuşlardır. Ben Grurion'un ifadesine göre bu insanlar Polonya ve Rusya'da yaşanan şekliyle Yahudi diasporasına, sosyalizme ve siyonizme olan inançlarını kaybetmiş kişilerdi. Yani bu idealist grup İsrail'i yolun sonu, varılacak son sığınak olarak görüyordu. Bu genç insanlar hem güçlü mistik ve romantik hem de iyimser ve icraat insanı olma özelliğine de sahiptiler. İkinci göç dalgasıyla gelen kişiler homojen bir grup oluşturmaktan çok uzaktı. Bu kişiler arasında her şeyden önce anlaşabilecekleri ortak bir dil bulunmamaktaydı. Söz konusu bu grubun hemen tamamı geleneksel Yahudi çevresinde büyümüş, Yiddiş konuşan ve biraz İbranice anlayan insanlardan oluşmaktaydı. Bunlar sosyalizm düşüncesinden etkilenme yerine daha çok Tevrat'tan ve Yahudi Edebiyatı'ndan etkilenmişlerdi. Asimile olmuş ailelerden gelenler ise sadece Rusça konuşmaktaydılar. Bu durumda bu kişilerin aşmaları gereken ilk engel ortak bir dilin oluşturulması yolundaydı. Örneğin Ben Gurion çok iyi İbranice konuştuğu için bu kişiler arasında büyük bir saygıya mazhar olmuştu.<sup>22</sup> İkinci göç dalgasına liderlik eden kişilerin ortak bazı özellikleri bulunmaktaydı. Bu özellikleri genel hatlarıyla aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

---

Filistin gerçeklerine de uymadığını görüyordu. Böylece Poale Zion'un Filistin şubesi Ben Gurion ve Ben Zwi önderliğinde Rusya'daki ideologların etkisinden uzak bağımsız bir yol takip etmiştir. Bu şartlar altında Poale Zion Filistin'de İbranice'yi kabul etmiş ve tarım birlikleri kurmaya başlamıştır. Yani bu organizasyon gücünü ve kuvvetini gerçekçi projelere yöneltmiş ve *Haşomer (Muhafızlar)* adı verilen bir savunma örgütüne meydana getirmiştir ki bu örgüt I. Dünya Savaşı sırasında Filistin'de Yahudi kolonilerini korumuştur. Poale Zion'un ideolojik tutumuna karşı, Hapoel Hazair bütün teorik kısır çekişmelerden uzak durmak suretiyle pragmatik bir tutum sergilemiştir. Yani bu örgüt kol gücüne Yahudi halkının acılarını dindirecek bir araç ve süreç olarak bakıyordu. Hapoel Hazair Filistin'in yeniden imarından ve ihyasından yana olduğu için Poale Zion'un sınıf mücadelesine cephe almıştı. Bu yüzden „*işin fethi*“ bu örgütün siyasi aktivitelerinin başında gelmekteydi. Bu grup pasifist bir tutuma sahip olduğu için Haşomer'in kuruluşuna katılmayı da reddetmiştir. Hapoel Hazair'i Aron David Gordon, Josef Ahranovitz ve Yosef Sprinzak gibi kişiler yönetmişlerdir. Bk., Laqueur a.g.e., s. 299-304.

<sup>22</sup> Laqueur a.g.e., s. 150.

- 1) Kökenleri ve yaşları aynı olan bu kişiler Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın kuzeyinden geliyordular ( Ben Gurion, Ben Zwi, David Block, David Remes, Berl Kaznelson, Israel Schochat vb.)
- 2) Hemen hepsi İbranice'yi geleneksel dini okullardan öğrenmişlerdir. Hepsi özel hayatlarında ortodoks Yahudiliği reddetmelerine karşılık, Yahudi geleneklerine çok güçlü bir bağlılık hissediyorlardı. Yani hiçbirinde radikal bir din karşıtlığı söz konusu değildi.
- 3) Amaçları ve ilgi alanlarında büyük bir benzerlik göze çarpıyordu. Hemen hepsinin kültürel faaliyetlere karşı büyük ilgisi vardı. Birçoğu kitap yayınlamış, bir kısmı da amatör filolog olarak çalışmalarda bulunmuştur. Örneğin bunlardan Berl Kaznelson İbranice'nin hakiki ustası olduğu için Filistin'de yaşayan Yahudiler arasında büyük itibar görmüştür. Ben Gurion ise özellikle felsefeyle ilgilenmiştir. Bu kişilerin hemen tamamı siyasi kariyerlerine Petah Tikva'da tarım işçisi olarak başlamıştır. Bunlardan Ben Gurion ve Ben Zwi aynı zamanda İttihat ve Terakki döneminde İstanbul Üniversitesi'nde eğitim görmüşlerdir. Hepsi 20'li yılların başında parti ve sendika yöneticileri olarak faaliyet göstermiştir.
- 4) Bu liderler yeni şartlara uyum sağlama ve yeni şeyler öğrenme hususunda büyük bir yetenek göstermişlerdir.
- 5) Bu kişiler özel hayatlarında da mütevazı ve eşitlikçi düşüncüyü savunan kişilerdi. Bu eşitlikçi düşünce Rusya Yahudileri geleneğinde çok köklü bir yere sahiptir.
- 6) Bu insanlar demokrasiye sarsılmaz bir şekilde inanıyorlar ve siyonizmde de fanatik bir tutum sergiliyorlardı. Liberal değil, sosyalistler.<sup>23</sup>

Bu göç dalgasıyla gelen kişiler yukarıda görüldüğü gibi devlet kurmaya yetkin ve elverişli 'Yeni Yahudi İnsanı'nı meydana getirmek için büyük gayret sarfetmişlerdir. İşçilerden oluşan bu grup Filistin'de tarımın gelişmesine ve 1948'de İsrail'in kurulmasına büyük katkıda bulunmuştur. Bu grupta gelenler arasında Ben

---

<sup>23</sup> A.g.e., s. 152.

Gurion gibi İsrail Devleti'nin bağımsızlığını ilan eden ilk Başbakanı da bulunmaktadır.<sup>24</sup>

Doğu Avrupa'dan Filistin'e gelen göçmen sayısı yıllık 3 ila 5 bin arasında değişmekteydi. I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde Osmanlı topraklarında takriben 420 bin Yahudi<sup>25</sup> bulunmaktaydı. Yahudiler genellikle büyük şehirleri tercih etmekteydiler. Örneğin Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarında yaşayan 100 bin Yahudi'nin 70 bini İstanbul'da, kalanların büyük çoğunluğu da Edirne'de yaşıyordu. Anadolu'da yaşayan 60 bin Yahudinin 35 bini İzmir'de toplanmış bulunmaktaydı. 50 bin Suriye Yahudisi'nin 40 bini iki büyük şehir olan Halep ve Şam'da yaşamaktaydı. Kudüs'te ise Filistin'de yaşayan 120 bin yahudinin üçte ikisi yaşamaktaydı.<sup>26</sup>

### **Birinci Dünya Siyonist Kongresi<sup>27</sup> ve Teodor Herzl<sup>28</sup>**

<sup>24</sup> Hermann, a.g.e., s. 34.

<sup>25</sup> Bu nüfusun Osmanlı İmparatorluğu'nda yörelere göre dağılımı aşağıdaki şekildedir:

Avrupa Türkiyesi	100 bin
Anadolu	60 bin
Suriye	50 bin
Filistin	120 bin
Mezopotamya	60 bin
Arabistan (Yemen)	30 bin (takribi rakamlar)

Bk., Trietsch, Davis, Die Juden der Türkei, Veit & Tomp Verlag, Leipzig 1915, s. 7, Hugo Grothe (der.) *Schriften des Deutschen Vorderasienkomitees*.

<sup>26</sup> A.g.e., s. 20.

<sup>27</sup> Daha sonra hemen her yıl yapılan Dünya Siyonist Kongreleri bir çok bakımdan önem taşımaktadır. Herşeyden önce bu kongreler bir çeşit temsilciler meclisi ve kanun koyucu gibi çalışmıştır. Bunun yanında söz konusu bu örgütlenme, Yahudiler için bir liderin otoritesine bağlı olarak parlamenter demokrasiyi uyguladıkları bir platform olmuştur. Bu kongreler bir anlamda siyonistleri eğitmiş ve ortak problemlerinin tartışıldığı bir platform oluşturmuştur. Herzl siyonist hareketin ivmesini kaybedeceği endişesini taşıdığı için bu kongrelerin düzenli olarak her yıl yapılmasını kararlaştırmıştır. Herzl'in ölüm yılı olan 1903 yılına kadar altı kez Dünya Siyonist Kongresi toplanmıştır. İlerleyen kongrelerle birlikte delege sayısı artmış ancak ilk kongredeki o heyecan ve ruh biraz sönmüştür. Çünkü daha sonraki kongrelerde daha çok teknik konular gündeme alınarak karara bağlanmıştır. Böylece kongre ileride oluşacak olan Yahudi Milleti'nin çekirdeğini oluşturmuştur. Kongre üyeleri 18 yaşını tamamlamış siyonistlerden oluşmaktaydı. Bunlar "*Şekel Vergisi*" adı verilen bir vergi ödemekteydiler ki ancak bu şartla kongre seçimlerine katılma hakkı elde edebiliyorlardı. II. Dünya Siyonist Kongresi'nde "*Yahudi Koloni Bankası*" kurulmuştur. Bu bankanın görevi Filistin'in kolonileştirilmesini desteklemektir. Bunun yanında Eski Yahudi tarım kanunundan esinlenerek- ki bu kanuna göre, Filistin toprakları özel mülk olmayıp toplumun ve Tanrı'nın malıdır- Filistin'de Yahudi toprak ağalarının çıkışını önlemek amacıyla "*Yahudi Milli Fonu*" oluşturulmuştur. Bu fon sadece Suriye ve Filistin'de toprak alımı için kullanılmaktaydı. Bu fonun kurulmasından sonra Yahudi teşkilatının esas görev alanı toprağa uluslararası hukuk garantisini altında göçmen yerleştirmeye kaymıştır. Yani böylece Siyonizm sadece siyasi ve diplomatik alanlarda faaliyet göstermekle kalmamış, bunun yanında Filistin'de pratik çalışmalara da yönelmiştir. Bu bağlamda vurgulamadan geçemeyeceğimiz bir diğer nokta ise, Yahudi milliyetçiliğinin homojen bir bütün oluşturmaktan uzak olduğudur. Yahudi milliyetçiliğini genel hatları itibarıyla üçe ayırmak mümkündür:

Doğu Avrupa’da Yahudi hareketinin durakladığı dönemde Theodor Herzl’in siyasi siyonizmin lideri olarak öne çıktığını görmekteyiz. T. Herzl Avrupa’nın zengin Yahudi ailelerini ( Rothschild, Baron Hirsch vs. ) siyonizm için – *İsrail Devleti’nin kurulması için Filistin’de toprak elde edilmesi-* kazanmaya çalışıyordu. Herzl’in Yahudi sorununa modern bir çözüm bulmaya çalıştığı “*Judenstaat*” (Yahudi Devleti) adlı broşürü Şubat 1896’da yayınlanmış ve bu eser daha sonra siyasi siyonizmin programı haline gelmiştir. Herzl’in burada savunduğu düşünceye göre, milli Yahudi sorununu çözmek için bu konunun dünya sorunu haline getirilmesi gerekmektedir. Yani Herzl, siyonizmi Yahudilerin milli bir dünya görüşü haline getirmiştir. Herzl bu sorunun aşılması için uluslararası hukuk tarafından garanti altına alınmış bir toprak parçasının Filistin veya Arjantin’de elde edilmesi gerektiğini savunmaktaydı.<sup>29</sup>

Bu eseri T. Herzl’e çeşitli Yahudi organizasyonları nezdinde büyük bir prestij kazandırmış ve *Kadima* ve *Siyon* gibi cemiyetler ona, siyonizmin liderliğini üstlenmesi için çağrı yapmışlardır. Diğer taraftan bu eser çıkarları zedelenen veya zedelenecek kişi ve kuruluşlar tarafından yayılım ateşine tutulmuştur. Yani ortodoks Yahudilerin büyük kısmı dini ideallerle milli değerlerin siyonizmin öne sürdüğü siyasi aktiviteyle yer değiştirmesine karşı çıkmaktaydı. Yahudi toplumunun sosyalist

- 
- 1) Siyasi Milliyetçilik: Başını T. Herzl’in çektiği bu milliyetçiliğe göre, Yahudi milletinin devletsiz düşünülmesi imkansızdır.
  - 2) Kültür Milliyetçiliği: Liderliğini Achaad Haam’ın yaptığı bu milliyetçilik, Yahudi Milleti’ni tarihi ve manevi bir bütünlük olarak algılıyor ve Filistin’i ortak manevi bir merkez olarak görüyordu.
  - 3) Demokratik-Etnik Milliyetçilik: Diaspora milliyetçiliği de denilen bu milliyetçiliğe göre, Yahudi Milleti biyolojik ve etnik bir kollektif birlikten başka bir şey değildir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Heller, a.g.e., s. 25-58.

<sup>28</sup> Theodor Herzl (Binyamin Ze’ev 1860-1904) 2 Mayıs 1860 yılında Budapeşte’de varlıklı Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Herzl’i annesi zamanın Alman-Yahudi Aydınlanması geleneğine uyarak eğitmiştir. Daha sonra ailesiyle Viyana’ya göç eden Herzl burada hukuk ve ekonomi eğitimi almıştır. Bir süre hukukçuluk yapan Herzl daha sonra mesleğini bırakarak kendini yazarlığa vermiş ve çeşitli gazetelerde Almanca makaleler yazmıştır. Tiyatro oyunları da yazan Herzl bu konuda istenen başarıyı sağlayamamıştır. Eserleri daha çok vasat olarak nitelendirilebilen Herzl bu konuda hakettiği yere gelemediğine inanmaktaydı. Esasında asimile olmuş bir aileden gelen Herzl önceleri siyonizm için hiçbir ilgi duymazken, Wilhelm Yensens adında bir Yahudinin yazmış olduğu “*Köln’deki Yahudiler*” adlı kitabını okumasıyla birlikte gettonun Yahudi insanının ruhunu nasıl tahrip ettiğini görmüş ve milli Yahudi meselesiyle ilgilenmeye başlamıştır. Bu konuyla asıl ilgisi ise Pariste “*Neue Freie Presse*” nin muhabiri olarak bulunduğu sırada Fransa’daki antisemit tutum sayesinde – özellikle Dreyfus Davası’nın etkisiyle - meydana gelmiştir. T. Herzl’in hayatı için bk., Bein, Alex, *Theodor Herzl*, Ashgate Publishing, Philadelphia 1945 ve Lewisohn, Ludwig, *Theodor Herzl*, Longman Publishing, Cleveland 1955.

<sup>29</sup> Heller, a.g.e., s. 66.

ve liberal kanadı ise, T. Herzl'in kişiliğinde yapay ve reaksiyoner bir milliyetçilik görüyordu. "Hoveve Siyon" hareketi de hem Türk hükümetinin kızgınlığını üzerine çekeceği hem de kendilerinin yürüttükleri pratik kolonizasyon çalışmalarına engel olacağı için Herzl'e karşı çıkmaktaydı.<sup>30</sup> Londra ve Viyana Hahambaşlıları da Herzl'in planına karşı çıkanlar arasında yer alıyorlardı. Hatta daha önceleri T. Herzl'e yakın durmuş olan Viyana Hahambaşısı Moritz Güdemann özel bir broşür yayımlayarak Herzl'in düşüncelerini protesto etmiş ve Yahudilerin bir millet olmadığını ve siyonizmle Musa İnanıcı'nın bağdaştırılamayacağını iddia etmiştir. Herzl bu iddialara siyonist teşkilatın yayın organı olarak kurduğu "Die Welt" gazetesinde cevap vermiştir. Daha I. Dünya Siyonist Kongresi düzenlenmeden önce T. Herzl sağlığını ve özel hayatını hiçe sayarak siyonizm için çalışmaya başlamıştır.

Herzl faaliyetlerini genel olarak diplomatik alanda yoğunlaştırmıştır. Bu bağlamda zamanının güçlü ve etkili şahsiyetleriyle görüşerek onları davası için kazanmaya çalışmıştır. Herzl'in görüştüğü kişilerin başında zamanın Alman İmparatoru II. Wilhelm gelmektedir. Herzl Alman yönetimini Filistin'de Almanya'nın himayesi altında bir Yahudi Devleti kurmak için ikna etmeye çalışmış ve Almanya'dan siyonistleri Osmanlı Devleti nezdinde desteklemesini istemiştir. Lakin II. Wilhelm Türkiye ile olan ilişkilerini zedelemek istemediği ve Sultan Abdülhamit'in bu konudaki hassasiyetini bildiği için Herzl'e istediği desteği vermemiştir. Hatta Herzl bir grup siyonistle birlikte II. Wilhelm'in Türkiye'yi<sup>31</sup> ikinci ziyaretinde kutsal topraklara kadar gitmiş ve Almanya'nın dikkatini davası için çekmeye çalışmıştır. Alman İmparatoru, Herzl ve arkadaşlarını 2 Kasım 1898'de Kudüs'te kabul etmesine rağmen, Abdülhamit'i gücendirmemek için siyonizm konusuna pek ilgi göstermemiş ve kabul heyetine soğuk davranmıştır. Herzl'in

---

<sup>30</sup> Hoveve Siyon'un T. Herzl'e karşı oluşunun daha önemli nedenleri de bulunmaktaydı. Çünkü Herzl'in ortaya koyduğu siyonist hareketle kendilerinininki arasında önemli farklılıklar bulunmaktaydı. Gizli getto metodları ve kapalı bir toplumu tercih eden Hoveve Siyon hareketi kamu alanında siyasi faaliyet göstermeye karşıydı. Bunun yerine pasif ve faydacı bir politikayla Filistin'i yavaş yavaş kolonize etmeyi amaçlıyordu. Yani bu kolonileştirme siyasi olmayacaktı. Bu hareket Filistin'i daha çok manevi bir merkez olarak görmekteydi. İki organizasyon arasındaki en hayati konu ise Hoveve Siyon hareketinin Yiddiş denilen melez dili kültür dili olarak seçmiş olmasıydı ki bu durum kendini milli olarak tarif eden ve bundan dolayı da İbranice'ye büyük önem veren siyonistler tarafından kabul edilemez bir durumdu. Ayrıntılı bilgi için bk. Encyclopaedia Judaica (1971), UR-Z, 16. Cilt, Kudüs, Keter Publishing, s. 1037-46.

<sup>31</sup> Bu çalışmada Batı Literatürü'ndeki geleneğe uyularak bu kavram „Osmanlı İmparatorluğu“ anlamında kullanılmaktadır.



İstanbul'da yaptığı görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra diplomatik faaliyetlerin merkezi Londra'ya kaymıştır. İngilizlerle görüşmeler esnasında Uganda, Sina Yarımadası (El-Ariş-Projesi) ve Kıbrıs gibi yerler Yahudi yerleşim yeri olarak gündeme gelmiştir. İngilizler Herzl'in Rothschilds Ailesi'nin yardımıyla Sina Yarımadası Projesi'ni gerçekleştirebileceğini ifade etmişlerdir. Bu nedenle incemelerde bulunmak için Mısır'a bir heyet dahi gitmiştir. Ancak Mısır bu proje için gerekli olan suyun Nil'den sağlanamayacağı gerekçesini öne sürerek bu projeye pek sıcak bakmamıştır. Çünkü verilecek su miktarı Mısır'da tarımı etkileyecek düzeyde bulunuyordu. Bundan sonra Herzl, Siyon'a giden yolda bir ara durak olarak Kıbrıs'a yerleşme planını ortaya atmıştır. Bu projenin de kabul görmemesi üzerine İngilizler tarafından ortaya Uganda Projesi atılmıştır. Siyonist camiayı uzun süre meşgul eden bu proje Herzl'in ölümünden sonra gerçekleşen Yedinci Dünya Siyonist Kongresi'nde kesinlikle reddedilmiş ve gündemden düşmüştür. Herzl'in görüştüğü diğer kişilerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Papa, İtalya Kralı III. Victor Emmanuel, İngiliz Koloni Bakanı Joseph Chamberlain, Lord Cromer ve Rusya'nın önemli şahsiyetleri<sup>32</sup> Konstantin Plehwe ve Sergey Witte'dir.<sup>33</sup>

Birinci Dünya Siyonist Kongresi 29 Ağustos 1897 yılında çeşitli ülkelerden 197 delegenin katılımıyla İsviçre'nin Basel şehrinde toplanmıştır. Bu kongreye katılanların büyük bölümü yukarıda gördüğümüz gibi Doğu Avrupa'da daha önce örgütlenmiş olan *Hoveve Zion* hareketinin taraftarlarıydılar. Kongrenin önemi aşağıdaki nedenlerden kaynaklanmaktadır:

- 1) Program ve organizasyon açısından birliğin sağlanması,
- 2) Farklı görüşteki Yahudiler arasında birliğin sağlanması,
- 3) Yahudi halkının milli ve siyasi birliğinin çekirdeğinin oluşturulması,
- 4) Siyonizmin milli Yahudi hareketi olarak meşruiyet kazanması,
- 5) Batı Avrupa ve Doğu Avrupa Yahudileri arasında irtibatın sağlanması.

---

<sup>32</sup> Bunlardan Konstantin Pleve, Rus Çarı II. Nikola'nın iç işleri bakanı olarak 1902 ve 1904 yılları arasında görev yapmıştır. Sergey Vitte (1849-1915) ise, 1892 -1903 yılları arasında Maliye Bakanı ve 1905 ve 1906 yılları arasında da Bakanlar Konseyi Başkanlığı yapmıştır. Tarafsız değerlendirmelere göre Rusya'nın en önemli devlet adamlarından biri olan Vitte aynı zamanda yüksek zekası sayesinde başlangıçtan itibaren Başbakan gibi hizmet vererek söz konusu dönemde Rus Dış Politikası'nı derinden etkilemiştir.

<sup>33</sup> Laqueur, a.g.e., s. 102-115.

“*Basel Programı*” olarak tarihe geçen bu kararlar aynı zamanda siyasi siyonizmin amacını da oluşturmaktadır. Bu programın en temel maddesi, Filistin’de hukuki dayanağı olan bir Yahudi yurtluğu elde etmek için faaliyete geçme kararının alınmasıdır. Sözkonusu bu amaca ulaşmak için kongre aşağıdaki araçlardan yararlanmayı öngörmüştür:

- 1) Amaca yönelik olarak Yahudi çiftçisinin zanaatkarının ve tüccarının Filistin’e göçmesini teşvik etmek,
- 2) Tüm yahudiliği uygun yerel ve genel örgütlemelere ayırmak,
- 3) Yahudi milli duygusunun ve bilincinin güçlendirilmesi,
- 4) Siyonizmin amacına ulaşmak için gerekli hükümetlerin rızasını almak için ön hazırlıklara başlanması.<sup>34</sup>

*Basel Programı*’nın bu son maddesi uyarınca başkanlığa seçilen T. Herzl’in, Filistin’de toprak elde etme amacıyla Abdülhamit ile görüşmesi de karara bağlanmıştır. Kongre bu hedefe ulaşmak için güçlü bir siyonist teşkilatın olması gerektiğini ortaya koymuştur.<sup>35</sup>

Sonuçta Herzl Abdülhamit’in 20. yüzyılın başlarında Filistin’de Yahudi göçüne karşı katı tutumunu yumuşatmasıyla birlikte 17 Mayıs 1901’de İstanbul’a gelmiştir. Herzl’in kabulü Sultanın ajanı olarak çalışan ve kendisi de bir Macar Yahudisi olan Arminus Vambery tarafından sağlamıştır. Ama bunun yanında büyük devletlerden birinin de bu konuda insiyatif alması gerekiyordu. Abdülhamit Herzl’i Siyonist olarak değil Yahudilerin reisi ve etkili bir gazeteci olarak kabul edeceğini A. Vambery aracılığı ile bildirmiştir. Vambery, Herzl’e kabul esnasında Abdülhamit’e siyonizmden bahsetmemesini sıkı sıkı tembih etmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi Almanya’dan umduğunu bulamayan Herzl bunun üzerine İngiltere’ye yönelmiştir. Fakat İngiliz hükümeti Afrika’da savaşla meşgul olduğu için Başbakan Lord Salisbury konuya siyonistlerin beklediği ilgiyi göstermemiştir. Abdülhamit tarafından kabul edilen T. Herzl’e mecidiye nişanı verilmiştir. Bu görüşmede nelerin konuşulduğu tam olarak bilinmemektedir. Herzl, ikinci kez Hahambaşı Moşe Levi’nin ricası üzerine Haziran 1902’de Abdülhamit tarafından tekrar kabul edilmiştir. Bu ziyarette Herzl, Abdülhamit’ten Filistin’de Türk hakimiyeti altında bir

<sup>34</sup> Hermann, a.g.e., s. 22.

<sup>35</sup> Krupp, a.g.e., s. 44.

Yahudi yurtluğu elde etmek için toprak talep etmiş ve bunu kabul etmesi halinde Osmanlı Devleti'ne 2 milyon Sterlin yardım yapılacağı vaadinde bulunmuştur. Herzl Abdülhamit'i ikna edebilmek için sürekli yeni bir teklif getirmekteydi. Öyle ki Mayıs 1902'de Kudüs'te bir Yahudi Üniversitesi'nin kurulmasını dahi teklif etmiştir. Herzl'e göre Türkler ancak bu sayede okumak için başka ülkelere gitmek zorunda kalmayacaklardı. Abdülhamit ile Herzl'in görüşlerinin bağdaşması pek mümkün gözüküyordu. Çünkü Herzl'in düşüncesine göre, normal vilayet olarak kalması istenen Filistin'de yerel meclis ve ordu kurulması da öngörülmekteydi. Bunun yanında resmi dil olan Türkçe'nin yanında İbranice ve Arapça'ya da izin verilmesi isteniyordu. Herzl buna karşılık Yahudilerin kayıtsız şartsız Sultana bağlı kalacakları sözünü veriyordu. Ancak bu teklifi kabul etmeyen Abdülhamit Türk egemenliği altında imparatorluğun başka bir yerinde kısmen de Filistin'de Yahudi yerleşimine izin verebileceğini bildirmiştir. Fakat bu teklif siyonistler tarafından kabul görmemiştir. Çünkü dağınık bir Yahudi yerleşim yeri amaca hizmet etmekten çok uzaktı.<sup>36</sup>

### **19. Yüzyıla Kadar Osmanlı Devleti'nin Yahudilere Karşı Tutumu<sup>37</sup>**

Bursa'nın Orhan Bey tarafından fethiyle birlikte ilk Yahudi Cemaati'nin Osmanlı idaresi altına girdiğini görmekteyiz. Fetihden sonra Bursa'nın Rum halkı göçe tabi tutulurken Yahudilerin şehre tekrar dönmesine izin verilmiş ve şehre gelerek kendilerine ayrılan Yahudi Mahallesi'ne yerleşmişlerdir. Yahudiler Bizans hakimiyeti altında kanunlarla konulmuş olan aşırı kısıtlama ve yükümlülükler altında ezildiği için Bursa'nın Türkler tarafından alınmasını adeta bayram havası içinde karşılamışlardır. Çünkü Bursa Yahudileri böylece bazı ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Orhan Bey'in çıkarttığı bir fermanla hem "*Ez Hayyim*" Sinagog'u kurulmuş hem de Yahudiler bu şehirde hiçbir kısıtlamaya tabi olmadan ticaret yapma hakkı elde etmişlerdir. Bu ayrıcalıklara karşılık Bursa Yahudi Cemaati devlete haraç vermeye mükellef hale getirilmiştir. Bursa Yahudileri'ne daha sonraki yüzyıllarda Fransa, Almanya, İspanya ve Portekiz'den gelen veya göçe zorlanan

<sup>36</sup> Krupp, a.g.e., s. 47.

<sup>37</sup> Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Besalel, Yusuf, *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, Gözlem Yayınevi, İstanbul 1999 ve Güleriyüz, Naim, *Türk Yahudileri Tarihi-I* (20. Yüzyıl'a kadar), Gözlem Yayınevi, İstanbul 1993.

Yahudiler de katılmıştır. Osmanlı Devleti'nin büyümesiyle doğru orantılı olarak devletin Yahudi tebası da sürekli bir artış göstermiştir. Edirne'nin I. Murat tarafından başkent yapılmasıyla birlikte bu şehir Balkanların en çok Yahudi nüfusu barındıran şehri haline gelmiştir. İzmir'in Türkler tarafından fethinden önce şehirde hatırı sayılır Yahudi nüfusu bulunmazken, fetihden sonra civar şehirlerde yaşayan Yahudilerin İzmir'e göç etmesiyle birlikte şehirde güçlü bir cemaat meydana gelmiştir. Osmanlı yönetimi fethedilen topraklarda yaşayan Yahudilere daima iyilikle muamele etmiştir. II. Murat döneminde Yahudilerin diğer gayrimüslimler gibi ayrı giysi giymeleri zorunluluğu getirilmiştir. Örneğin Yahudileri diğer gayrimüslimlerden ayırmak için bu cemaat mensuplarına sarı başlık takma mecburiyeti getirilmiştir. Balkanların fethedilmesiyle birlikte bu bölgede yaşayan birçok Yahudi Cemaati Osmanlı hakimiyetine girmiştir.<sup>38</sup>

İstanbul'un fethinden sonra II. Mehmet (Fatih) yayınladığı bir fermanla Yahudileri İstanbul'a davet etmiş, burada her türlü özgürlükten yararlanmak suretiyle ticaretle uğraşabileceklerini bildirmiştir. Bu fermanın çıkarılmasından sonra Yahudiler Türkiye'nin diğer yerlerinden İstanbul'a akın ettikleri gibi, fethedilen diğer yerlerdeki Yahudi toplulukları da İstanbul'a nakledilmiştir. Bu dönemde Yahudiler, gerek ekonomik gerekse dini bakımdan Bizans dönemindekiyle kıyas götürmeyecek şekilde ilerleme sağladıkları görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet ticareti canlandırmak için Yahudilere ihtiyaç duymuş ve bu dini cemaate sahip olduğu bu kapsamlı ayrıcalıklara karşılık kelle vergisi ödeme zorunluluğu getirmiştir. 15. yüzyılın ikinci yarısında Fransa ve Almanya'dan gelen Yahudi ailelerin Edirne'ye yerleştiklerini görmekteyiz. Bu topluluğun liderlerinden İzak Sarfati Avrupa'daki soydaşlarına yazdığı mektuplarda Osmanlı İmparatorluğu'nda sahip oldukları avantajlardan ve devletin Yahudilere karşı izlemiş olduğu liberal politikalarından övgüyle bahsetmiştir.<sup>39</sup>

Joseph Hacker'e göre ise Yahudiler İstanbul'un fethinden büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Çünkü fetihle birlikte sadece şehirdeki birçok Yahudi cemaati yok olmakla kalmamış, Selanik Cemaati de yok olmuştur. İstanbul'un fethini takiben Bizans Yahudileri arasında hüküm süren Osmanlı karşıtı duygular, 1492'de İspanya

<sup>38</sup> Encyclopaedia Judaica (1971), UR-Z, 16. Cilt, Kudüs, Keter Publishing, s. 1530.

<sup>39</sup> *A.g.e.*, s. 1532.

ve Portekiz'den kovulan Yahudilerin Osmanlı yönetimi tarafından kabul edilmesiyle birlikte yerini sempatiye bırakmıştır. O kadar ki bazı Yahudiler, Hıristiyanlığı Osmanlı Devleti'nin ve Yahudilerin ortak düşmanı olarak görmüş ve Osmanlı'nın Allah tarafından bu düşmanı cezalandırmak için gönderildiğine inanmışlardır. Söz konusu dönemde özellikle II. Mehmet ve II. Beyazıt'ın Yahudilere karşı tutumları takdir edilmiştir. Çünkü II. Mehmet'in izlediği politikalar imparatorluğun gayrimüslim tebasının dolayısıyla Yahudilerin gerek ekonomik gerekse sosyal-kültürel alanlarda büyük ilerleme sağlamalarına neden olmuştur. II. Beyazıt döneminde Yahudilerin durumu eskiye nazaran biraz kötüleşmiş olsa da gelen göçmenler Osmanlı İmparatorluğu'na kabul edilmişlerdir.<sup>40</sup>

Yahudilerin İspanya ve Portekiz gibi Hıristiyan Avrupa devletleri tarafından sınır dışı edilmeleri II. Beyazıt dönemine rastlamaktadır. II. Beyazıt Yahudilere sempati ile yaklaşmış ve bu göçmenlerin büyük bir bölümünün İstanbul, Selanik ve Edirne'ye yerleştirilmesi için emir vermiştir. Bu göçmenlerden sadece cüzi bir bölümü Filistin ve Mısır'a yerleştirilmiştir. 1492 yılında İspanya'dan göçeden Yahudileri 1497 ve 1498 yıllarında Portekiz'den gelen dindaşları takip etmiştir. Portekiz Yahudileri, İspanya'dan gelenlerin aksine beraberlerinde büyük bir varlık ve servetle getirmişlerdir. Bu göçmenlere Türkiye'deki cemaatler de her bakımdan büyük destek olmuşlardır. Osmanlı yönetiminin gösterdiği hoşgörü ortamında din özgürlüğünün tadına varan Yahudiler cemaat otonomisi de elde etmişlerdir. Gelen göçmenlerin eğitilmiş olması ülkeye ekonomik ve teknolojik alanlarda katkılar sağlamıştır. Yahudiler kısa zamanda mütercim, doktor vs. olarak yönetime ve Osmanlı sultanlarına yakın olmasını bilmişlerdir. Bu nedenlerden dolayı bugün dahi Yahudi tarih yazarlığında Osmanlı imajı pozitif kalabilmiştir.<sup>41</sup>

Kanuni Sultan Süleyman tahta çıktığında Suriye ve Filistin valileri sözkonusu bölgede bağımsız bir krallık kurmak için Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmıştır. Bu ayaklanma neticesinde Filistin'deki Yahudi cemaati de derinden etkilenmiştir. Bu ayaklanmadan gerekli dersi çıkararak Osmanlı Devleti yöredeki bütün valileri Osmanlılarla değiştirmiştir. Kanuni 1526 Mohaç Zaferi'nden sonra Budapeşte'ye

<sup>40</sup> Hacker Joseph R., *Ottoman Policy toward the Jews and Jews Attitudes during the Fifteenth Century*, Free Press, New York 1967, s. 16.

<sup>41</sup> Braude, Benjamin, Lewis, Bernard, *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, Ashgate Publishing, Cilt 1, New York, Londra 1982, s. 117.

(Budin) girdiğinde şehrin diğer sakinleri şehri terkettikleri halde Yahudiler şehri terketmemiştir. Bilakis Yahudi cemaatinin lideri Joseph Solomon Aşkenazi şehrin anahtarını Kanuni'ye takdim eden kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. S. Aşkenazi ve çocuklarına iyilikle muamele eden Kanuni, bu aileye ve nesillerine vergiden ayrıcalık tanıyan bir berat dahi vermiştir. Buna karşılık Budin Yahudileri Osmanlı sultanlarına sadık kalmışlar ve şehri düşmanlara karşı savunmuşlardır. Bu dönemde de Budin Yahudileri'nden İstanbul, Selanik ve Edirne gibi şehirlere göç edenlerin olduğunu görmekteyiz. Bu göç ters istikamette de yani Budin'e doğru da meydana gelmiştir. II. Mahmut döneminde bazı zengin Yahudilerin yeniçerilerle birlikte Osmanlı yönetimine karşı hareket ettiklerini görmekteyiz. Daha çok servetlerini korumak kaygısıyla devlete karşı kazan kaldıran kişilerle işbirliği yapan bu grup isyanın bastırılmasından sonra idam edilmiştir. Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasından sonra Abdülmecit döneminde Yahudiler de diğer gayrimüslimlerin yararlandıkları haklardan faydalanma imkanına kavuşmuşlardır.<sup>42</sup>

Osmanlı sultanları, ülkelerindeki Yahudilere ticareti ve sanayii ilerletmek için gerekli bütün ayrıcalıkları tanımışlardır. Yahudilerin birçok Avrupa dilini bilmeleri herşeyden önce Avrupa Devletleri'yle ticaretlerini istedikleri gibi şekillendirebilmelerine imkan vermekteydi. Diğer önemli bir kolaylık ise İmparatorluğun İskenderiye, Kahire, Bağdat, Şam ve Basra gibi çeşitli başkent ve liman şehirlerinde birçok Yahudi ticaret şirketinin daha önce kurulmuş olmasıdır. Bu durum Selanik ve İzmir'in gelişerek Yahudi ticaret ve sanayisinde oynadığı önemli rolü en iyi şekilde açıklamaktadır. Bu şehirlerdeki cemaatler, uluslararası ticarete Avrupa'dan mal ithal eden Türkiye'den de hammadde ihraç eden yeni merkezler konumuna yükselmişlerdir. Yahudilerin etkin olduğu diğer ticaret kolları ise bankerlik, altın ve değerli taş ticaretidir. II. Mahmut Bağdat'ın zengin bankeri Ezeziel Gabbay'ı sarrafbaşı olarak divanına dahil etmiştir. Yahudiler Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hemen bütün üretim dallarında faaalıyet göstermişlerdir.

Yukarıda gördüğümüz gibi Yahudiler 19. yüzyılın ortalarına kadar ticari, dini ve kültürel alanlarda dünyanın hiçbir yerinde sahip olmadıkları kadar liberal ve özgür bir ortamda kendilerini geliştirme imkanı bulmuşlardır. Yani söz konusu döneme

<sup>42</sup> Encyclopaedia Judaica, UR-Z, 16. Cilt, s. 1535-36.

gelinceye kadar Yahudiler sürekli Osmanlı Devleti tarafından ayrıcalıklı bir muameleye tabi tutulmuşlardır. Bunun en canlı örneğini Rodos'un Türkler tarafından fethi oluşturmaktadır. Şöyle ki Türkler adayı 1522 yılında büyük zaiyatlar vererek fethettikleri için fetihten sonra ceza olarak ada Hıristiyanlarının şehir surları içinde oturması yasaklanmıştır. Bu yasak adanın İtalyanlar tarafından işgal edilmesine kadar sürmüştür. Hıristiyanlar sadece gün boyunca işlerini görmek ve çalışmak için şehir surları içine girebilirlerken, adadaki 4 bin Yahudi sayıları 5 bini bulan Türk ile birlikte barış içinde yaşamıştır.<sup>43</sup> Osmanlı Devleti'nin Yahudi cemaatiyle arasının gerginleşmesi 19. yüzyılın sonlarına doğru yani 1880-85 yılları arasında "Hibat Siyon" hareketiyle Filistin'e sistematik göçlerin başlamasından sonra meydana gelmiştir.

Osmanlı Devleti söz konusu bu dönemde Yahudi göçüne karşı olmasına rağmen, 1899 yılında 1000 kadar Yahudiyi ülkesine kabul etmekten geri kalmamıştır. Parasız pulsuz gelen bu göçmenlere; ev, arazi, büyük ve küçükbaş hayvan yardımında bulunulmak suretiyle Bağdat Demiryolu hattına yerleştirilmişlerdir. Davis Trietsch'in ifadesine göre, Yahudilere sadece siyaseten böyle davranılmamış, gelen göçmenler yöre halkı tarafından da sıcak bir şekilde karşılanmışlardır.<sup>44</sup> Hatta Sultan Abdülhamit kendi özel bütçesinden para ayırarak bu göçmenlere maddi bakımdan destek dahi olmuştur. Bu durum aşağıda göreceğimiz gibi, Abdülhamit'in gerçekten sadece Filistin merkezli bir siyonist göçüne karşı olduğunu, fakat Yahudilerin İmparatorluğun diğer yerlerine yerleşmesine izin verdiğinin samimiyetini belirtmesi açısından dikkate değer bir husustur.

### **Abdülhamit'in Yahudi Göçü Karşısındaki Tutumu**

Abdülhamit Doğu Avrupa'dan gelen Yahudilerin Filistin'e yerleşmesine şiddetle karşı çıkmaktaydı. Çünkü Sultan Filistin'e odaklanan bir Yahudi göçünün ileride devletin başına yeni işler açabileceğinin bilincindeydi. Kendi ifadesiyle medeni Avrupalıların kovduğu kişileri kabul etmeye sıcak bakmayan Abdülhamit gelen göçmenlerin Amerika'ya gönderilmesi gerektiğini de savunmaktaydı. Zamanla Yahudi göçünün durdurulamadığını gören Abdülhamit göç meselesini yeniden

<sup>43</sup> Trietsch, *a.g.e.*, s. 20.

<sup>44</sup> Trietsch, *a.g.e.*, s. 21.

düşünerek bir karara varmıştır. Osmanlı Yahudileri'nin genelde devlete bağlı olduğunu ve Rusya'dan gelen soydaşlarının da Rusya'ya karşı büyük bir kin güttüğünü gören Abdülhamit şöyle bir soru ortaya atmıştır: “*Acaba Rusya'dan gelen Yahudileri imparatorluk Yahudileriyle kaynaştırarak askere alıp Doğu Anadolu'da Ruslara karşı askeri bir güç olarak kullanmak mümkün müdür?*” Sultan böylece Doğu Anadolu Bölgesi'yle merkez (İstanbul) arasındaki ilişkileri güçlendirmeyi amaçlamıştır. Abdülhamit bu teklifi hahambaşı Moşe Levi ile Nisan 1893'te görüşmüştür. Ancak bu düşünce bakanlar konseyi tarafından böyle bir uygulamanın diğer gayrimüslimlerle devlet arasında siyasi sorunlara neden olacağı endişesi ile reddedilmiştir. Moşe Levi bu konunun cemaati içinde Yahudilerin askerlik süresince dini ibadetlerini serbestçe yapabilmeleri kaydıyla tartışılmasını sağlamıştır. Ancak bu düşünce uygulanamamıştır.<sup>45</sup>

Abdülhamit'e göre, Avrupa'daki Yahudiler Doğu'da yaşayan ırkdaşlarından daha fazla güce sahip oldukları için birçok Avrupa devleti ülkesinde sayıları artmış, Semit ırkından kurtulabilmek için, Yahudilerin Filistin'e göçmesini teşvik etmekteydi. Fakat Abdülhamit Osmanlı Devleti'nde kafi derecede Yahudi nüfusu bulunduğunu düşünmekteydi. Abdülhamit Filistin'de Arap nüfusun azınlığa düşmesi halinde Yahudilerin yerleştikleri yerlerde kısa zamanda bütün gücü ellerine geçireceklerini ve Arapların yakalarına yapışacaklarını tahmin etmekteydi. Abdülhamit, T. Herzl'in ifadelerinden de anlaşıldığı gibi siyonistlerin Filistin'de sadece ziraat yapmak için bulunmadıklarını, bilakis orada hükümet kurmak, siyasi temsilcileri seçmek gibi şeyler arzu ettiklerini net bir şekilde görebilmekteydi. Kısaca Abdülhamit Yahudilerin Filistin'e yerleşmesine şiddetle karşı çıkmaktaydı. Bu konudaki tutumunu en iyi şekilde yine kendisi anılarında şöyle dile getirmektedir: “İmparatorluğumuz dahilinde, halkımızın fertleri olarak ve Bab-ı Ali'nin dirayetli hizmetkarları olarak Yahudilere ne kadar kıymet veriyorsam, Filistin'e dair kurdukları tasavvurlara da o kadar düşmanım.”<sup>46</sup>

<sup>45</sup> Farhi, David, “Documents on the Attitude of the Ottoman Government towards the Jewish Settlement in the Palestine after the Revolution of the Young Turks (1908-09)”, *Moshe Ma'oz (der.)*, *Studies on Palestine during the Ottoman period*, Keter Publishing, Jerusalem 1975, s. 192.

<sup>46</sup> Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıratım*, Dergah Yayınları, İstanbul 1999, s. 53.



### **Abdülhamit Döneminde Yahudi Göçü ve Kapitülasyonlar<sup>47</sup>**

Osmanlı Devleti'nde Yahudiler dağınık bir halde yaşadıkları için bir millet topluluğu oluşturamıyorlardı. Osmanlı Yahudileri kendilerini daima devlete bağlı hissettikleri halde Rusya ve Doğu Avrupa'dan gelenlerde böyle bir bağlılık göze çarpmamaktaydı. Üstelik bunlar büyük Avrupa devletlerinin<sup>48</sup> tabiyetinde oldukları için Osmanlı yönetimi için sürekli bir huzursuzluk kaynağı oluşturmaktaydı. Söz konusu göçlerle Filistin'e yerleşen Doğu Avrupa Yahudileri Osmanlı yönetimi ile Yahudi Cemaati arasındaki geleneksel iyi ilişkilerin de önemli ölçüde zedelemesine yol açmıştır.<sup>49</sup> Osmanlı Devleti mülteci statüsünde kabul ettiği göçmenleri kanunlara saygıya ve Osmanlı tabiyetine geçmeye çağırıyordu. Gelen göçmenlerin hemen tamamının diğer Avrupa devletlerinin tabiyetinde bulunmaları sözkonusu bu devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarına zemin hazırlamaktaydı. Bu dönemde imparatorluk haricinden gelen Yahudiler sadece Hac ibadeti süresince yani bir ay boyunca Kudüs'te kalma hakkına sahiptiler. Osmanlı topraklarında Avrupa devletlerinin tabiyetinde büyük bir Yahudi kitlesinin olması Avrupa devletlerinin sürekli Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmasına yol açmış ve Osmanlı yönetiminin Yahudi göçünü durdurmak için aldığı kararların yeterince etkili olmamasına neden olmuştur.<sup>50</sup>

Yukarıda değindimiz gibi, 19. yüzyılın başlarında kendilerini "Aşkenaz Yahudileri" diye adlandıran bir grup Filistin'de görülmeye başlamıştır. Ancak

---

<sup>47</sup> Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlar ilk kez 16. yüzyılda yapılan bir anlaşmayla Fransa'ya verilmiştir. Böylece Fransa Osmanlı topraklarında yaşayan ve ticaret yapan tebasını koruma hakkı elde etmiştir. Böylece Fransız tüccarlar vergi vermeden Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapma hakkı elde etmişlerdir. Bu anlaşma sadece iki hükümdarın hayatta kaldıkları sürece geçerliliğini koruyacaktı. Fakat daha sonra bu anlaşma yenilenmekle kalmamış, sürekli bir hale getirilmiştir. Giderek diğer Avrupa devletleri de bu ayrıcalıklardan yararlanma hakkına sahip olmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar kapitülasyonları kaldırmaya muvaffak olamayan Osmanlı Devleti bunun Paris, Berlin ve Londra anlaşmalarıyla uluslararası bir nitelik kazanmasına da mani olamamıştır. İmparatorlukta İslam hukuku sadece müslümanlar için uygulanmaktaydı. Gayrimüslimler için ise kendi iç hukuk kuralları geçerliydi. Yani Osmanlı İmparatorluğunda farklı hukuk sistemleri birarada varlığını sürdürmekteydi. Kapitülasyonların Türk-Yahudi ilişkilerine etkisi için bk. Isaiah, Friedman *The System of Capitulations and its Effects on Turco-Jewish Relations in Palestine 1856-97*, David, Kushner, *Palestine in the late Ottoman Period, Political, Social and economic Transformation*, Salomon Publishing, Kudüs 1986, s. 280-89.

<sup>48</sup> İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya

<sup>49</sup> Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk., Hacker R., *Ottoman policy toward the Jews and Jews Attitudes toward the Ottomans during the fifteenth Century*, New York 1967, Free Press ve Braude, Benjamin, Lewis, Bernard, *Christians and Jews in the Ottoman Empire, the Functioning of a Plural society*, Longmans Green&Co., 1.cilt New York, Londra 1982.

<sup>50</sup> Farhi, a.g.e., s. 190.

Osmanlı Devleti'nin Yahudi göçüne karşı ilk muhalefeti 19. yüzyılın sonlarına doğru birinci göç dalgasıyla birlikte başlamıştır. Söz konusu bu grup Osmanlı'nın farklı din ve ırktaki insanlara karşı çok müsamahalı davrandığını bildiği halde, Osmanlı hukuk sistemi içinde kalmaya pek sıcak bakmamıştır. Şark yaşam tarzını benimsemek istemedikleri için kendilerini Osmanlı toplumundan da soyutlayan bu grup tabiyetinde oldukları devletler sayesinde çıkarlarını iyi bir şekilde koruyabilmiştir. Örneğin 1850'li yıllarda Aşkenaz Yahudileri'nden üç bini Avusturya-Macaristan, bini İngiltere ve biner kişi de Almanya, Amerika, Hollanda ve Rusya tabiyetinde bulunuyordu. Kutsal topraklardaki Osmanlı egemenliğine karşı olan Aşkenaz Yahudileri hamileri olarak siyasi arenada boy gösteren Avrupa devletlerine dört elle sarılmışlardı. Filistin'de yabancı desteği arayan Arap ve Kıpti gibi unsurlar da olmasına rağmen, Aşkenaz Yahudilerinin böyle bir destekten beklemedikleri daha farklı bir şeydi. Aşkenaz Yahudilerinin bu özelliklerinden dolayı Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmamalarına karşılık, 16. yüzyıldan beri Yahudi Cemaati içinde çoğunluğu oluşturan Saferad Yahudileri resmen tanınmıştır. Çünkü Aşkenaz Yahudileri sürekli olarak Osmanlı toplumunda suyun içindeki yağ misali uyumsuzluk kaynağı olmuşlardır.<sup>51</sup> Aşkenaz Yahudileri sadece Osmanlı Devleti ile çatışmaya düşmekle kalmamış, 16. yüzyıldan beri Yahudi cemaati içerisinde çoğunluğu oluşturan Seferad Yahudileriyle de anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Aşkenazlar, Seferadların Filistin'de sahip oldukları öncelik ve ayrıcalıklara sahip olmak için mücadele etmişlerdir. Hatta Seferadlar Aşkenazların kutsal topraklarda yaşadıkları için ekstra bir vergi ödemeleri gerektiğini ve Seferad hukukuna tabi olmalarını dahi istemişlerdir.<sup>52</sup>

Kapitülasyonlar Osmanlı Devleti'nin Yahudi göçü karşısındaki tutumunu etkileyen en önemli faktörlerden biriydi. Şöyleki kapitülasyonlara duyulan öfke Filistin'e Yahudilerin yerleşmesini temelden reddetmekteydi. Esasen devlet yönetimi Yahudilerin Filistin'de toprak satın alarak yerleşmesine karşı olduğundan burada Yahudi yerleşimini engellemek amacıyla bir dizi önlem almıştır. Bu önlemlerin başında Filistin'de Müslüman nüfusu artırma çabaları gelmektedir. Bu bağlamda

<sup>51</sup> Friedman, Isaiah *The System of Capitulations and its Effects on Turco-Jewish Relations in Palestine 1856-97*, Kushner, David, *Palestine in the late Ottoman Period, Political, Social and economic Transformation*, Salomon Publishing, Kudüs 1986, s. 280.

<sup>52</sup> A.g.e., s. 281.

devlet buraya İmparatorluğun çeşitli yerlerinden getirilen (Cezayir, Balkanlar ve Kafkasya) Müslüman nüfusun yerleşmesini teşvik etmiştir. Bu nedenle devlet burada Kafkasya'dan gelen Çerkezleri<sup>53</sup> yerleştirme politikasını yürürlüğe koymuş, ancak elverişsiz doğal koşullar yüzünden bunda tam başarı sağlayamamıştır. Diğer yandan Yahudi göçmenler Osmanlı tabiyetine girmeye, devletin hukuk sistemini kabule ve dış güçlerin himayesini redde çağrılmışlardır. Kendilerine bunu kabul ettikleri takdirde birçok ayrıcalıktan yararlanabilecekleri bildirilmiştir. Bu ayrıcalıklardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: karşılıksız toprak verme, vergiden ve askerlikten belli bir süre muaf olma ve imparatorluğun diğer unsurları gibi dini hürriyetlerden yararlanmadır.<sup>54</sup>

Osmanlı Devleti açısından Filistin sorununun bir de uluslararası boyutu bulunmaktaydı. Çünkü devletin bu bölgeyle ilgili aldığı hemen tüm kararlar Avrupa devletleri tarafından protesto edilmekteydi. Osmanlı yönetimine göre, Yahudileri Filistin'de yerleşmeye teşvik eden büyük devletlerin amacı ikinci bir Bulgar sorunu yaratmaktı. Avrupa devletlerinin olaylara müdahalesi ve yerel yönetimin İstanbul'a karşı sadakatsizliği yüzünden göçü önlemeye yönelik alınan tedbirler bir türlü uygulanamamıştır. Avrupa devletleri aslında söz konusu bölgede Osmanlı egemenliğini sulandırmak için Yahudileri bir araç olarak kullanıyorlardı.<sup>55</sup>

### **İttihatçılar ve Yahudi Cemaati Arasındaki İlişkiler**

Feroz Ahmet'e göre, İngiliz kaynaklarından ve İstanbul'un tutucu gazetelerinden 1908 Devrimi'ni araştıran bir kişi, Yahudilerin İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde oynadıkları rol hakkında hayrete düşebilir. Bu kaynaklara inanılacak olursa İttihat ve Terakki Cemiyeti, Yahudilerin amaçlarını gerçekleştirmek için

---

<sup>53</sup> Özellikle bugün Ürdün'de yaşayan Çerkezler bahsedilen dönemde Filistin'de tutunamayıp bu ülkeye göç etmiş kimselerdir. O zamanlar Filistin'deki yerleşim yerlerinin büyük çoğunluğu bataklık ve sazlıktı. Bu bataklık ve sazlıklar kurutulmuş ve şimdi nüfusu 30-40 binlerde olan şehirler meydana getirmişlerdir. Yahudilere toprak satışı da yasak olduğu için Doğu Avrupa'dan gelenler adeta ölüm kalım savaşı vermişler, çeşitli hastalıklardan ölmüşler ama geriye dönmemişlerdir. Çünkü gelen bu kişiler (*siyon*) idealleri uğruna mücadele ettiklerinin farkındaydı. Kaldı ki Doğu Avrupa'dan gelen bu göçmenlerin maddi durumları Osmanlı Devleti'ndekiyle karşılaştırıldığında daha iyiydi. Filistin'de kendilerini zorlu bir mücadelenin beklediğini biliyorlardı. Filistin e müslüman göçmen yerleştirilmesi Yahudilerin bölgeye göçlerini engellemeye yönelik alınan tedbirlerden sadece biriydi. Abdülhamit döneminde söz konusu bu göçlere ve siyonizme karşı alınan diğer tedbirler için bk. Öke, Mim K., *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, Çağ Yayınları, İstanbul 1991, s. 83-98.

<sup>54</sup> Friedmann, a.g.e., s. 282.

<sup>55</sup> Friedmann, a.g.e., s. 286.

kullandıkları bir Yahudi-Mason komplosundan başka bir şey değildir. İddia edildiği gibi abartılı düzeyde olmasa da İttihat ve Terakki ile Yahudiler arasındaki ilişkilerde gerçek payının olmadığını iddia etmek mümkün gözükmemektedir. F. Ahmet'e göre, Osmanlı Yahudileri 1908 öncesi ve sonrasında İttihatçı hareket içinde önemli bir rol oynamalarına rağmen, hiç bir zaman hareketi kendi amaçları doğrultusunda kullanabilecek bir güce sahip olamamışlardır. İki grup arasındaki bu ilişki tarihi şartların meydana getirdiği bir işbirliğinden başka bir şey değildir. Gerçekten bu çıkar birliği o derece güçlüydü ki, Yahudi Cemaati'nin İttihat ve Terakki'ye verdiği destek tamdı.<sup>56</sup>

Masonlarla İttihatçılar arasında bazı ilişkilerin varlığı Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki, Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği'ne 2 Şubat 1916 tarihinde yazılan gizli bir rapor tarafından doğrulanmaktadır. Bu raporda söz konusu gizli kaynağın bildirdiğine göre, 1910 yılına kadar İttihatçılar'la Fransız Masonları arasında çok gizli bir ilişki hüküm sürmüştür. Fakat bu ilişki İstanbul'da Alman nüfuzunun artmasıyla doğru orantılı olarak azalmıştır. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra Paris, İttihatçılarla Fransız Locası arasında bozulan ilişkileri yeniden canlandırmak için gayret etmiştir.<sup>57</sup> Devrim'in ilk yıllarında Mahmut Şevket Paşa<sup>58</sup> Yahudilerin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne müdahale etmesinden büyük ölçüde rahatsız olmuştur. Başka bir deyişle ikili bir hükümetin varlığı idari işleri durdurma noktasına getirmiş ve karışıklıklara neden olmuştur. Bunun üzerine M. Şevket Paşa komite üyelerinin hükümet işlerine ve parlamentoya müdahale etmelerine müsaade edilmeyeceğini bildirmiştir. M. Şevket Paşa'nın böyle bir karar almasının temel nedeni komitede egemenliği eline geçirmiş olan Yahudi ve Mason öğeleri dizginlemektir. Özellikle M. Ş. Paşa'nın Cavit Bey'e<sup>59</sup> karşı duyduğu

<sup>56</sup> Ahmad, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s. 123-24.

<sup>57</sup> Politisches Archiv des Auswaertigen Amtes, R 14142, Türkei No. 198.

<sup>58</sup> Mahmut Şevket Paşa (1856-1913) 31 Mart Hareketi'ni bastırmak için Hareket Ordusu'nun başında İstanbul'a girmeden önce, Kosova Valiliği, I. II. ve III. Ordu müfettişlikleri yapmıştır. İsyanın bastırılmasından sonra kurulan İbrahim Hakkı Paşa ve Said Halim Paşa Kabineleri'nde Harbiye Nazırı olarak görev yapmıştır. 23 Ocak 1913'te yapılan Bab-ı Ali Baskını'ndan sonra kurulan hükümette Sadrazam ve Harbiye Nazırı olarak hizmet veren Paşa 11 Haziran 1913 tarihinde düzenlenen bir suikast sonucu öldürülmüştür. M. Şevket Paşa'nın biyografisi için bk. Sarıgöl, Adem, *Harbiye Nazırı M. Şevket Paşa'nın Günlüğü*, IQ Kültürsanat Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 5-6.

<sup>59</sup> İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli simalarından olan Mehmet Cavit Bey kurulan hükümetlerde önce Maliye Nazırı olarak görev yapmış ve Şubat 1912 den itibaren de Nafia Nazırlığı'na (*Bayındırlık Bakanlığı*) getirilmiştir.

nefret bu işin üzerine tuz biber ekmiştir. Çünkü Cavit Bey'e karşı yapılan suçlamalar siyonizmi desteklemesinden Yahudileri önemli makamlara getirmesine kadar uzanmaktaydı. M. Şevket Paşa'ya göre, Arnavutluk'taki huzursuzluğu gidermek için, Arnavutlara muhataplarının Selanik'teki Yahudi cemaati değil İstanbul'daki hükümet olduğunun hatırlatılması gerekmektedir.<sup>60</sup>

İttihatçılar, Hıristiyanların ekonomideki tekellerini kırmak için Türkleri ve Yahudileri destekleyerek bu unsurlardan müteşekkil bir yerli burjuva sınıfı yaratmayı amaçlamışlardır. Yahudi cemaati ilk Osmanlı Mebusan Meclisi'nde ilkönce 4 daha sonra Selanik'in I. Balkan Savaşı sonunda elden çıkmasını müteakiben 3 milletvekiliyle temsil edilmiştir. Yahudiler hiçbir seçim bölgesinde milletvekili seçilmek için gerekli sayı olan 100 bine ulaşamadıkları halde bu uygulamanın aksine İstanbul, Bağdat, Selanik ve İzmir gibi dört büyük şehirde milletvekili çıkarmalarına müsaade edilmiştir.<sup>61</sup> Yahudiler kurulan İttihatçı hükümetlerde müsteşar, teknokrat vb. görevlerde de bulunmuşlardır. Bunlardan Emanuel Salem Meclis'e getirilecek yeni yasaları hazırlamakla sorumlu iken, Nissim Russo Maliye Bakanlığı'ndaki iç kabinenin şefi, Samuel Israel başkent polisinin siyasi şube müdürü olarak görev yapmıştır.<sup>62</sup>

### **İttihat ve Terakki Yönetimi ve Filistin Sorunu**

Jön Türklerin iktidara gelmesi imparatorluğun gayrimüslim tebası arasında sevinçle karşılanmıştır. Böylece Filistin Yahudileri de diğer azınlıklar gibi bu yönetim değişikliğinin meydana getirdiği hürriyetçi ortamda ya kendi devletlerini kurma ya da otonom bir yönetime sahip olma mücadelesine başlamışlardır. Bu dönemde yüksek öğrenim görmek ve siyasette aktif bir rol alabilmek için İstanbul'a gelen Yahudi gençleri arasında gelecekte İsrail Devleti'nin çeşitli kademelerinde önemli görevlerde bulunacak olan David Ben Gurion, İzak Ben Zvi, David Ramez gibi şahsiyetler de yer almaktaydı. Ben Zvi amaçlarını şöyle dile getirmiştir: "Siyonizm yeni bir döneme girmiştir. Bu yüzden faaliyetlerimizin merkezini

<sup>60</sup> Politisches Archiv des Auswaertigen Amtes, Telegramm 23 April 1911 von Marschall an die Regierung, R 14160, TÜRKİ No. 198. İttihat ve Terakki Partisi ile Sabetaycı-Mason ilişkisi için bk. Zorlu, İlgaz, *Evet Ben Selanikliyim, Türkiye Sabetaycılığı Makaleler*, Zvi-Geyik Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2002, s. 61-66.

<sup>61</sup> Trietsch, a.g.e., s. 83.

<sup>62</sup> Ahmad, a.g.e., s. 129.

gerçeklerin ışığında Şark'a kaydırmalıyız... Osmanlı hükümeti ve parlamentosuyla görüşmelerde bulunmalıyız...''<sup>63</sup> İstanbul'da ilk siyonist organizasyon bir banka adı altında Victor Jacobsen tarafından Eylül 1908'de kurulmuştur. V. Jacobsen, Musevi cemaatinin önemli kişileri, Yahudi asıllı milletvekilleri ve İttihat ve Terakki Partisi'nin ileri gelenleriyle iyi ilişkiler kurmayı başaramış bir kimseydi. Siyonistler, siyonizmi İstanbul ve Selanik'teki Yahudi Cemaati arasında yaymaya büyük gayret göstermişlerdir. Ancak bu propagandalar bu şehirlerde yaşayan Yahudiler arasında gerektiği gibi destek görmüyordu. Bu yüzden siyonistler Mebusan Meclisi'nde kendi görüşlerini dile getirecek bir milletvekili aramışlar ve sonunda binbir güçle Selanik Sosyalist Mebusu Vlahof Efendi'yi bulabilmişlerdi. Siyonistlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki propaganda faaliyetleri, liberal-osmanlı Yahudileri ile aralarının bozulmasına ve anlaşmazlıklara neden olmuş ve bu anlaşmazlık İttihat ve Terakki Partisi'nin araya girmesi ile talya bağlanmıştı.<sup>64</sup>

1908'de meydana gelen rejim değişikliğinden sonra başka problemlerin çözümünün öncelik kazanmasıyla birlikte Filistin'e Yahudilerin yerleşme meselesi bir süre geri planda kalmıştır. Fakat Yahudiler yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı bu dönemde daha etkin bir konuma gelmişlerdir. Yani Yahudilerin İttihat ve Terakki döneminde İstanbul'da etkin bir konuma gelmelerinde bazı İttihatçıların Yahudi okullarında öğrenim görmeleri de büyük bir rol oynamıştır. Lichtheim bu dönemde Yahudilerin durumunu şöyle dile getirmektedir: “ Bazı İttihatçılar Selanik'te *“Alliance Israelite Universelle”* <sup>65</sup> (Alyans) okullarında öğrenim görmüşler ve Türk

<sup>63</sup> Farhi, a.g.e., s. 198.

<sup>64</sup> Farhi, a.g.e., s. 197.

<sup>65</sup> Mayıs 1860'da yılında Paris'te kurulan *“Alliance Israelite Universelle”* ilk uluslararası Yahudi örgütü olma özelliğini taşımaktaydı. Bu örgüt dünyadaki bütün Yahudilerin haklarını savunmak için ortaya çıkmıştır. Kurucularından J. Carvallo'nun belirttiğine göre Alyans'ın amacını şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Her yerde Yahudilerin ahlaki olarak ve eşitlikçi bir şekilde ilerlemesine yardımcı olmak,
- 2) Yahudi karşıtı hareketlerden etkilenen Yahudi kitlelere etkili şekilde yardım etmek,
- 3) Bu amaca hizmet edebilecek bütün yayınları desteklemek ve teşvik etmek.

Alyans'ın aktivitelerini ise üç başlık altında aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- 1) Diplomatik alan : Alyans'ın 1880'li yıllardan itibaren diplomatik aktivitelerinin merkezini Orta Doğu'daki Yahudi cemaati oluşturmuştur. Alyans diplomatik alanda zirveye Berlin Kongresi esnasında çıkmıştır. Bu Kongre'de özellikle Balkan Yahudileri'nin hakları için mücadele verilmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Alyans'ı Versay Konferansı'nda Polonya, Macaristan ve Romanya Yahudileri lehine çalışırken görmekteyiz.
- 2) Göçmenlere Yardım: Alyans 1869'dan itibaren Rusya ve Romanya gibi ülkelerden gelen Yahudilere yardım elini uzatmıştır. Örneğin Yahudiler 1881'de Rusya'da yaşadıkları

Devrim Komitesi kuruluşunu takip eden dönemde birçok Yahudi tarafından manen ve maddeten desteklenmiştir. Bazı Türk senatör ve milletvekilleri de bu komitenin üyesi durumundaydılar. Alyans Okulları'ndan mezun olan Hahambaşı Haim Nahum Efendi komiteyle yakın ve iyi ilişkiler kurmuştur. Bu durumda İstanbul'da Yahudilerin durumu genelde kötü olarak nitelendirilemezdi. Fakat yine de bu dönem boyunca Osmanlı yönetimi Arapları gücendirmemek için Yahudi yanlısı bir politika izliyormuş görüntüsü vermemeye gayret etmiştir.”<sup>66</sup>

Arapların Yahudi göçüne karşı muhalefeti 31 Mart Vakası'ndan sonra (13 Nisan 1909) iyice artmıştır. Jacobsen'e göre Jön Türk yönetimi genelde Yahudi göçüne karşı olmamasına rağmen, siyonizmin milli bir hareket olarak ülkede ayrılıkçılığı körükleyeceğinden de endişe etmekteydi. Kamil Paşa Hükümeti'nin Yahudi göçüyle ilgili uygulamaları değiştirmek istememesi üzerine yönetim ile yerel Arap idareciler arasındaki sürtüşmeler iyice su yüzüne çıkmıştır. Araplar, yeni yönetimin destekçileri olarak gördükleri Yahudilere karşı Bağdat'ta saldırı düzenlemişler ve İttihat ve Terakki'yi Yahudi göçünü görmezden gelmekle suçlamışlardır. Bunun üzerine Tiberias Kaymakamı gayrimüslim halkın saldırıya uğraması ihtimaline karşı Yahudilerin silahlanmasına izin vermiştir. Bunun üzerine Arap milletvekilleri, İttihat ve Terakki'yi Yahudilerin milli çıkarlarını savunmak ve

---

katliam sonrasında göçmek zorunda kaldıklarında Alyans bunlara diğer Yahudi organizasyonlarıyla birlikte insanı yardım yapmıştır.

- 3) Eğitim: Alyans, Balkanlar ve Orta Doğu'da 1890'lı yıllardan başlayarak eğitim alanında da kurduğu okullar yoluyla katkıda bulunmaya başlamıştır. Söz konusu okullar Fransızca eğitim yaptığı için Osmanlı İmparatorluğu'nda elit tabakanın çocukları da bu okullarda eğitim görmüşlerdir. Okul Fransızca eğitim verdiği için bazı Yahudiler tarafından Fransız kültürünün etkisini perçinleyeceği için eleştirilmiştir. Ancak Alyans okullarının I. Dünya Savaşı'ndan sonra Fas, İran, Lübnan Tunus ve Suriye gibi ülkelerde uzun yıllar varlıklarını sürdürdükleri dikkate alınırsa bu okulların asıl amacının söz konusu ülkelerin elit tabakasını etkilemek olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü amaçları Yahudi insanını yetiştirmek olsaydı, eğitim dili olarak Fransızca yerine İbranice seçilirdi. Alyans'ın kurduğu okul ağının hızlı gelişmesinde Baron Maurice de Hirsch'in yüklü miktarda yaptığı yardımların önemi de unutmamak gerekir. Baron'un yaptığı yardımların miktarı 1874'te 1 milyon altın Frank iken 1889 yılında on kat artarak 10 milyon altın Frank'a çıkmıştır. Alyans 1912 yılında sadece Türkiye'de 71 erkek okuluna ve 44 kız okuluna sahip bulunmaktaydı. Bunlardan 52'si Osmanlı'nın Avrupa topraklarında bulunurken diğer 63'ü imparatorluğun Asya topraklarında yer almaktaydı.

Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Rodrigue, Aron, *French Jews, Turkish Jews. The Alliance Israelite Universelle and the Politics of the Jewish Schooling in Turkey 1860-1925*, Indiana University Press, Bloomington 1990, yine aynı yazarın Rodrigue, Aron, Türk Yahudilerinin Batılılaşması “Alliance Okulları” 1860-1925, Araç Yayınları, Ankara 1997 ve *Encyclopaedia Judaica* (1971), A-ANG, 2. Cilt, Kudüs, Keter Publishing, s. 648-54.

<sup>66</sup> Farhi, a.g.e., s. 199.

göçü teşvik etmekle suçlamışlardır. Bu şartlar altında İttihat ve Terakki yönetimi ve Yahudiler arasında bir yakınlaşma meydana gelmiştir. Böylece hükümet, Hahambaşı'na Türk dostu olarak kalmaları kaydıyla Yahudi göçüne ses çıkarmayacağını dahi bildirmiştir.<sup>67</sup>

Yahudilerle İttihat ve Terakki arasındaki ilişkiler bununla da sınırlı değildi. Karşı devrimin bastırılmasında aktif bir rol oynayan İstanbul ve Selanik Yahudileri bu doğrultuda *Yahudi Gönüllüler Birliği* oluşturularak ordunun hizmetine dahi verilmiştir. Yani Yahudiler Jön Türk rejimini ayakta tutmak için var güçleriyle çalışmışlardır. Osmanlı Parlamentosu Başkanı Ahmet Rıza Efendi, Hahambaşı Haim Nahum Efendi'ye Mayıs 1909'da Osmanlı Hükümeti'nin Yahudilerin Türk dostu olarak kaldıkları sürece imparatorluğun herhangi bir yerinde Yahudilerin yerleşmesine destek vermeye hazır olduğunu bildirmiştir. Ayrıca verilen bu söz M. Şevket Paşa tarafından da Nahum ve Sason Efendilerin huzura kabulünde teyit edilmiştir. Aşağıdaki sözler İttihat ve Terakki Partisi'nin Yahudiler hakkındaki görüşlerini net bir şekilde ortaya koymaktadır:

“... O ve arkadaşları hiçbir zaman Yahudilerin Osmanlı anavatanına ve hürriyete karşı bağlılıklarından şüpheye düşmemiştir. Yabancı ülkelerden Osmanlı Devleti'ne gelmek isteyen Yahudiler, burada hayatlarını kazandıkları ve devletin refahına katkıda buldukları sürece saygıyla ve hürmetle karşılanacaklardır.”<sup>68</sup>

Kudüs Mutasarrıfı'nın bildirdiğine göre, Osmanlı topraklarında ayrılıkçı milliyetçiliğin hızlanması ve Filistin'de 50 bin yabancı devlet tebası Yahudinin varlığı Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü ve geleceğini tehdit etmeye başlamıştı. Bunun üzerine kabine, İçişleri Bakanı'na Kudüs ve Beyrut'a yönelik Yahudi göçünü durdurması için hukuki tedbirler alma yetkisi vermiştir. Hükümet bu yönde bir kanun hazırlığına başladığında Yahudiler ve Araplar hükümeti baskı altına almaya çalışmışlardır. Bu baskılar üzerine hükümet Yahudilerin Osmanlı topraklarına yerleşebileceğini, ancak bunun Filistin bölgesiyle sınırlı kalmaması gerektiğini vurgulamaktan başka çıkar yol görememiştir. Bu dönemde bütün hükümetlerin temel politikası Filistin bölgesinde Yahudi sorunu yaratmaktan şiddetle kaçınma üzerine kurulmuştu. İmparatorlukta başını gayrimüslimlerin (Ermeni, Yunan, Bulgar ve

<sup>67</sup> Farhi, *a.g.e.*, s. 200-01.

<sup>68</sup> Farhi, *a.g.e.*, s. 201-02.



Araplar ) çektiği ayrılıkçı hareketlerin devletin güvenliği açısından ciddi bir tehdit oluşturmaya başlamasıyla birlikte, din ve ırk temeline dayanan cemiyet ve parti kurulması resmen yasaklanmıştır. Bu şartlar altında Filistin’de Yahudilere özerk bir bölge sağlamak için mücadele eden siyonizm de devlet için tehlike olarak algılanmaya başlamıştır. Hükümet daha sonra Filistin’e kaçak olarak gelen kişileri caydırıp, göçü durdurmak veya en azından hızını kesmek için Türkleştirme veya Osmanlılaştırma politikasına dahi başvurmuştur. Talat Paşa’nın 7 Ağustos 1909’da İçişleri Bakanlığı’na gelmesiyle birlikte, aynı yılın Eylül ayında Yahudi göçünü durdurmak için birtakım yeni kararlar yürürlüğe konmuş, ancak tam anlamıyla uygulanamadığı için istenen sonuç alınamamıştır. Böylece Abdülhamit dönemindeki uygulamalara geri dönmüştür.<sup>69</sup>

Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru Aralık 1917’de Başbakan olan Talat Paşa Alman Siyonistler Birliği Merkez Komitesi Başkanı Julius Becker’i kabulünde, Becker’in, “Türk hükümetinin Yahudilere karşı tutumu gelecekte nasıl olacaktır?” şeklindeki sorusuna aşağıdaki cevabı vermiştir:

“ Biz sürekli Yahudi vatandaşlarımız için çok iyi duygular beslemişizdir ve devletimizin Yahudileri bize diğer vatandaşlarımız kadar sevimlidir. Türkiye, şimdye kadar diğer ülkelerde rastlanıldığı gibi antisemit uygulamalara girişmemiş tek ülkedir. Yani bizim ülkemizde siyasetimiz üzerinde etki yapabilecek derecede bir Yahudi düşmanlığı kesinlikle görülmemiştir.”<sup>70</sup>

Dikkatle incelendiğinde bu açıklamalar esasen Abdülhamit’in de Yahudilere karşı tutumunu yansıtmaktadır. Becker’in, Yahudilerin Filistin’de yerleşim yerleri kurmalarına Türk hükümetinin iyilikle yaklaşıp yaklaşmayacağını sorması üzerine, Talat Paşa’nın verdiği cevap Osmanlı hükümetinin Filistin’de Yahudilere özerklik tanımaya pek sıcak bakmadığının ipuçlarını vermektedir:

“Bu hareket yani Yahudilerin Filistin’e göç etmesi hükümetimizin alicenaplığına mazhardır. Yoksa Filistin’de şu anda gelişen Yahudi kolonileri varlığını sürdüremezdi. Lakin şu anda öyle bir noktada bulunmaktayız ki, Yahudilere diğer tebamızın sahip olmadığı hiç bir hakkı tanıyamayız.”<sup>71</sup>

<sup>69</sup> Farhi., a.g.e., s. 204.

<sup>70</sup> Reuss Cohen von, *Die Politische Bedeutung des Zionismus*, Arno Verlag, Berlin 1918, s. 26.

<sup>71</sup> Cohen von, a.g.e., s. 26.

Becker'in Yahudi göçünü durdurmak için şimdiye kadar alınan tedbirlerin Filistin'de kolonilerin yayılmasını engelleyip engellemediği sorusuna Talat Paşa'nın verdiği cevap esasında Osmanlı Devleti'nin başından beri Yahudi göçü karşısındaki kaygılarını yansıtmaktadır. Bu nedenle Talat Paşa'nın bu soruya verdiği cevabı kendi ağzından dinleyelim:

Rusya'dan Filistin'e göç eden Yahudiler hükümetimizin isteğine rağmen Rus vatandaşlığını bırakmamaktadırlar. Bu nedenden dolayı hükümetimiz bu göçü durdurmak için çeşitli tedbirler almaya kararlıdır. Çünkü bu durumda bizim için anormal olan ve istenmeyen, yani halkımızın büyük bir kısmının Osmanlı tabiyetinde olmadığı bir durum ortaya çıkmıştır. Bu de facto durum özellikle kapitülasyonlar nedeniyle bizim için dayanılmaz bir hal almıştır. Çünkü bu kadar büyük bir halk kitlesi Osmanlı mahkemeleri önünde hiç bir sorumluluk taşımamaktadırlar. Yabancı tabiyeti taşıyan bu göçmenler herhangi bir meselede hemen kendi konsolosluklarının arkasına sığınıyorlar ve bu durum konsolosluklara bu kişileri kullanarak kendi pozisyonlarını güçlendirmek için fırsat veriyordu. Sonuçta bu hal yabancı devletlerle Osmanlı Devleti arasında sürekli yeni sorunlar meydana getirmektedir. Bundan dolayı bu durumun bizi rahatsız edeceği aşikardır. Bu nazik durum bizim Filistin'de Yahudi göçünü durdurmaya yönelik aldığımız önlemlerin nedenini açıklamaya yeter. Şimdi Türkiye bu kapitülasyonlardan kurtulduğu için ve böyle hoş olmayan durumlarla karşılaşma ihtimalimiz kalmadığı için bu kısıtlamalar kaldırılabilir. Fakat Türkiye'de yerleşmeye karar veren Yahudilerin eski vatandaşlıklarından vazgeçerek Osmanlı tabiyetine girmeleri ve vatandaşlığın sorumluluklarını kabul etmeleri şarttır.<sup>72</sup>

## **Sonuç**

19. yüzyılın sonlarına doğru başlayan Filistin merkezli sistematik Yahudi göçü Osmanlı Devleti'yle Yahudi cemaati arasındaki geleneksel iyi ilişkileri zedelemiş ve bu ilişkilerin yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Osmanlı Yahudilerinin kendilerini devlete bağlı hissetmelerine karşılık, Rusya ve Doğu Avrupa'dan gelen ırkdaşlarında böyle bir bağlılık görülmemektedir. Hatta söz konusu bu göçmenler kutsal topraklardaki Türk egemenliğini dahi tanımak istememişlerdir. Çünkü bunlar hem siyonist hem de Avrupa devletlerinin vatandaşı durumundaydılar. Bu sebeptendir ki hiç bir zaman Osmanlı tabiyetine girmeyi kabul etmemişlerdir. Bu durum büyük devletlerin işini kolaylaştırarak Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaları için uygun bir zemin hazırlamıştır. Kapitülasyonlar hem Yahudiler hem de büyük devletler tarafından amaçlarını gerçekleştirmek için

---

<sup>72</sup> Cohen von, a.g.e., s. 26-27.

önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Yani kapitülasyonların meydana getirdiği bu elverişli şartlar altında Yahudiler, Filistin'e yerleşmeye, Avrupa devletleri de Osmanlı Devleti üzerinde çeşitli dini cemaatleri kullanarak siyasi baskı kurmaya devam etmişlerdir. Böylece Avrupa devletleri tabiyetlerinde bulunan hristiyan azınlığı kullanarak Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmışlardır.

Yukarıda gördüğümüz gibi, gerek Abdülhamit'in gerekse İttihat ve Terakki'nin izlediği Filistin politikasının belkemiğini Yahudi göçünün engellenmesi oluşturmuştur. Avrupa devletlerinin imparatorluğun gayrimüslim tebası üzerinde kapitülasyonlardan doğan hakları ve yerel Arap yöneticilerin merkezi yönetime sadakatsizlikleri bu göçü engellemek için alınan tedbirlerin boşa çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle Abdülhamit'in katı tutumu bile bu göçü durdurmaya yetmemiştir. İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesi gayrimüslimler arasında özgürlükçü bir atmosfer yaratmışsa da daha sonra alınan tedbirlerde görüldüğü gibi, tüm hükümetler Filistin'e yönelik Yahudi göçünü engellemeye çalışmışlardır. Ancak bunda başarı sağlanamadığı göz önündedir. Netice itibarıyla bütün alınan karşı tedbirlere rağmen, Filistin'e Yahudi göçü devam etmiş ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra önemli bir safhaya girmiştir. Böylece Yahudiler Filistin'de devlet kurmaya bir adım daha yaklaşmışlardır.

### **Kaynakça**

#### **Arşiv Belgeleri**

*Politisches Archiv des Auswaertigen Amtes*, R 14142 , Türki No. 198

*Politisches Archiv des Auswaertigen Amtes*, R 14160, Türki No. 198

#### **Ansiklopedi**

*Encyclopaedia Judaica* (1971), UR-Z, 16. Cilt, Kudüs, Keter Publishing

*Encyclopaedia Judaica* (1971), A-ANG, 2. Cilt, Kudüs, Keter Publishing,

#### **Kitaplar ve Makaleler**

Ahmad F., *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999

Baron, S. W., *The Russian jews under Tsars and Soviet*, Longman, New York, London 1964

Bein A., *Theodor Herzl*, Ashgate Publishing, Philadelphia 1945

Besalel Y., *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, Gözlem Yayıncılık, İstanbul 1999

Braude B., Lewis B., *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of*

*a Plural Society*, Cilt 1, Longmans Green & Co., New York, Londra 1982

Cohen von R., *Die Politische Bedeutung des Zionismus*, Arno Verlag, Berlin 1918

Eroğlu, Ahmet H., *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Alperen Yayınevi, Ankara 2001

Farhi D., "Documents on the Attitude of the Ottoman Government towards the Jewish

Settlement in the Palestine after the Revolution of the Young Turks (1908-09)", Ma'oz M.

(ed.), *Studies on Palestine during the Ottoman period*, Keter Publishing, Jerusalem 1975

Fırat M., *Balfour Deklerasyonu, Türk Dış Politikası*, cilt 1, 6. Baskı, İletişim Yayınevi,

İstanbul 2002

Friedman I., "The System of Capitulations and its Effects on Turco-Jewish Relations in

Palestine 1856-97", David Kushner (ed.), *Palestine in the late Ottoman Period, Political,*

*Social and economic Transformation*, Salomon Publishing, Kütüs 1986

Galanti, A., *Türkler ve Yahudiler*, Gözlem Yayınevi, İstanbul 1993

Göze, E., *Siyonizmin Kurucusu Theodor Herzl in Hatıraları ve Sultan Abdülhamit*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995

Güleryüz N., *Türk Yahudileri Tarihi-I (20. Yüzyıl'a kadar)*, Gözlem Yayıncılık, İstanbul 1993

Hacker J., *Ottoman Policy toward the Jews and Jews Attitudes during the Fifteenth Century*, Free Press, New York 1967

Hacker J., "Ottoman policy toward the Jews and Jews Attitudes toward the Ottomans

- durig the fifteenth Century”, Braude B., Lewis B. (eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire, the Functioning of a Plural society*, Cilt I, Ashgate Publishing, New York, Londra 1982
- Heller J., *Geschichte des Zionismus, kurzgefasste Darstellung*, Arno Verlag, Berlin 1935
- Kocabaş, S., *Vaad Edilmiş Toprak Filistin İçin Mücadele, Türkiye ve Siyonizm*, Vatan Yayınevi, İstanbul 1994
- Krupp M., *Zionismus und Staat Israel, Ein geschichtlicher Abriss*, Piper Verlag, Mohn1983
- Laqueur W., *A History of Zionism*, Harper Collins Publishing, Londra 1972
- Lewisohn L., *Theodor Herzl*, Longman Publishing, Cleveland 1955
- Meier-Cronemeyer H., *Kleine Geschichte des Zionismus. Von den Anfaengen bis zum Jahr 1948*, Olzog Verlag, Berlin 1980
- Öke Mim K., *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, Çağ Yayınları, İstanbul 1991
- Rodrigue A., *French Jews, Turkish Jews. The Alliance Israelite Universelle and the Politics of the Jewish Schooling in Turkey 1860-1925*, Indiana University Press, Bloomington 1990
- Rodrigue A., *Türk Yahudilerinin Batılılaşması “Alliance Okulları” 1860-1925*, Ayraç Yayınları, Ankara 1997
- Sarıgöl A., *Harbiye Nazırı M. Şevket Paşa nın Günlüğü*, IQ Kültürsanat Yayıncılık, İstanbul 2001
- Schreiber F., Wolfsohn M., *Nahost Geschichte und Struktur des Konflikts*, Leske & Budrich, Opladen1993
- Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıratım*, Dergah Yayınları, İstanbul 1999,
- Tanyu, H., *Tarih Boyunca Yahudiler Ve Türkler*, Elips yayınları, İstanbul 2005
- Trietsch D., *Die Juden der Türkei*, Veit & Tomp Verlag, Hugo Grothe (der.) Schriften des Vorderasienkomitees Leipzig 1915
- Zorlu I., *Evet Ben Selanikliyim, Türkiye Sabetaycılığı Makaleler*, Zvi-Geyik Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2002

## APOLLONIA AD RHYNDACUM AND THE SANCTUARY OF APOLLO IN MYSIA, NORTHWESTERN TURKEY

SERDAR AYBEK

### ABSTRACT

The article describes one of the results of archaeological survey, which is carried out since 2000, at Apollonia ad Rhyndacum in Mysia. The topic found on the preliminary survey on that site and following article published at 2004<sup>1</sup>.

Apollonia Ad Rhyndacum is situated on the northern bank of the Lake Apolloniatis (Apolyont, Uluabat) located south of the Propontis (Sea of Marmara), 35 km west of Bursa in northwestern Turkey (*Map I*). The Lake Apolloniatis is a large and shallow lake with small islands and extensive reed beds; inhabited by wetland birds during summer and passage periods. The lake is linked to the Sea of Marmara via River Kocaçay, while Rhyndacus (River Mustafakemalpaşa) constitutes the main river west of lake. The city situated on a peninsula, which penetrates straight into the lake at its northern shore (*Map II*). Modern Apollonia called Gölyazı is situated on this part. It is a small fishing village with narrow streets and timber-framed houses. Ancient city might have occupied the same area as the Gölyazı village today.

It seems that the village follows the ancient grid plan<sup>2</sup> (*Plan I*). Some ruins at this part indicate connection with antiquity. The most impressive example is the 'podium house'. One can think of it as a monument or even part of the harbour installments<sup>3</sup> (*Fig. I*). It is preserved *in situ* and its location can be correlated with the ancient city plan. The modern settlement is encircled by a fortification wall. Some parts of it belong to the Hellenistic Period, other parts to Roman and Late Antiquity; in the latter case re-used material can be detected.

Nevertheless, official buildings were built at the northern part of the peninsula. The rock-cut theatre was built onto the south slope of Zambaktepe Hill<sup>4</sup>. It overlooks the modern settlement and it is hardly damaged (*cavea* is completely damaged). The Stadium is located on the north side of the Zambaktepe Hill<sup>5</sup>. But unlike the theatre only its west side was built on the slope and the Necropolis is located east of

---

<sup>1</sup> Aybek-Öz 2004: 1–25.

<sup>2</sup> Göksu 1998: 23; Aybek-Öz 2004: 5

<sup>3</sup> See for plan Aybek-Öz 2004: 5, Fig. 41.

<sup>4</sup> Yalman 1987: 10.

<sup>5</sup> Ibid 10

Zambaktepe, on both sides of the ancient road<sup>6</sup>. The Road was vital for the city being the one and only with the mainland. The width of the road is 2.50 m and was probably connected in the north with the Prusias-Cyzicus main route<sup>7</sup>.

### ***The Sanctuary of Apollo***

Southwest of the village, at a slight distance to the shore, is the low island called Maiden Islet (*Fig.5, Plan I*), still preserving in part the massive quay walls of a Hellenistic *temenos* (*Fig.2*). These walls formed a rectangle approximately 70/50 m; the entranceway was arranged in a semi-circle, with steps leading towards the island. The *temenos* wall stood originally approximately 1.50 m above water level (*Fig.3*). According to the old drawings made by Lé Bas<sup>8</sup>, the *temenos* wall was provided with three sets, at different heights, of pierced corbels for mooring the boats. Also within the wall he found two fragments of Ionic columns, and one piece from the entablature from which he restores a hexastyle temple within a colonnade, surrounded by *exedrae* (*Fig.4*). Although these drawings look like a complete fantasy, the topographic plan drawn by Gölyazı Municipality in 1995 seems to confirm Lé Bas *temenos*<sup>9</sup>. It's not able to walk inside the *temenos* due to high vegetation. The northeast corner is damaged, although corner blocks can be seen under the water clearly. The eastern side is the best-preserved part. Its maximum height is 1.50m. In the east wall some in-situ-moorings can still be recognized (*Fig 3*).

Despite some aspects of Le Bas seem to be authentic, but more work needs to be done in order to clarify this building and its function. Another interesting sign about the semi-circular entrance described by Le Bas is the arrangement of the reeds as they grow only in water; their shape is quite clear and informative. This evidence seems to suggest that Apollo's temple might have stood on this islet (*Fig.5*).

Another striking monument related with sanctuary is undoubtedly the square tower<sup>10</sup>, the so-called Kastro, a free-standing building nowadays, located back of the Town Mosque; in the Kastro inscribed epistyle blocks, presumably from a *stoa* erected in honor of Hadrian on the Maiden Islet, can be found in secondary use<sup>11</sup>. The south tower was seen in the beginning of the 19<sup>th</sup> century and was drawn by Lé Bas<sup>12</sup>. Today almost half of it is under the surface. Le Bas mentions one more piece, now missing, at Maiden Islet and he made a sketch<sup>13</sup>. According to his observations, the epistyle was probably another part of the *stoa* or portico, epistyle inscription. As a matter of fact, a rectangular altar now re-used in a modern house, bears an interesting inscription in which Hadrian is mentioned as *savoir* and builder<sup>14</sup>.

<sup>6</sup> Aybek-Öz 2004: 4

<sup>7</sup> Numerous milestones have been found along this route; French 1992: Cat.Nr. 213, 214, 216, 218, 221, 302, 304, 305, 306.

<sup>8</sup> Lé Bas 1888: Pl.45-49.

<sup>9</sup> Aybek-Öz 2004: 14, Fig.10.

<sup>10</sup> See for early picture; Hasluck 1910: 68.

<sup>11</sup> Hasluck 1910: 69; Abmeier 1990: 15. “Αυτοκρατωρ Κα]ισαρ Τραι[ανος Αδρι]ανος Αυ[γου]στος, θεου Νε[ρωνα νιονος την στοαν?] τη πολει κα[τεσκευασεν.

<sup>12</sup> Lé Bas 1888: 38, Pl.48

<sup>13</sup> Ibid: Pl.I-II, 2.

<sup>14</sup> Abmeier 1990:15.

### **The Cult**

The Apollo Cult of Apollonia territory can be clarified by the recent epigraphical researches in this area. Tanrıver has mentioned six inscriptions from Akçapınar village which is situated on the south-eastern shore of the Lake Apolloniatis are important<sup>15</sup>. Because the epithet Δαφνουσιος for Apollo have shown on the stelai thus they referred probable Apollo Daphnousios sanctuary here. Apollo figures on that stelai are similar with *Citharoedus Type*<sup>16</sup> (Fig.6), it also could be seen on the city coins<sup>17</sup> that Linfert associated with Bryaxis' Apollo Daphnasios<sup>18</sup>. On the one hand Apollo has seen in his temple as the best popular figure of Roman Coins especially during the reign of Gallienus (253-268), the depiction of Apollo inside a tetrastyle temple becomes the dominant type<sup>19</sup> (Fig.7). In addition the portrait of God was depicted on coins from the Hellenistic period, as he was the city patron so tentatively information about the cult statue of Apollo can be extracted from them.

This is variation of the Praxiteles' Apollo Sauroktonos<sup>20</sup> certainly (Fig.8) related Apollo Smintheus cult statue<sup>21</sup> probable made by Scopas from Paros for Smintheion in Chryse<sup>22</sup> just as Lippold emphasized that the one variation of this statue might have come from Apollonia<sup>23</sup>. We can also learn different type Apollo known in the city from Roman Coins like *Pythoctonus* the naked God described here while attacking python with arrow holding his right hand<sup>24</sup> (Fig.9). The God is also frequently associated with Artemis and the usual triad is completed Zeus Hypsistos who is known at Apollonia<sup>25</sup>.

While, it couldn't be found any inscriptions<sup>26</sup> about Apollo Cult of city it is possible to understand that the cult from city coins. As Apollo has been a depicted different type or poses on them and all these evident is enough get us to persuade for Apollo Temple on Maiden Islet and the cult center here as well.

Department of Archaeology  
University of Thrace  
Edirne – TURKEY  
saybek@gmail.com

### BIBLIOGRAPHY

#### *Abbreviations*

<sup>15</sup> Tanrıver 1993: 99; Şahin 2000:232-237.

<sup>16</sup> Tanrıver 1993: 100 also see for description and parallels; LIMC II.1 (1984): 200; Boardman 1995:26, Fig.14.2; Tanrıver 1996: 193-196; Özgan 1999: 32-33, Taf.8a-b.

<sup>17</sup> Fritze 1913: 71, Nr.215; Wroth 1964: Pl.II.11.

<sup>18</sup> Tanrıver 1996: 195; Linfert 1983: 165-173 and also this type can be compare with Apollo Patroos by Euphranor see. Boardman 1995: 55, Fig.30

<sup>19</sup> Fritze 1913: 100 Nr.314; SNG Mysien 1957: Nr.1066 Gallienus.

<sup>20</sup> Boardman 1995: 54, Fig.27

<sup>21</sup> Özgünel 2001: 22-26.

<sup>22</sup> Ibid: 22-23.

<sup>23</sup> Lippold 1950: 136.

<sup>24</sup> Wroth 1964: 11, Nr.21, Pl.II.14.

<sup>25</sup> Hasluck 1910: 72.

<sup>26</sup> Abmeier 1990: 1-16.



- AMStud* *Asia Minor Studien.*  
*Anatolia* *Anatolia. Revue annuelle de l'Institut d'archéologie de l'Université d'Ankara.*  
*EpigAnat* *Epigraphica Anatolica. Zeitschrift für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens.*
- Abmeier 1990 A. Abmaier, “ Zur Geschichte von Apollonia am Rhyndakos”, in: E. Schwertheim (ed), *Mysische Studien*, 1, 1–16.  
Aybek-Öz 2004 S. Aybek - A.K. Öz, “Preliminary Report of the Archaeological Survey at Apollonia Ad Rhyndacum In Mysia”, *Anatolia*, 27, 1–25.  
Boardman 1995 J. Boardman, *Greek Sculpture Late Classical Period*, London.  
French 1992 D. French, *Roman Road and Milestones of Asia Minor*, Oxford.  
Fritze 1913 H. von Fritze, *Die Antiken Münzen Mysiens*, Berlin.  
Göksu 1998 E. Göksu, *Gölyazı Kentsel Arkeolojik Sit Alanı Koruma İmar Planı Açıklama Raporu*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.  
Hasluck 1910 F. W. Hasluck, *Cyzicus: Being Some Account of the History and Antiquities of that City, and of the District Adjent to it, with the Towns of Apollonia Ad Rhyndacum, Miletupolis, Hadrianutheare, Priapus, Zeleia, ect.*, Cambridge.  
Lé Bas 1888 M.P. Lé Bas & S. Reinach, *Voyage Archéologique en Grèce et en Asie Mineure*, Paris.  
Lippold 1950 G. Lippold, *Die griechische Plastik*, München.  
Özgan 1999 R. Özgan, *Die Skulpturen von Stratonikeia* (AMStudien 32), Bonn.  
Özgünel 2001 C. Özgünel, *Smintheion. Troas'ta Kutsal Bir Alan*, Ankara.  
Tanrıver 1993 C. Tanrıver, “The Kataoika of Daphnous and the Sanctuary of Apollon Daphnousios in the Territory of Apollonia Ad Rhyndacum”, *EpigAnat*, 21, 99–102.  
Tanrıver 1996 C. Tanrıver, “Apollon Germenos'a Bir Adak”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi*, IV, 193–196.  
Şahin 2000 M. Şahin, *Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları*, Ankara.  
Wroth 1964 W. Wroth, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*, Bologna.  
Yalman 1987 B. Yalman, “Apollonia Ad Rhyndacum: Gölyazı Köyü”, *İlgi*, 37, 7–12.

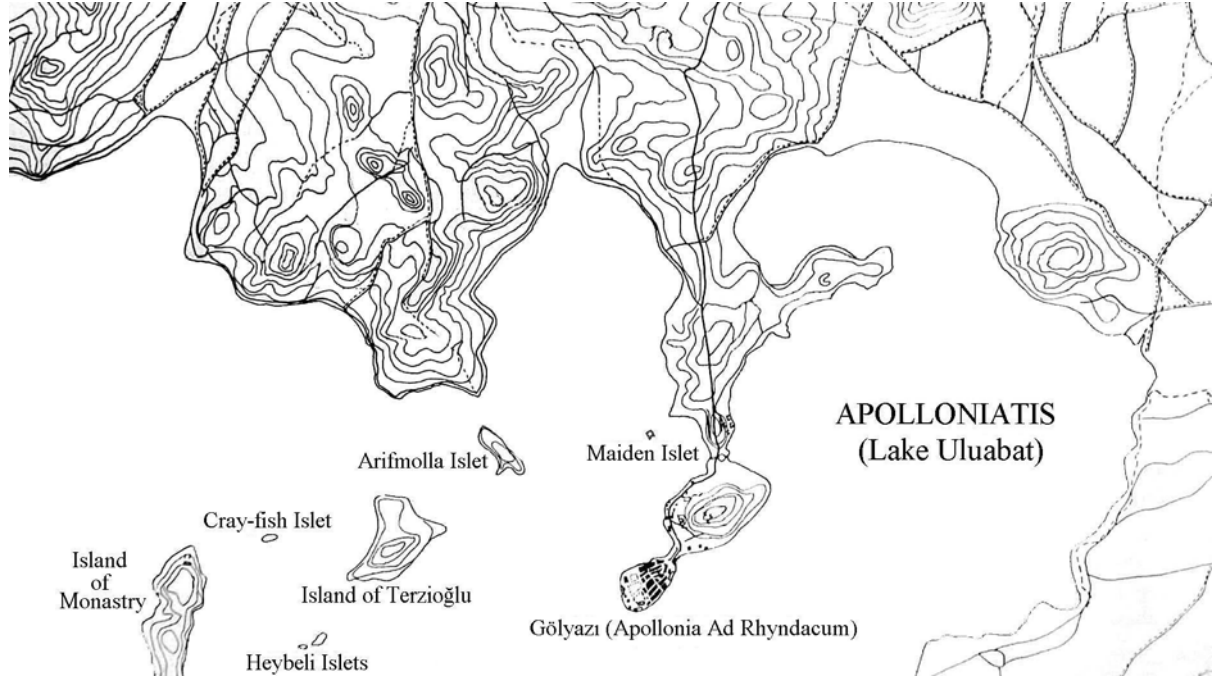
### **List of Figures**

- Map I West Anatolia  
Map II Apolloniatis (Lake Uluabat)  
Plan I Apollonia ad Rhyndacum, promoted by A.K.Öz  
Fig.1 In situ podia  
Fig.2 South Temenos of Apollo Temple

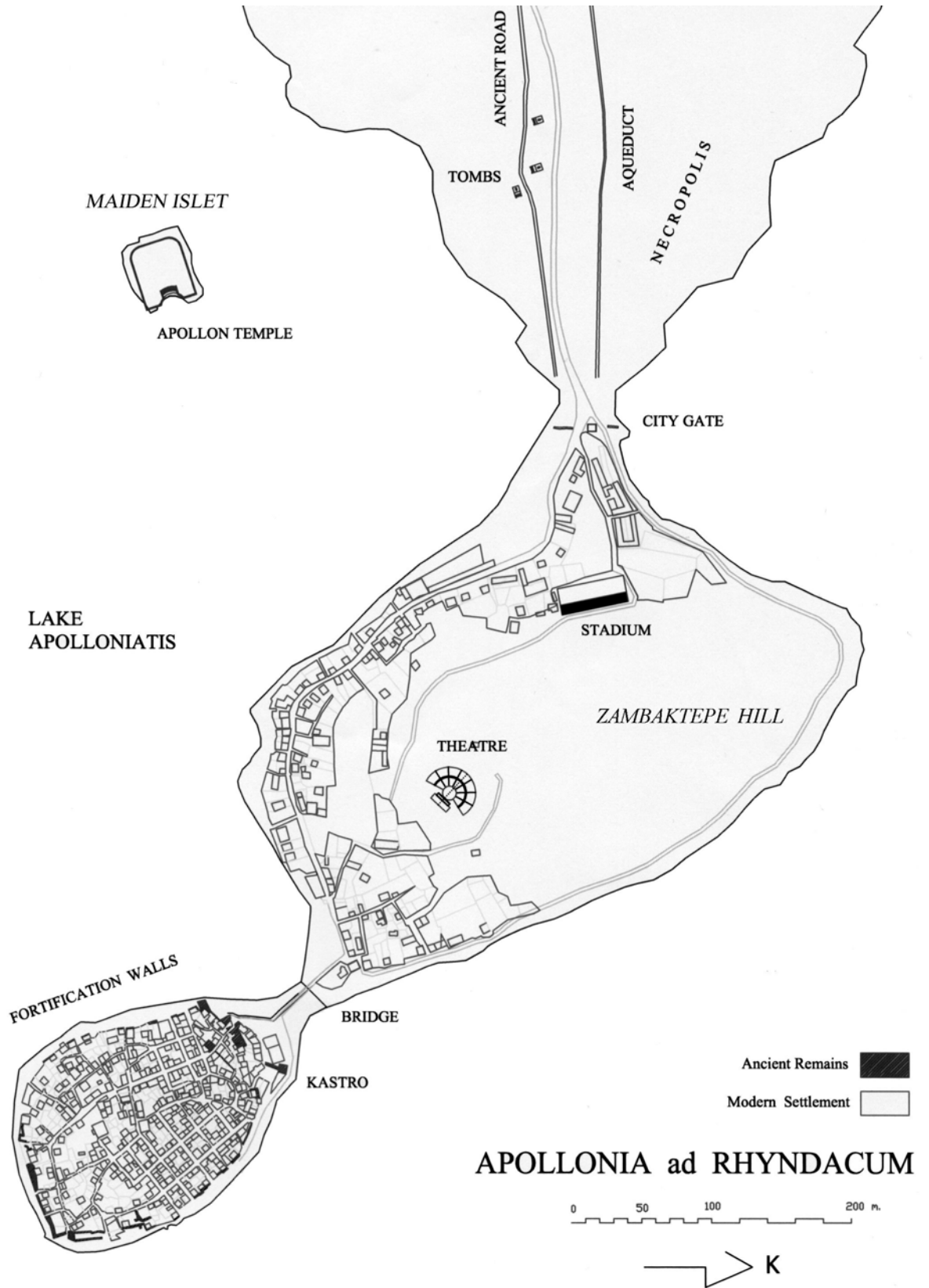
- Fig. 3 West Temenos of Apollo Temple  
Fig. 4 The Temenos and Temple of Apollo on Maiden Islet (Kız Ada), by Lé Bas.  
Fig. 5 Maiden Islet (Kız Ada).  
Fig.6 Apollo *Citharoedus*, LIMC II.2, 234.  
Fig.7 Apollo Sauroktonos as a cult statue depicted on reverse of the Gallienus Coins of Apollonia ad Rhyndacum, SNG Mysien Nr.1066.  
Fig. 8 Copy of Praxiteles' Apollo Sauroktonos, Boardman 1995: Fig.27.  
Fig. 9 Apollo *Pythoektonos* depicted on the reverse of Faustina junior, coins of Apollonia ad Rhyndacum, Wroth 1964: Pl.II.14.



Map I



Map II



Plan I



Fig.1



Fig.2



Fig.3



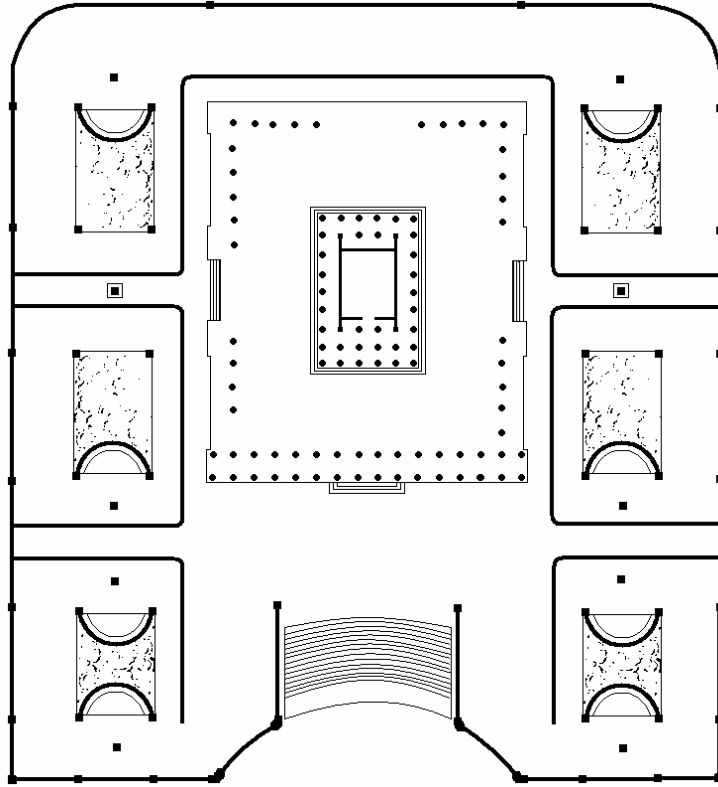


Fig. 4



Fig.5



Fig.6



Fig. 7



Fig.9

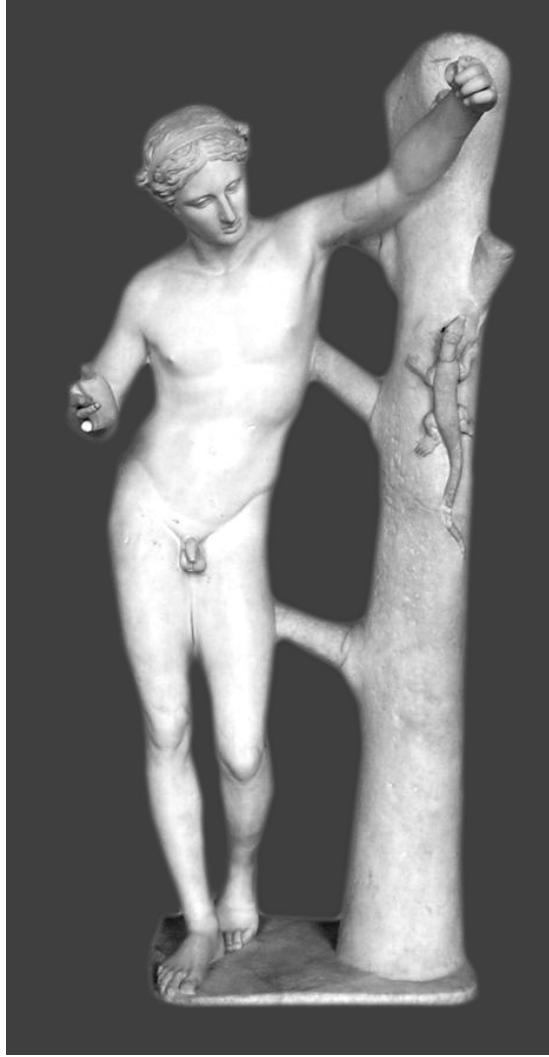


Fig.8

## **İMADEDDİN ZENGİ VE ARTUKLULAR**

**Öğr. Gör. Dr. Aydın Usta**  
**MSGSÜ Tarih Bölümü**  
**aydinusta@gmail.com**

### **ÖZET**

XI. yy.'da başlayan Haçlı seferleri boyunca olayların gidişatına yön veren bir çok gelişme yaşanmıştır. Haçlılar açısından bakıldığında ; Müslüman emîrlerin birbirleriyle olan çekişmelerinin yanı sıra Avrupa'dan gönderilen askerî destek, onların Ortadoğu'daki varlığı açısından belirleyici olmuştur. Müslümanlar tarafında ise ; Haçlılara karşı mücadelelerde birbiri ardına sahne alan lider güçlerin varlığı önemli rol oynamıştır. Bunlardan ilki olan Artuklular, Haçlılar karşısında İslam dünyasının toparlanmasını sağlamış ve mücadelenin liderliği üstlenmişlerdir. Artuklular sayesinde Haçlıların, bölgenin daha da içlerine nüfuz etmeleri önlenmiş, Haçlılar karşısında Müslümanlar yeni bir atılım gücü kazanmıştı. Artukluların başlattığı mücadeleyi bir ileri safhaya yani "Toparlanma safhasından, Taarruz safhasına" taşıyan kişi ise İmadeddin Zengi olmuştur. Çalışmamızda Haçlılara karşı mücadelede birbirlerine halef-selef olan bu iki gücün arasında liderliğin devir-tesliminde yaşanan olaylar ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler

İmadeddin Zangi, Timurtaş, Davud, Haleb, Haçlılar

## **ABSTRACT**

In the whole period of the Crusades which began in late XI. century, there are a lot of developments that they got direction to events. It looked from the Crusaders side ; internal struggles between the Muslim rulers and military supports from Europe was determined for them because of their presence in the Middle East. In the Muslim side ; presence of the leader figures who took scene following each other was important. In this position Artuqids make certain to packingup the Muslims against the Crusaders and they got accepted their leadership among the Muslims. Because of them crusaders didn't sperad into region and Muslims world won a new progress power against the Crusaders. This action which was begun by Artuqids took forward by Zangi (from the packing up phase to attack phase) founder of the Zangid's State. In this article we'll relate the strife that lived transferring of leadership between these two power who had been each other predecessor-successor in theme of the struggle against the crusaders.

### **Key Words**

İmad al-Din Zangi, Timurtash, Davud, Aleppo, Crusaders

## İMADEDDİN ZENGİ VE ARTUKLULAR

Haçlıların Suriye ve Ortadoğu'ya yerleşmeleriyle birlikte onlarla mücadele etmek yani “cihat” bölge Müslümanları için öncelikli görev haline gelmişti. Zira, taraflar arasında başlayan bu uzun soluklu mücadelenin dinî yönüne göre daha ağır basan siyasî bir yönü daha vardı. Bölgenin hakimleri durumundaki Müslümanlar için, Haçlıların varlığı önemli bir tehdit unsuruydu. Ancak, Müslümanların Haçlı ordularının gelişi sırasında takındıkları kayıtsız tavırlarını sürdürmeleri ve onlardan çok birbirleriyle mücadele etmeleri durumu daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmekteydi. Mevcut ortam, Haçlılar için sahip oldukları topraklar dışında hakimiyetlerini Suriye bölgesinin içlerine doğru genişletmeleri için önemli bir fırsattı. Bununla birlikte böyle bir hareketin öncesinde Avrupa'dan gelecek takviye güçlerine ihtiyaçları vardı. Bu ihtiyaca cevap olarak harekete geçen üç büyük Haçlı ordusu 1101 yılı içinde Anadolu'da Anadolu Selçuklu ve Danişmentli birleşik orduları tarafından mağlup edilmesi Suriye'nin Müslüman hakimleri için büyük bir şans olmuştu. Haçlılar büyük bir takviye güç imkanından mahrum kalmalarına rağmen Müslümanlar arasındaki geçimsizlikler dolayısıyla askerî açıdan taarruzî pozisyonlarını muhafaza edebilmişlerdi. Onların devam etmekte olan bu üstünlüklerini ve yenilmezlik efsanelerini yıkan Artuklular olmuştu. Sökmen (1102-1104), İlgazi (1106-1122) ve Belek (ö.1124) gibi kudretli komutanların liderliğinde Artuklular Haçlılar karşısında Müslüman dünyasının bayraktarlığını yaparak ve bölge Müslümanlarının toparlanmalarını sağladılar<sup>1</sup>. Haçlıların, Suriye içlerine doğru yayılma çabaları, onların mücadelesi sayesinde engellenmiş ve İslam dünyası Haçlılar karşısında yeni bir atılım gücü kazanmıştır. Ancak, Artuklular, Haçlılara karşı elde ettikleri başarılarla rağmen, Müslümanlar arasındaki mevcut siyasî ortamı değiştirmeyi, diğer bir ifade ile Suriye'yi tek bir elin idaresi altında toplamayı başaramadılar. Zira, Haçlılara karşı üstlendikleri önemli role rağmen gerektiğinde çıkarları gereği onlarla ittifak yapmaktan da geri durmamışlardı. Bu ise, sayısal

<sup>1</sup> Tfs. için bkz., Usta 2002,: 358 - 374,

dezavantajlarına rağmen Haçlıların bölgedeki varlığını ve güçlerinin muhafazasını temin eden en önemli olgu idi.

Diğer taraftan Belek'in 1124'deki ölümünün sonrasında Artukluların iç mücadelelerle güç kaybetmeleri ve kendi kabuklarına çekilmeleri onların Haçlılara karşı başlattıkları hareketin tehlikeye girmesine yol açabilirdi. Nitekim ertesi sene Haçlıların bazı Müslüman emîrlerle birlikte Halep'i kuşatması ve şehir halkının kuşatma sırasında çektikleri sıkıntılar bunun en güzel örneğidir.

Bunun önüne geçen ve mücadeleyi bir ileri safhaya yani "toparlanma safhasından taarruz safhasına" taşıyan kişi İmadeddin Zengi olmuştur<sup>2</sup>. Çalışmamızda, Haçlı Seferleri sırasında Suriye Müslümanları arasında güç dengelerinin değiştiği ara dönemde Haçlılara karşı savaş konusunda birbirine halef ve selef olan iki güç arasındaki iktidar mücadelesi ve bunun bölgedeki Müslüman-Haçlı mücadelelerine yansımaları ele alınmaya çalışılacaktır.

Melikşah'ın eski Halep valisi Kasımüddeve Aksungur'un<sup>3</sup> oğlu ve Bağdat şihnesi olan İmadeddin Zengi, Musul Atabeki İzzeddin Mesud b. Porsuki'nin 521/1127 senesindeki ölümünden sonra Irak Selçuklu Sultanı Mahmud (1119-1131) tarafından Musul Atabekliği görevine getirilmiştir<sup>4</sup>.

Bunun öncesinde, İzzeddin Mesud'un ölümünden sonra yerine geçen küçük yaştaki oğlu adına yönetimi Çavlı adlı bir memluk üstlenmişti. Çavlı, Kadı Bahaeddin Ebu'l-Hasan b. Ali b. Kasım el-Şehrezûrî ve Porsuki'nin Emîrû'l-Hâcib'i Selahaddin Muhammed'i zengin hediyeler ile vesayeti altındaki bu çocuğun hakimiyetinin tasdiki için Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd'a göndermişti. Ancak elçiler, Çavlı'dan çekindikleri için Zengi'nin komutanlarından biri olan Nasireddin

<sup>2</sup> Usta 2002, 358.

<sup>3</sup> Melikşah'ın Halep valisidir. Sultanın ölümünden sonraki taht mücadeleleri sırasında, onun oğlu Berkyaruk'un tarafını tutmuş ve bu nedenle diğer bir taht iddialısı olan Suriye Selçuklu Meliki Tutuş tarafından Nisan 1094'de öldürülmüştür. Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Sevim 1990, 72-97 ; Sevim, "Aksungur", *İA*, I, 275 ; Alptekin 1978, 19-21 ; Alptekin., "Aksungur", *DİA*, II, 296.

<sup>4</sup> İbn el-Ezrak 1987, 19-20 ; İbn el-Esir 1979, X, 643-647 ; İbn el-Esir trhsz., 34-35 ; Süryani Mikhael, TTK kütüphanesi, 94-95 ; Abu'l-Farac 1987, 360 ; İbn el-Adim 1954, II, 241 ; İbn Vasıl 1953, I, 31-32. Krş., Alptekin 1978, 28 ; Alptekin, "Zengi", *İA*, XIII, 526-527 ; Turan 1993, 54.



Çakır ile anlaşarak Sultan'dan, Zengi'yi Musul Atabeki tayin etmesini istediler. Sultan Mahmud da, Musul'u oğlu Alparslan'a vererek Zengi'yi de ona atabek olarak tayin etti.

Bilindiği gibi Musul şehri Büyük Selçuklu hükümdarlarına bağlı olarak Haçlılara karşı mücadeleyi organize etmek ile yükümlü valilerin merkeziydi. Bölgedeki diğer emîrlere, onların ordusuna asker göndererek katkıda bulunurlardı. Faaliyetleri hususunda Artukluların gölgesinde kalmalarına rağmen derece ve rütbe olarak onlardan üstündüler. Ancak, 1115 senesinde Tell-Afrin'de Antakya kontu Roger karşısında alınan mağlubiyetten sonra Sultan Muhammed Tapar Suriye'deki mücadeleye karşı ilgisini kaybetmişti. Şimdi ise, oğlu Mahmud gayri ihtiyari de olsa bu mücadelenin kaderini etkileyecek bir adım atmış oluyordu. Zengi'nin Musul'a atanması onun gelecekteki pozisyonu hakkında oldukça açıklayıcı bir durumdu. Zira, Artukluların ve Dimaşk'ın zayıflamaya başladığı sırada Musul Atabekliğine getirilen İmadeddin Zengi'nin Haçlılara karşı mücadelede liderliği üstlenme konusundaki ilk önemli adım da atılmış oluyordu.

Haçlılara karşı etkili bir şekilde mücadele edebilmenin yolu öncelikli olarak Suriye'deki hakimiyetin tek elde bulundurulmasından geçmekteydi. Zira, birbirine düşman emîrlere kendi çıkarları doğrultusunda Haçlılarla ittifak yapmakta herhangi bir engel görmüyorlardı. Yukarıda belirtildiği üzere Artuklular dahi, Haçlılara karşı kazandıkları başarılarla ve bu mücadeledeki lider rollerine rağmen, 1115 senesinde Sultan Muhammed Tapar tarafından bölgeye gönderilen Hemedan valisi Emîr Porsuk'a karşı, Dimaşk atabeyi Tuğtekin ile birlikte Haçlılarla ittifak yapmaktan çekinmemişlerdi. Dolayısıyla Suriye'nin tek bir bayrak altında toplanması büyük önem arz ediyordu. Bu durumu çok iyi kavrayan Zengi için, Artuklular ve Dimaşk iki önemli engel konumundaydı. Artuklular o zamana değin Haçlılara karşı sürdürülen mücadelenin lideriydiler. Bu sırada Tuğtekin idaresindeki Dimaşk ile Artuklular arasında iyi ilişkiler kurulmuş ve Dimaşk her zaman Artukluların yanında yer almıştı. Ayrıca Dimaşk ile Haçlıların Kudüs krallığının sınırdaş olması dolayısıyla sürekli olarak Haçlıların yakın tehdidine maruz kalan Dimaşklılar, onlarla siyasî ilişkilerini geliştirmişlerdi. Nitekim bu iyi ilişkiler ileri de Zengi'nin

Dımaşk'ı tazyiki sırasında karşılaştığı en büyük engel olduğu çok daha açık bir şekilde görülecekti. Dolayısıyla Zengi'nin Haçlılardan da öncelikli olarak bölgedeki bu iki önemli güç ve denge unsuru sindirip (Artukluları), ele geçirmesi gerekmektedir (Dımaşk).

İlk olarak Musul'da işleri yoluna koyan Zengi, daha sonra hakimiyet alanını genişletmek üzere harekete geçti. Ceziret b. Ömer'i (Cizre) kendisine bağladı. Zengi'nin ikinci hedefi ise Şam bölgesinin önemli şehirlerinden Halep oldu. Şehir, aslında Musul Atabekliğine bağlı bulunuyordu. Ancak, Atabek İzzeddîn Mesud'un ölümünden sonra burada karışıklıklar çıkmış ve Haçlılar tarafından baskı altına alınmıştı. Halep'in ele geçirilmesi stratejik açıdan olduğu kadar prestij açısından da önemli idi. Yıllardır Haçlıların tazyiki karşısında ayakta kalmaya çalışan şehir sosyal ve ekonomik açıdan çok yıpranmıştı. Son olarak 1124 yılının sonlarındaki Haçlı-Müslüman kuşatması sırasında şehri elinde bulunduran Mardin Artuklu emîri Timurtaş'ın yardım çağrılarını geri çevirmesi Haleplileri büyük sıkıntılarla karşı karşıya bırakmıştı. Nihayetinde şehir ancak Aksungur el-Porsukî'nin yardıma gelmesiyle kurtulabilmişti. Ancak, sahip olduğu böyle önemli bir şehri kaderiyle baş başa bırakması<sup>5</sup> Timurtaş içinde büyük bir prestij kaybı olmuştu. Bu artık, Artukluların bölgedeki liderlik rolünü devretmek zamanının geldiğinin bir işareti olarak da görülebilir. Dolayısıyla, Halep'i Haçlıların baskısından kurtarması Zengi'nin bölgedeki kariyeri için önemli bir başlangıç olacaktır.

İmadeddîn Zengi, Halep'e hareketinden önce ilk olarak 521/1127 senesinde Mardin Artuklularına tabi bulunan Nusaybin'i kuşattı. Zira, Nusaybin, Musul'a karşı düşmanca bir tavır içine girmişti. Kuşatma Zengiler ile Artukluları karşı karşıya getiren ilk mücadele oldu. Durumu haber alan Mardin Artuklu Emîri Hüsameddîn Timurtaş, Hısn-ı Keyfa emîri olan akrabası Rükneddîn Davud'dan yardım istedi. Ondan gelen olumlu cevap üzerine Mardin'e dönerek kuşatma altında tutulan Nusaybin'dekilere bir mektup yazarak Zengi'ye karşı beş gün kadar dayanmaları

---

<sup>5</sup> Halep'in bu kuşatma sırasında müdafilerin çektikleri sıkıntılara dair bkz., İbn el-Adim 1954, II, 224-230.

istedi<sup>6</sup>. Ancak, haberi taşıyan güvercin İmadeddîn Zengi tarafından ele geçirilmesi şehrin kaderini belirledi. Mektubu okuyan Zengi, Timurtaş'ın ağzından kaledekilere 20 gün daha dayanmalarını isteyen ikinci bir mektup yazdı. Sahte mektubu alan Nusaybinliler bu süre içinde kaleyi muhafaza edemeyeceklerini düşünerek Zengi'ye teslim oldular<sup>7</sup>. Böylece Zengi şansı ve kurnazlığı sayesinde Artuklulara karşı yaptığı ilk mücadele üstünlük sağlamayı başarmıştı.

İmadeddîn Zengi, Nusaybin'den sonra asıl hedefi olan Haleb'i ele geçirdi (1128). Artuklular ise, onun bölgeye gelişinden ve kendilerine ait Nusaybin'i ele geçirmesinden rahatsız olmuşlardı. Zengi'nin biraz daha güçlenmesinin akabinde bölgede yegane büyük güç olarak ortaya çıkması kaçınılmazdı. Bunun neticesinde Artuklular da, ona tabi olmak zorunda kalacaklardı. Dolayısıyla, Hısn-ı Keyfa ve Mardin Artukluları, Zengi'nin daha fazla güçlenmesine fırsat vermeden birleşerek, üzerine yürümeye karar verdiler. Zengi ise, Urfa kontu Joscelin ile iki yıllık bir mütareke yaptıktan sonra müttefiklerin üzerine yürüdü. Birleşik Artuklu ordusuna, Amid Emîri İnaloğlu İl-Aldı ve Davud'un yardıma çağırıldığı Türkmenler de katılmıştı. Böylece, Zengi'ye karşı güçlü bir ittifak oluşmuş oluyordu. İbn el-Esir, Artuklu ordusunun sayısını 20.000 olarak vermektedir<sup>8</sup>. Zengi ise 4.000 kişilik kuvvetiyle bu orduyu Dara'nın aşağısında yer alan Serce'de karşıladı(534/1129-1130). Çok şiddetli geçen çarpışmalar sırasında, Artukluların arasında çıkan anlaşmazlıklar, İmadeddîn Zengi'ye az sayıdaki askerî gücüne rağmen onları mağlup etme fırsatını verdi<sup>9</sup>. Uğradığı mağlubiyete rağmen fazla bir kaybı bulunmayan Hısn-ı Keyfa hakimi Davud, Zengi'ye ait Ceziret b. Ömer topraklarını yağmaladı. Zengi'nin, kendisine karşı harekete geçmesi üzerine Amid taraflarına çekildi. Atabek, onu takip etmek istedi ise de, Davud'a bağlı kuvvetlerin yol

<sup>6</sup> İbn el-Esir 1979, X, 246 ; İbn el-Esir trhsz, 36 ; İbn Vasil 1953, I, 35. Krş. Alptekin 1978, 79 ; Artuk 1944, 71 ; Sevim, "Timurtaş", *İA*, XII/I, 370 ; Ataoğlu 1989, 62.

<sup>7</sup> Süryanî Mikhael (TTK Kütüphanesi, 109), Serce savaşının akabinde Nusaybinlilerin Zengi'ye isyan ederek Timurtaş ile birleştiklerini, ancak tekrar şehir üzerine yürüyen Zengi'nin duruma hakim olduğunu yazmaktadır.

<sup>8</sup> İbn el-Esir 1979, X, 664 ; İbn el-Esir trhsz., 36. Krş. Merçil 1991, 270 ; Turan 1993, 154-155 ; İmadeddin Halil 1967, 86-87.

<sup>9</sup> Süryanî Mikhael TTK Kütüphanesi, 107 ; İbn el-Esir 1979, X, 664 ; İbn el-Esir trhsz.,38-39. İbn el-Ezrak ise (1987, 24-27), Artuklular arasında herhangi bir anlaşmazlıktan bahsetmez. Krş. Turan 1993, 154-155 ; İmadeddin Halil 1967, 87 ; Hillenbrand 1990, 58,63 ; Usta 2000, 475.

üzerindeki geçitleri tutması nedeniyle geri dönme zorunda kaldı. Mardin Emîri Timurtaş ise, savaşın ardından merkezine çekilmişti. Dara savaşı kesin neticeli olmamasına rağmen Artukluların, Zengi'ye karşı oluşturdukları ittifakta ilk çatlağın meydana gelmesi açısından önemlidir. Nitekim, kısa bir süre sonra Mardin Emîri Timurtaş, Zengi'ye bağlanmakta tereddüt etmedi. Timurtaş'a göre daha savaşçı ve inatçı bir kişiliğe sahip olan Hısn-ı Keyfa Emîri Davud ise, mücadeleyi sürdürmekte kararlı görünüyordu.

Nitekim, Zengi'nin dikkatini Haçlılar üzerine yöneltmesinden faydalanan Davud 1131 senesinde Siirt ve civarını ele geçirdi. Bunun neticesinde Mardin Artuklularının müttefikleri Ahlat ile bağlantıları kesilmiş, Mardin'e bağlı Meyyafarikin de zor duruma düşmüştü. Davud'un teşebbüsünden endişeye kapılan Timurtaş yukarıda belirttiğimiz gibi Zengi ile anlaşmak zorunda kaldı. Böylece, Atabek'in bölgedeki hakimiyetine karşı koyabilecek yegane güç durumundaki Artukluların, ona karşı ortak hareket etme olasılığı da ortadan kalkmış oluyordu. Aynı sene içinde Irak Selçuklu Sultanı Mahmud ölmüş ve halefleri arasında taht mücadeleleri başlamıştı. Zengi de, ölen sultanın kardeşi Mesud'un tarafında yer alarak mücadelelere katıldı<sup>10</sup>. Bu dönem içinde Abbasî halifesi Müsterşid (1118-1135) ile arası bozulan Zengi 1133'de, Abbasiyye'de halife tarafından mağlup edildi. Mağlubiyetin sonrasında Musul'a çekilen Zengi, burada halife tarafından kuşatıldı. Kuşatma esnasında Davud, halifeye yardımcı olurken, Timurtaş Zengi'nin tarafında yer almıştı<sup>11</sup>. Ancak, halife Müsterşid, bu kuşatmadan bir sonuç elde edemedi geri döndükten sonra Atabek Zengi, Davud'u cezalandırmak üzere müttefikleri Timurtaş ile birlikte harekete geçti. Zengi, bu sayede Davud'un Timurtaş üzerinde kurduğu baskıyı da hafifletmek istiyordu. İlk önce Hısn-ı Keyfa'ya bağlı Dara alınarak, hakimi Hamdan b. Eslem öldürüldü. Müttefikler daha sonra dönemin önemli merkezlerinden biri olan Amid üzerine yürüdüler. Şehrin emîri İl-Aldı, Davud'a bağlı idi. Bu nedenle acilen, ondan yardım istedi. Davud toplayabildiği kuvvetlerle şehrin yardımına koştu. Ancak Cemaziyelahir 528 / Nisan-Mayıs 1134 tarihinde Amid önlerinde yapılan muharebede ağır bir mağlubiyete uğrayarak geri

<sup>10</sup> Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Alptekin 1978, 29-48 ; aynı mlf., "Zengi", s. 526-532.

<sup>11</sup> Usta 2000, 476.

çekilmek zorunda kaldı. Müttefiklerin savaşta aldıkları esirlerin arasında Davud'un Süleyman adındaki oğlu da bulunuyordu. Atabek tarafından Timurtaş'a teslim edilen Süleyman Mardin'e gönderildi<sup>12</sup>. Zengi ve Timurtaş kuşatmayı iki ay daha sürdürdüler. Ancak, bir sonuç alamayınca Amid'in etrafındaki ağaçları kesip etrafi talan ederek şehir önlerinden ayrıldılar. Atabek dönüş yolu üzerinde bulunan Sur, Bariye, Cebelcûr, Zülkarneyn ve Tanza'yı ele geçirdi. Bunlardan Tanza hariç diğerlerini Hüsameddîn Timurtaş'a verdi. Daha önceden Cebelcûr ve Zülkarneyn'e hakim olan Artuklu ailesinin bir diğer üyesi Abdülcabbar b. Artuk da, Hısn-ı Keyfa Emîri Davud'a sığınmak zorunda kaldı. Davud, Zengi ve Timurtaş'ın bölgeden ayrılmasından sonra özellikle Tanza ve çevresine çok ağır yağma akınlarında bulundu. Dönemin tarihçilerinden İbn el-Ezrak, Frenklerin bile bundan daha fazlasını yapamayacağını yazmıştır<sup>13</sup>. Atabek Zengi'nin Davud'a karşı düzenlediği sefer, onun takip ettiği politikayı da açıkça ortaya koymaktadır. Amid kuşatması ve Timurtaş ile yaptığı anlaşmayla Davud'a karşı kesin bir ilhaktan çok, onu zayıflatıp kendisine tabi kılmak niyetinde olduğunu göstermişti. Zira, bölgedeki hükümdarlar için en büyük asker kaynağı durumunda olan Türkmenler üzerinde büyük bir nüfuza sahip olan Davud'a karşı ilk olarak böyle bir yıpratma taktiği izlenmesi zarurî idi. Bu politika, bölgedeki diğer emîr ve hükümdarlara karşı da uygulanmıştır. Böylece Zengi, haçlılara karşı yapılan mücadeleler sırasında bütün Müslümanların kendi emri altında tek vücut olarak mücadele etmesini istiyordu. Ancak, Haleb, Hama, Hıms gibi doğrudan Haçlıların tehtidi altında bulunan şehirler bu uygulamanın dışında tutulmuş ve Atabek tarafından ele geçirilmiştir. Zengi aynı şekilde Dımaşk'ı ele geçirmek için hayatı boyunca mücadele etmiştir.

Zengi ve Hısn-ı Keyfa Artukluları arasındaki ilişkiler Bizans İmparatoru İoannes Komnenos (118-1143)'un 532/1138 senesinde Antakya ve Suriye üzerine düzenlediği sefer sırasında yumuşama devresine girdi. Davud, oğlu Kara Arslan idaresindeki güçlü bir Türkmen birliğini, Bizanslılarla mücadele etmekte olan

---

<sup>12</sup> İbn el-Ezrak 1987, 39 ; Süryani Mikhael TTK Kütüphanesi, 117 ; İbn el-Esir 1979, XI, 13 ; İbn el-Esir trhsz, 48 ; İbn el-Adim 1954, II, 253 ; İbn Vasıl 1953, I, 54 ; İbn Kalanisi 1983, 243. Krş. Alptekin 1978, 80 ; Alptekin., "Zengi", s. 528 ; Artuk 1944, 70 ; Turan 1993, 155 ; Ataoğlu 1989, 65-66 ; İmadeddin Halil 1967, 78-79 ; Hillenbrand, 84-85 ; Usta 2000, aynı yer.

<sup>13</sup> İbn el-Ezrak 1987, 50.

Zengi'nin yardımına gönderdi. Ancak, barış devresi Bizans ordusunun başarısızlığa uğraması ve geri çekilmesiyle sona erdi. Bizanslıların dönüşünden sonra Zengi Şevval 533/1139 senesi içinde Timurtaş'ın elinde bulunan Dara, Re'sülayn, Cebelcûr kasabalarını aldı. Onun, müttefikine karşı giriştiği bu beklenmedik hareket, Artuklular arasındaki birliği bozmak için kendisine müttefik edindiği Timurtaş'ın daha fazla güçlenmesini engellemek gayesiyle açıklanabilir. Zira Timurtaş, Zengi ile ittifakı sayesinde bölgedeki gücünü ve etkinliğini arttırmış bulunuyordu. Davud'un, Zengi karşısında aldığı mağlubiyetler Artuklu ailesi içindeki güç dengesinin Mardin lehine bozulmasına neden olmuştu. Timurtaş'ın daha fazla güçlenmesinin kendi aleyhine olabileceğini düşünen Zengi, böyle bir harekete gerek duymuş olmalıdır. Ancak, Timurtaş'a karşı düşmanca tavrı uzun sürmedi. Onunla yeniden anlaşığı gibi kızı Safiye Hatun ile evlenerek akrabalık kurdu<sup>14</sup>. Zengi'nin, Timurtaş'a karşı daha fazla ileri gitmemesinde Harran hakimi Savtegin el-Kerecî'nin ölümü üzerine Harran'ı ele geçirmek istemesi ve Müslüman ahalinin tepkisinden çekinmesi de önemli rol oynamıştır<sup>15</sup>.

Zengi, Timurtaş ile barışmasına rağmen, Hısn-ı Keyfa hakimi Davud üzerindeki baskısını arttırmaya devam etti. Davud'u 535/1140-1141 senesinde bir kere daha mağlup ederek, ona ait Bahmard kalesini ele geçirdi. Ancak Davud, ona karşı mücadelesini sürdürmeye kararlıydı. Zengi'nin bölgeden ayrılması üzerine 1141 Temmuz'un da yalnız kalan Timurtaş'ın üzerine saldırdı. Tell-Şeyh ve Fessad kalelerini ele geçirerek, Mardin civarını yağmaladı. Güç durumda kalan Timurtaş barış istemek zorunda kaldı. Davud aynı sene içinde Mardin'i ziyaret etti. Yapılan görüşmeler sonucunda taraflar arasında bir barış anlaşması imzalandı. Ancak Atabek'in geri dönmesi üzerine durum yeniden Davud'un aleyhine gelişmeye başladı. Zengi'den çekinen Timurtaş, Davud ile yaptığı anlaşmayı bozdu. Zengi, Timurtaş'ı da yanına alarak Davud'a ait Hızan, Maden, İrvan, Katalbas, Siirt, Cebelcûr ve Zülkarneyn'i ele geçirdi. Bu arada İnaloğullarının elindeki Amid şehri de, Zengi'ye tabi olmak zorunda kaldı. Şehirde hutbe, onun adına okunmaya

<sup>14</sup> İbn el-Ezrak 1987, 57-58. Krş., Alptekin 1987, 81 ; Turan 1993, 157 ; İmadeddin Halil 1967, s. 90-91.

<sup>15</sup> İbn el-Adim 1954, II, 271 ; İbn Vasıl 1953, I, 83.

başladı. Dönemin önemli ticarî ve kültürel ve stratejik merkezlerinden biri olan Amid'in, Zengi'nin hakimiyetini tanınması Davud için ağır bir darbe olmuştu. Bunun neticesinde Zengi ile barış yapmak zorunda kaldı(1142)<sup>16</sup>. Davud'un 539/1144-1145 senesindeki ölümü Hısn-ı Keyfa Artuklularını yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya getirdi. Ölümünden sonra yerine oğullarından Kara Arslan geçti. Diğer oğlu Arslan Doğmuş ise, Kara Arslan'dan büyük olmasına rağmen sağlığında babasına isyan ettiği için hapsedilmiş ve daha sonra hapisten kaçarak Zengi'ye sığınmıştı. Arslan Doğmuş, babasının ölümü sırasında Malazgirt'de hüküm sürmekteydi. Babasının mirasına sahip olmak üzere Atabek'ten yardım istedi. Zengi, teklifi fırsat bilerek Hısn-ı Keyfa Artuklularına karşı harekete geçti. Görünürdeki sebep, Kara Arslan'ın yerine Arslan Doğmuş'u Hısn-ı Keyfa Artuklularının başına geçirmekti. Ancak direkt olarak Kara Arslan'ın üzerine yürüyüp, onu tahttan feragat etmeye zorlamak yerine Hısn-ı Keyfa'ya bağlı yerleri ele geçirmesi, bu devleti ilhak etme düşüncesinde olduğunu göstermektedir. Zira henüz yeni başa geçmiş bulunan Kara Arslan'ın, tecrübeli ve güçlü Zengi karşısında herhangi bir başarı olasılığı yoktu. İleri hareketına başlayan Zengi, Hani, Cebelcûr, Sivan, Zülkarneyn, Erganî, Çermük, Bahmard, Tanza, Batasa ve Siirt'i ele geçirdi<sup>17</sup>. Onun karşısında tutunamayacağını anlayan Kara Arslan ise, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud (1136-1155)'un yüksek hakimiyetini kabul ederek, yardım talep etti. Türkiye Selçukluları kuruluşlarından itibaren güney ve güney doğu sınırlarına özel bir ilgi göstermişler ve buralara hakim olmak için mücadele etmişlerdi. Nitekim, devletin ilk iki hükümdarı bu uğurda savaş meydanlarında hayatlarını kaybetmişlerdi. Sultan Mesud da böyle bir fırsatı kaçırmak istemedi. Kara Arslan'a yardım etmek üzere 20.000 süvariden oluşan bir kuvveti bölgeye gönderdi<sup>18</sup>. Gelişmeler üzerine Zengi ileri hareketına son vererek geri dönmek zorunda kaldı. Böylece Hısn-ı Keyfa Artukluları daha sonraları Artukluların yaygın bir şekilde kullanacakları bu siyasî manevrayla Zengi'nin baskısından bir süre için kurtulmuş oldu.

<sup>16</sup> İbn el-Ezrak 1987, 64 ; İbn el-Adim 1954, II, 276. Krş., Turan 1993, 157 ; İmadeddin Halil 1967, 91-92 ; Hillenbrand 1990, s. 101-102 ; Usta 2000, aynı yer.

<sup>17</sup> İbn el-Ezrak 1987, 64-65. Krş., Turan 1993, 158 ; İmadeddin Halil 1967, 95-96 ; Hillenbrand 1990, 107-108 ; Ataoğlu 1989, 73.

<sup>18</sup> Abu'l-Farak 1987, II, 377. Krş., Alptekin 1978, 82 ; Usta 2000, aynı yer.

Ancak, tecrübesiz Kara Arslan'ın Anadolu Selçuklularından aldığı yardıma ve yerini muhafaza etmesine rağmen durumu pek parlak sayılmazdı. Nitekim, bu kez de Timurtaş'ın, yeğeni Şihabeddîn Mahmud b. İlyas b. İlgazi komutasında gönderdiği bir ordu tarafından 540/1145-1146 senesinde Bagin yakınlarında mağlup edildi<sup>19</sup>. Üst üste yaşanan toprak kayıpları ve alınan mağlubiyetler Hısn-ı Keyfa Artuklularının sınırlarını bir hayli daraltmıştı. Güç durumunda kalan Kara Arslan, Zengi'ye karşı başka müttefikler aramaya başladı. Çabaları uzun süreden beri birbirleriyle mücadele etmekte olan iki gücün bir araya gelmesiyle sonuçlandı. Urfa Kontu II. Joscelin (1131-1144), Gerger'in 20 km. kuzeyindeki Babula kalesinin verilmesi karşılığında Zengi'ye karşı yardıma gelmek koşuluyla Kara Arslan'a yardım etmeye söz verdi<sup>20</sup>. Ancak bu ittifak, Zengi için uzun süreden beri beklediği Urfa'nın zaptı için umulmadık bir fırsatı ortaya çıkarmıştı. Urfa'ya yerleşmiş bulunan Haçlılar, Suriye ile yapılan ticarete engel oldukları gibi Müslüman topraklarına yaptıkları yağma akınlarıyla ağır tahribatlara sebep oluyorlardı. Ortaya koyulan sebepler şehrin Müslümanlar tarafından fethini gerekli kılmaktaydı. Daha önceki yıllarda Urfa'ya karşı girişilen kuşatmalardan çeşitli sebeplerle bir sonuç alınmamıştı. Atabek Zengi, öncelikle Kara Arslan'ın topraklarına sahte bir saldırı düzenledi. Durumu haber alan Urfa Kontu II. Joscelin, aralarında yaptıkları anlaşma gereği Kara Arslan'a yardım etmek ve Zengi'nin ikmal yollarını kesmek için elindeki kuvvetlerle harekete geçti. Bu sırada Zengi, Amid yakınlarında karargah kurmuştu. Casusları vasıtasıyla Urfa kontunun hareket haberini alınca derhal ordusuyla birlikte savunması büyük ölçüde zayıflamış olan Urfa üzerine yürüdü. Şehir kısa bir kuşatmadan sonra Cemaziyelahir 539 / Aralık 1144 tarihinde Zengi tarafından ele geçirildi<sup>21</sup>. Görüldüğü gibi Zengi kendi aleyhine yapılmış olan bu anlaşmayı lehine çevirmeye muvaffak olmuştu. Urfa'nın fethi ile, Haçlıların Ortadoğu'da kurdukları dört büyük devletten bir tarihe karışmış oluyordu. Fetihden sonra Zengi 514/1146 senesinde Fırat nehrine hakim bir noktada bulunan Caber kalesini ele geçirmek için hazırlıklara başladı. Bunun öncesinde 540/1145 yılı

<sup>19</sup> Hillenbrand 1990, 111 ; Usta 2000, aynı yer.

<sup>20</sup> Süryani Mikhael TTK Kütüphanesi., 125 ; Runciman 1992, II, 193-194 ; Demirkent 1987, 142 ; Usta 2000, aynı yer..

<sup>21</sup> Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz., Runciman 1992, II, 185-201 ; Merçil 1991., 216 ; Demirkent 1987,139-154.



içerisinde Caber'e düzenleyeceği sefer sırasında ikmal yollarını tehdit edebilecek konumdaki Mardin Artuklularına bağlı Meyyafarikin'i kuşatmış ve yine Mardin'e bağlı Tell-Şeyh'i ele geçirmişti. Nihayetinde kuşatma için gerekli hazırlıkları tamamlayan Zengi, Rebiülahir 541 / Eylül 1146 tarihinde Caber önlerine geldi. Ancak, kuşatmanın devam ettiği sırada bir gece gulâmları tarafından öldürüldü. Onun ölümü Artuklu-Zengiler münasebetlerinde bir devrin sonu olmuştur. Biz bu devri kısaca şu şekilde özetleyebiliriz.

Haçlıların Ortadoğu'ya gelişlerinden itibaren Musul, bölgede kurulan Haçlı krallıklarıyla mücadelede her zaman önemli roller üstlenmişti. Ancak, bölgedeki Müslüman emîrlar arasında bir birlik oluşmamış olması sürekli olarak bu mücadeleyi menfi yönde etkilemiştir. İmadeddîn Zengi 521/1127 senesinde Musul Atabekliğinin başına geçmesinden itibaren Haçlılara karşı mücadeleyi tekeline toplamak ve bölgede otoritesini yerleştirmek amacıyla zorlu bir çalışma içine girmişti. Onun faaliyetleri sırasında karşılaştığı en ciddi rakiplerden biri de Artuklular olmuştu. Mardin ve Hısn-ı Keyfa'da kurulan iki Artuklu Devleti, tarih sahnesine çıktıkları dönemden itibaren Haçlılara karşı başarıyla mücadele etmişlerdi. Fakat önce Mardin hakimi İlgazi ve ardından Belek'in ölümünden sonra bu mücadelelerde üstlendikleri lider rollerini kaybetmişlerdi. İlgazi'den sonra Belek'in birleştirici şahsiyeti sayesinde birlik halinde hareket eden Hısn-ı Keyfa ve Mardin Artukluları da, bundan sonra yavaş yavaş birbirlerinden uzaklaşmaya başlamışlardı. Ayrıca, Timurtaş'ın hakimiyetinin ilk senelerinde Haleb'de esir tutulan haçlı liderlerini çok cüz'i bir fidye karşılığı serbest bırakması ve anlaşmaya uymayıp Haleb'i kuşatan Haçlılara karşı şehre yardım etmemesi Müslümanlar arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuştu<sup>22</sup>. Karşı tarafta Zengi ise, 1127 senesinde yeniden haçlıların baskısına maruz kalmış olan Haleb'i, baskıdan kurtarması, ona büyük bir prestij kazandırmıştı.

Hısn-ı Keyfa Artuklu Emîri Rükneddîn Davud mücadelecî ve güçlü şahsiyetiyle Artuklular arasında birliği yeniden sağlamak, bölgede yitirmeye

---

<sup>22</sup> Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Sevim 1961, 571-581.

başladıkları prestijlerini yeniden kazanmak çabasındaydı. Ancak, İmadeddîn Zengi'nin bölgeye gelişi, onun çabalarının sonuçsuz kamasına neden olmuştur. Başlangıçta Zengi'ye karşı, Mardin hakimi Hüsamüddeve Timurtaş ile birlikte hareket eden Davud, onun Zengi'ye tabi olmasıyla, mücadeleye tek başına devam etmek zorunda kalmıştı. Ancak yukarıda da anlatıldığı gibi başarılı olamamıştır.

Mardin Artuklularını kendi safına çekmekle mücadelede bir adım öne geçen Zengi, bölgede kendisi için biçtiği yüksek hakim rolünü zamanla terk ederek, 1139 senesinden itibaren bölgedeki diğer devletleri ilhak etmek amacı doğrultusunda hareket etmeye başlamıştı. İlk hedefi ise, Hısn-ı Keyfa Artukluları olmuştu. Ancak, babasının ölümünden sonra devletin başına geçen Fahreddîn Kara Arslan, Türkiye Selçuklularına bağlanmak suretiyle bu tehlikeyi bertaraf etmeyi başarmıştı. Bir süre sonra Zengi, kendisine tabi durumdaki Mardin Artuklularına karşı da, saldırgan bir politika izlemeye başladığını görüyoruz. Bizce, Zengi'nin politikasındaki değişikliğin en büyük nedeni bölgede, kendisine karşı koyabilecek herhangi bir gücün bulunmadığının bilincine varmasıdır. Ancak, onun Caber kalesi önlerinde öldürülmesi belki de, Artukluları kendilerini bekleyen muhtemel bir yok olma tehlikesinden kurtarmıştı. Artuklular, Zengi'nin öldürülmesinden sonra daha önceden kendilerine ait olan ve Zengi tarafından ele geçirilmiş yerleri tekrar ele geçirdiler. Fakat Zengi'nin oğulları Seyfeddîn Gazi ve Nureddin Mahmud'un, babalarının mirası üzerinde anlaşmaları Artukluların daha fazla bir şey yapmalarını engellemiştir. Zengi'nin, Artuklulara karşı izlediği uzlaşmaz ve savaş yanlısı tutumunun aksine, mirasın büyük kısmına sahip olarak ailenin başına geçen Nureddîn Mahmud'un takip ettiği ılımlı politika Artuklular ve Zengiler arasında uzun bir barış dönemini de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, Artuklular bölgedeki siyasî olaylar üzerindeki müesseriyetlerini tamamen yitirerek sadece tabi bir devlet olarak varlıklarını sürdürmeye başlamışlardır.

Zengi'nin siyasî yükselişinin Suriye'deki Haçlıların ve Haçlı seferlerinin geleceği açısından ortaya çıkardığı menfi tesirler çok daha açık bir şekilde kendisini gösterecektir. Zengi'nin yükselişi sırasında Haçlıların durumuna baktığımızda, sayısal dezavantajlarına rağmen bölgedeki en önemli tutunma nedenlerinden biri

olan aralarındaki birlik anlayışından uzaklaşarak iç çekişmelere sürüklenmeye başladıklarını görürüz. Bölgeye geldiklerinden bu yana dağınık haldeki Müslümanlarla mücadele etmeye ve bunun getirdiği avantajları kullanmaya alışmış olan Haçlılar bölgedeki siyasî hakimiyetin tek bir liderin ve devletin eline geçmesi olmasından ötürü oldukça güç duruma düşmüşlerdir. Zira, askerî açıdan Müslümanlara karşı mücadelelerinde bölgedeki dört Haçlı devletinin ordularının birleşik hareket etmesi prensibine göre hareket eden ve bu sayede ağır zırhlarının getirdiği avantajları kullanabilen Haçlılar, Müslümanlara karşı rahatça üstünlük sağlayabilmekte yada onları kendilerine karşı savaşa girmekten sakındırabilmekteydiler. Bunun aksine durumlarda 1104'deki Belih Çayı ve 1119'daki Tell-Afrin savaşlarında görüldüğü üzere tek başlarına hareket etmeye çalışan Haçlı kuvvetleri Müslümanlar karşısında ağır mağlubiyetlere uğramışlardır. Yine Haçlılar, çoğu zaman Müslüman emîrlerle kurdukları siyasî ittifaklarla bölgedeki varlıklarını güçlü bir şekilde hissettirmişlerdir. Ancak ortaya çıkan bu yeni durum Haçlılar için çok büyük bir dezavantaj idi. Kocası Antakya kontu II Bohemund'un 1130 yılındaki ölümünden sonra Antakya hakimiyeti için babası Kudüs Kralı II. Baudouin'ine karşı Zengi'den yardım isteyip onun tabiiyetine girmek istemesi Haçlıların durumunu açıklayan en güzel örneklerden biridir. Kudüs Kralı II. Baudouin'in 1131 senesindeki ölümü de Haçlılar için önemli bir kayıp olmuştu. II. Baudouin, bölgedeki Haçlı devletlerine kendi otoritesini kabul ettirmeyi başarmıştı. Nitekim, onun dizginlemeyi başardığı Urfa ve Antakya Haçlı arasındaki geleneksel çekişmede ölümünden sonra artarak devam edecekti.

Bölgedeki Haçlıları, oluşan mevcut durumdan kurtarabilecek yegane güç ise, Bizans İmparatorluğu idi. Zira, Bizans Haçlı seferinin başlarında Haçlı kontlarından aldığı tabilik-metbuluk bağlarıyla bölgeye olan ilgisini devam ettirmekteydi. Nitekim, 1137 yılı içinde Bizans İmparatoru İoannes Komnenos'un çıktığı Suriye seferinin ana nedenlerinden biri de Antakya Haçlıları üzerindeki yüksek hakimiyetini kabul ettirebilmek çabası idi<sup>23</sup>. Bu nedenle Bizans ordusu tarafından

---

<sup>23</sup> I. Haçlı Seferi sırasında Haçlı kontları İstanbul'dan Anadolu yakasına geçmeden önce Bizans imparatoru Aleksios Komnenos'a verdikleri vassallik yemini gereğince Anadolu'da ele geçirdikleri ve eskiden Bizans'a ait olan yerleri doğrudan bu devlete iade edeceklerlerdi. Ayrıca, ele geçirdikleri

kuşatılan şehir günlerce mancınıklarla dövülmüş, nihayetinde Kont Raymond'un imparatora vassallik yemini etmesiyle huzur bulabilmişti. Ertesi yıl imparator bu kez Haçlılarla birlikte harekete geçerek Müslümanların arazisine girmiş Halep civarında alınan birkaç kalenin ardından stratejik bir konumdaki Şeyzer'i kuşatmıştı. Buranın alınarak haçlıların idaresine bırakılması, Zengi'nin Suriye'nin birleştirilmesi hususundaki biraz olsun sed vurabilir yada zorlaştırabilirdi<sup>24</sup>. Ancak, imparatorun olanca gayretine rağmen, Haçlıların isteksizliği, onu kızdırmış ve bir süre sonra da bölgeden tamamıyla ayrılmıştı. Böylelikle Haçlılar, Zengi'nin Artukluları yavaş yavaş sindirdiği ve Dımaşk üzerindeki baskılarını arttırdığı bir dönemde belki de ellerine geçen en büyük fırsatı kaçırmışlardı.

Zengi'nin başlattığı ve oğlu Nureddin Mahmud tarafından ikmal ettirilecek olan Suriye'nin tek bir bayrak altında birleştirilmesi neticesinde Haçlıların ilgisinin Suriye'nin dışındaki bölgelere doğru kaydığını görülecektir. Haçlılar, bundan sonra doğal zenginlikleri ve elverişli limanları ile kendilerine gelecek vaad ettiğine inandıkları Fatimîlerin elindeki Mısır ile ilgilenmeye başlayacaklardır. Kudüs Kralı Amaury'nin bu konudaki faaliyetleri bir başlangıç teşkil etmiştir. Onların ilgisine karşılık Nureddin Mahmud'un olaya dahil olması Suriye'deki Müslüman-Haçlı mücadelesini başka topraklara yani Mısır'a taşımıştır. Nitekim, Selahaddin Eyyubî tarafından fethedilen Kudüs'ü hedef alan III. Haçlı Seferi dışında bundan sonra yapılacak olan Haçlı seferlerinin başlıca hedefi de Mısır olacaktır.

---

diğer bütün bölgelerde de Bizans imparatorunu yüksek hakimleri olarak tanıyacaktı. İznik'de bu durum gerçekleşmişti. Ancak Antakya, şehri ele geçiren Haçlı reislerinden Norman Bohemund'un bir hilesi sonucunda Bizans'a teslim edilmemiş ve burada Bohemund'un idaresinde Antakya Haçlı Kontluğu kurulmuştu. İmparator Aleksios, bu durumu daha sonra Bohemund'u yenip esir ettiği 1107 yılındaki Devol savaşından sonra yapılan ve aynı adla anılan anlaşmada da Antakya'nın Bizans'ın yüksek hakimiyetinde olduğunu tasdik ettirmiş ise de uygulanması hususunda pek ısrarcı olmamıştı. Tfs. Bkz., Runciman 1992, I, 116-122, 125-129 ; II, 40-42.

<sup>24</sup> Runciman 1992, II, 177.

## BİBLİYOGRAFYA

- Abû'l-Farac, 1987. *Abû'l-Farac Tarihi*, II, trk. trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, TTK Yayınları.
- Alptekin, Coşkun. 1978. *The Reign of Zangi, 521-541/1127-1146*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Alptekin, Coşkun. "Aksungur", *DİA*, II, 296.
- Alptekin, Coşkun. "Zengi", *İA*, XIII, 526-527.
- Artuk, İbrahim. 1944. *Artukoğulları Tarihi*, İstanbul, Gençler Kitabevi.
- Ataoglu, Remzi. 1989, *Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti*, Ankara, basılmamış doktora tezi.
- Demîrkent, Işın. 1987. *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara, TTK. Yayınları.
- Halil, İmadeddin. 1967. *İmadeddin Zengi*, Beyrut, Darü'l-İlmiyye.
- Hillenbrand, Carole. 1990. *A Muslim Principality in Crusader Times, The Early Artuqid State*, İstanbul, Hollanda Tarih-Arkeoloji Enstitüsü.
- İbn el-Adim, 1954. *Zübdetü'l-Haleb min tarih-i Haleb*, II, nşr. Sami Dehhan, Dımaşk, İstitut Français de Damas.
- İbn el-Esir, 1979. *el-Kamil fi'l-Tarih*, X, XI, nşr. C.J. Torberg, Beyrut 1979, Dâru Sadır.
- İbn el-Esir, trhsz. *el-Tarihü'l-bâhir fi Devleti'l-Atabekiyye*, nşr. A. A. Tilimat, Kahire trhsz., Dâru'l-Kütübi'l-Hadise.
- İbn el-Ezrak, 1987. *Tarih-i Meyyafarikin ve Amid-Artuklular Kısmı*, nşr. Ahmed Savran, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İbn Kalanisî, *Zeylû Tarih-i Dımaşk*, thk. Süheyl Zekkar, Dımaşk, Dâru Hassan.
- İbn Vasıl, 1953. *Müferric el-kurûb*, I, yay. Cemaleddin Şeyyal, Kahire.
- Merçil, Erdoğan. 1991. *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, TTK. Yayınları.
- Runciman, Steven, 1992. *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, II, trk. trc. Fikret Işıltan, Ankara, TTK. Yayınları.

Sevim, Ali. 1990. *Ünlü Selçuklu Kumandanları- Afşin, Atsız, Artuk, Aksungur*, Ankara, TTK. Yayınları.

Sevim, Ali. "Aksungur", *İA*, I, 275.

Sevim, Ali. 1961. "Timurtaş'ın Haleb Hakimiyeti", *Bellekten*, XXV/100, Ankara, TTK. Yayınları.

Süryanî Mikhael, TTK Kütüphanesi. *Süryanî Patrik Mikhael Vekayinâmesi, II. kısım (1042-1195)*, Trk. trc. H. D. Andresyan.

Turan, Turan. 1993. *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.

Usta, Aydın. 2000. "Artuklular", *Türkler*, VI, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.

Usta, Aydın. 2002. "Artuklular ve Haçlılar - Haçlıların Bölgeye Gelişlerinden Belek'in Ölümüne Kadar 1098-1124", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* Prof. Dr. İsmet MİROĞLU Hatıra Sayısı, Sayı : 37 sayfa : 358 - 374, İstanbul. İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

## İnternet ile Yeni Medyalarda Çocuk ve Gençlik Yazını<sup>1</sup>

Yrd.Doç.Dr. Hikmet ASUTAY<sup>2</sup>

### ÖZET

Elektronik ortamlar çağını yaşadığımız günümüzde TV yayınlarının yanı sıra ağ ortamı, CD ve bilgisayar gibi araçlardan yazın alanında da gerek üretim, gerek yayın aşamasında büyük ölçüde yararlanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda çocuk ve gençlik yazını da bu araçlardan en çok yararlanan alanlardan biridir. Ülkemizde henüz yeni olmasına karşın özellikle internet ortamında giderek daha fazla çocuk ve gençlik yazını alanında yayın yapan siteler, CD ortamlarında görsel-ışitsel metinler yayınlanmaktadır. Bu çalışmada, anılan çoklu ortamlarda yayınlanan çocuk ve gençlik yazını metinleri, ele alınan örneklerden yola çıkılarak metin türü açısından elektronik metin yapısı ve biçimi irdelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Çocuk ve gençlik yazını, yeni medyalar, hipermetin, görsel metin.

### Abstract

#### Child and Youth Literature on the Internet and Recent Media

At a time when we live in an age of multimedia, the production and publication of child and youth literature make use of TV programmes, compact discs and computers. Within this context, one of the fields that make use of these tools is childrens and youth literature. Although it is a new process in Turkey, web sites publish more and more child and youth literature and by means of CDs audio-visual texts are published. Childrens and Youth books include CDs. In cinema, the world of cartoons and childrens and youth literature are significant target consumers. In this study, childrens and youth literary texts which have been published in the above mentioned multi-media texts will be analyzed with examples. In this respect ,the structur of electronic text and their style will be studied in terms of text type.

Keywords: Child and Youth Literature, Recent Medias, Hypertext, visual texts

### Giriş

Bilindiği üzere seksenli yıllarda Avrupa’da başlayan çocuk ve gençlik yazını içersindeki paradigma değişimi önemli ölçüde televizyon etkisiyle oluşmuştu. Bu anlamda televizyonda yer alan film, dizi, grafik vb. tüm yapımlar görsel metinler olarak sunulmaktaydı. Bilişim teknolojilerinin son yıllarda hızla artışıyla birlikte CD, DVD, bilgisayar sistemleri ve internet hayatımızda önemli yer edinmeye başladı. Bu çalışmada da, yeni medyalar aracılığıyla yayımlanan çocuk ve gençlik yazını konusuna değinilecektir. Tüm yeni medyalarda kullanılan teknik araç olan hipermetin türünün kavram ve açıklamasından sonra sırasıyla yeni medyalar ve bu medyalarda dile getirilen metinlerden örnekler ele alınacaktır. Bu bağlamda resmi kurumların web sitelerinde yayınladıkları metin örneklerinin yanı sıra, özel kuruluşların kendi web sitelerinde yayınladıkları metin örneklerine de ağ ortamında hipermetin anlamında yer verilecektir. Daha sonra da ortam araçları biçiminde

<sup>1</sup> Bu çalışma, “Yeni Medyalar ve Bu Medyalarda Sunulan Görsel İşitsel Metinler” başlığı ile Sakarya’da “Okuyan Şehir Sakarya, Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Günleri” seminerinde Sakarya Üniversitesi Hendek Eğitim Fakültesi etkinlikleri arasında sunulan ancak yayımlanmayan bildiri metninin genişletilmiş şeklidir.

<sup>2</sup> Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller ve Eğitimi Bölümü, Alman Dili Eğitimi AD. Edirne

yayımlanan metin örneklerine değinilecektir. Çalışmanın son bölümü olarak da anılan web sitelerinde halen yayında olan Gülsevin Kırıl'ın "Berber Masalı" adlı özgün masalı, ağ ortamında çocuk yazını örneği olarak içerik ve yapı açısından yazınbilimsel açıdan çözümlenecektir.

### **Hipermetin ve Hipersistem Kavramı**

Çoklu ortamlar çağını yaşadığımız günümüzde bilişim teknolojileri artık dil, yazın ve eğitimin yanı sıra, yayın dünyasının, dolayısıyla da çocuk ve gençlik yazınının da ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Genel yazın alanında olduğu gibi çocuk ve gençlik yazınında da artık çoklu ortam özelliklerine daha çok yer verildiği gözlemlenmektedir. Özellikle de bilgisayar ve internet aracılığıyla bu bağlamda yaşanan en büyük değişiklik, metin türünde görülen ve hipermetin olarak tanımlanan elektronik metin biçimidir. Günümüzün bu yeni kültür tekniği aslında bildiğimiz geleneksel metin türünün çoklu ortam araç-gereçlerine aktarılmış elektronik veri şeklidir. Yeni bir metin türü oluşunun nedeni ise, geleneksel metin yapısından farklı olarak doğrusal olmayışıdır. Sınırsız sayıda metin alt öbekleriyle birbirine bağlanmış, pencere sistemi ile köprü ve ilişkiler aracılığıyla örülmüş yeni bir yapıdır. Elektronik metin olarak tanımlayabileceğimiz bu kavramı Siegfried Zielinski (1992: Hicketier 2003: 114) önermişlerdir. S. Zielinski bilgisayar metinlerinden başka görsel işitsel metinleri de bu kavramla anarak yeni metin türleri olarak adlandırmıştır. "Windows" işletim sisteminin işleyişi ile çalışan hipermetin yapısı, bir bilgisayar terimi olan "köprü" ile yönlendirmeler aracılığıyla alt metin öbeklerine tıklama aracılığıyla ulaşılmasıdır. Bu yolla birbiri içersinde geçişli olmak üzere sonsuz sayıda metin öbekleri yer alabilir. Benzer bir tanım yapan K. Hicketier'in de belirttiği gibi "hipermetin, birbirine link<sup>3</sup>, Türkçe'si ilişim veya köprüler aracılığıyla bağlanmış pek çok alt küme metinlerinden oluşmaktadır. Metin, ses, grafik ya da görüntü öğelerinin oluşturduğu bu bütüne ise "Hipermetin sistemi" (Hicketier 2003: 117)" denir. Ses, görüntü ve metin gibi farklı dosya biçimlerinin bir arada kullanılması nedeniyle "Hipermedya" olarak da anılır. Köprü iliştilen sözcük resim vb. yer aldığı metin içersinde diğerlerinden farklı olarak değişik renklerde, italik veya alt çizgili şekilde yazılırlar. İlişim ise alt sayfanın açılışını sağlar.

### **Ortam Araçlarında Çocuk ve Gençlik Yazını**

Çocuk ve gençlik yazınının doğrusal olmayan veri biçimi aslında oldukça eskidir. Kitap dışındaki medyalarda çocuk ve gençlik yazını, radyonun bulunuşu ve yaygınlaşmasıyla birlikte başlamıştır aslında. Bu anlamda radyolar çok önemli kültür aktarımcıları ve araçları

<sup>3</sup> Türkçe bilgisayar terminolojisinde ilişim olarak geçer



işlevini üstlenmişlerdir. Ülkemizde de yetmişli ve seksenli yıllarda radyolardan izlediğimiz çocuk yayınları vardı, TRT Radyosunun “Çocuk Bahçesi”, “Arkası Yarım” vd. yayınları gibi. Bu ve benzeri yayımları bugün artık televizyon ekranlarında da izleyebiliyoruz. Ancak bir ortam aracı olarak örneğin Avrupa’da “Hörspiele” adıyla kasetlere kaydedilen ve istenildiği an dinlenebilen öykü-masal kasetleri eskiden beri var olagelmıştır. Örneğin Enid Byton’un öykülerinin tamamı bir seri olarak sunulmaktadır. Taşınabilir kasetçalarlar da (Walkmen) dinleme olanaklarını kolaylaştırmaktadır. Doksanlı yıllarda elektronik dünyasındaki gelişmelere paralel olarak “Kompakt Disk” denilen ortam araçlarının geliştirilmesiyle CD’ler kasetlerin yerini almıştır. Taşınabilir kasetçaların yerini ise, yine taşınabilir CD çalarlar almış, otomobillere kadar girmiştir. Sinema ve diğer görsel sanatlar dünyasında da yeni teknolojiler hemen benimsenmiştir. Eski görüntü kasetlerinin yerini yine CD ve DVD’ler almıştır. Sinema dünyasında da günümüz için çocuk ve gençlik medyaları bağlamında çocuk ve gençler, ilgili sektörlerin en önemli tüketici hedef kitesidir. Ülkemizde de aynı durum söz konusudur. Ayrıca yine ülkemizde son yıllarda özellikle okul öncesi eğitim konusunun da giderek önem kazanmasıyla birlikte, bu alanda faaliyet gösteren yayınevleri ve ürünlerinde eskiye oranla büyük bir artış gözlemlenmektedir. Bu gelişimin doğal bir sonucu olarak çocuk ve gençlik yazınının giderek önem kazanması sevindirici olmakla birlikte, nitelik nicelik düzeylerinin, her yayınlanan ürünün çocuk ve gençliğe uygunluğunun özenle sorgulanması gerekmektedir. Günümüzdeki bu yeni biçimiyle çocuk ve gençlik yazını “21. yüzyılda eğlence odaklı etkinlikler” haline de gelmiştir (Ewers 2002: 35). Çocuk ve gençlik yazınının popülerleşmesi olumludur. Bu anlamda H.H. Ewers çocuk ve gençlik yazınının pop kültürle birleştiğini, o yüzden de pop kültürün çocuk ve gençlik yazını ile kültürünün vazgeçilmez unsurlarından biri haline geldiğini belirtir. Bu arada yeni medyalar hem çocuk ve gençlik yazını bağlamında, hem de pop kültür bağlamında taşıyıcılarıdır (Bkz. Ewers 2002).

Günümüz için en yaygın çoklu ortam aracı olarak CD, VCD, DVD gibi kısaltmalarla piyasada çokça bulunan, kitaplarla birlikte değil de, tek başlarına pazarlanan çocuk ve gençlik yazını ürünleri mevcuttur (özellikle de görsel-işitsel elektronik ürünler). Tüm bu ürünleri iki ana grupta toplamak da mümkündür: Birincisi çocuk ve gençlik yazını ürünleri, ikincisi de çocuk ve gençlik filmleridir (çizgi filmler dâhil). Birinci gruptaki araçlar, daha çok işitsel eserlerden oluşmaktadır, örneğin masal, öykü anlatımı, çocuk şarkıları vb. İkinci gruptaki araçlar ise sayısal olarak çok daha fazla yer tutmaktadır. Yalnızca çizgi film alanında bile çok geniş bir repertuar söz konusudur. Masal, destan gibi halk yazını kaynaklı bu yapımların neredeyse tamamı yabancı (Amerikan yapımlı) olup, Türkçe seslendirme

yapılmıştır. Yazından uyarılama eserlerin yanı sıra özgün yapımlar da oldukça fazladır. Ancak bu grup içerisinde içerik ve nitelik açısından dikkat edilmesi gereken, özenle seçilmesi gereken yapımlar söz konusudur. Sözü edilen medyaların hepsinin çocuğa göreliği ve uygunluğu tartışılması gereken bir konudur. Gerek çoklu ortam araçlarında gerek televizyon ekranlarında hemen her gün karşılaştığımız yapımlar arasında şiddet öğelerinin yoğun olarak konu edinildiği yapımların yanı sıra, son derece nitelikli, yazılı bir yazın eserine dayalı çocuk ve gençlik yazını niteliğinde son derece iyi eserler de mevcuttur. Son günlerde piyasaya yeni çıkan ve güncel olan yine yabancı, Türkçe seslendirmeli CD'ler arasında "Bitirim Karınca" adlı eser, bu bağlamda örnektir.

### **Yeni Medyalarda Çocuk ve Gençlik Yazını**

Yeni medyalar deyiminden, özellikle seksenli ve doksanlı yıllarda ortaya çıkarak bugüne dek geliştirilen elektronik ortamlar ile televizyon kanalları anlaşılmaktadır. Elektronik çoklu ortamlar da kendi içinde çeşitli kanallara ayrılmakta, bu ayrımların başında da internet yani ağ ortamı gelmektedir. Kitle iletişim aracı olarak da kullanılan ağ ortamının en önemli özelliklerinden biri, ağ ortamında siteler kurmak ve yayımlamaktır. Sonsuz denecek kadar çok ve farklı konularda site yayınları arasında yazın ve konumuz olan çocuk ve gençlik yazını ile ilgili siteler de yayınlanmaktadır. Çocuk ve gençlerin alımladıkları her şey çocuk ve gençlik medyalarının konusu olduğundan, çocuk ve gençlik yazını kavramı altında yazın sitelerinden bazıları ile çoklu ortamlar ele alınmıştır. Bu anlamda özel sektörün yanında, resmi kurum ve kuruluşların da çocuk ve gençler için oluşturdukları yazın içerikli siteler vardır. Diğer elektronik ortamlar ise CD ve benzeri bellek ya da ortam araçlarıdır. Tüm bunlar tek başına bulunabildikleri gibi, kitap beraberinde bulunabilmektedir. Bunlar genellikle basılı yayının, CD'ye aktarılmış biçimidir. Televizyon ise başlı başına bir kitle iletişim aracı olarak ele alınmalıdır. Çalışmamızın kapsamını aşacağından, televizyon metinleri (görsel metinler) bu çalışmanın dışında tutulmuştur.

Dijital ortamda iki ana kaynak grubundan söz etmek gerekirse birincisi; var olan yazılı ürünlerin dijital ortamlara aktarılması, ikincisi de hipersistemler biçiminde üretilen yeni eserlerdir. İkinci gruba örnek olarak internette yayımlanan çocuk ve gençlik yazını ve kültürü ile ilgili siteler verilebilir. Bu grupta ayrıca okurların kendi ürünlerine de yer verilerek, yayımlanabilmektedir<sup>4</sup>. Bunlardan çoğu da "çocuk kulübü" veya "çocuk dergisi" adı altında yayımlanmaktadır. Bu bağlamda sözü edilen eserler, elektronik kitap, resimli kitap, masal, öykü, şiir, boyama kitapları, çocuk şarkıları, tekerleme ve bulmacalardır.

<sup>4</sup> Özellikle çocukların kendi yaptıkları resimler veya gönderdikleri çeşitli türlerde metinler.

Burada bilgilendirme odaklı ansiklopedik ve diğer eğitsel metinler yazın metni olmadığı için bu çalışmanın dışında tutulmuştur. Türk çocuk ve gençlik yazınında “Morpa Yayınları”nın yayımladığı, profesyonel yazarların değil de, okul öncesi eğitiminde uzman üç öğretim görevlisi tarafından hazırlanmış “VCD’li Öyküler” serisi, kitapla birlikte verilen CD örneklerinden birisidir<sup>5</sup>. Bu serideki eserlerin tamamı resimli öykülerden oluşmakta, aynı metinler CD içinde Rüştü Asyalı tarafından seslendirilmiş olarak da dinlenebilmektedir. Basılı metin olarak yayımlanan kitaplardaki metinlerin çoklu ortam araçlarına aktarılmasından ibaret olan elektronik biçimin önemli bir özelliği seslendirilmiş olmasıdır. Canlandırma tarzında bir çizgi film kurgusu bulunmamaktadır. Aynı yayınevinin bu anlamda pek çok ürün örneği bulunmaktadır.

İnternet ortamında ise pek çok sayıda çocuk kulübü siteleri bulunmakla birlikte, çoğu eğlence ve özellikle oyun odaklıdır. Yabancı sitelerle karşılaştırıldığında çocuk ve gençlik yazını ürünlerine yer veren sitelerin henüz çok az sayıda olduğu görülmektedir<sup>6</sup>. Ancak son yıllardaki kuruluş tarihlerine de bakıldığında, bu sitelerin sayılarının artacağı değerlendirilmektedir. Bu çalışmada birkaç örnek vermek gerekirse, öncelikle resmi kurumların bu alandaki çalışma ve etkinliklerine değinmek gerekir. Böylelikle devletin, resmi kurum ve kuruluşların bu alandaki yaklaşımları konusunda bir fikir sahibi olunabilecektir. Nitekim Milli Eğitim Bakanlığı günümüzde iletişim bilimleri terimi olan “Medya Okuryazarlığı” kavramını önemsemiş ve öğretim programlarında okutulmak üzere ders programlarına taşımıştır<sup>7</sup>. Yine yazınla yakından ilgili bir kurum olan Kültür Bakanlığımızın da bu konuda bir etkinliği bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığının resmi web sitesinde “kültür çocuk” adı altında bir ilişim verilmiştir. Bu ilişim açıldığında çocuklara yönelik bir sayfa ile karşılaşmaktayız. Ağırlıklı olarak “Atatürk, Vücudumuz, Trafik, Sağlık” vb. gibi belli başlı konularda eğitici-bilgilendirici metinlerin bulunduğu sayfada “resimli roman” başlığıyla bir ilişimle resimli kitap yer almakta, burada da yalnızca “Nevruz” başlıklı bir adet Nevruz konu edinen, 24 sayfadan oluşan bir resimli kitap görülmektedir. Nüfusunun %65’inin kentlerde yaşadığı (Arkılıç-Songören 2007: 42)

<sup>5</sup> “VCD’li Pengu Öyküleri” vd. Ayrıca Bkz.: morpa.com.tr

<sup>6</sup> OGM Sincap Çocuk Kulübünde yayımlanan ilişimde 23 adet, başta “google, yahoo” gibi arama motorları olmak üzere diğer arama motorlarından yapılan aramalarda da (Mart 2007 içersinde) 25-30 civarında benzer yapıda E-çocuk kulüpleri web sitelerine erişilmiştir.

<sup>7</sup> Milli Eğitim Bakanlığı resmi web sitesinde konuyla ilgili açıklama şu şekilde bildirilmiştir: “...Medyada okuryazarlık dersi, ilk olarak Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bildirilen Adana-Seyhan Dumlupınar İlköğretim Okulu, Ankara-Çankaya Ahmet Vefik Paşa İlköğretim Okulu, Erzurum-Merkez Barbaros Hayrettin Paşa İlköğretim Okulu, İstanbul-Bakırköy Şehit Pilot Muzaffer Ersönmez İlköğretim Okulu ile İzmir-Karşıyaka 80. Yıl Metiş İlköğretim Okulu’nda başlatılacak. Ders, hizmet için eğitim alacak olan sosyal bilgiler dersi öğretmenleri tarafından okutulacak. Medya okur yazarlığı dersi, iletişime giriş, kitle iletişimi, medya, televizyon, aile, çocuk ve televizyon, radyo, gazete ve dergi, internet konu başlıklarından oluşacak.”

toplumumuzda<sup>8</sup> bir köy yaşamı çerçevesinde daha çok Nevruz bayramının anlam ve önemi, umut, yeni başlangıç, kardeşlik, birlik gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Okumayı güçleştiren küçük ölçekli yazılı metinde oniki yaşlarındaki çocuklar başkişilerdir:

*“Nevruz ve Şenol adlarındaki çocuklar bu evlerden birinde anne, baba, dede ve nineleriyle birlikte yaşıyorlardı. Soğuk kış günlerinde herkes üzerine düşen görevi yapıyordu. Nine torunları için sıcak çorba pişiriyor, dede de günlerini düğünde dernekte çalacağı sazını yaparak geçiriyordu”(s. 2).*

Gerek resimlerle, gerek satır aralarında da olsa farklı inanç ve kültür özellikleri birlik, beraberlik, kardeşlik ve barış gibi kavramlar altında vurgulanmıştır:

*“Mahmut amcanın davulundan ve Ekrem dayının zurnasından çıkan ezgiler saza, akordeona, kemençeye, türkülere karıştı. Baharın geldiği bu günde tüm ekipler el ele tutuştu, kirları büyük bir coşku kapladı. Nevruz birliktir sesleri tüm doğaya yayıldı (son sayfa)”.*

Sitede ayrıca “Kültür” başlıklı ilişim açıldığında 28 adet Karagöz-Hacivat oyununun<sup>9</sup> yer aldığı görülmektedir. Diğer ilişimlerde de bilmece ve çocuk şarkıları gibi halk yazını kaynaklı çocuk ve gençlik yazını ürünlerine yer verilmiştir. Diğer bir kurum da, Radyo Televizyon Üst Kurulu’nun yayımladığı “RTÜK çocuk” sitesidir. Sitenin giriş sayfasında “RTÜK’ün çocuklarda medya okuryazarlığının geliştirilmesi amacıyla sunduğu bir hizmettir (...)”, giriş yazısı bulunmaktadır. TV Okuru adlı ilişim altında medya okuryazarlığı konularından olan dizi, film veya program vb. hakkındaki görüş ve eleştiri yazıları bulunmakta, genel olarak TV, internet, kitle iletişimi vb. hakkında bilgilendirici ve öneri metinleri görülmektedir. Bu sitede ilginç olan unsur, çocuk ve gençlerin kendi yazdıkları kısa öykülerin yayımlanmasıdır. “Özgün Öyküler” adlı bu ilişim altında şu an için yirmi kadar özgün öykü bulunmaktadır. “Kitap Tanıtımı” adlı ilişim altında ise yalnızca bir adet, klasiklerden Victor Hugo’nun “Sefiller”i üzerine bir iki cümle ile bir okur görüşü yer almaktadır. Diğer ilişimler ise genel olarak bilgisayar oyunları, bilgilendirme-egitim ve eğlence odaklıdır.

Resmi kurumlar arasında son olarak da yukarıda anılan web sitelerinden biraz daha geniş kapsamlı ve çocuk-gençlik yazını ürünlerine daha çok yer veren bir site olarak, Çevre ve Orman Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü’nün yayımladığı “Sincap Orman Çocuk Kulübü” bu bağlamda anılmaya değerdir. Ayrıca Orman Genel Müdürlüğü’nün Ocak 2005’ten bu yana yazılı basın olarak yayınladığı “Sincap Çocuk Dergisi”nin tüm sayıları

<sup>8</sup> DİE 1997 verileridir.

<sup>9</sup> “Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı yayımlarından, Ünver ORAL tarafından yazılan, “Çocuklara KARAGÖZ-HACIVAT Söyleşmeleri” adlı kitaptan” yararlanıldığı belirtilmiştir.

PDF biçiminde siteye aktarılmış olup, e-dergi olarak da okumak olanaklıdır. Dergiye erişim konusunda herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır. Ayrıca üyelik veya ücret de istenmemektedir. Site ve dergide ağırlıklı olarak çevre, orman, ağaçlar ve hayvanlar hakkındaki konulara yer verilmekte, gerek bilgilendirme gerek yazın metinlerinde de bu konular ele alınmaktadır. Örneğin ağaç türlerinin tanıtımında ben anlatıcı tarzı benimsenmiş ve çocuğa görelilik ilkesinden hareket edilmiştir. Sitede yer alan diğer ilişimler ise, başka çocuk sitelerinde olduğu gibi en başta oyun, müzik, mizah diye sıralanmaktadır. Diğer resmi web sitelerine göre biraz daha nitelikli olan OGM web sitesinde de en büyük eksiklik, yine çocuk ve gençlik yazını ürünlerinin azlığıdır.

Resmi çocuk ve gençlik yazını medyalarının dışındaki özel çocuk ve gençlik medyaları nitelik ve nicelik açısından daha çok çocuklara hitap etmekte, daha çok çocuğa göre ve çok daha estetik diye değerlendirebiliriz. Ayrıca bu sitelerin sayıları, resmi kuruluşlara göre çok daha fazla olmakla birlikte, çocuk ve gençlik yazını ve medyaları açısından yeterli değildir. Özel çocuk web sitelerine en iyi örneklerden biri de “çocukça” sitesidir ([http://www.cocukca.com/index\\_fl.html](http://www.cocukca.com/index_fl.html)). Şu an için on adet ve çoğu, yazar-yayıncı Fatih Erdoğan’a ait olan Mavi Bulut Yayınlarından resimli çocuk kitapları hem hipermetin olarak okumak, hem de işitsel olarak dinlenebilmektedir. Burada yer alan metinler, basılı yayınların çoklu ortam metnine uyarlanmış biçimleridir. Birkaç tane de interaktif olarak adlandırılan katılımcı-etkileşimli öyküler bulunmaktadır. Her sayfasında, yazarın kendisinin yapmış olduğu resimler metnin üzerinde yer almakta ve resim içerik örtüşmesi sağlanmaktadır. Ana görünüm olarak resim ağırlıklı olup, çocuklara yöneliktir. Son derece sıcak renkler kullanılmış, sevimli figürler oluşturulmuştur. Metinler son derece kısa ama büyük puntolu ve kolay okunabilir niteliktedir. Henüz okumayı bilmeyen çocukların da dinleyebileceği metinlerdir. Seslendirme<sup>10</sup> son derece profesyonel olup, kolay anlaşılabilir şekilde yavaş ve net okunmuştur. Tüm öykülerdeki dil son derece yalın, kısa, basit tümceler halinde yer yer şiir, yer yer masal biçiminde çocuklara uygun olarak kurgulanmıştır:

**“Çocuktum, ufacıktım,  
Bir susayıp bir acıktım.  
Dedim: Dede masal anlat.  
Dedem dedi sen anlat.  
Ben anlattım dedem güldü.  
Bilmem dedem neden güldü”.**

(Dedem Bana Düdük Yaptı; Mavi Bulut Y.: F. Erdoğan: cocukca.com)

Öykülerin giriş kısmı klasik masal girişi tekerlemesi tarzındadır. Bu anlamda metinlerarası göndermeler söz konusudur. Tüm kitapta karmaşık dil yapılarından kaçınmak

<sup>10</sup> Öykülerin seslendirilmesi Sumru Ağırürüyen tarafından yapılmıştır.

üzere yan tümceler bile kurulmamış, özne ve yüklemden oluşan basit tümceler tercih edilmiştir. Söz varlığı açısından da alt kavramlar bulunmamakta, çocuk söz varlığına uygun olan genel kavramlar ve gündelik söz varlığından yararlanılmıştır. Anlatım açısından ise son derece net ve kolay akılda kalıcı, şiir tadında hatta tekerleme biçimi sayesinde kolaylıkla ezberlenebilen kısa dizeler halinde kurgulanmıştır:

*“Okula geç kaldım.  
Ders çoktan başladı.  
Oysa ben geç kaldım.  
Çok geç kaldım”*

(Okula Geç Kaldım; Mavi Bulut Y.: F. Erdoğan: cocuk.com).

“Ülker Çocuk” sitesi de benzer hipersistemlerle kurgulanmış bir çocuk sitesidir. Ancak burada yer alan az sayıdaki görsel-işitsel metinler klasik Grimm masallarından<sup>11</sup> oluşmaktadır. Site içerisinde yer alan başka bir ilişim altında da dinlemeye ve görsel olarak okumaya yönelik ses dosyaları halinde seslendirilmiş masallar bulunmaktadır. Seslendirmeleri ve bu masallarda yer verilen söz varlığı çocuklara uygun olacak şekilde basit, anlaşılır düzeydedir. Bunun dışında ise, benzerlerinde olduğu gibi bulmaca, bilmece, tekerleme, yaratıcı boyama etkinlikleri ile oyunlar bulunmaktadır. Aynı şekilde “Netbul Çocuk” web sitesinde de masallar dinlenebilmektedir. Bu bağlamda internette çocuk ve gençlik yazını yanında diğer medya örneklerini de çoğaltabiliriz.

### **İnternette Masal: “Berber Masalı”**

Yukarıda anılan hipermetin kurgusundaki metinlerden biri de, yine çocukça sitesinde yayımlanan Gülsevin Kırıl’ın<sup>12</sup> yazmış olduğu özgün, geleneksel olmayan “Berber Masalı” adlı masal öğeleriyle örülü öyküdür. Bu öykü de diğerleri gibi resimlenmiş ve kolay okunabilir tarzdadır. Ancak diğer öyküler gibi seslendirilmemiştir. Yalnızca görsel metin olarak okunabilmekte, fare imlemeleri aracılığıyla sayfalar çevrilmektedir. Masalın giriş tekerlemesi, klasik masalların giriş nakaratıyla aynıdır:

*“Bir varmış, bir yokmuş...  
Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde...  
Pireler berber iken, develer tellal iken...”*

(G. Kırıl: cocukca.com)

Yukarıdaki klasik masal tekerlemesi şeklindeki girişten hemen sonra metin içeriği, klasik masal giriş metinlerinde yer alan motif, figür ve diğer masal öğeleriyle ironik bir

<sup>11</sup> Kırmızı şapkalı kız, külkedisi, uyuyan güzel ve güzel ile çirkin adlı masallar bulunmaktadır.

<sup>12</sup> Gülsevin Kırıl 1956'da doğdu. Üsküdar Amerikan Lisesi ve Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi bölümünü bitirdi. 1983-2002 yılları arasında Sınai Yatırım Bankasında çalıştı. 2002 Nisanında emekli oldu. Kırmızı Fare Çocuk Edebiyatı Dergisi'nde çeşitli öykü ve şiirleri yayımlandı. Redhouse Yayınevi ve Mavi Bulut Yayınevi için çeviriler yaptı. Alan Alexander Millne'nin "Winnie The Pooh" isimli roman en önemli çevirileri arasında yer aldı. Bu çeviri, Kırmızı Fare Çocuk Edebiyatı Dergisi'nde yayımlandı. TUDEM Yayınevi'nin 2004 yılında açtığı çocuk edebiyatı yarışmasında masal dalında mansiyon aldı. Yazın çalışmalarını sürdürüyor.

biçimde oynanmasıyla ilerlemektedir. Örneğin “pireler berber iken” ifadesi bu özgün masal metninde açıklanarak oynanmıştır. Aynı şekilde “develer tellal iken” ifadesi de yine hikaye edilerek oynanmış, hatta klasik metin bozularak yeni bir öykü kurgulanmıştır:

**“Saçım uzadı berbere gittim. Pire, hoptaya hoptaya kesti saçımı. Çok çirkin oldu saçım. Hiç beğenmedim. Bir güzel söylendim pıreye. Daha da kızacaktım... ama sokaktaki çocuklar, tellal geliyor, tellal geliyor diye bağrıştular. Hepimiz fırladık dışarıya... Gelen Deve Tellal'dı; tellaldı ama, hem sağır, hem dilsizdi. Takıldım devenin peşine. Ola ki, önemliydi diyemedikleri...”**

(G. Kıral: cocukca.com)

Bu metinde klasik metinlerin bozularak yeniden uyarlamaları, yeni bir takım denemeler niteliğinde olup, değişik ve çağdaş bir masal yazımı kurgulanmıştır. G. Kıral'ın masalının neredeyse tamamı bu tarzda masal öğelerinin oynanmasıyla oluşmaktadır. Diğer bir masal giriş metni tekerlemelerinden olan “az gittim, uz gittim, dere tepe düz gittim...” ifadesi de değiştirilerek ve “uz” sözcüğüne yeni yersel anlamlar katılarak kurgulanmıştır.

**“Az gittim, uz gittim. Hem hızlı gittim. Öyle hızlı gittim ki, Uz'a hemencecik geliverdim. Annem de oradaydı !!! Beşikten düşeceğine, takıldı peşine. Yatma zamanı, hadi yatağa diye, başladı beni kovalamaya. Ben kaçtım, o kovaladı; ben kaçtım o yoruldu, yavaşladı...”**

(G. Kıral: cocukca.com)

Özgün masalın bir diğer özelliği de okuma eylemini burada bir masal ögesine bağlamasıdır. Kitap okuyanın yolunu bulacağı şeklinde didaktik bir öğreti karşımıza çıkmaktadır:

**“Dereler, tepeler geçtim, başı dumanlı karlı dağları aştım. Hiçbir masala giremedim .. Çocuklar gördüm, ellerinde kitaplar. Kitapları okuyor yollarını buluyorlardı. Ben okuma yazma bilmiyordum, yolumu bulamadım....”**

(G. Kıral: cocukca.com)

Özgün masalımızın sonu da yine aynı şekilde metinlerarasılık anlamında pek çok klasik masala göndermeler yaparak ve masal öğeleriyle oynayarak sona ermektedir:

**“Sonunda, yemyeşil, çiçekli bir ovaya vardım. Bir de, ne göreyim? Bir yanda, prensle prenses birbirlerine sarılmış, gülümsüyorlar; Öte yanda çocuklar kerevete çıkmış, gökten düşen elmaları yiyorlar. Anladım ki, ben masalın sonuna varmışım. Çok yorulmuşum, kerevete iliştim. Elmamı yedim, uyudum... Rüyamda çok güzel bir masal gördüm. Bir varmış, bir yokmuş Evvel zaman içinde, Kalbur saman içinde”.**

(G. Kıral: cocukca.com)

Onbeş sayfadan oluşan masalın her sayfası özgün, sıcak renkli ve çocuk çizimleri tarzındaki resim tekniğiyle resimlenmiştir. Her sayfanın sol tarafında resim, sağ tarafında da masal metni bulunmakta, resim ile metin içerik örtüşmesi sağlanmaktadır. Sayfalar fare aracılığıyla tıklanılarak çevrilmektedir.

### **Sonuç:**

Yeni medyalar ve internette yayımlanan her metin artık bir hipermetin biçimindedir. Bu çalışma bağlamında ele alınan tüm metin örnekleri de aynı biçimdeki hipermetinlerdir. Klasik kitap yanında hipermetnin sunduğu kolaylıklar ve çeşitlilikler, yazın alanında yenilik

olarak okurların hizmetindedir. Ağ ortamının yaratmış olduğu en büyük yenilik ise kolay ve hızlı erişimdir. Bu anlamda yazın, ağ ortamının olduğu her yerde vardır. Tüm bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak çocuk ve gençlik yazınında da aynı teknik yeniliklere ulaşılabilmektedir. Ancak çocuk ve gençlik yazını web siteleri ile çoklu ortam araçları, ne yazık ki istenilen düzeyde ve sayısal yeterlikte değildir. Bu çalışma bağlamında incelenen ya da anılan siteler, bu alandaki en geniş ve hipermetin yapısıyla özgün öyküler yayımlayan yegâne sitelerdir. Toplam sayıları da neredeyse kaynakçada yer verdiğimiz kadardır. Değinen metinler ise, var olan geleneksel yazılı metinlerin elektronik ortamlara aktarılmasından çok, site için yazılmış birer hipermetindir. Çocuk ve gençlik yazını ürünlerinin çoğalmas ve yaygınlık kazanması, bilgisayar oyunları yanında farklı ve yazınsal ilgi-uğraş alanları olacağı değerlendirilmektedir.

Günümüzün yazın dünyasında ve özellikle çocuk ve gençlik yazınında, diğer alanların hemen hepsinde olduğu gibi yoğun olarak yeni medyalardan yararlanılmaktadır. Yeni medyaların hız, teknik, aktarım, kayıt ve iletişim gibi daha da sıralanabilecek pek çok yararlarının yanında, olumsuz yanları da doğal olarak vardır. Bu bağlamda bilinçli bir seçicilik gereklidir. Seçiciliğin en çok gerektiği alanlardan biri de kitle iletişim araçlarıdır. Bir tür yayın kirliliği olarak da nitelenebilecek kitle iletişim araçları ve diğer çoklu ortam araçları konusunda son derece özen gösterilmelidir. Çocuk ve gençlik yazını ile medyalarını çocuk ve gençlerle birlikte alımlayan, alımlaması gereken, ama her şeyden önce yalnız medya okuryazarı değil, aynı zamanda yazın okuru olması gereken yetişkinlere sorumluluklar düşmektedir.

#### **Kaynakça:**

- Arkılıç-Songören**, Sevgi (2007), "Familienleben in Deutschland und in der Türkei im Spiegel der Kinder- und Jugendliteratur" Peter Lang Y. Frankfurt am Main.  
**Ewers**, Hans-Heino (2002), "Lesen zwischen Neuen Medien und Pop-Kultur", Juventa Y.München  
**Hicketier**, Knut (2003), "Einführung in die Medienwissenschaft" J.B. Metzler Yayınevi, Stuttgart  
**Luserke-Jaqui**, Matthias (2002), "Einführung in die neuere Deutsche Literaturwissenschaft" Vandenhoeck & Ruprecht Y., Göttingen

#### **Elektronik Kaynak:**

- [http://www.cocukca.com/index\\_fla.html](http://www.cocukca.com/index_fla.html), Mart 2007  
<http://gutenberg.spiegel.de>, Mart 2007  
<http://www.morpa.com.tr>, Mart 2007  
<http://www.ogm.gov.tr/sincap/index.htm>, Mart 2007  
<http://www.kulturcocuk.gov.tr/default.aspx>, Mart 2007  
<http://www.netbul.com>, Mart 2007  
<http://www.rtukcocuk.gov.tr/>, Mart 2007  
<http://www.ulkercocuk.com/>, Mart 2007  
[www.wikipedia.de](http://www.wikipedia.de), Mart 2007  
[http://tr.wikipedia.org/wiki/Ana\\_Sayfa](http://tr.wikipedia.org/wiki/Ana_Sayfa), Mart 2007



## **ÇOKSESİLİ TÜRK MÜZİĞİ BESTECİLERİ İLE İLGİLİ LİSANSÜSTÜ TEZ VE YAYINLAR ANTOLOJİSİ**

**Ahmet Serkan ECE<sup>1</sup>**

### **Ö Z E T**

Bu araştırmanın amacı, Cumhuriyetin ilanından günümüze çoksesli müziğin ülkemizde gelişimine katkıları bulunan bestecilerimizin biyografilerinden oluşan bir seçki oluşturmak ve böylece bestecilerimiz üzerinden çoksesli müziğin ülkemiz coğrafyasındaki tarihsel gelişimine yaklaşım, bu konudaki araştırmacılara da ışık tutmaktır. Yine yapılan bu araştırma ile bestecilerimizi ve eserlerini daha yakından tanımak isteyen yurtiçi ve yurtdışındaki tüm müzisyen (öğrenci, besteci, yorumcu, orkestra şefi, orkestra elemanı/idareci, araştırmacı, v.b) ve eğitimcilere bir kaynak oluşturmak amaçlanmıştır. Elde edilen veriler sonucunda, Türk bestecileri ve/veya eserleri üzerinde 32’i basılı kitap,46’sı lisansüstü (yüksek lisans, sanatta yeterlilik, doktora) araştırma çalışmaları olan toplam 78 adet yayın, elde edilen bu yayınların ise konu olarak en çok Ahmet Adnan Saygun’un hayatı ve/veya eserleri üzerine yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Türk Bestecileri Antolojisi, Besteciler, Bestecilik, Antoloji

## **AN ANTHOLOGY OF THESIS AND ARTICLES ON POLIFONIC TURKISH MUSIC COMPOSERS**

### **ABSTRACT**

The aim of this study to make an anthology about the composers’ biographies who have contributed to the development of polifonic music in Turkey from the declaration of the Republic to the present; to examine the historical development of the polifonic music in our Turkey’s geograbical areas and to enlighten the

---

<sup>1</sup> Yrd. Doç. Dr. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü.

researchers on this subject matter. To prepare resource book for all musicians (student, composers, interpreter, orchestra conductor, orchestra member/manager, researcher,...etc.) and educators is aimed through this study. The results obtained indicated that 78 articles 32 of which were published book, 46 graduate thesies (Master of art, Doctor of Music, Ph.D.dissertations) were mostly dealt with the life and work's of Ahmet Adnan Saygun.

**Key Words:** Anthology of Turkish Composers, Composers, Composing, Anthology

## **GİRİŞ**

Ülkemizde çoksesli müziğin gelişimi cumhuriyet sonrası açılan müzik okulları, bandoların kurulması ve bestecilerimizin yurt dışına gönderilmeleri ile gelişir, paralellik taşır. Çalgan (2001,s.7)'a göre, Türkiye'de çoksesli müziğin cumhuriyet dönemindeki gelişim sürecinin eğitsel, tarihsel, toplumsal ve estetik açılardan incelenmesinin yolu, ilk kuşak bestecilerimizin yaşam öykülerini ve yaratma serüvenlerini bilmekten geçer. Bu konuda başvuru değeri taşıyan kaynakların sınırlı oluşu göz önüne alınırsa, yapılacak araştırma ve incelemelerin önemi daha da artar. Oysa ülkemizde sistemli bir şekilde oluşturulmuş belgeliklerin olmayışı, bu tür kitapları yazmaya niyetli kişileri kaynak bulma sorunu yüzünden olumsuz yönde etkilemiş, eksiklerimiz birikmeye, büyümeye başlamıştır.

Antoloji ve bibliyografya çalışmaları müzikoloji biliminin alt araştırma konularından sadece birkaçını oluşturmaktadır. Yapılan ön taramalarda ülkemizde bestecilerimizi ve/veya eserlerini içine alan farklı araştırmalar olmasına rağmen, araştırmanın sınırlılığında belirtilen çerçevede ve yapılan araştırma ile paralellik gösteren bir antoloji çalışmasına rastlanılmamıştır.

Batı dünyasında Müzikoloji bilimi 20.yüzyıldan başlayarak birçok üniversitenin öğretim programı içinde yer almıştır, yaşamı didik didik edilmeyen besteci ve yorumcu kalmamıştır. Ama Türkiye gibi bu bilime yeni ilgi gösteren bir ülkede, besteciler ve eserleri hakkında geniş bilgi bulmak zordur. Batıda ise herhangi bir besteciye büyüteç altına almak için sayısız kaynak bekler sizi (Çalgan, 2001, s,7) .

Bestecilerimizin gerek yurtiçinde gerekse yurt dışında tanınması konusunda Mimaroglu (1990, s.182) “ayrık durumdaki bağımsızların tüm mutsuzluğu yanında,

devlet çatısına sığınmış besteciler böyle bir korunağın sağladığı mutluluğa erişmiş sayılabilirlerse de, Türk bestecisini mutsuzlaştıran nedenler arasında, hem Türkiye içerisinde de hem de dış ülkelerde tanınma sorunu başta gelir” demektedir.

Bestecilerin tanınmasında, eserlerinin yerli ve yabancı basımevlerince yayınlanması, yurtiçi ve yurtdışındaki konserlerde seslendirilmesinin yanında, eserler ve/veya besteciler üzerine yapılmış araştırma ve yazılmış yayınlarında sayıca artması da son derece önemlidir. Bu bağlamda yapılan araştırmanın amacı; cumhuriyetin ilanından günümüze çoksesli müziğin ülkemizde gelişimine katkıları bulunan bestecilerimizin biyografilerinden oluşan bir seçki oluşturmak ve böylece bestecilerimiz üzerinden çoksesli müziğin ülkemiz coğrafyasındaki tarihsel gelişimine yaklaşım, bu konudaki araştırmacılara da ışık tutmaktır. Ayrıca yapılan bu antoloji çalışması ile bestecilerimizi ve eserlerini daha yakından tanımak isteyen yurtiçi ve yurtdışındaki tüm müzisyen (öğrenci, besteci, yorumcu, orkestra şefi, orkestra elemanı/idareci, araştırmacı, v.b) ve eğitimcilere bir kaynak oluşturmak, ayrıca elde edilen veriler yardımıyla bu konuda araştırma yapmak isteyenlere öneri getirmek amaçlanmıştır.

## **YÖNTEM**

### **Evren**

Yapılan araştırmanın evrenini Türk Bestecilerinin tümü üzerine yapılan yayın ve lisansüstü araştırmalardır.

### **Örneklem**

Araştırmada örneklem olarak özellikle, çoksesli müziğin cumhuriyetten günümüze gelişim sürecinde ürün veren bestecilerimiz ve/veya eserleri alınmış, ayrıca yayın olarak basılı kitaplar ve lisansüstü tezler (yüksek lisans, sanatta yeterlilik ve doktora) araştırılmıştır.

Araştırmaya bestecilere ait basılı nota, broşür, küçük ölçekli tanıtım yayınları, cd,ler, ders notları, Türk ve Batı müziği bestecilerini ve/veya eserlerini birlikte tanıtıcı klavuz kitaplar, bildiri ve makale metinleri dahil edilmemiş, araştırma sınırlılığı dışında tutulmuştur.

### **Verilerin Toplanması**

Yapılan araştırmada Türk bestecileri ve/veya eserleri üzerine yazılmış olan yayın ve lisansüstü tezler bir araya getirilmiştir. Verilerin toplanması aşamasında yurt içi, yurt dışındaki üniversitelerin ve enstitülerin tez merkezleri araştırmanın tamamlanma aşamasına kadar internet aracılığı ile taranmış (*arama ifadeleri Türk Bestecileri, Müzik, Bestecilik, Music Education, Besteciler, Besteler, Bestekarlar, Çalgılar, Flüt, Piyano, Besteleme*) elde edilen veriler Tez No (tezin yükseköğretim kurumundaki kayıt numarası), Yıl (tezin yapıldığı yıl), Tez Türü (yüksek lisans, sanatta yeterlilik, doktora), Yazar (tez yazarı), Tez Adı (araştırmanın adı), Yapıldığı üniversite / Enstitü başlıkları ile sıralanmıştır. Yayınların (kitapların) belirlenmesi aşamasında yurtiçindeki basımevleri, yayınevleri, araştırma ve sanat merkezlerinin konu ile ilgili yayınları belirlenmiş, görüşmeler yapılmış, yayın ve basımevlerinin internet adresleri taranarak elde edilen veriler (*Bestecinin Adı, Kitap Adı, Yazar, Kitabın Yayınevi, Yayın Yılı*) şeklinde listelenmiştir.

Basılı kitaplar arasında bulunan 2 yayın (Emre Aracı<sup>2</sup>: *Ahmet Adnan Saygun'un Hayatı ve Eserleri*; Yılmaz Aydın<sup>3</sup>: *Türk Beşleri*) yurtdışında, besteciler ve/veya eserleri üzerine yapılmış olan 2 doktora tezinin kitap olarak basımıdır. Bu 2 çalışma, lisansüstü çalışmalar arasına alınmamış fakat yayınlar bölümünde belirtilmiştir.

### **İlgili Araştırmalar**

Fransız kökenli bir kelime olan anthologie (antoloji)'nin günümüzde Türkçe karşılığı **seçki** olarak kullanılmaktadır ( www.tdk.gov.tr)

Yapılan literatür taraması sonrasında müzik eğitiminde de farklı araştırmaların ışığında seçki oluşturmak için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan ilki Tümay Crump tarafından 2001 yılında yapılan "*Temel eğitim II. kademe öğrencilerinin müzik dersleri ve çalgı eğitiminde kullanabilecekleri çok sesli metod*

---

<sup>2</sup> Emre Aracı: The Life and Works of Ahmet Adnan Saygun (1999). University of Edinburg . Thesis. (Ph.D).(bkz.kaynakça no:3)

<sup>3</sup> Yılmaz Aydın : "Die Werke der Türkischen Fünf im Lichte der musikalischen Wechselbeziehungen zwischen der Türkei und Europa" (Türkiye ile Avrupa arasında müzik alanındaki değişim ilişkileri ışığında Türk Beşleri'nin eserleri).Europäische Hochschulschriften, Reihe XXXVI Bd./Vol.221. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York– Oxford – Wien. PETER LANG Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2002.(bkz: kaynakça No:4)

*antoloji çalışması*” adlı araştırmadır. Crump bu araştırmasında temel eğitimin 2. kademesinde okutulmakta olan müzik dersi için, bu dersin çalgı eğitimi kapsamında kullanabilecekleri çok sesli eserlerden oluşan bir seçki çalışması gerçekleştirmiştir. Diğer antoloji çalışmalarında şöyle sıralanabilir.

2. Zuhale Feray Şenkibar, 1999. *“Türkiye’de eğitim fakülteleri müzik eğitimi bölümlerinde şan (bireysel söyleme) derslerinde öğretilen eserlerin antolojisi”*

3. Zeynep Oya Bıyıklıoğlu, 1997. *“Piyanonun bir eşlik çalgısı olarak müzik eğitimi ile piyano eğitiminde kullanımına ilişkin bir metod antoloji çalışması”*

4. Mehru Ensari, 1990. *“Piyano başlangıç öğrencileri için Çağdaş Türk bestecilerinin eserlerinden oluşan bir antoloji oluşturma denemesi”*

## BULGULAR

Bu bölümde, yapılan araştırma ve taramaların ışığında elde edilen veriler listeler halinde sunulmadan önce, araştırmaya daha da açıklık kazandırması bakımından temel istatistik çalışmalarla tablolştırılmış ve elde edilen veriler doğrultusunda yorumlanmaya çalışılmıştır.

**Tablo 1:** Türk Bestecileri Ve/Veya Eserleri Üzerine Yazılan Kitap Ve Araştırmaların Yüzde Ve Frekans Dağılımları

	Kitap	Lisansüstü çalışmalar			TOPLAM
		Yüksek lisans tezi	Sanatta Yeterlilik	Doktora Tezi	
Frekans (f)	32*	42	2	2	78
Yüzde (%)	41,02	53,84	2,57	2,57	100

\* basılı kitaplar arasında bulunan 2 yayın, yurtdışında, besteciler ve/veya eserleri üzerine yapılmış olan 2 doktora tezinin kitap olarak basımıdır.

Tablo 1’den de anlaşılacağı gibi besteciler ve/veya eserleri üzerine toplam 78 yayın saptanmıştır. Yapılan yayınların büyük bir çoğunluğunu toplamda %59,72 ile lisansüstü çalışmalar (yüksek lisans %53,84, sanatta yeterlilik %2,57, doktora %2,57) oluşturmaktadır.

**Tablo 2:** Türk Bestecileri Ve/Veya Eserleri Üzerine Yapılan Lisansüstü (Yüksek Lisans, Sanatta

Yeterlilik Ve Doktora) Araştırmaların Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Lisans üstü çalışmalar						Toplam	
	Yüksek lisans		San. Yeterlilik		Doktora			
	f	%	f	%	f	%	f	%
1982	1	2,17					1	2,17
1987	2	4,34					2	4,34
1988	1	2,17					1	2,17
1989	1	2,17					1	2,17
1990	1	2,17					1	2,17
1992	1	2,17					1	2,17
1993	3	6,52					3	6,52
1994	3	6,52					3	6,52
1996	1	2,17					1	2,17
1998	4	8,70					4	8,70
1999	3	6,52					3	6,52
2000	5	10,87					5	10,87
2001	8	17,39	1	2,17			9	19,57
2002	2	4,35	1	2,17	1	2,17	4	8,70
2003	3	6,52			1	2,17	4	8,70
2004	2	4,34					2	4,34
2006	1	2,17					1	2,17
<b>TOPLAM</b>	<b>42</b>	<b>91,30</b>	<b>2</b>	<b>4,35</b>	<b>2</b>	<b>4,35</b>	<b>46</b>	<b>100</b>

Tablo 2’de görüldüğü gibi Türk besteciler ve/veya eserleri üzerine yapılan lisansüstü araştırmalarda, yüksek lisans tez çalışmalarının % 91,30’la ve ilk sırada yer aldığı saptanmıştır. Onu sıra ile aynı oranlarda sanatta yeterlilik ve doktora tez çalışmaları izlemektedir. Türk besteciler ve/veya eserleri üzerine yapılan ilk lisansüstü tezden günümüze kadar geçen 24 yılda toplam 46 araştırma yapıldığı ve yıllara göre bu araştırmaların sayılarında artış olduğu saptanmıştır. Sözü edilen artışın en fazla %10,87 ve %19,57 ile 2000-2001 yıllarında gerçekleştiği görülmektedir. Bu durumun, yeni açılan üniversite ve buna paralel olarak lisansüstü eğitim öğretim veren programların sayılarındaki artıştan kaynaklandığı söylenebilir.

**Tablo 3:** Türk Bestecileri ve/veya Eserleri üzerine Yapılan Lisansüstü Araştırmaların Konularına

Göre (Bestecilere) Dağılımları

Bestecilere Göre	Lisansüstü Çalışmalar				
	Toplam		Doktora	Sanatta Yeterlilik	Yüksek lisans
	f	%	Araştırmaların Yapıldığı Yıllar		
Ekrem Zeki ÜN	2	7,14			1982 / 1994
Muammer SUN	4	14,28			1988 / 1994 2004 / 2006
Ertuğrul Oğuz FIRAT	1	3,57			1989
Necil Kazım AKSES	2	7,14			1993 / 2003
Ulvi Cemal ERKİN	4	14,28		2001	1993 / 1996 1999
Ahmet Adnan SAYGUN	6	21,42	2003		1993 / 2000 2000 / 2003 2006
İlhan BARAN	2	7,14			1994 / 2000
Nevit KODALLI	3	10,71		2002	1998 / 2003
Mithat FENMEN	1	3,57			1999
Cemal Reşit REY	1	3,57			2000
Kemal İLERİCİ	2	7,14			2001 / 2001
TOPLAM	28	100			

Tablo 3’de görüldüğü gibi lisansüstü çalışmalar sırasında araştırmacılar % 21,42 oranla en fazla Türk Bestecilerimizden Ahmet Adnan Saygun, % 14,28 oranla Ulvi Cemal Erkin ve Muammer Sun’un yaşamları, sanatçılıkları, eğitimcilikleri, müzik anlayışları, Türk Müzik eğitimindeki yerleri ve/veya eserleri üzerine yapmış oldukları incelemelerle ilgilendikleri ayrıca yine ülkemizde sanatı ve eserleri üzerine lisans üstü araştırma yapılan ilk bestecimizin (1982) yılında Ekrem Zeki Ün olduğu belirlenmiştir.

**Tablo 4:** Türk Bestecilerinin Eserleri İle İlgili Yapılan Lisansüstü Araştırmaların Konularına Göre (Eserler Ve Özellikleri) Dağılımları

Araştırma konuları	Lisansüstü Çalışmalar			TOPLAM	
	Y.Lisans	Sanatta Yeterlilik	Doktora	f	%
	Araştırmaların Yapıldığı Yıllar			f	%
Bestecilerin	PİYANO eserleri	1987 / 1990 1994 / 1996 1998 / 1998 1998 / 1999 2002 / 2000 2000 / 2002 2002 / 2003 2003		15	46,87
	KEMAN eserleri	1999 / 2001	2001	3	9,37
	VİYOLA eserleri	2000 / 2003		3	9,37
	VİYOLONSEL eserler	2001	2002	2	6,25
	FLÜT eserleri	2001		1	3,12
	GİTAR eserleri	2001		1	3,12
	OPERA/ŞAN / piyano eşlikli ŞAN eserleri	1987 / 1994		3	9,37
	ODA MÜZİĞİ eserleri	2001		1	3,12
	SENFONİK eserleri	2000 / 2006		2	6,25
	ESER klavuzu	1992		1	3,12
	<b>TOPLAM</b>			<b>32</b>	<b>100</b>

Tablo 4’te görüldüğü gibi araştırmacılar konu olarak lisansüstü çalışmalarında (yüksek lisans) %46,87 oranla en çok Türk bestecilerin piyano eserlerini seçmişler ve bestecilerin piyano eserlerinin eğitim müziğinde kullanım durumları, tarihsel, yapısal analizleri, bu eserlerdeki Türk müziği etkileri v.b konularda araştırmalarını tamamlamışlardır. Bestecilerin piyano eserlerinden sonra keman ve viyolonsel eserleri sanatta yeterlilik çalışması olarak, viyola ve opera/şan eserleri ise lisansüstünde doktora seviyesinde incelenen konular olarak belirlenmiştir. Bestecilerin piyano eserlerinin sadece yüksek lisans seviyesinde (15 araştırma) incelenmesi, doktora çalışmaların da ise henüz araştırılmamış olması dikkat çekicidir.



**Tablo 5:** Türk Bestecileri Üzerine Yayımlanan Kitapların Konu İçeriklerine Göre Yüzde ve Frekans Dağılımları

		Yayımlanan Kitap Sayısı	Yüzde %
1	Bestecilerin hayatları ile Eserlerinin İrdelendiği Albümler	7	22,58
2	Ahmet Adnan SAYGUN	8	25,80
3	Cemal Reşit REY	3	9,67
4	Necil Kazım AKSES	2	6,45
5	İlhan USMANBAŞ	2	6,45
6	Ulvi Cemal ERKİN	1	3,22
7	Bülent AREL	1	3,22
8	Bülent TARCAN	1	3,22
9	Faik CANSELEN	1	3,22
10	Hasan Ferit ALNAR	1	3,22
11	Ferit TÜZÜN	1	3,22
12	Nevit KODALLI	1	3,22
13	Cevat Memduh ALTAR	1	3,22
14	Kemal İLERİCİ	1	3,22
	<b>TOPLAM</b>	<b>31</b>	<b>100</b>

Tablo 5’de görüldüğü gibi Türk bestecileri ve/veya eserleri üzerine yazılan kitapların büyük bir çoğunluğunu %23,34 ile bestecilerin biyografik özelliklerinin (*kısa hayat hikayeleri, yayınevlerince basılı olan veya olmayan eser ve cd listeleri, fotoğrafları ile eserlerinin yazı tekniği, v.b*) yer aldığı albümler yer almaktadır. Bu oranı %25,80 ile Ahmet Adnan Saygun, % 9,67 ile Cemal Reşit Rey, % 6,45 ile Necil Kazım Akses ve yine aynı oranla İlhan Usmanbaş takip etmektedir.

Diğer bestecilerin yanında Türk beşleri olarak da bilinen grup içerisinde yer alan bestecilerimiz ile ilgili kitapların (özellikle Ahmet Adnan Saygun hakkında) sayılarının fazla olmasının nedeni, bu bestecilerimizin dünyada en çok tanınan/bilinen ve eserleri seslendirilen besteciler olmasından ve daha sonra gelen kuşaklarında, bestecilik eğitimlerini ilk olarak yine bu bestecilerimizden almalarından kaynaklandığı söylenebilir.

**Türk Bestecileri ve/veya Eserleri Üzerine Yazılan  
Yüksek Lisans – Doktora - Sanatta Yeterlilik Tezleri**

<u>Tez No</u>	<u>Yıl</u>	<u>Tez Türü</u>	<u>Yazar</u>	<u>Tez Adı Yapıldığı üniversite / Enstitü</u>
1.	(1982)	Yüksek Lisans.	Necati GEDİKLİ.	“Ekrem Zeki Ün_ Yaşamı, Sanatçılığı, eğitimciliği ve Çağdaş Türk Sanat Müziğindeki Yeri”
2.	3045 (1987).	Yüksek Lisans.	Dilek YONAT.	“Atatürk Müzik İlkeleri Doğrultusunda Bugünedek Yetişmiş Kompozitörlerimizin Pişano Edebiyatına Katkılarının İncelenmesi, Sonuçlarının Hangi Aşamada Olduklarını Araştırılması ve Düşünceleriniz. Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
3.	3062 (1987).	Yüksek Lisans.	Melike Aktaş.	“Türk bestecilerinin pişano eşlikli şan yapıtları” Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
4.	6571 (1988.)	Yüksek Lisans.	Selahattin Görsev.	“Muammer Sun yaşamı-sanatçılığı eğitimciliği kültür felsefesi ve çağdaş Türk sanat müziğindeki yeri” Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
5.	6628 (1989).	Yüksek Lisans.	Ferzan F. Tüzel.	“Ertuğrul Oğuz Fırat'ın yeni müzik anlayışı” Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
6.	19435 (1990)	Yüksek Lisans.	Mehru Ensari.	“Pişano Başlangıç öğrencileri için Çağdaş Türk Bestecilerinin Eserlerinden oluşan bir antoloji oluşturma denemesi.” Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
7.	20709 (1992)	Yüksek Lisans.	Esin Oruç.	“Cumhuriyet dönemi çok sesli Türk müziği bestecileri eser sözlüğü (kılavuz)” Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
8.	27403 (1993)	Yüksek Lisans.	M. Tuğrul Göğüş.	“N. Kazım Akses – Yaşamı, Sanatçılığı, Eğitimciliği ve çok sesli Türk Müziğindeki Yeri.” Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
9.	28815 (1993)	Yüksek Lisans.	Aslı L. Tekok .	“Ulvi Cemal Erkin” Anadolu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
10.	28831 (1993)	Yüksek Lisans.	Çağdaş Alapınar.	“Ahmet Adnan Saygun'dan bir kesit” Anadolu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
11.	33958 (1994)	Yüksek Lisan.	Z. Duygu Zümrüt.	“Çağdaş Türk bestecisi İlhan Baran'ın tüm pişano eserlerinin pişano eğitiminin çeşitli aşamalarında kullanılabilirliğinin incelenmesi.” Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
12.	33961 (1994)	Yüksek Lisans.	Fatma Sibel Jagoda.	“Çağdaş Türk Kompozitörü Muammer Sun'un şan eğitiminin çeşitli aşamalarında kullanılabilirliğinin incelenmesi.” Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
13.	34146 (1994)	Yüksek Lisans.	M. Hilmi Bulut.	“Ekrem Zeki Ün'ün eğitimciliği ve keman eğitimciliği” İnönü Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
14.	52911 (1996)	Yüksek Lisans.	S. Emre Elivar.	“Ulvi Cemal Erkin'in pişano yapıtlarındaki geleneksel Türk müziği etkileri.” Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

15. **78292 (1998)** Yüksek Lisans. Nazan Akın. “**Türk piyano edebiyatında aksak ritmlerin kullanımı**” Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
16. **78272 (1998)** Yüksek Lisans. Feyza Sönmezöz. “**Çağdaş Türk bestecilerinin piyano eserlerinin eğitim amaçlı olarak kullanılabilirliği**” Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
17. **128110 (1998)** Yüksek Lisans. Jülide Kıratlı. “**Piyano Dağarı ve Eğitimde Türk Bestecilerinin Yeri**” Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
18. **72914 (1998)** Yüksek Lisans. Hande Sarmaşık. “**Nevit Kodallı'nın yaşamı, sanatçılığı ve besteciliği**” Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
19. **89395 (1999)** Yüksek Lisans. Gökmen Özmenteş. “**Mithat Fenmen Yaşamı – Sanatçılığı- Eğitimi ve Çoksesli Türk Sanat Müziğindeki Yeri.**” Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
20. **90870 (1999)** Yüksek Lisans. Ebru Aydoğan. “**Türk bestecilerinin keman için yazdıkları eserler ve bunların eğitim kurumlarında müzik eğitimi programına alınması**” Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
21. **74413 (1999)** Yüksek Lisans. Alpay Güldoğan. “**Ulvi Cemal Erkin'in piyano eserleri aracılığıyla, geleneksel müziklerimizden, çağdaş Türk müzik sanatına taşıdığı müzikal unsurların incelenmesi**” Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
22. **98678 (2000)** Yüksek Lisans. Evren Bilgenoğlu. “**Türk bestecilerinin viyola repertuarı (konçertolar)**” Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
23. **97410 (2000)** Yüksek Lisans. Ebru Güner. “**Cemal Reşit Rey'in yaşamı ve piyano yapıtlarına derin yaklaşımlar.**” Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
24. **97376 (2000)**. Yüksek Lisans. İvan Çelak. “**İlhan Baran'ın piyano yapıtlarının taşıdığı müzikal değerler**” Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
25. **98587 (2000)** Yüksek Lisans. Ayşe Önder. “**Ahmet Adnan Saygun'un Aksak Tartılar Üzerine 10 Etüdü. (Ritm, armoni, kontrpuan, makamsal yapı ve form açısından incelenmesi)**” Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
26. **98572 (2000)** Yüksek Lisans. Yiğit Aydın. “**Ahmed Adnan Saygun'un birinci, üçüncü ve beşinci senfonilerinde birinci bölümlerin bestecilik ve orkestra şefliği teknikleri açısından incelenmesi**” Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
27. **108998 (2001)** Yüksek Lisans. Çağrı Şen. “**Çağdaş Türk bestecilerinin viyolonsel eserlerinin eğitim fakülteleri müzik öğretmenliği lisans eğitimi ve uygulamalarındaki yeri**” Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
28. **108763 (2001)** Yüksek Lisans. Özlem Onuk. “**Üniversitelerin müzik eğitimi anabilim / anasanat dallarında flüt eğitimi ve bu eğitimde çağdaş Türk flüt müziğinin yeri.**” Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
29. **100490 (2001)** Yüksek Lisans. Ozan Uğraş Yarman. “**Türk Musikisi ve Çokseslilik**” İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
30. **109351 (2001)** Yüksek Lisans. Koray Çelenk. “**Oda müziği ve çağdaş Türk müziği bestecilerinin oda müziği eserlerinde biçim ve yapı**” Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

31. **108778 (2001)** Yüksek Lisans. Ahmet Kanneçi. **“Gitar için beste yapmış Türk bestecilerinin eğitimi ve yapıtlarının uluslararası gitar repertuarındaki yeri”** Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
32. **114711 (2001)** Yüksek Lisans. Muhammet Koç. **“Kemal İlerici'nin Armonizasyon Sistemi Üzerine İstatistiksel bir İnceleme”** Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
33. **94313 (2001)** Yüksek Lisans. Gülen – Ada Tanır. **“Kemal İlerici Hayat-eserleri ve Müzikolojiye Katkıları”** Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
34. **100363 (2001)** Sanatta Yeterlilik. Elif Tarakçı. **“Keman Sol el Tekniğinin ‘ sanatta yeterlilik alan çalışması içerisinde yer alan Ulvi Cemal Erkin Keman konçertosu çerçevesinde derinlemesine incelenmesi.”** Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
35. **112768 (2001)** Yüksek Lisans. Zafer Kurtaslan. **“Çağdaş Türk bestecilerinin keman konçertolarındaki yay teknikleri üzerine bir araştırma”** Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
36. **117014 (2002)** Yüksek Lisans. Özgü Köse. **“Cumhuriyet Dönemi Türk bestecilerinin piyano edebiyatında aksak ritm”** Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
37. **113217 (2002)** Yüksek Lisans. Ferit Bulut. **“Çağdaş Türk piyano müziği eserlerinin piyano eğitimi açısından incelenmesi”** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
38. **113451 (2002)** Sanatta Yeterlilik. Cenk Öztürk. **“Nevit Kodallı ve viyolonsel konçertosu”** Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
39. **123550 (2002)** Doktora. Ahmet Serkan ECE. **“Çağdaş Türk bestecilerinin viyola eserleri ve bu eserlerin mesleki müzik eğitimi veren kurumlardaki viyola eğitimcileri tarafından kullanımlarına yönelik bir değerlendirme”** Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
40. **125662 (2003)** Yüksek Lisans. H. Çağla Önal. **“Türk bestecilerinden Nevit Kodallı'nın piyano müziğinin incelenmesi.”** Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
41. **132888 (2003)** Yüksek Lisans. Barış Uluçınar. **“Alfred Schnittke ve Necil Kazım Akses'in hayatı, eserleri ve Viyola Konçertolarının incelenmesi.”** Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
42. **124594 (2003)** Yüksek Lisans. Özgür Mert Esen. **“Ahmet Adnan Saygun'un ‘Aksak Tartılar Üzerine 10 Etüd’ op.38'in tarihsel ve yapısal analizi”** Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
43. **137067 (2003)** Doktora.Esin Ulu. **“Kültürlerarası hümanizmanın müzikteki simgesi çağdaş iki oratarya: A. Adnan Saygun'un Yunus Emre ve Michael Tippett'in zamanımızın çocuğu orataryolarının yapı stil ve içerik yönlerinden karşılaştırmalı incelenmesi.”** Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
44. **143871 (2004)** Yüksek Lisans. Sami Selçuk Cingi. **“Muammer Sun'un İzmir Rapsodisi adlı eserinin kompozisyon ve orkestra şefliği teknikleri açısından incelenmesi.”** Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
45. **186194 (2006)** Yüksek Lisans. Bülent Yüksel. **“Ahmed Adnan Saygun' un 1. Senfonisi' nin modal/tonal ve formal yapısı.”** Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
46. **187184 (2006)** Yüksek Lisans. Özlem Yener. **“Muammer Sun'un yaşamı ve eğitim müziğine katkıları.”** Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

## **Türk Bestecileri ve/veya Eserleri Üzerine Yazılan Yayınlar**

Yayınlar, bestecinin adı, kitap adı, yazar, kitabın yayınevi, yayın yılı şeklinde listelenmiştir.

1. Cemal Reşit Rey ( **Unutulmaz Marşın Büyük Bestecisi** )  
Filiz Ali ( Sevda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları ), Ankara, 1996
2. Cemal Reşit Rey ( **Müzikten İbaret Bir Dünyada Gezintiler** )  
Evin İlyasoğlu ( Dünya Yayınevi )
3. Cemal Reşit Rey ( **Cemal Reşit Rey, Hayatı ve Eserleri** )  
İstanbul Devlet Opera ve Balesi Yayınları ) İstanbul, 1972
4. Ahmet Adnan Saygun ( **Çokseslilik Meşalesi** )  
( Sevda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları )
5. Ahmet Adnan Saygun ( **Doğu-Batı Arası Müzik Köprüsü** )  
Emre Aracı ( Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık ) ( Doktora Tezi )
6. Ahmet Adnan Saygun ( **Atatürk ve Adnan Saygun Özsoy Operası** )  
Gülper Refiğ ( Boyut Yayınları )
7. Ahmet Adnan Saygun. ( **Ahmet Adnan Saygun ve Geçmişten Geleceğe Türk Musikisi** )  
Gülper Refiğ ( Kültür Bakanlığı, Ankara )
8. Ahmet Adnan Saygun ( **Ahmet Adnan Saygun Bildirileri** )  
Tuğrul Göğüş ( İzmir Flarmoni Derneği Yayınları )
9. Ahmet Adnan Saygun ( **A Biography of the Turkish Composer A. Adnan Saygun and a Discussion of His Violin Works.** )  
Selim Giray ( The Elwin Melen Pres ), 2005
10. Ahmet Adnan Saygun ( **Atatürk, Saygun ve Özsoy Operası** )  
Şefik Kahraman Kaptan ( Sevda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları )
11. Ahmet Adnan Saygun ( **Ahmet Adnan Saygun ( Biyografi** )  
Olçay Koçak ( Kastaş Yayınları ) İstanbul, 2005
12. Ulvi Cemal Erkin ( **Duyuşlardan Köçekçeye** )  
Koral Çalgan ( Sevda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları )
13. Necil Kazım Akses ( **Cumhuriyetin Özgün Bestecisi** )  
Nejat Başeğmezler ( Sevda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları )
14. Necil Kazım Akses ( **Minyatürden Destana Bir Yolculuk** )  
Evin İlyasoğlu ( Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık )
15. İlhan Usmanbaş ( **Yenin Peşindeki Bağdar** )  
Evin İlyasoğlu ( Sevda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları )
16. İlhan Usmanbaş ( **Ölümsüz Deniz Taşlarıydı** )  
Evin İlyasoğlu ( Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık )
17. Bülent Arel ( **Elektronik Müziğin Öncüsü** )

Filiz Ali ( Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları )

**18. Bülent Tarcan ( Bir Hekimin Senfonik Öyküsü )**

Evin İlyasoğlu ( Dünya Yayınevi )

**19. Faik Canselen ( Eğitime Tutkulu Bir Besteci )**

Erdoğan Okyay ( Seveda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları )

**20. Hasan Ferit Anlar ( Longadan Konçerto )**

Erdoğan Okyay ( Seveda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları )

**21. Ferit Tüzün ( Çeşmebaşından Esintiler )**

Erdoğan Okyay ( Seveda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları )

**22. Nevit Kodallı ( Türküden Oratoryo'da )**

Erdoğan Okyay ( Seveda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları )

**23. Cevat Memduh Atlar ( Müzik Eğitiminin Şovalyesi )**

Erdoğan Okyay ( Seveda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları )

**24. 25 Türk Bestecisi**

Evin İlyasoğlu ( Pan Yayıncılık )

**25. Çağdaş Türk Bestecileri**

Evin İlyasoğlu ( Pan Yayıncılık )

**26. Türk Bestecileri Eser Katalogu**

Ersin Antep ( Seveda-Cenap And Yayınları ) Ocak, 2006.

**27. Türk Bestecileri Eser Kayıt Kaynakçası**

Ersin Antep ( Seveda-Cenap And Yayınları ) Ocak, 2006.

**28. Türk Beşleri**

Yılmaz Aydın ( Müzik Ansiklopedisi Yayınları ) ( Doktora Tezi )

**29. Batı Tekniği İle Yazan 60 Türk Bağdar**

Gültekin Oransay ( Küğ Yayınları , Ankara )

**30. Türk Müziğinde Çokseslilik Uygulamaları ve İlerici Armonisi.**

Atilla Sağlam ( Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul ) 2004

**31. Türkiye'nin Müzik Atlası**

Ahmet Say ( Say Yayınları )

**32. İz Bırakan Besteciler**

Lale Feridunoğlu ( İnkilap Kitapevi )

## SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan antoloji çalışması sonucunda Türk bestecileri ve/veya eserleri üzerinde 32'si basılı kitap,46'si lisansüstü (yüksek lisans, sanatta yeterlilik, doktora) araştırma çalışmaları olan toplam 78 adet yayın tespit edilmiştir.

Türk bestecileri ve/veya eserleri üzerine yapılan lisansüstü çalışmalarda ilk sırayı %91,30 oranda yüksek lisans araştırmaları olduğu belirlenmiştir.

Lisansüstü araştırmacılarının yüksek lisans seviyesinde konu olarak en çok Ahmet Adnan Saygun'un hayatı ve/veya eserleri üzerine araştırmalar yaptıkları saptanmıştır. Saygun'u % 9,67 ile Cemal Reşit Rey, % 6,45 ile Necil Kazım Akses ve yine aynı oranla İlhan Usmanbaş takip etmektedir.

Araştırmacıların %46,87 oranla bestecilerimizin piyano eserlerine, daha sonra %9,37 oranla keman, ve yine aynı oranla viyola eserlerine ilgi gösterdikleri belirlenmiştir.

Basılı yayınlar (kitap) incelendiğinde, yazarlar en fazla lisansüstü araştırmalarda olduğu gibi yine Ahmet Adnan Saygun üzerine eserler vermişlerdir. Bunu yine yakın bir oranda bestecilerimize ait biyografik özelliklerinin (*kısa hayat hikayeleri, yayınevlerince basılı olan veya olmayan eser ve cd listeleri, fotoğrafları ile eserlerinin yazı tekniği, v.b*) yer aldığı albümler veya kitap bölümlerinin yer aldığı yayınlar olduğu tespit edilmiştir.

Elde edilen bu sonuçlardan sonra,

1. Müzik yazarlarına, yayınevlerine ve araştırmacılarına sadece ilk kuşak bestecilerimiz hakkında değil, daha sonraki yetişen bestecilerimiz içinde biyografilerinin ve/veya eserlerinin yer aldığı daha ayrıntılı yayınlara yer vermeleri,
2. Araştırmacılara, bestecilerimizin sadece piyano, keman, viyola değil, diğer tüm enstrümanlarda vermiş oldukları farklı eser türlerini de araştırmaları, incelemeleri, sadece enstrüman olarak değil, eserlerin form, armoni analizleri, bestecilerin müzik anlayışı ve stilleri üzerinde de araştırmalar yapmaları,

3. Yine araştırmacılara, yukarıda sıralanan konularda yapacakları araştırmaları çoğunlukla yüksek lisans seviyesinde tutmamaları, doktora ve sanatta yeterlilik çalışmalarında da yer vermeleri,
4. İlgili bakanlık (kültür bakanlığı, milli eğitim bakanlığı) yetkililerine, bestecilerin Biyografilerini ve/veya eserlerini ele alan ve sınıf seviyesine göre düzenlenmiş görsel ve işitsel yayınları arttırmaları ve ülkemizin her eğitim kurumuna iletmeleri konusunda çalışmalar içerisinde olmaları önerilmektedir.

#### KAYNAKÇA

- BIYIKLIOĞLU, Z, Oya. (1997). Piyanonun bir eşlik çalgısı olarak müzik eğitimi ile piyano eğitiminde kullanımına ilişkin bir metod antoloji çalışması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen bilimleri enstitüsü, İstanbul.
- CRUMP, Tümay. (2001) “Temel eğitim II. kademe öğrencilerinin müzik dersleri ve çalgı eğitiminde kullanabilecekleri çok sesli metod antoloji çalışması” Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen bilimleri enstitüsü, İstanbul.
- ÇALGAN, Koral. (2001). **Duyuşlar, Ulvi Cemal Erkin**, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Sözkese Matbaası, İkinci Basım, Ankara.
- ENSARİ, Mehru (1990). Piyano başlangıç öğrencileri için Çağdaş Türk bestecilerinin eserlerinden oluşan bir antoloji oluşturma denemesi” Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Fen bilimleri enstitüsü, İstanbul.
- MİMAROĞLU, İ. Kemal. (1990). **Müzik Tarihi**, Varlık Yayınları A. Ş., Kurtiş Matbaası, Dördüncü Basım, İstanbul.
- ŞENKİBAR, Z, Feray (1999). Türkiye’de eğitim fakülteleri müzik eğitimi bölümlerinde şan (bireysel söyleme) derslerinde öğretilen eserlerin antolojisi” Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.Pamukkale Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Denizli.



### **İnternet Adresleri**

1. <http://www.evinilyasoglu.com/index.php?option=displaypage&Itemid=129&op=page&SubMenu=>( erişim tarihi: 02.12.2006)
2. <http://www.andmuzikvakfi.com/andanasayfa.wc> ( erişim tarihi: 11.11.2006)
3. [http:// catalogue.lib.ed.ac.uk/cgi-bin/7Pwebreon.cgi?DB=local&PAGE=First](http://catalogue.lib.ed.ac.uk/cgi-bin/7Pwebreon.cgi?DB=local&PAGE=First)  
(erişim tarihi: 10.12.2006)
4. <http://kug2.ub.uni-koeln.de/portal/opac?fs=yilmaz+aydin&searchall=Start+Suche>
5. [www.tdk.gov.tr](http://www.tdk.gov.tr)
6. <http://tez.yok.gov.tr/YokTezSrv?OPER=MAINPAGE&PAGE=X>

**KUZEYDOĞU BULGARİSTAN'IN  
DELİORMAN (LUDOGORİYE) BÖLGESİ ETNİK TÜRKLERİNDE  
KINA TÜRKÜLERİ**

**Sibel PAŞAOĞLU \***

**ÖZET**

Bu araştırma, Temmuz - Ağustos 2004 tarihlerinde, Kuzeydoğu Bulgaristan'ın Deliorman (Ludogoriye) Bölgesinde yer alan Tırgovishte, Razgrad, Ruse ve Shumen illerine bağlı bulunan Golyamo Sokolovo, Kamburovo, Kroyaç, Lovets, Trapishte ve Trıbaç köylerinde gerçekleştirilmiştir. Yürütülen saha derlemesinin amacı, günümüzde Bulgaristan'ın Etnik Türkleri olarak adlandırılan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli dönemlerde Rumeli'ne düzenlediği akınlar süresince ve sonrasında, bu bölgeye yerleştirilen, Müslüman Türk azınlığın etno-kültürel varlığına ve kaybolmakta olan geleneksel kültürel üretimlerine bir kez daha dikkat çekmektir. Sahada çalışılan kaynak kişilerin, bölgesel *Kına Gecesi* uygulamalarında okudukları ve bu bağlamda derlenebilen on iki adet türkünün transkripsiyon, sözel ve müzikal materyali aşağıda sunulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Etnik Türkler, Gelenekler, Kına Gecesi, Türkü

**KINA SONGS IN ETHNIC TURKS OF NORTHEAST BULGARIA'S  
DELİORMAN (LUDOGORİYE) REGION**

**ABSTRACT**

This research has been realised at the Northeast part of Bulgaria's Deliorman (Ludogoriye) region in some villages like Golyamo Sokolovo, Kamburovo, Kroyaç, Lovets, Trapishte ve Trıbaç of Targovishte, Razgrad, Ruse and Shumen Municipalities by the period of July -August 2004. The aim of this area research is to

---

\* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, Edirne, [cybelle13@yahoo.com](mailto:cybelle13@yahoo.com)

drag up an attention, once again to the etno-cultural existence as so as to vanishing traditional-cultural products of a Muslim Turkish minority, well known today as an Ethnic Turks of Bulgaria. Twelve folk songs findings sang by the source people of the work research area at one of the traditional wedding practices, “Kına Gecesi” of the Turks of this region, are presented down with their transkriptions, words and musical materials.

**Key Words:** Ethnic Turks, Traditions, Kına Gecesi, Folk Songs

## **GİRİŞ**

Düğün töreni öncesi uygulamalarından biri olan ve günümüzde daha çok, evlenecek genç kıza bir tür “veda” niteliğine bürünen Kına Gecesi, Kuzeydoğu Bulgaristan’da yaşayan Etnik Türk ve Müslüman azınlığın geleneksel kültür uygulamalarında önemli bir yer tutmaktadır. Bu geleneğin ve beraberindeki pek çok geleneksel, dinsel ya da din dışı temelli uygulamanın, günümüzde giderek daha az görülebildikleri ve ne yazık ki önlenemez bir biçimde, zaman içinde giderek yok olmaya yüz tuttıkları bilinmektedir. Kuzeydoğu Bulgaristan Türkleri arasında yukarıda belirtilen tarihlerde gerçekleştirilen bu saha araştırmasında, iki Kına Gecesi uygulaması gözlemlenmiştir. Katılımcı gözlem tekniği ile derlenen türkü materyali içerisinden 12 adet halk türküsü seçilmiş ve burada transkripsiyonlarına yer verilmiştir. Bu türkülerin seçiminde çeşitli etkenler belirleyici rol oynamıştır. Örneğin, Türkiye Türkleri arasında pek bilinmeyen, az duyulmuş ya da değişik ezgisel-sözel versiyonları ile bilinen-söylenen türküler olmasına özen gösterilmiştir. Böylelikle, bölgeye özgü geleneksel müzikal-kültürel zenginliklerden olan halk türkülerinin hiç olmazsa bir kısmının, derlenerek ve ilgililerle paylaşarak kaybolmaktan kurtarılması amaçlanmıştır. Gelin adayı genç kızın, doğduğu-büyüdüğü evden, ailesinden, sevdiklerinden ve yakın dostlarından, evlilik amacıyla da olsa ayrılıyor olmasının hissettirdiği hüznü, bazen daha da körükleyen bazen de şakacı sözler ve hareketli ezgileri ile dağıtmayı amaçlayan bu türkülere, Kına Gecesinde söylendikleri sıra göz önünde tutularak yer verilmiştir.

## DERLENEN TÜRKÜLER

1. Şu Karşıda İki Pınar...
2. Sıra Sıra Kamişler...(Askerim)
3. Eminem'in Saçları...
4. Oglan, Oglan...
5. Kahve İçtim Filcandan...
6. Kızılıklar Oldu Mu...
7. İçme Rakıyı Zarar...
8. Benim Yeleğim Gibi...
9. Atej Başı Tuz Taşı...(Kaynam)
10. Altın Yüzük Parmağında...
11. Dağda Payton Yörümez...
12. Bahçelerde Börülce...

## SONUÇ

Kaynak kişilerle, saha araştırması süresince yapılan görüşmelerde, katılımcı hanımlardan bazılarının, eskiden Kına Gecelerinin çok daha renkli geçtiğini ifade ettikleri tespit edilmiştir. Buralarda, bu gibi uygulamalarda geleneksel olarak türkü söyleyen ve bu türküleri güzel söyledikleri için her Kına Gecesinde özel görev verilen belli köylü kadınların vefatından sonra, gençlerden eski türküleri “*bilen pek kimsenin kalmadığı*” üzüntü ile vurgulanmıştır.

Ne yazık ki bunlar ve zaman içinde derlenemeyen sayısız halk türküsü, bunların yanı sıra pek çok özgün manevi geleneksel üretim, günümüzde bir insan ömrü ile sınırlı kalabilmektedir. Genç kuşaklar tarafından hak ettiği ilgiyi göremeyen bu ve benzeri kültürel değerler unutulup, kaybolmakta, tarihsel süreç içerisinde silinip gitmektedir. Durum değerlendirilmesine gidildiğinde ise - kaybolanın, renksizleşip-yok olup-gidenin kültürel bilincimizin ta kendisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Yitirilenin, aslında bizi biz yapan özgün etno-kültürel dokumuzun olduğu açıktır. Bunun önüne geçmekte geç kalınmaktadır. Yine de, bu ve benzeri derleme çalışmaları ve saha araştırmalarının, çeşitli ulusal ve uluslar arası etno-kültürel projelerin, üniversitelerin

ve kültür bakanlıklarının ilgili birimlerince destek görmeleri, daha geniş olanaklar yaratılarak, yetişmiş bilinçli kadrolarca gerçekleştirilmelerini gündeme getirecek ve daha geniş coğrafyalara yayılmalarını sağlayabilecektir.

## Şu Karşıda İki Pınar

Voice



Şu kar - şı - da i - ki - pı - nar  
bi - ri bi - ri - ne u - yar naz - lı ya - rim ça - kı - rım.  
Şu kar - şı - da i - ki pı - na - r  
bi - ri bi - ri - ne u - yar.

1. Şu karşıda iki pınar  
Biri birine uyar,  
Nazlı yarım çakırım.  
Şu karşıda iki pınar  
Biri birine uyar.

2. Yar orada ben burada  
Ayrılmaya kim kıyar,  
Nazlı yarım çakırım.  
Yar orada ben burada  
Ayrılmaya kim kıyar.

3. Şu karşıda iki elma  
Birin al birin alma,  
Nazlı yarım çakırım.  
Şu karşıda iki elma  
Birin al birin alma.

4. Kaç güzelim karşımda durma  
Canım al yarım alma,  
Nazlı yarım çakırım.  
Kaç güzelim karşımda durma  
Canım al yarım alma.

5. Şu karşıda iki ceviz  
Aramız Karadeniz,  
Nazlı yarım çakırım.  
Şu karşıda iki ceviz  
Aramız Karadeniz.

## Askerim

Voice



Sı - ra sı - ra ka - mi - ş - l e - r, Av - lı - la - ra da - ya - mı - ş lar,  
5  
Se - ni ba - na - ve - r - mi - ş ler, of, is - ter al is - ter a - l - m - a.

1. Sıra sıra kemişler,  
Avlılara dayamışlar.  
Seni bana vermişler of,  
İster al ister alma.  
Seni bana vermişler of,  
İster al ister alma.

Uluşalım uluşalım,  
Gel yarım buluşalım.  
Ben askere gidiyorum,  
Gel yarım sarmaşalım.

2. Tiren gider Mersine,  
Direkleri tersine.  
Hakikatlı yarım sen of,  
El etmeden gelsene.  
Hakikatlı yarım sen, of  
Göz kırpmadan gelsene.

Uluşalım uluşalım,  
Gel yarım buluşalım.  
Ben askere gidiyorum,  
Gel yarım sarmaşalım.

## Eminemin Saçları

Voice

E - mi - ne - min saç - la - rı Kı - vır - cık - tır uç - la - rı,  
4  
Ne du - rur - sun be Ka - dir Say - sa - na gu - ruş - la - rı Yan - dım E - mi - nem E - mi - nem  
7  
Dol - dur E - mi - nem.

1. Eminemin saçları  
Kıvrıktır uçları,  
Ne durursun be Kadir  
Saysana gurusları

Yandım Eminem, Eminem  
Doldur Eminem.

2. Emne gider bağlara  
Üzüm verir Ağlara,  
İlişmeyin Emneye  
Ko gitsin Bilallara.

Yandım Eminem, Eminem  
Doldur Eminem.

3. Kara tiren kalkacak  
Emne bize kaçacak,  
Kaçma Emnem sen bize  
Buban seni kesecek.

Yandım Eminem, Eminem  
Doldur Eminem.

4. Kara tiren yolları  
Emne bilir onları,  
Çözme Emnem donları  
Kim bağlayacak onları?

Yandım Eminem, Eminem  
Doldur Eminem.



## Oğlanın Elinde Tablası Var

Voice



Og- lan, og - lan kalk gi - de - li - m, Og- lan og - lan kalk gi - de - lim

5



Cı- ga-ra-yı fe- ne-ri ya-k gi - de - li - m Ne gü- zel og- la - n ya- la- bik ço- ban.

9



Tay ni- ni ni - nay ni - ni no - m tay- ni- ni ni- nay ni- nay nin - nay nay ni - ni nom

1. Oğlan, oğlan kalk gidelim,  
Oğlan, oğlan kalk gidelim.  
Cıgarayı feneri yak gidelim,  
Ne güzel oğlan yalabik çoban.

Taynini nin nay nini nom,  
Taynini nin nay nin nay nin nay nini nom.

2. Oğlan geldi duvari deldi,  
Oğlan geldi duvari deldi.  
Kalk gidelim oğlan uykumuz geldi,  
Ne güzel oğlan yalabik çoban.

Taynini nin nay nini nom,  
Taynini nin nay nin nay nin nay nini nom.

## Kahve İçtim Filcandan

Voice

Kah - ve i - ç - ti - m fi - l - ca - n - dan ba - la - m ke - na - r -  
la - nı mer - can - dan. Kız be - n se - ni - se - vi -  
yo - ru - m hem yü - re - k - te - n hem can - dan. E - vi - mi  
yık - tı - n, be - li - mi бүk - tü - n, ca - nı - mı yak - tı - n, Kız ne - re -  
ye?

1. Kahve içtim filcandan balam  
Kenarları mercandan.  
Kız beni seviyom, balam  
Hem yürekte hem candan.

Evimi yıktın, belimi бүktün,  
Canımı yaktın o nereye?  
Evimi yıktın belimi бүktün  
Canımı yaktın, kız nereye?

2. Karşıda oturannar balam  
Derdimi arttırannar.  
Bana bir akıl versin, balam  
Sevdadan kurtulannar.

## Kızılıcıklar Oldumu

Voice



Kı - zıl - cık - lar ol - du - mu, çi - ni - le - re kon - du - mu?

4  
Yol - la - dı-ğım mek - tu - plar, ya - rim se - ni bul - du - mu? Men - di - li e - li - ne,

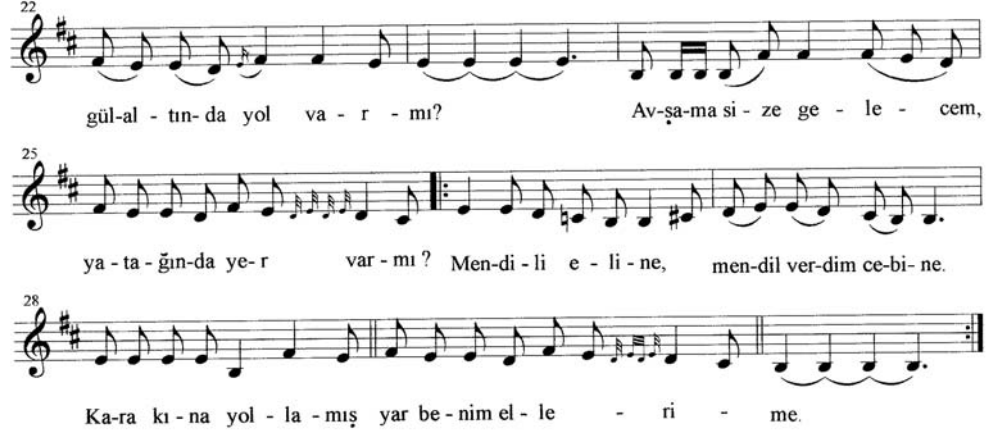
7  
men - dil ver - dim ce - bi - ne. Ka - ra kı - na yol - la - mış yar be - nim el - le - ri -

10  
me. Men - di - lim var men - di - lden ben an - na - mam bu di - l

13  
den. Göz - le - rim yol - da kal - dı naz - lı ya - ri bek - ler - ken,

16  
Men - di - li e - li - ne men - dil ver - dim ce - bi - ne. Ka - ra kı - na yol - la - mış

19  
yar be - nim el - le - ri - me. Bah - çe - ler - de gül va - r mı,



22  
gül-al - tın-da yol va - r - mı? Av-şa-ma si - ze ge - le - cem,  
25  
ya - ta - ğın-da ye - r var - mı? Men-di - li e - li - ne, men-dil ver-dim ce-bi - ne.  
28  
Ka-ra kı - na yol - la - mış yar be - nim el - le - ri - me.

1. Kızılıklar oldumu,  
Çinilere kondumu?  
Yolladığım mektuplar,  
Yarım seni buldumu?

Mendili eline mendil verdim cebine,  
Kara kına yollamış yar benim ellerime.

2. Mendilim var mendilden,  
Ben anlamam bu dilden.  
Gözlerim yolda kaldı,  
Nazlı yarı beklerken.

Mendili eline mendil verdim cebine,  
Kara kına yollamış yar benim ellerime.

3. Bahçelerde gül var mı,  
Gül altında yol var mı?  
Avşama size geleceğim,  
Yatağında yer var mı?

Mendili eline mendil verdim cebine,  
Kara kına yollamış yar benim ellerime.

## İçme Rakıyı Zarar

Voice

İç- me ra- kı- yı za - rar fi-dan boy - lu - m, kız zü- lü- fü -nü ta -  
rar. Kız ya- ri- ni gö - rü - n - ce e - la göz- lü - m,  
ye- re dü - şüp- te a - ğ - lar. Ö - lü- yo- rum a - na cı - m  
be - n, is - te- diğ- mi a - la- ca - m ben

1. İçme rakıyı zarar fidan boylum,  
Kız zülûfünü tarar.  
Kız yarini görünce ela gözlüm,  
Yere düşüp te ağlar.

Ölüyorum anacım ben  
İstedigimi alacam ben.

2. Rakı dolu şişesi fidan boylum,  
Ateşime düşesi.  
Yine karşıma geldin ela gözlüm,  
Ciğerimin köşesi.

Ölüyorum anacım ben  
İstedigimi alacam ben.

3. Ördek gölde yayılır fidan boylu  
Birer birer sayılır.  
Kız yarini görünce ela gözlüm,  
Yere düşüp bayılır.

Ölüyorum anacım ben  
İstedigimi alacam ben.

## Benim Yeleğim Gibi

Voice

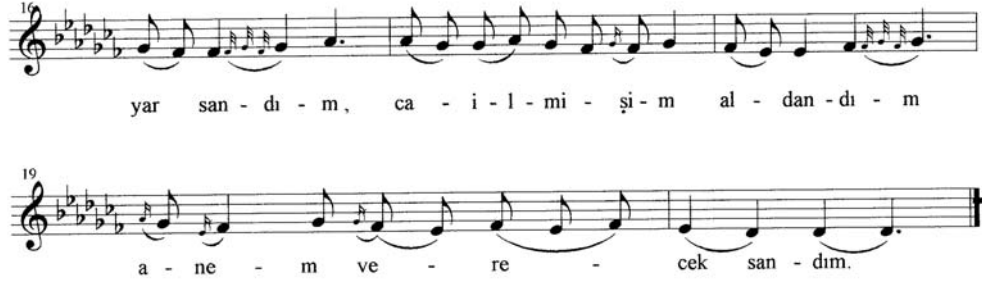
Be-ni - m ye - le - ğim gi - bi ya - ri - m sa - na

4  
ö - re - yi - m, ya - ri - m sa - na ö - re - yim.

7  
Be-ni be - ğen - mez i - se - n al bir - ta - ne

10  
gö - re - yi - m, al bir - ta - ne gö - re - yim.

13  
A - man, a - ma, a - man, ben yan - dı - m el - og - lu - nu ken - di - me



16 yar san - dı - m , ca - i - l - mi - ş i - m al - dan - dı - m

19 a - ne - m ve - re - cek san - dım.

1. Benim yelegim gibi  
Yarım sana öreyim, yarım sana öreyim.  
Beni beğenmezisen  
Al bir tane göreyim, al bir tane göreyim.

Aman, aman, aman ben yandım,  
El oğlunu kendime yar sandım,  
Cailmişim aldandım  
Anem verecek sandım. (Yalan sözlerine inandım).

2. Denizin boylarında  
Parası olan gezer, parası olan gezer.  
Yar üstüne yar sevmiş  
Benden neresi güzel, benden neresi güzel.

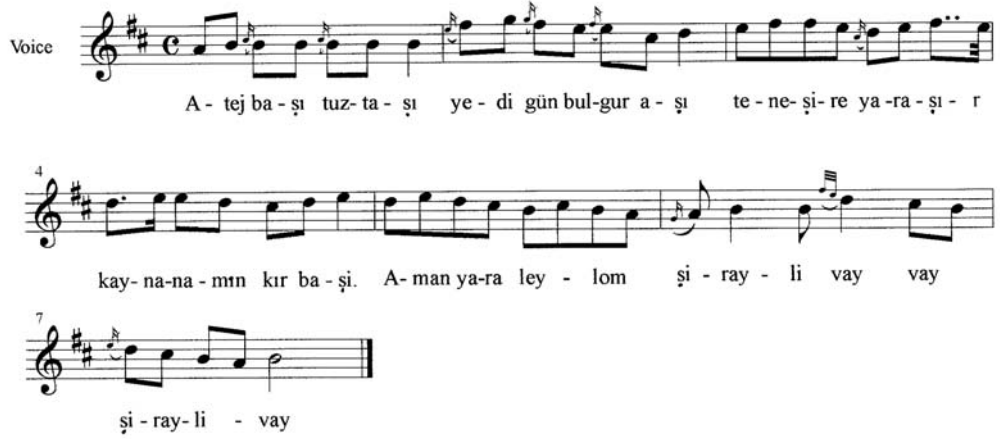
Aman, aman, aman ben yandım,  
El oğlunu kendime yar sandım,  
Cailmişim aldandım,  
Anem verecek sandım. (Yalan sözlerine inandım).

3. Sırtındaki yeleşti  
Ben örmedimmi yarım, ben örmedimmi yarım.  
Ellere göz kırparken  
Ben görmedimmi yarım, ben görmedimmi yarım.

Aman, aman, aman ben yandım  
El oğlunu kendime yar sandım,  
Cailmişim aldandım,  
Anem verecek sandım. (Yalan sözlerine inandım).

## Kaynam

Voice



A - tej ba - şı tuz - ta - şı ye - di gün bul - gur a - şı te - ne - şı - re ya - ra - şı - r  
kay - na - na - mın kır ba - şı. A - man ya - ra ley - lom şı - ray - li vay vay  
şı - ray - li - vay

1. Atej başı tuz taşı,  
Yedi gün bulgur aşı.  
Teneşire yaraşır,  
Kaynanamın kır başı.

Aman yara ley lom şırayli vay vay, şırayli vay.

2. Atej başında maşa,  
Kalk Adem beni boşa.  
Boşaycaksan tez boşa,  
Kalmayalım biz kışa.

Aman yara ley lom şırayli vay vay, şırayli vay.

3. Atej başı yarıldı,  
Kaynam bana darıldı.  
Darılırsa darılısın,  
Oğlu bana sarılısın.

Aman yara ley lom şırayli vay vay, şırayli vay.



## Altın Yüzük Parmağımda

Voice

Al - tın yü-zü - k par - ma - ğı - m - da kan - ta-şı , kan - ta - şı

5  
ak - tı git - ti - i ır - mak o - l - du Göz - ya - şı - m, göz - ya - şım.

Altın yüzük parmağımda  
Kan taşı, kan taşı.  
Aktı gitti ırmak oldu  
Gözyaşım, gözyaşım.

Yandı bağırm ateş ile  
Sönmedi, sönmedi.  
Anam babam kıymetimi  
Bilmedi, bilmedi.

Yandı bağırm ateş ile  
Sönmedi, sönmedi.  
Anam babam istediğime  
Vermedi, vermedi.

## Dağda Payton

Voice

Dağ-da pay-ton yö - rü - mez kış-ta ka-r-la - r e - ri - mez yü-re-ğim-de

6  
- - o - la-n sev - da - a per-de - li - di - ir gö - rü - l - mez.

1. Dağda payton yürümez,  
Kışta karlar erimez,  
Yüreğimde olan sevda,  
Perdelidir görülmez.

Eranızda yokmudur  
Ben gibi bağı yanık

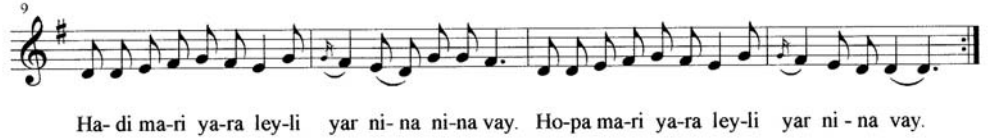
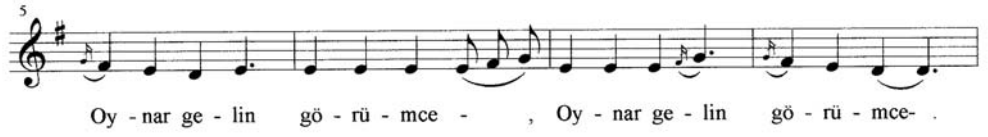
2. Yımeme gam eyledim  
Öldüreyimmi kendimi  
Gam içinmi yarattın  
Yaradın sen beni.

Eranızda yokmudur  
Ben gibi bağı yanık

3. Sular akar boz bıranık  
Eller uyur ben uyanık  
İçinizde varmıdır  
Ben gibi bağı yanık

Eranızda yokmudur  
Ben gibi bağı yanık

## Bahçelerde Börülce



1. Bahçelerde börülce,  
Bahçelerde börülce.  
Oynar gelin görümce,  
Oynar gelin görümce.

2. Oynasınнар görelim,  
Oynasınнар görelim,  
Bireraya gelince,  
Yar yanıma gelince.

Hadi mari yara leyli yar nina nina vay  
Hopa mari yara leyli yar nina vay.  
Hadi mari yara leyli yar nina nina vay  
Hopa mari yara leyli yar nina vay.

**Bursa’da Müzik Öğretmenliği Programında Öğrenim Görmekte Olan Öğrencilerin Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası’nın Sanatsal Ve Akademik Etkinliklerine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi**

**Bertugan ALBAYRAK<sup>1</sup>**  
**Atilla SAĞLAM<sup>2</sup>**

**ÖZET**

Bu araştırmada Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Anabilim Dalı 4. yıl öğrencilerinin Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası’nın sanatsal ve akademik etkinliklerine ilişkin görüşleri değerlendirilmiştir. Araştırmanın evreni ve örnekleme söz konusu anabilim dalında 2006-2007 eğitim-öğretim yılı itibariyle öğrenim gören toplam 42 öğrencidir. Veri toplama tekniği olarak anket tekniği uygulanmış ve betimsel yöntem uygulanmıştır. Anket uygulamasıyla elde edilen veriler SPSS 13.0 sürümlü istatistik programıyla değerlendirilmiş, ortaya çıkan bulgular düzyazı olarak açıklanmış ve yorumlanmıştır. Bulgulardan 25 sonuç elde edilmiş ve 12 öneri yapılmıştır. Sonuç ve önerilerden birer örnek verildiğinde: “Müzik Eğitimi Anabilim Dalı 4. sınıf öğrencilerinin %81’i Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası sanatçılarının Müzik Eğitim Anabilim Dalı’nda ücretli ders vermelerini istemektedir” sonucuna bağlı olarak Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası sanatçılarının Müzik Eğitimi Bölümünde öğrencilerin mesleki gelişimlerine katkı sağlaması ve her iki kurum arasındaki bağı güçlendirmesi bakımından klasik müzik icra misyonlarının yanında Üniversite çatısı altında eğitimci olarak da yer almalarının gereği yönünde öneride bulunulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Senfoni Orkestrası, B.B.D.S.O., Müzik Eğitimi, Müzik Kültürü, Müzik Öğretmeni Yetiştirme, Bursa.

**ABSTRACT**

In this research, Uludağ University, Educational Faculty, Fine Arts Education Department, Music Education Main Science Branch 4. year students’ opinions on artistic and academic activities of Bursa Region Civil Symphony Orchestra are evaluated. Creation and sampling of the research are the total 42 students who are educating in the mentioned department in 2006-2007 educational year. Questionnaire technique is used as data collection technique and depictive method has been carried out. Data gained by the questionnaire are evaluated by SPSS 13.0 version statistic program; gained results are explained as text and interpreted. 25 results are gained

<sup>1</sup> Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzik Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi ve Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası Viyola Sanatçısı.

<sup>2</sup> Doçent, Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Müzik Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

and 12 proposals are advanced from the findings. As to give one samples of results and proposals: it is proposed that, besides the mission of execution of classical music, it is required for the artists of Bursa Region Civil Symphony Orchestra that they should take place as educators under the university umbrella for contributing the professional growth of Music Education Department students and for strengthening the link between each association in accordance with the result that “81% of the Music Education Main Science Branch 4. class students claimed for the artists of Bursa Region Civil Symphony Orchestra to give stipendiary lessons”.

**Keywords:** Symphonic Orchestra, The Regional State Symphony Orchestra Of Bursa, Music Education, Music Culture, Thecher Training of Music, Bursa.

## 1. BÖLÜM

### GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1981 yılına kadar, 1977-1979 yılları arasında Nazilli Eğitim Enstitüsü (Şentürk, 2001) bünyesinde eğitim öğretim faaliyetleri gerçekleştirilen müzik bölümü dışında günümüzde de etkin bir biçimde eğitimsel, sanatsal ve bilimsel faaliyetlerini sürdüren müzik öğretmeni yetiştiren kurumların sayısı 3'tür. Bunlardan ilki 1924 yılında Ankara'da (Oransay, 1985; Çalgan, 1991; Okyay, 2000), ikincisi İstanbul'da (1969)<sup>3</sup>, üçüncüsü de İzmir'de (1973)<sup>4</sup> kuruldu. Nüfusun artışına koşut olarak gelişen eğitimsel ihtiyaçlar ve müzik öğretmeni ihtiyacındaki artışlar sonucu 1981 yılında Bursa Yüksek Öğretmen Okulu bünyesinde faaliyete geçen müzik bölümüyle Türkiye'de müzik öğretmenliği kurumlarının sayısı dörde ulaştı. Söz konusu kurumlar 1982 yılında kabul edilen 2547 sayılı Y.Ö.K yasası gereğince Üniversitelerin Eğitim Fakültelerine bağlanmıştır. “Böylece Cumhuriyet tarihimizde 1982 yılından başlayarak daha iyi öğretmen yetiştirme arayışı, yaklaşımı ve çabalarının sonucu olarak, öğretmen yetiştiren kurumlar üniversite düzeyinde örgütlenmiş oldular.” (Bozkaya, 2000)

Öğretmen yetiştirme görevinin Eğitim Fakültelerine devriyle akademik düzeyde öğretmen yetiştirme faaliyetleri başlamış ve Bursa'daki müzik bölümü de Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi bünyesinde faaliyetlerini sürdürmüştür. Bugün Bursa'daki müzik öğretmeni yetiştirme görevi, “Eğitim Fakültelerinin Yeniden Yapılandırılması” kapsamında YÖK'ün 1998 yılında yürürlüğe koyduğu yeni düzene uygun olarak gerçekleştirilmektedir. Buna göre Resim İş Eğitimi ve Müzik Eğitimi bölümleri Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü çatısı altında iki ayrı anabilim dalına dönüştürülerek bütünleştirildi. Bu bütünleşmeyle ilgili olarak çeşitli eleştiriler yapılmakla birlikte bu bütünleşmenin sakıncalarına dikkat çeken tepki ve bilimsel

---

3 <http://aef.marmara.edu.tr/bolumler/GSBmuzik.htm>

4 <http://www.deu.edu.tr/DEUWeb/Icerik/Icerik.php?KOD=3351>

çalışmaların çoğunlukla Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Anabilim Dalı öğretim elemanlarına ait olduğu söylenebilir. Bozkaya, konuyla ilgili bir bildirisinde “Milli Eğitimi Geliştirme Projesi’nin burada anılmayan yönleriyle birlikte yararlı sonuçlar getireceğine inanılmaktadır. Ancak proje ile getirilen ve müzik eğitimcilerini derinden etkileyen-düşündüren en önemli değişiklik, Eğitim Fakülteleri’nin yeniden yapılandırılmaları bağlamında, Müzik Eğitimi ve Resim-İş Eğitimi Bölümleri’nin Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü adı altında bir araya getirilerek birleştirilmeleri ve Anabilim Dalları’na dönüştürülmeleri olmuştur. Bu uygulamanın esin kaynağı nedir, neresidir? Bu uygulamaya neden gereksinim duyulmuştur? Değişik toplantılarda çok tartışılmasına karşın bu sorular açıklık kazanamamıştır.” diyerek, yeniden yapılanma sürecine yönelik eksikliklere dikkat çekmiştir. (Bozkaya, 2004)

Sözkonusu yeniden yapılanma kapsamında ortaya konan değişiklik ve uygulamalar programları da kapsar düzeyde genişletildiğinden 1998 yılında tüm müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda ortak program uygulamaya konulmuştur. Bununla birlikte zaman içerisinde çeşitli üniversitelerde, üniversite senatolarında yapılan program çalışmaları sonucunda sözkonusu programdan küçük farklılıklar gösteren çeşitli program türleri ortaya çıkmıştır. Aradan geçen dokuz yılda ihtiyaç olduğu gerekçesiyle 2006-2007 Eğitim-Öğretim yılında Y.Ö.K ortak bir program hazırlanmış ve bu programın uygulanmasında ısrar ederek yeniden tek tür bir programın uygulanmasını başlatmıştır.<sup>5</sup>

Genel olarak Türkiye’de 1924-2007 ve özelde Bursa’da 1981-2007 yılları arasında müzik öğretmeni yetiştirmede kurumsal açıdan ortaya konan yapısal değişiklikler ve program geliştirme çalışmalarının esas hedefinin daha kaliteli, daha verimli bir müzik öğretmeni yetiştirme amacı taşıdığı söylenebilir. Bu hedefler doğrultusunda Bursa’daki Müzik Eğitimi Anabilim Dalı’nın vizyonu (vizyon) ve özgörevi (misyonu) yukarıda sözü edilen amacı destekler nitelikte belirlenmiştir.<sup>6</sup> Müzik öğretmeni yetiştiren kurumların esas hedefi kaliteli müzik öğretmeni yetiştirmek olmakla birlikte ülke müzik kültürüne katkı sağlamak gibi yan hedefleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı’nın 26 yıllık eğitsel ve sanatsal faaliyetlerinin iki temel sonucu vardır. Birincisi ülkemizin ihtiyacı olan sanatçı müzik öğretmeni yetiştirme, ikincisi ise Bursa’nın sanatsal ve kültürel yapısına katkıda bulunmaktır. Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı’nın Bursa’nın sanatsal yapısının gelişimine en önemli katkılarından biri Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası’nın, diğeri de Uludağ Üniversitesi Devlet Konservatuvarı’nın kuruluşundaki etkin roldür.

Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Müzik Bölümü öğretim elemanlarının 1994 yılında Uludağ Üniversitesi bünyesinde yine aynı kurumun öğretim elemanlarınca oluşturulan Yaylı Çalgılar Orkestrası Bursa’da senfoni orkestrası oluşturulması düşüncesinin ilk ve önemli adımını oluşturmuştur. İlk çalışmalara 27.10.1994’de U.Ü. Eğitim Fakültesi dinleti salonunda başlayan orkestra, Hasan

<sup>5</sup> [http://www.yok.gov.tr/egitim/ogretmen/programlar\\_aciklama.doc](http://www.yok.gov.tr/egitim/ogretmen/programlar_aciklama.doc)

<sup>6</sup> Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Anabilim Dalı Akreditasyon Dosyası

Adıgüzelzade'nin yönetiminde hazırladığı programla 8.1.1995'de Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosunda Bursalı dinleyicilerin karşısına ilk kez çıkmıştır. Oda orkestrasının verdiği çeşitli konserler birbirini takip etmiştir. (ÖZMUTLU, 2007) Orkestra bir yıl sonra Bursa Büyükşehir Belediyesi bünyesinde kurulan Bursa Nefesli Çalgılar Topluluğu ile birleşerek, Uludağ Üniversitesi ve Büyükşehir Belediyesinin ortaklaşa çalışmalarıyla "Bursa Senfoni Orkestrası" adını aldı. 1998 yılında Devlet Sanatçısı Prof. Hikmet Şimşek'in orkestranın Sanat Danışmanlığı görevini üstlenmesi ve genç sanatçı Orhan Şallıel'in Şeflik görevine getirilmesi ile orkestranın sanatsal aktiviteleri büyük bir ivme kazandı. Orkestra; Türkiye'de bir ilke imza attı ve adına "Bölge" tanımını da katarak, sadece şehir konserleri yerine çevre il, ilçe ve kasabalara da polifonik müziği götürdü. Bursa Bölge Senfoni Orkestrası'nın yaptığı başarılı çalışmalarından ötürü T.C. Kültür Bakanlığı'na bağlanması uygun görüldü ve orkestra; 4 Aralık 1999 tarihinde görkemli bir törenle "Devlet" statüsüne girerek Kültür Bakanlığı bağlısı ilk "Bölge Senfoni Orkestrası" unvanını aldı.<sup>7</sup> Bursa'nın sanatsal-kültürel yaşamında çok önemli bir yeri olan Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası, gerek yurt içinde, gerekse yurt dışında yapmış olduğu konserler, katılmış olduğu festivaller, CD ve televizyon kayıtlarıyla Bursa ve Türkiye'nin dünyaya tanıtılmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Kuruluşundan günümüze değin çok sayıda konser vererek dünyaca ünlü birçok sanatçıyı Bursa'lı müzikseverlerle buluşturmuştur.(DEMİRBAĞIR, 2006) Gedikli, İzmir Devlet Senfoni Orkestrası ile Dokuz Eylül Üniversitesi Devlet Konservatuvarı ilişkilerini konu aldığı makalesinde İzmir Devlet Senfoni Orkestrasının devlet konservatuvarının "sanatçı-öğretici" ihtiyacını karşılama, birlikte müzik yapma görev ve sorumluluğunu yerine getirdiği, bunun yanı sıra konservatuarda yetişen sanatçıların da zaman içerisinde İzmir Devlet Senfoni Orkestrasında görev yapma gibi karşılıklı etkileşimlerinden söz etmektedir.(Gedikli, 1999)

Kuruluşundan bugüne geçen 8 yıllık süreçte 192'si Türk, 118'i yabancı şeflerle olmak üzere toplam 310 konser etkinliği gerçekleştiren Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nın Bursa müzik kültürüne doğrudan, mesleki müzik eğitimi kurumlarına da dolaylı katkısından söz edilebilir.(Albayrak, 2006) B.B.D.S.O. varlığının Uludağ Üniversitesi bünyesindeki müzik eğitimi birimlerine farklı düzeyde etkisi olduğu ancak bu kurumların tümünün sanatsal etkinlikleri yönüyle bir bütünlük arz ettiği de açıktır. Bu bağlamda müzik öğretmeni yetiştirme eğitimi açısından Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nın faaliyetlerinin önemli olduğu ve her iki kurum çalışanları ve mensuplarının iletişiminin gerekliliğinden söz edilebilir. Bu görüşten hareketle müzik öğretmeni adaylarının B.B.D.S.O'nun sanatsal faaliyetlerine katılma ve bu faaliyetleri değerlendirmeleri kapsamında aşağıdaki problem cümlesi araştırma konusu yapılmıştır.

"2006- 2007 Eğitim-Öğretim yılında öğrenim görmekte olan müzik öğretmeni adaylarının Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nın sanatsal ve akademik etkinliklerine ilişkin görüşleri nedir?" Bu problem cümlesinin çözümüne katkı sağlayacağı düşünülen alt problem cümleleri de aşağıdaki gibidir:

<sup>7</sup> <http://www.kultur.gov.tr>

- 1) Müzik öğretmeni adaylarının Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nın sürekli konserlerine ilişkin görüşleri nedir?
- 2) Müzik öğretmeni adaylarının Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nın akademik etkinliklerine ilişkin görüşleri nedir?
- 3) Müzik öğretmeni adaylarının B.B.D.S.O.<sup>8</sup>.yönetim ve sanatçılarıyla U.Ü.E.F.G.S.E.B.<sup>9</sup> Müzik Eğitimi A.B.D.<sup>10</sup> arasındaki ilişki ve iletişime yönelik görüşleri nedir?

Bu araştırmanın amacı Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nın sanatsal ve akademik etkinliklerinin Bursa'daki müzik öğretmenliği programına yönelik etkisinin tespitini yapmak; müzik öğretmenliği programı öğrencilerinin Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nın etkinliklerine yönelik görüşlerini almak ve her iki kurumun ilişki ve iletişimine yönelik durum tespiti yapmaktır.

Bu araştırma Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nın etkinliklerini gözden geçirme fırsatı yaratması ve müzik öğretmenliği eğitimi veren kurumla iletişimi arttıracak belge, veri ve sonuçları ortaya koyması açısından önemlidir. Araştırmanın Sayıtlıları şöyledir:

- 1) B.B.D.S.O. ile Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Anabilim Dalı arasındaki sanatsal ve akademik ilişkilerin düşük olduğu varsayılmaktadır.
- 2) B.B.D.S.O.'nun varlığının müzik öğretmenliği eğitimi açısından etkisi olduğu varsayılmaktadır.
- 3) B.B.D.S.O.'nun etkinliklerinin Müzik öğretmeni adaylarının beklentilerini tam olarak karşılamadığı varsayılmaktadır.

Bu araştırma 2006-2007 Eğitim-Öğretim yılı, Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı 4. yılı öğrencileri ve Bursa ili ile sınırlıdır.

## 2. BÖLÜM

### YÖNTEM

Araştırmada betimsel yöntem kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı 4. sınıf öğrencileridir. Örneklem olarak evrenin tümü alınmıştır. Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket uygulaması yapılmıştır.

Bu araştırmada anket soruları hazırlanırken Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı 1. sınıf öğrencisi 5 kişilik bir grup ile çalışılmış ve ön anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Ön uygulama sonunda ankette bazı düzeltmeler yapılarak soru

<sup>8</sup> Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası

<sup>9</sup> Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü



sayısı 32'den 29'a indirilmiştir. Anket düzeltilmiş haliyle Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı 4. sınıfın tamamını oluşturan 42 öğrenciye uygulanmıştır.

Verilerin çözümlenmesinde SPSS istatistik programının 13.0 sürümü kullanılarak veriler bulgulara dönüştürülmüş frekans ve yüzdeleri alınarak çizelgelerde gösterilmiştir. Veriler kadın ve erkek cinsiyetine göre nitel bulgular elde etmek amacıyla ayrı ayrı gösterilmiştir.

Bu araştırmanın literatürü şöyledir:

- 1) Yard.Doç. Nezihe Şentürk'ün "Musiki Muallim'den Günümüze Müzik Öğretmeni Yetiştiren Kurumlar" adlı makalesinden 1981 yılı öncesinde kısa süreli eğitim öğretim faaliyetinde bulunan kurumların kuruluş yılları yönüyle yararlanılmıştır.
- 2) Gültekin Oransay, Prof. Koral Çalgan ve Erdoğan Okyay'ın kitaplarından Cumhuriyet Türkiye'sinde ilk olarak müzik öğretmeni yetiştirme görevini üstlenen kurum olan Musiki Muallim Mektebi'nin kuruluş yılı yönüyle yararlanılmıştır.
- 3) Marmara Üniversitesi'nin internet sitesinden İstanbul'da müzik öğretmeni yetiştirme işinin başlangıç tarihi yönüyle yararlanılmıştır.
- 4) Dokuz Eylül Üniversitesi'nin internet sitesinden İzmir'de müzik öğretmeni yetiştiren ilk kurumlar olarak, İzmir Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümü ve İzmir Yüksek Öğretmen Okulu Müzik Bölümü'nün kuruluş tarihleri yönüyle yararlanılmıştır.
- 5) Prof. İsmail Bozkaya'nın "Eğitim Fakülteleri Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümleri'nde Uygulanmakta Olan Yeni Müzik Öğretmenliği Lisans Programı Üzerine Bir Değerlendirme" adlı çalışmasından Y.Ö.K. yasası gereğince müzik öğretmeni yetiştiren kurumların Üniversitelerin Eğitim Fakültelerine bağlanmasıyla müzik öğretmeni yetiştirmede kalite arayışı konusunda yararlanılmıştır.
- 6) Prof. İsmail Bozkaya'nın "Yürürlükteki Müzik Öğretmenliği Lisans Programının Değerlendirilmesi" adlı çalışmasından Müzik Eğitimi ve Resim-İş Eğitimi Bölümleri'nin Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü adı altında bir araya getirilmesinden doğan akademik tepki ve görüşleri ortaya koyması bakımından yararlanılmıştır.
- 7) Y.Ö.K.'ün internet sitesinden Y.Ö.K.'ün 1998 yılından itibaren yürürlüğe koyduğu çeşitli program türleri konusunda yararlanılmıştır.
- 8) Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Anabilim Dalı Akreditasyon Dosyası'ndan Müzik Eğitimi Anabilim Dalı'nın uzgörü ve özgörevine yönelik açıklamalardan yararlanılmıştır.
- 9) Yelda Nihan Özmütlu'nun "Bursa'da Çoksesli Evrensel Müzik" adlı makalesinden Yaylı Çalgılar Orkestrası'nın kuruluşu ve Bursa'da izleyici ile ilk buluşması konularından yararlanılmıştır.
- 10) Kültür ve Turizm Bakanlığı internet sitesinden Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nın Kültür ve Turizm Bakanlığı'na devri ve kuruluş dönemindeki sanatsal etkinlikleri konularından yararlanılmıştır.
- 11) Yard.Doç. Erol Demirbatır'ın "Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nın Bursa'nın Sanatsal-Kültürel Yaşamına Katkıları" makalesinden Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nın yaptığı Sanatsal aktivitelerle Bursa ve dışına katkısı yönüyle yararlanılmıştır.

12) Prof. Necati Gedikli'nin "Ülkemizdeki Etki ve Sonuçlarıyla Uluslararası Sanat Müziği" kitabından konservatuarlar ve senfoniler arasındaki sanatçı-öğretici ilişkisi yönüyle yararlanılmıştır.

13) Bertugan Albayrak'ın "Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nda Repertuar Anlayışı Ve Bu Anlayışı Etkileyen Etmenlerin Değerlendirilmesi" adlı seminer çalışmasından Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nın kuruluşundan bugüne geçen 8 yıllık süreçteki sanatsal faaliyetlerinin nicel dökümü yönüyle yararlanılmıştır.

### 3.BÖLÜM

#### VERİLERİN ÇÖZÜMLENMESİ VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı 4. sınıf öğrencileri ile yapılan ankette elde edilen veriler çözümlenerek değerlendirilmiş; yapılan frekans ve yüzde hesabına dayalı olarak sınıflandırılmıştır. Sınıflandırılmış veriler örnek çizelgelerle gösterilmiş ve ortaya çıkan bulgular düz yazı biçiminde açıklanarak yorumlanmıştır.

##### Çizelge 1. 1 Öğrencilerin Cinsiyeti

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
a) Erkek	15	100			15	36
b) Kadın			27	100	27	64
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 1'deki verilere göre anketi yanıtlayan öğrencilerin sayısı 42'dir. Bu sayı 4. sınıf öğrencilerinin tamamıdır. Buna göre erkek öğrencilerin oranı % 36'dır. Kız öğrencilerin oranı ise % 64'dür.

##### Çizelge 1. 2 Öğrencilerin Ortaöğretim Mezuniyet Durumu

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
a) A.G.S.L.	7	47	25	93	32	76
b) Düz Lise	8	53	2	7	10	24
c) Teknik Lise						
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 2'deki verilere göre öğrencilerin % 76'sı Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi, % 24'ü ise düz lise mezunudur.

**Çizelge 1. 3 Öğrencilerin Bireysel Çalgı Durumları**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
a) Yaylı çalgı	8	54	12	45	20	47
b) Üfleme çalgı	2	13	5	19	7	17
c) Şan	3	20	2	7	5	12
d) Gitar	2	13	3	11	5	12
e) Akordeon			2	7	2	5
f) Piyano			3	11	3	7
g) Bağlama						
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 3'deki verilere göre öğrencilerin % 47'si bireysel çalgı olarak yaylı çalgı çalarken, % 17'si üfleme çalgı ile yaylı çalgı çalanları izlemiştir. Diğer bireysel çalgı çalmaya ilişkin bulgular çizelgede gösterilmiştir.

**Çizelge 1. 4 Çalgı Topluluğu Dersi Alma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
a) Orkestra	4	27	7	26	11	26
b) Oda Müziği	9	60	18	67	27	64
c) Her ikisini de almakta	2	13	2	7	4	10
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 4'deki verilere göre öğrencilerin % 64'ü Oda Müziği dersi alırken, Orkestra dersi alan öğrencilerin oranı % 26'dır. Her iki dersi de alan öğrencilerin oranı ise %10'dur.

**Çizelge 1. 5 “B.B.D.S.O.’nun Bursa Sanat Yaşamı Açısından Gerekliliğine İnanıyorum” Görüşüne Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç						
2) Az	2	13	1	4	3	7
3) Kısmen	1	7	3	11	4	10
4) Çoğunlukla	1	7	4	15	5	12
5) Tamamen	11	73	19	70	30	71
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 5'deki verilere göre öğrencilerin % 71'i, B.B.D.S.O'nun Bursa sanat yaşamı açısından gerekliliğine tamamen inanırken, “Çoğunlukla” ve “Kısmen”

seçenekleriyle birlikte B.B.D.S.O'nun gerekliliğine inanma durumunun % 93 oranına ulaştığı görülmektedir.

**Çizelge 1. 6 B.B.D.S.O. Konserlerinde Seslendirilen Eserlerin Öğretmenlik Eğitimine Katkısına İlişkin Görüşlere Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç	1	7	2	7	3	7
2) Az	1	7	2	7	3	7
3) Kısmen	4	27	14	53	18	43
4) Çoğunlukla	8	52	6	22	14	33
5) Tamamen	1	7	3	11	4	10
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 6'daki verilere göre öğrencilerin % 86'sı B.B.D.S.O'nun konser programlarında yer alan eserlerin öğretmenlik eğitimine "Tamamen, Çoğunlukla ve Kısmen" katkısı olduğu görüşündedir. Toplam öğrenci görüşündeki bulgu cinsiyet etmeniyle birlikte değerlendirildiğinde sayısal oranda benzerlik bulunmasına rağmen görüşlerin sayısal yığılmasındaki niteliğin farklı olduğu görülmektedir. Bu fark şöyledir: "B.B.D.S.O. Konserlerinde Seslendirilen Eserlerin Öğretmenlik Eğitimine Katkısı" konusunda cinsiyetin öğrenci görüşlerine farklı etkisi olduğu görülmektedir. Buna göre, kız öğrencilerin % 53'ü bu görüşe kısmen katılırken, erkek öğrencilerin % 52'si çoğunlukla katılmaktadır. Bu bulgu erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre "B.B.D.S.O. Konserlerinde Seslendirilen Eserlerin Öğretmenlik Eğitimine Katkısı" konusunda daha güçlü görüşlere sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

**Çizelge 1. 7 B.B.D.S.O. Konserlerinde Seslendirilen Eserlerin Bursa'daki Öğretmenlik Eğitimine Katkısına İlişkin Görüşlere Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç	1	7	3	11	4	10
2) Az	3	20	2	7	5	12
3) Kısmen	3	20	7	26	10	24
4) Çoğunlukla	6	40	7	26	13	30
5) Tamamen	2	13	8	30	10	24
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 7'deki verilere göre öğrencilerin % 78'si Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nın programlarında yer alan eserlerin Bursa'daki öğretmenlik eğitimine "Tamamen, Çoğunlukla ve Kısmen" katkısı olduğu görüşünderken, % 22'si ise "Az ve Hiç" seçenekleriyle bu görüşe katılmamaktadır. Çizelgedeki verilere göre cinsiyetin bu görüşe katılmada belirgin bir farklı etkisine ilişkin bir bulgudan söz edilemez.

**Çizelge 1. 8 Öğrencilerin Konser Duyurularına Ulaşabilme Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç	1	7	1	4	2	5
2) Az	5	33	5	19	10	24
3) Kısmen	5	33	10	36	15	36
4) Çoğunlukla	3	20	6	22	9	21
5) Tamamen	1	7	5	19	6	14
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 8'deki verilere göre % 35'lik bir bölüm B.B.D.S.O.'nun konser duyurularına ulaşmakta sıkıntı çekmezken, öğrencilerin % 65'inin bu konuda bir takım sıkıntıları olduğu anlaşılmaktadır.

**Çizelge 1. 9 Öğrencilerin Konserlere Katılım Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç	1	7	1	4	2	5
2) Az	3	20	5	19	8	19
3) Kısmen	6	40	13	47	19	45
4) Çoğunlukla	5	33	5	19	10	24
5) Tamamen			3	11	3	7
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 9'daki veriler öğrencilerin B.B.D.S.O.'nun konserlerine % 76'lık bir oranla katılımının olduğunu ortaya koymakla birlikte, "Kısmen" seçeneğindeki % 45'lik yığılma ve % 19'luk "Az" ile % 5'lik "Hiç" seçeneklerinin işaretlenmiş olması sözkonusu katılımdaki istikrar ve süreklilik konusunda sıkıntıya işaret ettiği şeklinde yorumlanabilir. Erkek öğrencilerin hiçbiri "Tamamen" seçeneğini işaretlemeyenken, kız öğrencilerin % 11 oranında "Tamamen" seçeneğini işaretlediği görülmektedir. Buna göre kız öğrenciler konserlere katılmada daha istikrarlıdır denebilir.

**Çizelge 1. 10 B.B.D.S.O. ile Uludağ Üniversitesi Müzik Bölümünün İletişim Düzeyine İlişkin Görüşlere Katılım Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç	7	46	3	11	10	24
2) Az	4	27	9	33	13	31
3) Kısmen	1	7	12	45	13	31
4) Çoğunlukla	3	20	3	11	6	14
5) Tamamen						
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 10'daki verilere göre öğrencilerin B.B.D.S.O. ile Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı arasındaki iletişim düzeyini yaklaşık % 86'lık bir oranla yetersiz buldukları, sadece % 14'lük bir bölümünün çoğunlukla yeterli bulunduğu görülmektedir. Erkek öğrenciler % 46'lık "Hiç" seçeneği ile iki kurum arasındaki iletişimi oldukça yetersiz bulurken, kız öğrencilerin "Kısmen" seçeneğini işaretlemelerdeki oranının % 45 oranında olduğu görülmektedir. Buna göre iletişim açısından cinsiyetin etkili olduğu söylenebilir.

**Çizelge 1. 11 B.B.D.S.O. Sanatçılarının Müzik Bölümünde Resital Yapmalarının Katkısına İlişkin Görüşlere Katılım Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç						
2) Az			3	11	3	7
3) Kısmen	3	20	6	22	9	21
4) Çoğunlukla	5	33	8	30	13	31
5) Tamamen	7	47	10	37	17	41
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 11'deki verilere göre B.B.D.S.O. sanatçılarının Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda resital yapmalarının müzik öğretmenliği eğitimi açısından faydalı olacağına % 93 oranında inanıldığı görülmektedir. Erkek öğrencilerin "Tamamen", "Çoğunlukla" ve "Kısmen" seçeneklerini % 100 oranında işaretledikleri, kız öğrencilerde bu oranın % 89 olduğu görülmektedir.

**Çizelge 1. 12 B.B.D.S.O. Sanatçılarının Müzik Bölümünde Oda Müziği Konseri Yapmalarının Katkısına İlişkin Görüşlere Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç						
2) Az	1	7	1	4	2	5
3) Kısmen	1	7	9	33	10	24
4) Çoğunlukla	5	33	9	33	14	33
5) Tamamen	8	53	8	30	16	38
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 12'deki verilere göre B.B.D.S.O. sanatçılarının Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda Oda Müziği konserleri vermelerinin müzik öğretmenliği eğitimi açısından faydalı olacağına % 95 oranında olumlu yanıt verildiği görülmektedir. Erkek öğrencilerin "Tamamen" seçeneğini % 53 oranında işaretlediği görülürken, kız öğrencilerde bu oranın % 30 olduğu görülmektedir. Buna göre erkek öğrencilerin bu konuda daha istekli oldukları düşünülebilir.

**Çizelge 1. 13 B.B.D.S.O. Sanatçılarının Müzik Bölümünde Usta Sınıfı Çalışmaları Yapmalarının Katkısına İlişkin Görüşlere Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç	1	7			1	2
2) Az			1	4	1	2
3) Kısmen	4	27	6	22	10	24
4) Çoğunlukla	3	20	9	33	12	29
5) Tamamen	7	46	11	41	18	43
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 13'deki verilere göre B.B.D.S.O. sanatçılarının Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda "Usta Sınıfı" çalışmaları (Masterclass) yapmalarının müzik öğretmenliği eğitimi açısından faydalı olacağına katılma oranının % 96 oranında oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulgulara göre cinsiyet açısından belirgin bir görüş ayrılığından söz edilemez.

**Çizelge 1. 14 B.B.D.S.O. Sanatçılarının Müzik Bölümünde Ücretli Ders Vermelerinin Katkısına İlişkin Görüşlere Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç	1	7	1	4	2	5
2) Az	2	13	4	15	6	14
3) Kısmen	1	7	9	32	10	24
4) Çoğunlukla	7	46	8	30	15	36
5) Tamamen	4	27	5	19	9	21
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 14'deki verilere göre B.B.D.S.O. sanatçıların Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda ücretli ders vermelerinin müzik öğretmenliği eğitimi açısından faydalı olacağına inananların % 81 oranında olduğu, "Az ve Hiç" seçenekleri ile birlikte % 19'luk bir bölümün ise bunun gerekliliğine inanmadığı görülmektedir.

**Çizelge 1. 15 B.B.D.S.O. Konserlerinin Klasik Müzik Kültürüne Katkısına İlişkin Görüşlere Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç			1	4	1	2
2) Az	2	13			2	5
3) Kısmen			3	11	3	7
4) Çoğunlukla	9	60	12	44	21	50
5) Tamamen	4	27	11	41	15	36
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 15'deki verilere göre B.B.D.S.O. konserlerinin klasik müzik kültürü edinme yönünde katkısı olduğuna % 93 oranında inanıldığı görülmektedir. Bu bulgulara göre cinsiyet açısından belirgin bir görüş ayrılığından söz edilemez.

**Çizelge 1. 16 B.B.D.S.O. Konserlerinin Çağdaş Türk Müziğini Tanıma Yönünde Katkısına İlişkin Görüşlere Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç						
2) Az	3	20	2	7	5	12
3) Kısmen	4	26	5	19	9	21
4) Çoğunlukla	4	26	13	48	17	41
5) Tamamen	4	26	7	26	11	26
Toplam	15	100	27	100	42	100



Çizelge 16'daki verilere göre B.B.D.S.O.konserlerinin Çağdaş Türk Müziğini tanıma yönünde katkısı olduğu görüşüne inananların oranı toplamda % 88'dir. Kız öğrencilerin "Çoğunlukla" seçeneğini % 48 oranında işaretledikleri görülürken, bu oranın erkek öğrencilerde % 26'ya düştüğü görülmektedir. Buna göre kız öğrencilerin B.B.D.S.O. konserlerinin Çağdaş Türk Müziğini tanıma yönünde katkısı olduğu görüşüne erkek öğrencilere oranla daha güçlü bir biçimde katıldığı yorumlanabilir. Bununla birlikte erkek öğrencilerin % 46 oranında "Kısmen ve Az" seçeneklerini işaretlemeleri de bu yorumu güçlendiren bir bulgu olarak değerlendirilmektedir.

**Çizelge 1. 17 B.B.D.S.O. Konserlerinin Farklı Çalgıların Eser Dağarını Tanıma Yönünde Katkısına İlişkin Görüşlere Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç	1	7	1	4	2	5
2) Az	3	20	1	4	4	10
3) Kısmen	1	7	4	15	5	12
4) Çoğunlukla	6	39	12	44	18	42
5) Tamamen	4	27	9	33	13	31
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 17'deki verilere göre B.B.D.S.O. konserlerinin farklı çalgıların eser dağırını tanıma yönünde katkısı olduğuna % 85 oranında inanıldığı görülmektedir. Erkek öğrencilerin "Az ve Hiç" seçenekleriyle birlikte % 27 oranında bu görüşte olmadıkları, kız öğrencilerdeki bu oranın % 8 olduğu görülmektedir. Buna göre kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre farklı çalgıların eser dağırını tanımayı daha önemli gördükleri söylenebilir.

**Çizelge 1. 18 Müzik Eğitimi A.B.D. Korosunun B.B.D.S.O. İle Opera Eserinde Yer Almasının Katkısına İlişkin Görüşlere Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç						
2) Az	1	7	1	4	2	5
3) Kısmen	3	20	6	22	9	21
4) Çoğunlukla	6	40	7	26	13	31
5) Tamamen	5	33	13	48	18	43
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 18'deki verilere göre Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı Korosunun Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nca seslendirilecek bir opera eserinde yer almasının müzik öğretmenliği eğitimi açısından faydalı olacağı görüşünü belirtenlerin % 95'ler düzeyinde olduğu görülmektedir. Kız öğrencilerin "Tamamen"

seçeneğini % 48 oranında işaretlediği görülürken, erkek öğrencilerde bu oranın % 33 olduğu görülmektedir.

**Çizelge 1. 19 B.B.D.S.O. Konserlerinin Eser Çözümleme Yönünde Katkısına İlişkin Görüşlere Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç			2	7	2	5
2) Az	1	7	1	4	2	5
3) Kısmen	5	33	8	30	13	31
4) Çoğunlukla	6	40	14	52	20	47
5) Tamamen	3	20	2	7	5	12
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 19'daki verilere göre B.B.D.S.O. konserlerinin eser çözümlemeye katkısı olduğu görüşüne % 90 oranında inanıldığı görülmektedir. Kız öğrencilerde "Çoğunlukla" seçeneğinin % 52 oranında tercih edildiği görülürken bu oran erkek öğrencilerde % 40'dır.

**Çizelge 1. 20 B.B.D.S.O. Konserlerinin Klasik Müzik İcra Durumunu Tespit Etme Yönünde Katkısına İlişkin Görüşlere Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç	1	7	1	4	2	5
2) Az	2	13	2	7	4	10
3) Kısmen			6	22	6	14
4) Çoğunlukla	8	53	11	41	19	45
5) Tamamen	4	27	7	26	11	26
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 20'deki verilere göre B.B.D.S.O. konserlerinin ülkemizdeki klasik müzik icra durumunu tespit etme yönünde katkısı olduğu görüşünde olanların % 85 oranlarında olduğu görülmektedir. Erkek öğrenciler "Çoğunlukla" seçeneğini % 53 oranında işaretlerken, bu seçenekte kız öğrencilerin oranı % 41'dir.

**Çizelge 1. 21 B.B.D.S.O. Konserlerinin Armonik İşitme Yönünde Katkısına İlişkin Görüşlere Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç	1	7	1	4	2	5
2) Az	3	20	1	4	4	10
3) Kısmen	3	20	12	44	15	35
4) Çoğunlukla	5	33	7	26	12	29
5) Tamamen	3	20	6	22	9	21
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 21'deki verilere göre B.B.D.S.O. konserlerinin armonik işitme yönünde katkısı olduğu görüşüne ağırlıklı olarak "Kısmen" seçeneğiyle birlikte % 85 düzeyinde olumlu görüş bildirildiği görülmektedir. Erkek öğrenciler bu konuda % 27 ile olumsuz görüş bildirirken, kız öğrencilerde bu oranın % 8 olduğu görülmektedir. Ancak "Kısmen" seçeneğinin kız öğrencilerde % 44 oranında olması armonik işitme konusundaki çalışmaların ve/veya bu çalışmalar ile konserler arasındaki bağın yeterince anlaşılamadığı şeklinde yorumlanabilir.

**Çizelge 1. 22 B.B.D.S.O. Konserlerinin Bireysel Çalgının Gelişimi Yönünde Katkısına İlişkin Görüşlere Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç			4	15	4	10
2) Az	2	13	3	11	5	12
3) Kısmen	2	13	7	26	9	21
4) Çoğunlukla	5	33	8	29	13	31
5) Tamamen	6	41	5	19	11	26
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 22'deki verilere göre B.B.D.S.O. konserlerinin öğrencilerin bireysel çalgılarının gelişimine katkısı olduğu görüşünün % 78'lik bölümü "Tamamen", "Çoğunlukla" ve "Kısmen" şeklindedir. Ayrıca cinsiyetin bu görüşe katılmada farklı etkisi olduğu da yukarıdaki verilerden bulunmuştur. Buna göre erkek öğrenciler % 41 ile "Tamamen" seçeneğini tercih ederken, kız öğrencilerde bu oran % 19'dur. Yine erkeklerde "Hiç" seçeneği işaretlenmezken, kız öğrencilerin bu seçeneği % 15 oranında seçtikleri görülmektedir. Bu bulgu, erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre B.B.D.S.O. konserlerinde seslendirilen bireysel çalgı sanatçıları daha yüksek oranda kendilerine model almaktadır, şeklinde yorumlanabilir.

**Çizelge 1. 23 B.B.D.S.O. Konserlerinin Farklı Çalgı Renklerini Tanıma Yönünde Katkısına İlişkin Görüşlere Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç			1	4	1	2
2) Az	2	13			2	5
3) Kısmen	1	7	3	11	4	10
4) Çoğunlukla	8	53	11	41	19	45
5) Tamamen	4	27	12	44	16	38
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 23'deki verilere göre B.B.D.S.O. konserlerinin öğrencilerin farklı çalgı renklerini tanıma yönünde katkısı olduğu görüşüne % 45'lik "Çoğunlukla" seçeneği ağırlıklı olmak üzere % 93 oranında olumlu bakıldığı görülmektedir. Erkek öğrencilerde bu görüşe katılmayanların oranının % 13 olduğu görülürken, kız öğrencilerde bu oranın % 4 olduğu görülmektedir.

**Çizelge 1. 24 B.B.D.S.O. Konserlerinin Ülkemiz Sanatçıları Hakkında Fikir Edinme Yönünde Katkısına İlişkin Görüşlere Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç						
2) Az	1	7	2	7	3	7
3) Kısmen	3	20	5	19	8	19
4) Çoğunlukla	5	33	9	33	14	33
5) Tamamen	6	40	11	41	17	41
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 24'deki verilere göre öğrencilerin % 93'ü B.B.D.S.O. konserlerinin ülkemiz sanatçıları hakkında fikir sahibi olma yönünde katkısı olduğu görüşüne "Tamamen", "Çoğunlukla" ve "Kısmen" katılmaktadır.

**Çizelge 1. 25 B.B.D.S.O. Konserlerinin Yabancı Sanatçılar Hakkında Fikir Edinme Yönünde Katkısına İlişkin Görüşlere Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç						
2) Az	1	7	1	4	2	5
3) Kısmen	2	13	3	11	5	12
4) Çoğunlukla	7	47	11	41	18	43
5) Tamamen	5	33	12	44	17	40
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 25'deki verilere göre öğrencilerin %40'ı "Tamamen", %43'ü "Çoğunlukla" ve %12'si "Kısmen" B.B.D.S.O. konserlerinin gelen yabancı şef ve solistlerle ilgili fikir edinme yönünde katkısı olduğu görüşündedir. Bu verilere göre cinsiyetin farkını açıklayan herhangi bir belirgin bulgudan söz edilemez.

**Çizelge 1. 26 Klasik Müzik Biçimlerini Tanımasına İlişkin Görüşlere Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç						
2) Az	2	13	1	4	3	7
3) Kısmen	3	20	4	15	7	17
4) Çoğunlukla	7	47	10	37	17	40
5) Tamamen	3	20	12	44	15	36
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 26'daki verilere göre öğrencilerin %93'ü B.B.D.S.O. konserlerinin klasik müzik biçimlerini tanıma yönünde katkısı olduğu görüşüne "Tamamen", "Çoğunlukla" ve "Kısmen" katılmaktadır. Bu verilere göre cinsiyetin farkını açıklayan herhangi bir belirgin bulgudan söz edilemez.

**Çizelge 1. 27 Müzikal Yorum Katkısına İlişkin Görüşlere Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç						
2) Az	1	7	2	7	3	7
3) Kısmen	4	27	9	33	13	31
4) Çoğunlukla	5	33	7	26	12	29
5) Tamamen	5	33	9	33	14	33
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 27'deki verilere göre öğrencilerin %93'ü B.B.D.S.O. konserlerinin müzikal yorum katkısı olduğu görüşüne "Tamamen", "Çoğunlukla" ve "Kısmen" katılmaktadır. Bu verilere göre cinsiyetin farkını açıklayan herhangi bir belirgin bulgudan söz edilemez.

**Çizelge 1. 28 Klasik Müzik Dağarına Katkısına İlişkin Görüşlere Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç						
2) Az			2	7	2	5
3) Kısmen	3	20	8	30	11	26
4) Çoğunlukla	7	47	6	22	13	31
5) Tamamen	5	33	11	41	16	38
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 28'deki verilere göre B.B.D.S.O. konserlerinin klasik müzik dağarına katkısı olduğu görüşüne inananların oranının % 95 oranında olduğu görülmektedir. Erkek öğrenciler bu konuda olumsuz görüş belirtmezken, kız öğrencilerin % 7'sinin olumsuz görüş belirttiği görülmektedir.

**Çizelge 1. 29 Müzik Tarihi Bilgisini Artırmaya İlişkin Görüşlere Katılma Durumu**

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
1) Hiç			1	4	1	2
2) Az	1	7	2	7	3	7
3) Kısmen	3	20	8	30	11	26
4) Çoğunlukla	4	27	10	37	14	34
5) Tamamen	7	46	6	22	13	31
Toplam	15	100	27	100	42	100

Çizelge 29'daki verilere göre B.B.D.S.O. konserlerinin öğrencilerin müzik tarihi bilgisini artırma yönünde katkısı olduğu görüşüne % 91 oranında olumlu görüş bildirildiği görülmektedir. Erkek öğrencilerin "Tamamen" seçeneğini % 46 oranında işaretlediği görülürken, kız öğrencilerde bu oranın % 22 olduğu görülmektedir. Buna göre cinsiyetin bu görüşe farklı etkisi olduğu düşünülebilir.

#### 4. BÖLÜM

#### SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı 4. sınıf öğrencileri ile yapılan anket verilerinin çözümlenmesi ortaya çıkan bulgulardan elde edilen sonuçlar ele alınmıştır. Ayrıca bu sonuçlara yönelik özgün öneriler açıklanmıştır. Aşağıda öncelikle bu araştırmanın sonuçları ve bu sonuçlara bağlı özgün öneriler verilmektedir:

1. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin çoğunluğu B.B.D.S.O.'nun gerekliliğine inanmaktadır.
2. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %86'sı "Tamamen, Çoğunlukla ve Kısmen" seçenekleriyle olmak üzere B.B.D.S.O.'nun konser programlarında yer alan eserlerin öğretmenlik eğitimine katkısı olduğu görüşüne katılmaktadır. Ayrıca cinsiyetin bu görüşe katılmada farklı etkisi vardır.
3. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %78'si B.B.D.S.O.'nun konser programlarında yer alan eserlerin Bursa'daki öğretmenlik eğitimine katkısına ilişkin "Tamamen, Çoğunlukla ve Kısmen" şeklinde görüş belirtmektedir.
4. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %65'i B.B.D.S.O.'nun konser duyurularına ulaşma durumuna ilişkin "Kısmen, Az ve Hiç" şeklinde görüş belirtmektedir.
5. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin B.B.D.S.O.'nun konserlerine katılım oranı yüksek ancak katılımdaki istikrar ve süreklilik yetersizdir.
6. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin çoğunluğuna göre B.B.D.S.O. ile Müzik Eğitimi A.B.D. arasındaki iletişim düzeyi yetersizdir.
7. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %93'ü B.B.D.S.O. sanatçılarının Müzik Eğitimi A.B.D.'de resital yapmalarını istemektedir. Erkek öğrencilerde bu oran % 100'dür.
8. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %95'i B.B.D.S.O. sanatçılarının Müzik Eğitimi A.B.D.'de Oda Müziği konseri yapmalarını istemektedir. Erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre bu konuda daha istekli oldukları ortaya çıkmıştır.
9. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %96'sı B.B.D.S.O. sanatçılarının Müzik Eğitimi A.B.D.'de Usta Sınıfı çalışmaları yapmalarını istediği anlaşılmaktadır.
10. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %81'si B.B.D.S.O. sanatçılarının Müzik Eğitimi A.B.D.'de ücretli ders vermelerini istemektedir.
11. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %93'ünün B.B.D.S.O. konserlerinin klasik müzik kültürüne katkısı olduğu görüşünde oldukları anlaşılmaktadır.
12. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %88'i B.B.D.S.O. konserlerinin Çağdaş Türk Müziğini tanıma yönünde katkısı olduğu görüşündedir. Cinsiyetin bu görüşe ilişkin dağılımda farklı etkisi olduğu bulunmuştur.
13. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %85'i B.B.D.S.O. konserlerinin farklı çalgıların eser dağırını tanıma yönünde katkısı olduğu görüşündedir.
14. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %95'i Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı Korosunun Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nca seslendirilecek bir opera eserinde yer almasının müzik öğretmenliği eğitimi açısından faydalı olacağı görüşündedir.
15. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %90'ı B.B.D.S.O. konserlerinin eser çözümleme yönünde katkısı olduğu görüşündedir.
16. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %85'i B.B.D.S.O. konserlerinin ülkemizdeki klasik müzik icra durumunu tespit etme yönünde katkısı olduğu görüşündedir.
17. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %85'inin B.B.D.S.O. konserlerinin armonik işitme yönünde katkısı olduğu görüşündedir. Cinsiyetin bu görüşe yönelik dağılımda farklı etkisi olduğu bulunmuştur.
18. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %78'i B.B.D.S.O. konserlerinin bireysel çalgılarının gelişimine katkısı olduğu görüşündedir. Cinsiyetin bu görüşe yönelik dağılımda farklı etkisi olduğu bulunmuştur.

19. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %93'i B.B.D.S.O. konserlerinin farklı çalgı renklerini tanıma yönünde katkısı olduğu görüşündedir.
20. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %93'i B.B.D.S.O. konserlerinin ülkemiz sanatçıları hakkında fikir sahibi olma yönünde katkısı olduğu görüşündedir.
21. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %95'i B.B.D.S.O. konserlerinin yabancı sanatçılar hakkında fikir edinme yönünde katkısı olduğu görüşündedir.
22. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %93'i B.B.D.S.O. konserlerinin klasik müzik biçimlerini tanıma yönünde katkısı olduğu görüşündedir.
23. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %93'i B.B.D.S.O. konserlerinin müzikal yorumuna katkısı olduğu görüşündedir.
24. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %95'i B.B.D.S.O. konserlerinin klasik müzik dağarına katkısı olduğu görüşündedir.
25. M.E.A.B.D. 4. sınıf öğrencilerinin %91'inin B.B.D.S.O. konserlerinin müzik tarihi bilgisini artırma yönünde katkısı olduğu görüşündedir.

Yukarıdaki sonuçlara bağlı olarak aşağıdaki özgün öneriler geliştirilmiştir:

1. B.B.D.S.O. yönetimi tarafından konser duyuru ağlarının genişletilmesi ve takibinin yapılması gerekmektedir.
2. B.B.D.S.O. yönetimi tarafından öğrencilerin konserlere katılımını sağlamak amacıyla iletişimin artırılması ve öğrencilerin teşvik edilmesi gerekmektedir.
3. Özellikle erkek öğrencilere yönelik iletişim olanakları artırılmalı ve her iki cins öğrenciler üzerine iletişim etkinliklerinin çeşidi ve sayısı yeniden gözden geçirilmelidir. Gerekli görüldüğünde B.B.D.S.O. yönetiminde söz konusu iletişimi geliştirme ve takip konusunda özel görevlendirmeler yapılmalıdır.
4. B.B.D.S.O. sanatçıları Müzik Eğitimi Anabilim Dalı mekânlarında resital ve/veya oda müziği konseri yapmalıdır.
5. B.B.D.S.O. sanatçıları Müzik Eğitimi Bölümünde "Usta Sınıfı" çalışmaları yapılmalıdır.
6. B.B.D.S.O. sanatçılarının Müzik Eğitimi Bölümünde ücretli ders vermelerinin öğrencilerin mesleki gelişimlerine katkısı olacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte B.B.D.S.O. sanatçılarının klasik müzik icra misyonları ile birlikte Üniversite çatısı altında eğitimci olarak yer almalarının, sanatçıların akademik düzeyde gelişimlerinin yanı sıra her iki kurum arasındaki bağı güçlendirici rol alacağı düşünülmektedir.
7. Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nın sanatsal ve eğitsel etkinliklerinde öğrencilerin Çağdaş Türk Müziğini tanımasına yönelik çalışmalar artırılmalıdır. Bu alanda bestecilik bölümü öğrencilerinin ve genç bestecilerin eserlerine Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nın konser programlarında yer verilmelidir.
8. Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nın konser programlarında farklı türlerden solist çalgılarına yer verilmelidir. Bununla birlikte konser programlarında bu çalgıların bilinmeyen ya da daha az seslendirilmiş olan repertuarlarından eserler seçilmesinin öğrencilerin farklı çalgıların eser dağarını tanımalarına yönelik katkıda bulunacağı düşünülmektedir.
9. Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'na gelen yerli ve yabancı solistlerin Müzik Eğitimi Bölümünde öğrencilerle "Usta Sınıfı" düzeyinde çalışmalar yapılması sağlanmalıdır. Öğrencilerin B.B.D.S.O.'ca belirlenecek özel konser



- programlarında kendi çalgı aletleriyle birlikte Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nın bir konserinde yer almaları sağlanmalıdır.
10. Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı Korosu Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nca seslendirilecek bir opera eserinde yer almalıdır.
  11. B.B.D.S.O.'nun konser programlarında öğrencilere yönelik eğitim amaçlı ve açıklamalı konserlere yer verilmelidir.
  12. Öğrencilerin armonik işitme yönlerinin gelişimine katkı sağlaması bakımından orkestra provalarının öğrenciler tarafından izlenmesi teşvik edilmeli ve gerekli düzenlemeler yapılarak katılım sağlanmalıdır.

### KAYNAKLAR

ALBAYRAK, Bertugan. **Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nda Repertuar Anlayışı Ve Bu Anlayışı Etkileyen Etmelerin Değerlendirilmesi**, (Seminer) U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sf. 6-7, Bursa 2006

BOZKAYA, İsmail. **Eğitim Fakülteleri Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümleri'nde Uygulanmakta Olan Yeni Müzik Öğretmenliği Lisans Programı Üzerine Bir Değerlendirme**, U.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, C:XIII, S:1 Sf. 127, Bursa 2000

BOZKAYA, İsmail. **Yürürlükteki Müzik Öğretmenliği Lisans Programının Değerlendirilmesi**, Musiki Muallim Mektebi'nin Kuruluşunun 80. Yılı Etkinlikleri, (Bildiri), G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi, Sf. 4, Ankara 2004

ÇALGAN, Koral. **Duyuşlar Ulvi Cemal Erkin**, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Sf. 30, Ankara 1991

DEMİRBATIR, Erol. **Bursa Bölge Devlet Senfoni Orkestrası'nın Bursa'nın Sanatsal-Kültürel Yaşamına Katkıları**, U.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, C: XIX S.1 Sf. 85, Bursa 2006

GEDİKLİ, Prof. Necati. **"Ülkemizdeki Etki ve Sonuçlarıyla Uluslararası Sanat Müziği"**, Ege Üniversitesi Basımevi, Sf. 115-116, İzmir 1999

OKYAY, Erdoğan. **"Cevat Memduh Altar'a Armağan"**, Sevda Cenap And Vakfı Yayınları, Sf. 85-87, Ankara, Tarih Yok.

ORANSAY, Gültekin. **Atatürk İle Küğ**, Küğ Yayını, Sf. 109, İzmir 1985

ŞENTÜRK, Nezihe. **Musiki Muallim'den Günümüze Müzik Öğretmeni Yetiştiren Kurumlar**, G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C:XXI, S:2 Sf. 135-142, Ankara 2001

Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Anabilim Dalı Akreditasyon Dosyası

#### İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.deu.edu.tr/DEUWeb/Icerik/Icerik.php?KOD=3351>

<http://www.kultur.gov.tr>

<http://aef.marmara.edu.tr/bolumler/GSBmuzik.htm>

ÖZMUTLU, Yelda Nihan. **Bursa'da Çoksesli Evrensel Müzik Makalesi,**  
<http://www.bursadakultur.com>, 2007

[http://www.yok.gov.tr/egitim/ogretmen/programlar\\_aciklama.doc](http://www.yok.gov.tr/egitim/ogretmen/programlar_aciklama.doc)

## **TÜRKİYE'DE UYGULANAN PARA POLİTİKALARININ TARIMSAL ÜRETİME ETKİSİ: MODEL DENEMESİ**

**Emel YILDIZ\* Adil OĞUZHAN\*\***

### **ÖZET**

Dünyanın en eski iktisadi faaliyetlerinden olan tarımsal üretim, büyümeye, istihdama ve diğer sektörler arz ve talep yönünden büyük katkılar sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde tarımsal üretimde ortaya çıkan dalgalanmalar, ekonominin makro değişkenlerini de etkilemektedir. Böylece tarımsal üretim, sürdürülebilir sanayileşme ve ekonomik dengelerin kurulmasında önem arz etmektedir.

Hedeflenen makro dengeleri sağlamak amacı ile kullanılan para politikası araçları, makro dengeler üzerinde olduğu gibi tarımsal üretim üzerinde de doğrudan ve dolaylı etkilere yol açmaktadır. Bu amaçla Türkiye'de 1963–2004 dönemine ait verilerden yararlanarak, uygulanan para politikalarının tarımsal üretim etkisini VAR Modeli yardımıyla analiz edilmiştir. Bu analizde tarımsal üretime etki eden faktörler olarak çiftçinin eline geçen fiyatlar, tarımsal krediler, faiz ve döviz kurları değişkenleri kullanılmıştır. Sonuç olarak çalışmada para politikasının diğer araçları olarak belirlenen çiftçinin eline geçen fiyatlar endeksi, döviz kuru ve faiz oranları GSMH üzerinde tarımsal krediler kadar etkili bulunmadığından, tarımsal desteklemede selektif kredilere ağırlık verilmesi daha etkili olabilecektir. Tarımsal krediler, sektörün sorunlarının giderilmesinde diğer değişkenlere göre daha önemli bulunmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Para Politikası, VAR Modeli, Tarımsal Üretim

---

\*Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Babaeski Meslek Yüksek Okulu.

\*\*Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, İ.İ.B.Fakültesi, Ekonometri Bölümü.

## **1- GENEL OLARAK PARA POLİTİKASI AMAÇLARI VE ARAÇLARI**

Genellikle ülkelerin iktisat politikası uygulayıcıları toplam talep ve fiyat şokları gibi sorunların neden olacağı iç ve dış dengesizlikleri gidermeyi misyon kabul ederler. İktisat politikasında yeterli bir performansın elde edilmesi için mevcut ekonomik yapıda fiyatlar genel düzeyindeki artışları makul bir düzeyde tutulması, iktisadi büyümenin sürdürülebilirliğinin ve ödemeler dengesinin sağlanması koşulu gerçekleşmiş olmalıdır. İktisat politikasının içeriği olarak kabul edilen bu üç hedef, “sihirli üçgen” olarak ifade edilir ki, üç hedefe aynı anda ulaşmanın güçlüğüne işaret edilmiş olunur (Paya, 1994). Bu hedeflere ulaşılması da büyük ölçüde para politikası uygulamalarına bağlanmaktadır. Para politikası en geniş anlamı ile; var olan koşullara göre, ekonominin likiditesini (harcama potansiyelini) artırmak ya da azaltmak demektir. Bu da para hacminin değiştirilmesi yoluyla ya da tedavül hızının değişmesi ile sağlanabilmektedir (Aren, 1992).

Optimal para politikası üretim, fiyat seviyeleri ve nominal faiz oranları gibi ekonomik davranışlar üzerindeki etkilerine yönelik analizler bakış açısına göre gerçekleştirilmektedir. Bunlar Fisheryan Bakış, Keynezyen Bakış ve Friedmancı Bakış açılarıdır. Fisher 20. yy.’ın başında ticari döngünün geniş ölçüde doların bir dansı olduğunu ifade ederek, fiyat istikrarının parasal otoritenin merkezi bir görevi olduğu fikrini ortaya koymuştur. Fisher’e göre nominal faiz oranları fiyat seviyesi stabil olduğunda meydana gelen reel üretimde ortaya çıkan değişimlerle beraber dalgalanır. Keynezyen Bakış açısı ise; piyasadaki üretim miktarının etkisiz olabileceğini savunmuştur. Daha çok üzerinde durduğu konu, parasal ve mali otoriteler tarafından reel ekonomik faaliyetin stabilizasyonu olmuştur. Çünkü yaşanan şoklar nominal faiz oranları ve toplam talep üzerinde etkiler yaratarak, ekonomik sistem üzerinde hasarlara yol açmaktadır. Friedman ise; uzun dönemde esnek fiyatlar çerçevesindeki bir para politikasını değerlendirmede mikro bir uygulama geliştirmiştir (Khan vd., 2003).

Para politikası uygulamaları ekonomide diğer değişkenlerden ve genel anlamda istikrardan da etkilenmektedir. Amaçlanan başarı için gerekli olan ise, ekonomi politikalarının, siyasi bir istikrar ile de desteklenerek, diğer politikalarla uyumlu

biçimde uygulanmasıdır. 1990'lı Yıllarda Latin Amerika'da yaşanan gelişmeler ve enflasyona karşı mücadele para politikaları stratejilerinde Mishkin ve Savastona'ya göre belirli bir anlayış değişikliği meydana getirmiştir. Bu çerçevede para politikasının yürütülmesi esnasındaki tartışma nominal kurların esnek ve sabit olmasından çok, uygun bir para politikası rejimi açısından para politikası yapma sürecindeki sağduyulu davranışları gerektirmesi olarak ortaya konmaktadır (Mishkin ve Savastona, 2001). Bu da para politikası uygulamalarında siyasi istikrarın bütünleyici bir faktör olarak önemini vurgular.

Para politikası dizaynı üzerine yapılan son çalışmalar, para politikası araçları üzerinde genel bir uzlaşmayı yansıtırken, amaçları hakkında aynı netlik söz konusu değildir. Örneğin enflasyon oranlarındaki istikrar hedeflenen amaç olsa da hangi seviyede olması konusunda tam bir uzlaşma sağlanamamıştır (Walsh, 2001). Bu açıdan da karar alıcılar tarafından para politikası uygulamalarına kazandırılacak esnekliğin önemini ortaya koymaktadır.

Son yirmi yılı aşkın süredir, düşük enflasyonun sürekliliği yani fiyat istikrarı, dünya çapında merkez bankalarının temel bakış açısı haline gelmiştir. Aynı zamanda bu bakış açısı kısa dönemli fiyat istikrarı amacı için maliye politikasına oranla para politikasının daha uygun olduğunu da ortaya koymaktadır (Svensson, 2003).

Para politikası finansal piyasalar yoluyla makroekonomik değişkenleri ve sonunda da enflasyon düzeyini etkiler. Para politikasının etkileri üzerindeki en fazla literatür çalışması para veya faiz oranları üzerinde yoğunlaşmıştır. Para politikasının belirgin bir kayması piyasadaki faiz oranlarının değişmesine öncülük eder. Böylece reel üretim ve enflasyonda da bir değişim gözlenir (Sellin, 2001).

Türkiye'de tarım sektörü, uygulanan politikalar ve sonuçları ile daima enflasyonun önemli nedenleri arasında görülmüştür. Başka bir açıdan Türkiye'de yaz aylarında ya da tarımsal ürün arzı arttığında enflasyon üzerinde düşme eğilimi yaşanırken, tarımsal desteklemeler, sektöre gelir transferi olarak görüldüğünden enflasyonun nedenleri arasında sayılmaktadır.

İç ticaret fiyat oranlarının tarım sektörünün aleyhine gelişmesinin en önemli nedeni olarak, desteklemenin dışında, gıda maddeleri talebinin fiyat esnekliğinin ve bu malların gelir esnekliğinin düşük olması gösterilebilir. Ayrıca, tarımsal üretimin hava şartlarına olan bağımlılığı nedeniyle, tarımsal malların arz ve talebi arasında istikrarlı bir dengenin kurulması zor olmaktadır. Bu da hem tarım ürünlerinin, hem de bu ürünleri girdi olarak kullanan sektörlerde fiyatların dalgalanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla tüm bu şartlar tarım sektörünün optimum şekilde desteklenmesini gerekli kılmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önem kazanan ekonomik büyüme günümüzde istikrarlı, devamlı büyüme ve ekonomik kalkınma kavramları ile bütünleştirilerek anılmaktadır. Enflasyon kısa vadede ekonomik büyümeye kaynak olabilir. Ancak, bu sürecin ardından pek çok ekonomik sorunun ortaya çıkması kaçınılmazdır. Para politikasının amacı; ekonomik büyümeyi desteklemektir. Bu aşamada önemli olan araç seçiminde gösterilecek başarıdır.

Aşağıdaki tablo 1'de görüldüğü gibi tarım sektörünün ekonomik büyümeye verdiği destek giderek azalma eğilimindedir. Günümüzde genel destek bulan görüş ise sektörlerin hep birlikte büyüüp gelişmesidir. Bu açıdan yaklaşıldığında tarım sektörü toplumsal uyum için de ekonomik büyümeye destek olmanın yanında, ekonomik büyümenin getirilerinden de yararlandırılmalıdır. Ekonomideki gelişme sonucu elde edilen gelirden tarım sektörüne daha fazla kaynak aktararak tarım işletmelerinin verimliliği sağlanabilir ve uzun dönemde sürdürülebilir bir tarımsal üretimi olanaklı hale getirmek mümkün olabilir. Böylece tarımdaki mevsimlik işsizliğin azaltılması da sağlanmış olacaktır. Bu da, diğer sektörlerin üzerindeki istihdam baskısını azaltacaktır.

**Tablo1: Türkiye’de GSMH Sektörel Büyüme Hızları (Sabit Fiyatlarla) (%)**

Yıllar	Tarım Sektörü	Sanayi Sektörü	Hizmetler Sektörü	GSMH
1924	27,2	-7,1	8,4	12,5
1930	-3,9	12,7	7,2	0,0
1940	-1,2	-10,2	-6,8	-6,8
1950	10,9	9,3	8,1	6,9
1960	2,3	0,4	5,4	0,5
1970	2,8	-0,5	7,3	1,8
1980	1,3	-3,6	-4,1	-4,8
1990	7,0	9,3	10,1	6,8
2000	3,8	6,2	-2,0	6,3
2001	-6,0	-7,4	-6,1	-9,5
2002	7,5	9,1	7,4	7,9
2003	-2,4	7,8	6,5	5,9
2004	-0,4	12,7	12,7	13,5

**Kaynak:** Devlet İstatistik Enstitüsü, İstatistik Göstergeler 1923-1998, Yayın No: 2252, DİE Matbaası, Sayfa No: 593, Ankara, Ocak 2001 ve <http://www.die.gov.tr/ieyd/milhes/page11.html> verilerinden derlenmiştir.

Türkiye tarımsal üretim açısından kendine yeterli konumda iken, uygulanan olumsuz politikalar sonucu tarımsal ürün ithalatına yönelmektedir. Tarıma dayalı sanayi geliştirildiği takdirde gerçekleştirilecek rekabet üstünlüğüne ve istenen kalite özelliklerine sahip tarımsal üretim ihracatı, kuşkusuz ödemeler dengesine önemli katkılar sağlayacaktır. Mevcut şartlarda ise desteklemeler ile ucuz hale gelen tarımsal ürün ithali Türkiye’de ödemeler dengesi için açığı çoğaltan etki yaratmaktadır. Ancak, doğru destekleme politikaları ile uygulanacak önlemler tarımın ülke için ihracat artışı ile döviz kazandıracak potansiyelini harekete geçirecektir.

Yukarıda kısaca açıklanan para politikası amaçlarına ulaşmak için bazı araçlara ihtiyaç vardır. Para politikası araçları, para politikası hedeflerine ulaşabilmek amacıyla kullanılan ve merkez bankasının kontrolünde olan büyüklük veya değişkenlerdir (Leite, 1992).

Her ülkede para politikası o ülkenin merkez bankası veya merkez bankası tarafından görevlendirilen bir kurum tarafından yürütülür. Merkez bankasının da diğer bankalar gibi varlıkları (alacakları) ve yükümlülükleri (borçları) vardır. Merkez bankasının en önemli varlıkları; altın, döviz, devlet tahvilleri ve bonoları, en önemli yükümlülükleri ise; bankaların merkez bankasında ve kasalarında tuttukları rezervler ile bankalar dışındaki nakittir.

Merkez Bankası, para politikasını, para arzını kontrol ederek yürütmektedir.

Para Arzı = Para Çoğaltanı X Parasal Taban denkleğiyle ifade edilmektedir. Dolayısıyla Merkez Bankası para arzı kontrolünü, para çoğaltanı ve parasal tabanı kontrol yoluyla gerçekleştirmektedir (Ünsal, 1999).

Para politikası araçları doğrudan (direkt) ve dolaylı (endirekt) para politikası araçları olarak da sınıflandırılmaktadır:

Doğrudan para politikası araçları; faiz oranları kontrolleri, kredi tavanı kontrolleri, farklılaştırılmış reeskont kotaları, disponibilitate uygulaması, finansal araçların portföylerinin yeniden düzenlenmesi, hisse senedi ve tahvil alımına yönelik kredi kontrolü, tüketici kredilerinin kontrolü, özel mevduat, Merkez Bankası' nın moral takviyesi, reklam ve resmi olmayan öğütlerden oluşmaktadır.

Dolaylı para politikası araçları; açık piyasa işlemleri (APİ), döviz-efektif işlemleri, reeskont işlemleri, zorunlu karşılık oranları olarak sayılabilir (Önder, 2005).

## **2- TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN YAPISI**

Tarımsal üretim insanlık tarihi kadar eski ve insan hayatı kadar önemli bir faaliyettir. İnsanlık varolduğundan beri hayatta kalma mücadelesinin bir parçası olarak tarımsal üretim, besin ve giysi konusundaki ihtiyaçları karşılayarak önemini ortaya koymuştur. Günümüz koşullarında ise nüfustaki artışa karşılık dünyadaki üretimin miktarı, niteliği ve dağılımı ile ilgili sorunlar önem kazanmıştır. Çünkü hızla artan nüfusa karşılık üretim faktörleri miktarı sınırlı kalmaktadır. Bu gelişmeler miktar olarak arttırılamayan üretim faktörlerinde, verimlilik artışını gündeme getirmektedir. Diğer taraftan yaşanan ekonomik gelişmeler insanlığı besin arzı güvenliğinin yanında, besin güvenilirliği arayışına da itmektedir. Gelişmiş ülkeler hayatta kalma mücadelesini aşarak, daha uzun ve kaliteli yaşam için besin güvenliğinden öte, besin



güvenilirliği üzerinde dururken az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler içinse halen besin bulabilmek önemli bir sorun olarak ortaya konmaktadır.

İnsanlık varolduğu sürece tarımsal üretimin önemi giderek artacaktır. Tarımsal faaliyetler, besin ve giyim gibi temel ihtiyaçları karşılama yanında diğer sektörlerle girdi sağlayarak, istihdam yaratarak, dış ticaret yolu ve üretim yolu ile ekonomiye katkı sağlayarak makro boyutlarda yararlar sağlamaktadır. Taşıdığı bu öneme karşılık, diğer sektörlerdeki gelişmeler tarım sektörünün önüne geçmektedir. Ancak tarım sektörü taşıdığı stratejik önemin sürekliliği ve arz-talep dengesinin sağlanıp sürdürülebilmesi açısından da modernize edilerek, yeniden yapılandırılmaya ihtiyaç duymaktadır.

Tüm dünyada tarım sektörü desteklenmektedir. Bu desteklemeler öncelikle sektörün yapısal sorunlarının giderilmesini hedeflerken daha sonraki adımlarda üretim ve verimlilik artışlarına yönelinmektedir. Türkiye’de tarım sektörünün yapısal sorunları, nedenleri ve bu sorunların çözüm yolları bilinmesine rağmen finansal kaynak ve politik tercihler nedeni ile yeniden yapılandırılmamaktadır. Oysaki sektör günümüz ve gelecekte taşıyacağı önemden dolayı ilgiyi ve desteği fazlası ile hak etmektedir.

Türkiye’de tarım sektörü doğrudan istihdama, üretime, ihracata ve sosyal yapıya önemli katkılar sağlarken, dolaylı katkılar da sağlamaktadır. Yapısında bulundurduğu tüm sorunlara karşılık tarım sektörü ülke ekonomisindeki yerini ve önemini yine de korumaktadır. Sahip olduğu toplumun beslenmesi, çevrenin korunması, ekolojik dengenin kurulup sürdürülmesi gibi stratejik açılardan taşıdığı önem nedeniyle toplumun her kesimini ilgilendirmektedir. Taşıdığı bu önemin yanı sıra sektörün yapısal ve kurumsal nitelikli sorunları ve çözüm arayışları kuşkusuz ki gündemde yerini korumaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalarda sektördeki işletmelerin yapısı, nüfusun yapısı, tarımsal üreticiler arasında örgütlenme ile ilgili sorunlar, eğitim ve yayımla ilgili eksiklikleri öne koyarken, sektörle ilgili yasaların ve kurumların çokluğu ve aralarındaki koordinasyon eksikliği de dikkati çekmektedir.

Türkiye’de tarım sektörü, tüm dünyada etkisini gösteren küreselleşmeden en olumsuz şekilde etkilenen sektör olmuştur. 1980 Sonrasında küreselleşme sürecinde artan rekabet şartlarına uyum sağlayamamasından dolayı Türk tarım sektörünün yapısal sorunları çözülememiştir. Hızlı ve yaygın erozyon ve buna bağlı olarak verimli toprak kaybı, tarımsal işletmelerin hala çok küçük ve parçalı yapısı, ekonominin diğer sektörlerinde kullanılmayacak kadar düşük vasıftaki emek gücünün tarımda yığılması (Kazgan, 1999) başlıca yapısal sorunlar olarak dikkat çekmektedir.

Sektördeki üretim artışı 1963 yılında başlayan Planlı Dönem ile hızlanmıştır. Planlı Dönem öncesi artış özellikle ekim alanlarının artmasına ve hayvan sayısının artmasına bağlı iken, 1963 yılından sonraki olumlu değişim ise tarımda kullanılan teknik ve girdilerdeki gelişmelerden kaynaklanan verimlilik artışının sonucudur.

Türkiye’de tarım sektörü, yıllardır çözüm bekleyen sorunlarının çokluğuna rağmen, yine de birçok üründe dünyanın büyük tarım üreticileri arasında yer almaktadır. Fındık, nar, kuru incir, kuru kayısı, sofralık zeytin, kiraz, çekirdeksiz kuru üzüm, biber dünya üretimi dikkate alındığında ilk sıralara sahip olduğumuz ürünlerin başlıcalarıdır. Bu da tarım sektörünün desteklenmesi için yeterli olabilecek nedenler arasında yer almaktadır.

Üretim planlaması aşamasında üretim üstünlüğüne sahip olduğumuz bu ürünler uygulanacak selektif politikalar ile de desteklenerek pazarlama alanında yapılacak girişimlerle tamamlanarak, dünya pazarlarında hak edilen yere ulaşılması kaçınılmazdır. Bu ürünlerin Türkiye’de organik olarak üretilme imkânına sahip olunması da tarım sektörünün avantajlı olduğu diğer bir konudur

Avrupa Birliği tarım sektörü ile Türk tarım sektörü karşılaştırıldığında Türkiye’de üretim ve verimlilikteki düşüklük, karar alıcıların çokluğu ve dağınıklığı yanı sıra koordinasyonsuzluğu, etkili bir denetim mekanizmasının olmayışı öne çıkan sorunlardır. Tarımın daima politik tercihler doğrultusunda ele alınması, sektörde çalışanların sosyal güvenliği ile ilgili sorunlarının da diğer yapısal sorunları gibi dikkate alınmaması Ortak Tarım Politikası etkisi ile giderilme şansı elde edecektir.

Ayrıca tam üyeliğin gerçekleşmesi halinde Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA) aracılığı ile daha sistemli bir mali yardıma ulaşılabilecek, böylece sektör çalışanlarının gelirleri ile tarımsal üretim ve verimlilik artışı da sağlanacaktır (Aydın ve Köstepen, 2003).

AB'ne tam üyeliğin tarımsal üretimde kalite ve standartlarının yükselmesi yanında, sektörün kayıt altına alınması, üretimde verimlilik artışı sağlanması ve ülkemiz tarım ürünlerinin Birlik içinde serbest dolaşımı gibi birçok konuda fayda sağlayacağı açıktır. Burada önemli olan, tam üyeliği beklemeksizin tarım sektörünün sorunlarının ivedilikle ele alınarak acil çözümlerle, sektörü kaynak tüketen değil kaynak üreten, üretim potansiyelini değerlendiren, gelişebilen, yarışabilen düzeye ulaştırılmasıdır.

### **3- PLANLI DÖNEMDE UYGULANAN PARA POLİTİKALARI VE TARIMSAL ÜRETİMDE MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER**

Genel olarak tarım sektörünü destekleyen yaklaşımların ardından, 24 Ocak 1980 kararları ekonominin her alanında belirleyici olmuştur. Öncelikle ülkenin kalkınma stratejisi değişmiştir. İçe dönük büyüme stratejisinden dışa dönük büyüme stratejisine geçilmiştir. Devlet, para politikasının yapıcısı ve yürütücüsü olarak sıkı para politikasına yönelmiş, para ve kredi kıt hale gelmiştir. “Kemerleri sıkma” politikası, bir dizi fiyat ayarlamaları ve bazı gelir kontrolleri ile talebi aşağı çekme stratejisi önemli ölçüde beklenen başarıyı sağlamıştır.

Faiz oranları arttırılarak tasarrufların yükseltilmesi, böylece iç talebin kısılması amaçlanmıştır. Faiz oranlarının değişmesi hane halkının ve müteşebbislerin davranışlarını da etkilemiştir. Kamu yatırım harcamaları azalmış, yeni yatırımlar neredeyse durmuştur (Cura,1998). Bu gelişmelerden konut sektörü gibi tarım sektörü de olumsuz şekilde etkilenmiştir.

“Kara para”nın prodüktif para sirkülasyonuna çekildiği iddiası dönemin en çok konuşulan konularından biri olurken, en çok şikâyet edilen konular da sıkı para

politikası ile yüksek faiz olmuştur (Kılıçbay, 1991). Bununla birlikte, 18 Haziran 1980’de IMF ile üç yıllık yeni bir Stand-by anlaşması imzalanmıştır. Bu şekilde önemli ölçüde döviz girişi sağlanmıştır.

Hükümetler alınan önlemlere rağmen kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasında denge kuramamış, oluşan bütçe açığı da Merkez Bankası kaynaklarından finanse edilmeye devam edilmiştir. Yapısal önlemler yerine faiz oranlarını yükselterek yeni borç arayışları ile gelir ortaklığı senedi gibi araçlar uygulamaya konmuştur.

1923–1930 Yılları arasında tarımsal üretim GSMH içinde % 47,4 gibi önemli bir paya sahipti (Bulutay, 1982). Yaşanan 1929 Dünya Ekonomi Buhranı ve 2. Dünya Savaşı gibi gelişmeler özellikle tarımsal üretim üzerinde olumsuz dalgalanmalara neden olmuştur.

1950’li yıllar tarımda girdi kullanımının da etkisi ile üretimde ve verimlilikte artışların olduğu bir dönemdir.

1980 Yılında 1960 yılına göre dünya buğday verimindeki artış %71 (109 kg/da dan 186 kg/da) olmuştur. Verim artışı, AB’de %102, ABD’de %40, Türkiye’de ise %66 (110 kg/da–183 kg/da) olmuştur.

24 Ocak kararları ile, fiyat yoluyla desteklenen ürün sayısında önemli bir azalma olmuş ve 1980 yılında 24 ürün fiyat yolu ile desteklenirken, 1981 yılında bu sayı 20’ye, 1985 yılında ise 18’e düşmüş böylece destekleme alımlarının bütçeye getirdiği yükün azaltılması öngörülmüştür (Kılıçbay, 1991). Bu dönemde tarımsal üretimin izlenen politikaların da etkisi ile GSMH’ daki payının giderek düştüğü, buna karşılık hizmetler sektöründe hızlı bir artışın olduğu görülmektedir.

24 Ocak kararları çerçevesinde, KİT’lerin özelleştirilmesi ile ilgili yasal ve kurumsal düzenlemeler, 1984 yılında ilk olarak tarımsal KİT’lerin özelleştirilmesi ile başlatılmıştır (Yeni ve Dölekoğlu, 2003).

Planlı dönemin ilk yıllarında tarımın GSYİH’ daki payı % 38 civarında iken 1998’de % 13,9’a inmiştir. Bu dönemde sanayi ve hizmetler sektörlerinin

GSYİH'daki payları giderek artmıştır. 24 Ocak 1980 Kararlarının temel stratejisi doğrultusunda devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması, serbest piyasa şartlarının yerleştirilmesi ve ekonominin liberalleşerek ekonominin dışa açılması yönünde uygulanan politikalardan tarım sektörü olumsuz etkilenmiş, taban fiyatların düşük tutulması, destekleme alımlarından ve girdi sübvansiyonlarından tasarruf edilmesi tarımda zaten var olan sorunların daha da artmasına neden olmuştur.

Tarımda çalışanların yarattıkları katma değer ve hasıla da diğer sektörler ile karşılaştırıldığında daha düşük düzeydedir. Bu yüzden de tarım kesiminde yaşayanların gelirleri de diğer sektörlerin gerisindedir.

2000'li Yıllara gelindiğinde tarımsal destekleme ile ilgili sorunlar hâlâ dikkat çekmektedir. Uygulanan ekonomik program gereği tarımsal destekleme politikasındaki değişiklik sonucu, taban fiyatı ve destekleme politikasından vazgeçilerek, doğrudan gelir desteği uygulamasına geçilmiştir. Ancak doğrudan gelir desteği, gelişmiş ülkelerde tarımsal üretim ve verimliliği kontrol altına almak amacı ile geliştirilmiş olduğu halde Türkiye, tarımsal üretim yapısında verimlilik ve üretimle ilgili aynı şartlara ulaşamadığı gibi görece olarak geri koşullara sahiptir.

2005 yılı itibarıyla fiyat ve girdi desteği şeklindeki tarımsal desteklerin kaldırılarak doğrudan gelir desteği sistemine geçilmesini; fındık, çay ve tütün gibi arz fazlası olan ürünlerde alternatif ürünlere geçişin sağlanmasını ve Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin (TSKB) yeniden yapılandırılmasını öngören Tarım Reformu Uygulama Projesi kapsamında, destekleme alımları kademeli olarak kaldırılmıştır. TSKB'nin satın aldığı ürünler destekleme alımları kapsamı dışında tutulmuş ve bu kuruluşların alımları için gerekli finansman ihtiyacının imkânlar ölçüsünde Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'ndan (DFİF) karşılanmasına devam edilmiştir. TSKB'nin atıl personeli ve borçları azaltılarak başta Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Fiskobirlik) olmak üzere TSKB'nin yeniden yapılandırılma faaliyetleri konusunda tatmin edici ilerlemeler sağlanmıştır.

Doğrudan gelir desteği ile üreticilerin daha çok girdi satın aldıkları, dolayısıyla girdi kullanımına bağlı verimlilik kaybı olmadığı gibi, üretim artışı olduğu da belirlenmiştir (Eraktan v.d., 2004). Bu olumlu sonuçlara karşılık Türkiye’de tarım sektörünün yapısal ve finansal sorunları halen varlığını korumaktadır.

#### **4- PARA POLİTİKALARININ TARIMSAL ÜRETİME ETKİLERİNE İLİŞKİN MODEL DENEMESİ**

Yapılan bu çalışmada Türkiye Ekonomisi için 1963–2004 dönemini kapsayan para politikalarının tarımsal GSMH’ ya olan etkilerinin model tahmini ele alınmıştır. Bu amaçla modelde kullanılan değişkenler zaman serisi özellikleri taşıdıklarından yapay regresyona meydan vermemek için, önce durağan olup olmadıkları test edilmiştir. Serilerin durağanlığı Dickey-Fuller, ADF testleri ve kologram testi ile test edilmiştir. Aynı zamanda serilerde otokorelasyonun varlığı araştırılmıştır. Öncelikle serilerin durağan hale getirilmesi sağlanmıştır. Durağanlığı sağlanan serilerin, Granger nedensellik testleri ile aralarında nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Nedenselliği belirlenen değişkenler için VAR model tahminleri yapılarak, sonuçları etki-tepki fonksiyonları yardımıyla yorumlanmaya çalışılmıştır.

Para politikası araçları olarak; Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar Endeksi, Tarımsal Krediler, Faiz Oranı ve Döviz Kuru (\$) kullanılmıştır. Bu değişkenler modelde sırasıyla; FND, TK, FO, KUR kısaltmalarıyla kodlanmıştır.

##### **4.1. Durağanlık testi sonuçları**

Elde edilen sonuçlar aşağıdaki tablo 2’ de gösterilmiştir. Serilerin birçoğu birinci farklarında, birçoğu ise ikinci farklarında hem durağan hale gelmiş, hem de Otokorelasyon ortadan kalkmıştır. Serinin durağan hale geldiği %1, %5, %10 önem seviyesinde Mac-kinon tablo değerinin ADF test değerinden küçük olmasından anlaşılmaktadır.

**Tablo 2: Serilerin Dickey-Fuller Test Sonuçları**

Değişkenler	Gecikme Uzunluğu	Düzye Değerleri			Birinci Fark			İkinci Fark		
		Sabit	Trend +Sabit	Sabitsiz	Sabit	Trend +Sabit	Sabitsiz	Sabit	Trend +Sabit	Sabitsiz
TGSMH	0	-2,25	-5,64*	2,15**	-11,4*	-11,83*	-9,75*	-	-	-
	1	-2,31	-3,80**	3,35*	-6,41*	-6,58*	-5,05*	-8,23* OY	-8,06 OY	-8,35 OY
LFND	0	3,15**	-3,13	10,34*	-1,89	-1,85	-1,25	-6,69* OY	-6,94* OY	-6,79* OY
	1	-0,19	-3,17	0,89	-2,27	-1,58	1,06	-6,53* OY	-7,03* OY	-6,62* OY
LKUR	0	2,87**	-2,71	8,22*	-3,05	-3,27**	-1,89	-9,47*	-9,60*	-9,59*
	1	0,60	-2,39	2,38**	-1,21	-1,66	-1,21	-6,08* OY	-6,26* OY	-6,09* OY
FO	0	-1,46	-0,94	-0,73	-6,33* OY	-6,47* OY	-6,41* OY	-	-	-
	1	-1,44	-0,81	-0,7	-5,7* OY	-5,96* OY	-5,76* OY	-	-	-
LTK	0	0,95	-2,004	5,90*	-7,55* OY	-7,87* OY	-4,31* OY	-	-	-
	1	1,22	-1,79	5,36*	-3,64*	-3,85**	-1,93***	-	-	-

\*Serinin %1 Önem seviyesinde durağan olduğunu göstermektedir. \*\* Serinin %5 Önem seviyesinde durağan olduğunu göstermektedir. \*\*\* Serinin %10 Önem Seviyesinde durağan olduğunu, OY ise otokorelasyonun olmadığını göstermektedir.

#### 4.2. Granger Nedensellik Testi'nin sonuçları

Seriler durağan hale getirildikten sonra Granger Nedensellik testi yapılmıştır. Değişik gecikme uzunluğunda yapılan nedensellik sonucu 7 gecikmeye göre karar verilmiştir. Gecikme uzunluğu yedi için bağımlı değişken olan tarımsal GSMH ile bağımsız değişkenler arasında nedensellik ortaya konulmuştur. Tarımsal kredilerden tarımsal GSMH'ya doğru %5 önem seviyesinde ortaya çıkan tek taraflı nedenselliğin, %10 önem seviyesinde tarımsal GSMH'dan faiz oranına doğru ve %5 önem seviyesinde de yine tarımsal GSMH'dan kura doğru olduğu tablo 3'te görülmektedir. Bununla birlikte, iki dönemlik gecikmede ortaya çıkan tarımsal kredilerden fiyat endeksine doğru olan tek taraflı nedensellik yedi dönemlik gecikme uzunluğunda ortadan kalkmıştır. Faiz oranı ile fiyat endeksi arasındaki iki taraflı Granger nedenselliği bu gecikme uzunluğunda da devam ettiği görülmüştür.

**Tablo 3: 7 Dönemlik Gecikmeli Granger Nedensellik Testi**

0 Hipotezi:	Göz.	F-İstatistiği	Olasılık
D(FND,2) → D(LTGSMH)	33	1.06142	0.42604
D(LTGSMH) → D(FND,2)		0.65781	0.70406
D(LTK) → D(LTGSMH)	34	2.61885	<b>0.04501</b> **
D(LTGSMH) → D(LTK)		1.37215	0.27293
D(FO) → D(LTGSMH)	34	0.08358	0.99870
D(LTGSMH) → D(FO)		2.36861	<b>0.06399</b> ***
D(LKUR,2) → D(LTGSMH)	33	0.82958	0.57637
D(LTGSMH) → D(LKUR,2)		2.51633	<b>0.05430</b> **
D(LTK) → D(FND,2)	33	0.73455	0.64596
D(FND,2) → D(LTK)		1.22380	0.34032
D(FO) → D(FND,2)	33	2.05645	<b>0.10319</b> ***
D(FND,2) → D(FO)		4.53082	<b>0.00455</b> *
D(LKUR,2) → D(FND,2)	33	1.97362	0.11611
D(FND,2) → D(LKUR,2)		1.30833	0.30201
D(FO) → D(LTK)	34	1.75742	0.15520
D(LTK) → D(FO)		2.15351	<b>0.08709</b> ***
D(LKUR,2) → D(LTK)	33	0.79729	0.59961
D(LTK) → D(LKUR,2)		1.04352	0.43650
D(LKUR,2) → D(FO)	33	3.14670	<b>0.02354</b> **
D(FO) → D(LKUR,2)		1.92430	0.12460

X→Y; X, Y'nin nedenidir. Y→X; Y, X'in nedenidir. Nedensellik bağları koyu puntolarla gösterilmiştir.

\*: %1, \*\*: %5 ve \*\*\*: %10 seviyelerine göre olasılık değerleri dikkate alınmıştır.

Bilindiği gibi VAR modelinin oluşturulmasında gecikme uzunluğu önem arz etmektedir. Gecikme uzunluğunu belirlemek amacıyla yapılan yöntemlere ilişkin sonuçlar tablo 4'te verilmiştir.



**Tablo 4: VAR Modeli İçin Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi**

Değişkenler: D(LTGSMH) D(FND,2) D(LTK) D(FO) D(LKUR,2)						
Gözlem Sayısı: 35						
Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-634.3410	NA	5.06E+09	36.53377	<b>36.75596*</b>	36.61047
1	-611.2826	38.21106	5.75E+09	36.64472	37.97788	37.10492
2	-570.5391	55.87678	2.57E+09	35.74509	38.18921	36.58880
3	-543.8822	28.94179	3.01E+09	35.65041	39.20549	36.87762
4	-486.5759	<b>45.84506*</b>	8.38E+08	33.80434	38.47038	35.41505
5	-433.6828	27.20216	<b>5.70E+08*</b>	<b>32.21044*</b>	37.98745	<b>34.20467*</b>
* Gecikme uzunluğu seçim kriteri						
LR: LR İstatistiği (%5 Güven aralığı)						
FPE: FPE İstatistiği						
AIC: Akaike bilgi kriteri						
SC: Schwarz bilgi kriteri						
HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri						

Tablo 4'te koyu puntolarla belirtilen \* işaretinin değişik yöntemlere göre gecikme uzunluğu beş'tir. Bu da VAR modelinde kullanılacak olan gecikme uzunluğunun beş olduğunu göstermektedir. Bu gecikme uzunluğunda modelden elde edilen hata terimlerinin varsayımlarından olan Otokorelasyon değişen varyanslık ve normal dağılımlık sağlanmış olmaktadır.

### 4.3. Etki-Tepki fonksiyonları ve sonuçları

VAR modelinin parametrelerinden bazıları istatistiki olarak anlamlı çıkmamaktadır. VAR modelinin en önemli özelliklerinden biri de parametrelerinin yorumundan ziyade, etki-tepki fonksiyonlarından yararlanmak suretiyle yorumlarının yapılabilmesidir. Yapılan bu çalışmada da etki-tepki fonksiyonlarından yararlanılmıştır.

Aşağıdaki grafik1'de etki-tepki fonksiyonları ve analizleri gösterilmiştir.

Etki-tepki fonksiyonları şokların değişkenler üzerindeki etkilerini ve hangi zamanda etkisinin ne olduğunu göstermektedir.

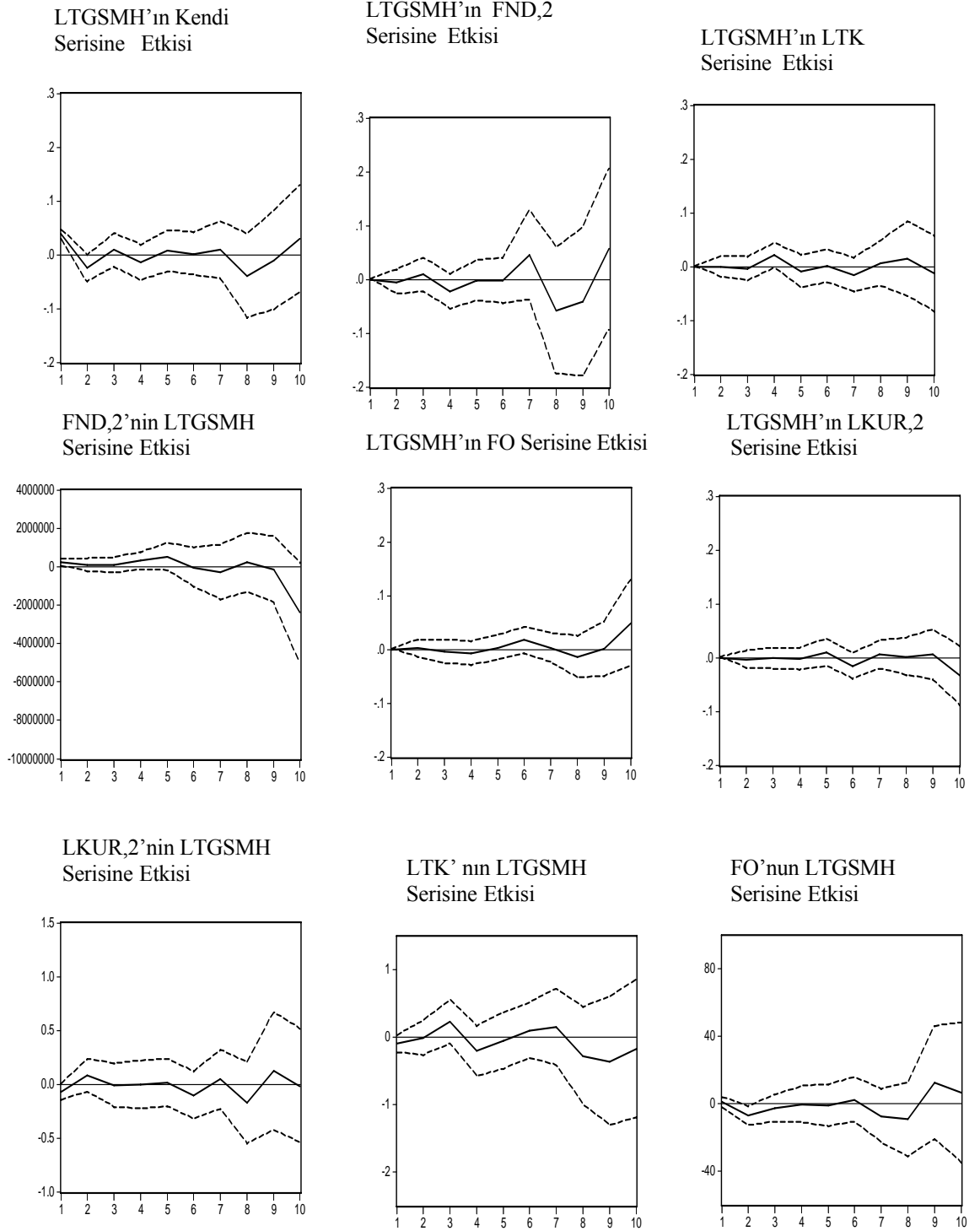
Grafik1'de görüldüğü gibi değişkenler bazı dönemlerde şoklar meydana getirmiş ve değişkenin kendisi ve diğer değişkenler buna tepki vermişlerdir.

Tarımsal GSMH serisinde bir standart sapmalık şok meydana geldiğinde, değişkenin kendisinin ikinci dönemdeki tepkisi negatif yönde iken, üçüncüden yedinci döneme kadar olan aralığında çok az dalgalanma göstererek, sekizinci dönemde tekrar negatif yönlü bir tepki göstermiştir. Dokuzuncu dönemde ise etki kaybolmaktadır.

Benzer şekilde Tarımsal GSMH değişkeninde bir standart sapmalık şok meydana geldiğinde, fiyat endeksi serisinde ilk iki dönemde şokun önemli bir etkisi görülmezken, altıncı dönemden sonra, fiyat endeksi serisinde sert iniş ve çıkışlar gözlenmektedir. Diğer değişkenlerin serilerinde de uzun dönemde birtakım tepkiler ortaya çıksa da, bunlar fiyat endeksi serisinde ortaya çıkan değişiklikler kadar sert değildir. Fiyat endeksi serisinde ortaya çıkan değişikliklerin inişli çıkışlı olması, özellikle tarım sektöründe geçerliliği olan örümcek ağı teoremini destekler niteliktedir.

Farkları alınmış tarımsal krediler, fiyat endeksi, kur ve faiz oranı serilerindeki bir standart sapmalık şoklardan tarımsal GSMH serisini en çok etkileyeni tarımsal krediler olmuştur. Tarımsal krediler serisinde ortaya çıkan bir standart sapmalık şokun etkisi daha ilk dönemden itibaren tarımsal GSMH'yı etkilemeye başlamıştır. Şokun etkisi ilk üç dönemde tarımsal GSMH'yı arttırmıştır. Daha sonra bir düşüş gözlenirse de bu sadece bir dönem sürmüştür. Bu düşüşü tekrar üç dönemlik bir artış izlemiştir. Buna göre, tarımsal krediler serisindeki bir birimlik şokun etkileri genel olarak tarımsal GSMH'yı hem kısa hem de uzun dönemli olarak arttırmaktadır.

**Grafik 1: Para Politikasının Tarımsal GSMH'ya olan etkisinin Etki-Tepki Fonksiyonları**



Not: Merkez çizgi etki-tepki fonksiyonunu, bunu çevreleyen çizgiler ise %95 güven aralığını göstermektedir. Dikey eksenler, bir standart hatalık şokun ilgili

değişkenler üzerinde meydana getireceği maksimum ve minimum değerleri, yatay eksen ise dönemleri göstermektedir.

Farkları alınmış fiyat endeksi serisindeki bir standart sapmalık şokun tarımsal GSMH serisi üzerindeki etkisi ilk dokuz dönem yok denecek kadar azdır. Dokuzuncu dönemden sonra ise şokun etkisi tarımsal GSMH serisini azaltma yönünde olmuştur.

Faiz oranları serisindeki bir standart sapmalık şok, tarımsal GSMH serisini bir dönem azaltıp bir dönem arttırdıktan sonra dört dönemlik bir sürede herhangi bir etki yapmamıştır. Takip eden dönemde ise şokun etkileri daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır.

Diğer para politikası değişkenlerinde olduğu gibi, farkları alınmış kur serisindeki bir standart sapmalık şokun tarımsal GSMH serisi üzerindeki etkisi daha çok son dönemlere doğru ortaya çıkmıştır. Şokun etkisi beşinci dönemden sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Etkiler de bir dönem artış, bir dönem azalış şeklinde olmuştur.

## **5. Sonuç**

Tarım kesiminin yeniden yapılandırılması için önemli ölçüde mali kaynağa ihtiyaç olduğu bilinmektedir. Parçalı ve küçük ölçekli işletmelerin optimal işletme büyüklüğüne ulaştırılması için, sektörün ihtiyaç duyduğu beşeri ve altyapı harcamalarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca sektörde kayıt ve sosyal güvenlik çalışmalarının tamamlanması, ekonomi politikalarının da bu doğrultuda uygulanması ile gerçekleştirilebilecektir.

Yapılan ekonometrik çalışmada diğer para politikası araçları olarak belirlenen çiftçinin eline geçen fiyatlar endeksi, döviz kuru ve faiz oranları GSMH üzerinde tarımsal krediler kadar etkili bulunmadığından, tarımsal desteklemede selektif kredilere ağırlık verilmesi daha etkili olabilecektir. Dolayısı ile tarımsal krediler, sektörün sorunlarının giderilmesinde diğer değişkenlere göre daha önemli olabilmektedir. Üretim planlaması dahilinde belirlenen kalite önem arz etmektedir. Özellikle üretim yapan örgütlü üreticiye yönelik kredi uygulamaları, küçük ve çok

parçalı işletmelerin uygun ölçüğe ulaştırılması için verilecek krediler tarım politikası amaçlarına ulaşılmasında daha etkili olabilecektir.

Kredi politikalarını belirleyen kurumlardan olan Merkez Bankası, ilgili ulusal ve uluslararası kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlayarak bu amaçla sektöre yön vermelidir. Türkiye’de sektöre aktarılabilecek krediler açısından yaşanan finansal problemlerle ilgili olarak IMF’den yapısal uyum önlemleri çerçevesinde kullanılacak krediler, Dünya Bankası’ndan kullanılacak uyum ve yatırım kredileri de yararlı olabilecektir.

Tarımsal kredilerin sektöre aktarılmasında piyasa ekonomisi koşullarını bozmayacak biçimde, üretici örgütlerine yönelik kredi uygulaması sektörün kayıt sorununu da çözeceği gibi, eğitim ve danışmanlık hizmetleri ile bütünleştirilerek daha etkin hale getirilebilecektir.

#### KAYNAKÇA

- Aren S. (1992). *İstihdam Para ve İktisadi Politika*, Ankara, Savaş Yayınları, Onuncu Baskı.
- Aydın S. Köstepen C., (2003). *AB Tam Üyeliğinin Türkiye Vatandaşlarına Sağlayacağı Faydalar*, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, No:173.
- Bulutay T. Tezel Y.S., Yıldırım N., (1982). *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950)*, Ankara, Yurt Yayınevi.
- Cura K. (1998), “Türkiye’de 1980 Sonrası İzlenen Para Politikası”, Konya, Selçuk Üniversitesi, *Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, Sayı:1.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, (Ocak 2001) İstatistik Göstergeler 1923-1998, Yayın No: 2252, Ankara, DİE Matbaası, Sayfa No: 593.
- Eraktan G. Abay C. Miran B. Olhan E. (2004). *Türkiye’de Tarımın Teşvikinde Doğrudan Gelir Desteği Sistemi ve Sonuçları*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2004-53.
- Gujarati D.N., (2003). *Basic Econometrics*, MC Graw-Hill Com. Fourth Edition, P.P.: 802-854.

İstanbul Ticaret Odası. (2004). *Ekonomik Rapor*, Yayın No: 2004-38, Can Ajans, İstanbul.

<http://www.die.gov.tr/ieyd/milhes/page11.html>

Kazgan G. (1999). *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, Akdeniz Yayıncılık.

Kazgan H. Öztürk M. (2000). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, Creative Yayıncılık, TCMB.

Khan A. King R. G. Wolman A. L. (2003). "Optimal Monetary Policy", *Review of Economic Studies* 70.

Kılıçbay A. (1991). *Türk Ekonomisi*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No:263-19.

Leite S.P. (1992). "Monetary Policy Instruments", *IMF Monetary and Exchange Affairs Department*.

Mışkın S. F. Savastano M. A. (October 2001). "Monetary Policy Strategies for Latin America" *Policy Research Working Paper* 2685.

Önder T. (2005). "*Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması*", Ankara, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB, Piyasalar Genel Müdürlüğü.

Paya M. (1994). *Para Teorisi ve Para Politikası*, Sayfa No: 101, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Sellin P. (2001). "Monetary Policy and The Stock Market: Theory and Empirical Evidence", Blackwell Publishers Ltd., *Journal of Economic Surveys*, Vol.: 15, No: 4., Pp: 491-541.

Svensson L. E. O. (February 2003). "Monetary Policy and Real Stabilization", *NBER Working Paper Series*, Working Paper 9486, Cambridge.

Ünsal E. M. (1999). *Makro İktisat*, İmge Kitabevi, Ankara.

Walsh C. E. (November 2001). "Speed Limit Policies: The Output Gap and Optimal Monetary Policy", Munich, *CESifo Working Paper*, No: 609, pp.: 1-32.

Yeni R. Dölekoğlu Ö. C. (Nisan 2003). "Tarımı Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transferleri", Ankara, Tarımsal Ekonomik Araştırma Enstitüsü yayınları, Yayın No: 98.

## İRAN'IN ETNİK ATEŞ ÇEMBERİ\*

Çeviren: Murat Yorulmaz

Yetmiş milyon İranlının yarısından fazlası etnik İranlı geri kalan kısmı ise Azerbaycanlı,Kürt,Arap,Türkmen, Baluchistanlılar ve Lorlardır. Birçok araştırmacının gözünde , bu alışılmamış farklılık İran'ı Rusların zamanında hükmettiği Sovyetler Birliği'ne rağmen İranlıların hükmettiği çok uluslu bir imparatorluk gibi ulusal bir devlet yapmamaktadır. İran'ın etnik azınlıkları Tahran hükümetine karşı büyük bir ayrılık ve mahrumiyet hissi paylaşmaktadır. Tahran'ın oldukça merkezileşmiş gelişme stratejisi ve aynı zamanda değişken güç dağılımı,sosyoekonomik kaynaklar ve sosyokültürel statünün olduğu çevre arasında geniş bir sosyoekonomik görüş ayrılığı ile sonuçlanmaktadır. Yakıt alıp vermede Tahran'a karşı sürekli ekonomik ve kültürel şikayetler,yakınmalar,ülkenin büyük etnik grupları arasındaki huzursuzluk artmaktadır.

Azınlıklar eskiden beri Tahran'ın uluslar arası izolasyonu tarafından güçlendirildiler ve Irak yeni hükümetinde kendi haklarını dile getirmede anahtar rol oynayan Kürtler ve Türkmenler gibi komşu devletlerdeki etnik kardeşlerinin çıkarlarından esinlendiler.<sup>1</sup> Bu esnada kendi zamanlarının gelmiş olacağını düşünerek İranlı sürgünler öncülüğünde milliyetçi muhalif gruplar uluslararası büyük bir destek toplamak için birlikte mücadele etmeye başladılar. Örneğin 2006 başlarındaki Washington konferansı , islami rejime karşı güçlü yaygın bir cephe kurmayı amaçlayan Kürt,Ahvazi,Baluchistanlı,Türkmen ve Azeri örgütlerinin temsilcilerini bir araya getirdi.<sup>2</sup> İran'ın devlet başkanı Mahmoud Ahmedinejad

\* Bradley , John R. “ Iran's Ethnic Tinderbox ”. The Washington Quarterly , 30:1 pp 181-190.

görevlerinin ilk yılında kendisinin ve yönetici ekibinin İran'ın otuz ilini dolaşacaklarını ve çoğunun etnikçilik ve dinle ilgili olduğu uzun vadeli yerel problemleri çözeceklerine ilişkin seçim güvencesi verdi. Fakat başkanlığının ilk yıldönümünden itibaren sadece yarıya yakınıni ziyaret etmişti ve birçoğu kışkırtıcı etnik ve tarikatçı gerilimler yüzünden etkili olmamıştı. İran gerçekten de son günlerde modern tarihi içerisinde en kötü etnik şiddetin bazılarını yaşamaktadır.<sup>3</sup>

İran'daki dini rejim ülkenin çok etnikli doğasının zararlarını alenen inkar etmemektedir. Fakat yüksek yönetim kadrosundaki resmi demeçler tipik olarak ülkedeki şiddet için dış müdahaleyi suçlamaktadır. Hükümet Azerileri hamamböceğine benzeten ve isyana sebep olan karikatürün yayımlanmasından ötürü devletin günlük resmi gazetesi 'Iran' ı kapattı ,<sup>4</sup> Ahmedinejad Amerika'yı ve ülkesini istikrarsızlaştıran etnik gerilimleri kışkırtan Amerikan müttefiklerini suçladı. Ahmedinejad devlet televizyonundaki canlı yayında Amerika ve onun müttefiklerinin , değerli İran halkı arasındaki fikir ayrılıklarını ve farklılıklarını provoke edemeyeceklerini bilmeleri gerektiğini belirtti.<sup>5</sup> Sürekli İran'ın iç işlerine burnunu soktuğu için benzer şekilde lanetlenen İngiltere de , karşı sınırdaki Irak Araplarına kabilesel bağlılıklarının yanında tarihsel bağları ile de yakın olan İran Arapları tarafından yerleşik hayata geçirilmiş Khuzestan'daki şiddet yüzünden sürekli suçlanmaktadır.

İran Hükümeti görünenlerin aksine , İran'ın etnik rahatsızlıklarının ana sebeplerini oldukça ılımlı bir tarzda ele almaktadır. İslami Majlis Araştırma Merkezi – İran Hükümeti Araştırma Merkezi – 2005 raporunda hükümet etnik azınlıkların ihtiyaçlarını iyi bir şekilde belirlemez ve bu bağlamda rejimle karşı karşıya gelen iki anahtar çözümden bahsetmez ise ülkenin oldukça ciddi bir kargaşayla karşı karşıya geleceğini konusunda uyarıda bulunmuştur. İlk olarak tüm etnik grup ve bölgelerdeki gençler arasındaki işsizlik Tahran'a karşı küskünlük alevini arttırabilir.<sup>6</sup> Rapor aynı zamanda tarihsel olarak dış kullanıma karşı korumasız,savunmasız olan sınır bölgelerindeki İranlı olmayan etnik gruplar arasındaki yoksulluktan da bahsetmektedir. Azeriler,Kürtler,Araplar,Türkmenler ve Baluchistanlılar komşu ülkelerinde ya geleneksel olarak İran'ın yönetici dini liderlerine ya da ülkelerinde Amerikan ve diğer Batı askerlerine düşman olan Azerbaycan,İrak,Türkmenistan ve Afganistan halkıyla bağlılıklarını paylaşmaktadırlar. Bu iç kargaşa İran'ın toprak ve



nüfus kontrolünü tehdit eder mi? Üstelik Batı'nın akıllardaki daha ılımlı bir rejim arzusuyla bu gelişmeleri avantajı olarak kullanabilir mi ya da kullanmak zorunda mıdır?

### İran'ın İl ve Etnografik Haritası



### Khuzestan Stake'teki Boru Hatları

Güneybatı Khuzestan ili büyük petrol,gaz ve gaz su kaynaklarıyla İran ekonomisinin sinir merkezidir. Geniş kurak ovaları , Tahran'ın ham petrol üretiminin yaklaşık % 80'ni sağlayan petrol sondaj kulelerinin düzeneklerinde gaz ateşinin titrek bir alevle yanmasıyla araya girmişlerdir. İki milyon İranlı Arapların çoğuna ev sahipliği yapan ve Güney Irak'a sınır oluşturan Khuzestan'daki etnik Araplar arasındaki kargaşa Tahran'a önemli ciddi bir iç güvenlik tehdidi oluşturmaktadır.

Geniş doğal kaynaklarına rağmen halen İran'ın en fakir ve en az gelişmiş ili sayılmaktadır. 1980-1988 yılları arasındaki İran-İrak savaşı sırasında acımasızca

bombalanan Khuzestan'ın merkezi şehirlerinin çoğu yok edildi. Başkent Ahvaz hoş bir otelden yoksundur ve şehir merkezini ziyaret edenler merkez hastanesinin yanındaki açık lağımın kokusuyla karşılaşır. Uyuşturucu bağımlılığı önemli bir problemdir. Sosyal hizmet görevlilerin denetimi altındaki rehabilitasyona rağmen geceleri nehir kıyısı başarılarından bahseden uyuşturucu bağımlısı gruplarla dolup taşar. Fakat , savaştan önce Ahvaz İran'ın en gelişmiş iliydi. 1980 Irak istilasında petrol alanlarını ele geçirmek için devrim kaosundan yararlanılmak isteniyordu , daha sonra ise Saddam Hüssein kendisini Khuzestan'daki Arapların kurtarıcısı tanımladı. Sınır kasabalarındaki çoğu İran Araplarının açıkça Irak'ı desteklemesine rağmen başka yerlerdeki çoğunluk desteklemedi çünkü onların çoğu Irak'taki Saddam Hüssein yönetimi altında zulüm gören Iraklı Şiiilerin yandaşları olan Şii Müslümanlardı. Yerel etnik Araplar İran-Irak savaşı esnasında parçalanmış sadakatleri yüzünden Tahran'daki dini rejim tarafından potansiyel olarak beşinci sırada ele alınmalarından şikayet etmektedirler ve devletin ayrılıkçı politikasından sıkıntı duymaktadırlar. Ahvaz'a üç mil uzaklıktaki fakir bir Arap köyünde köy boyunca uzanan petrol boru hatları petrolü yakında bulunan sondaj kulelerinden Basra Körfezi yakınındaki rafinerilere taşır. Sondaj kulesinde çalışan genç bir mühendis " burada hiçbir özgürlüğümüz yok, her şeyimizle ülkenin varlığı için çalışıyoruz ancak bundan hiçbir şekilde faydalanamıyoruz "7 diyor. Tüm öğrencilerin Arap olmasına rağmen Farsça'nın okulda öğretilen tek dil olduğunu ve Arap dilinde hiçbir gazetenin yayınlanmasına izin verilmediğini belirttiler. Aynı zamanda işsizliğin ve yoksulluğun İranlılardan daha yüksek olmasından duydukları sıkıntıyı da dile getirdiler. Diğer kişi ise devletin kendilerini vatan haini olarak gördüğünü söyledi. O da ailesindeki birçok kişi gibi işsiz olduğunu belirtti ve " Biz İranlılarız. Hain olan Tahran'daki hükümetin ta kendisidir çünkü hükümet bizi eşit haklardan mahrum etmektedir "8 dedi. Irak sınırına karşı kuzen kabilelerin anti-Batı düşüncesi olarak görülen hiçbir delilleri yoktu ve onların bu kötü durumunda batı merakı hakkında bu kabilelerden hangisi ile konuştuysam genel bir heyecan vardı. İçlerinden biri açıkça İngiliz güçlerini kurtarıcı olarak hoş karşıladığını , Irak'ı istila etmeleri gerektiğini belirtti. Aynı zamanda bu Amerika'nın Irak'ın İran'ı istilasına izin vermesinin içten, derinden bir eleştirisiydi. "Güvenlik yoksa kullanılan demokrasi ve özgürlüktür." Bu tipik bir yorumdu.9

2005 Nisanında patlak veren hükümet karşıtı isyanlardan sonra 21 kişinin öldüğü bombalı saldırılarda yaklaşık 50 Arabin saldırılarla ilişkisi olduğu hükümetçe bildirildi. Ayaklanmalarda en az 20 kişinin öldüğü yüzlercesinin de yaralandığı kaydedildi. Uluslar arası Af örgütü güvenlik güçlerinin tutuklananların çoğunu idam ettiğini bildirdi. Tahran suçlamayı reddetti.<sup>10</sup> Katar'a bağlı Arapça yayın yapan El-Cezire haber televizyonu Khuzestan'da görüntü kaydı yapamasa da ayaklanmaların ölçüsü dış dikkate çevrilecekti. Akabinde El-Cezire'nin ilden yayın yapması engellendi.<sup>11</sup> İsyancılar sahtekarlıkla suçlanan Arapları il dışına kovma ve onları etnik İranlılarla bir araya getirme planlarını açığa vuran bir önceki başbakan yardımcısı Muhammad Ali Abtahi'ye atfedilen sızdırılmış bir mektupla çileden çıkarıldılar. Ahmadinejad son dakikada Ahvaz'a olan üç ziyaretini de iptal etmek zorunda kaldı. Her seferinde resmi sebep kötü hava koşullarıydı fakat gerçek sebep olası güvenlik tehlikeleriydi. Sekiz kişinin hayatını kaybettiği en şiddetli bombalamalardan biri başkanın yapacağı halk mitinginden birkaç saat önce gerçekleşti.

2006 Ocak ayında bir bankaya yapılan bombalı saldırıda altı kişiyi öldürmekten suçlu bulunan iki etnik Arap Ahvaz'da Mart ayında bir vince asılarak idam edildiler. Asılmalarından bir gün önce diğer üç etnik Arap söylentilere göre yerel bir hapisanede idam edildiler ve deniz aşırı karşıt gruplara göre birçok sayıda diğer yerel Arap ta yakında ölümle yüzleşecektir. İki kişinin asılmasından birkaç gün sonra ham petrolü Basra Körfezi kıyısındaki Abadan Rafinerisine tedarik eden büyük petrol boru hatları ateşe verildi. İranlı yetkililer sabotajı önleyemediklerini ifade ettiler.<sup>12</sup> 2005 Eylülünde Khuzestan'daki boru hatları geçici olarak tedariki bölerek bombalandı. Aynı yıl Ekim ayında Tahran , Abadan rafinerisine beş Katyusha roketi ile bombalı saldırı teşebbüsünün engellendiğini bildirdi.<sup>13</sup>

Ahvaz'daki bazı Arap kabile liderleri yönetim tarafından petrol tesislerinin korunması için alenen silahlandırılmaktadır. Sonuç olarak İran etnik Arapları adına lobi faaliyetinde bulunan İngiliz Ahvazi Dostluk Derneğine göre bu kişiler boru hatlarının alt yapı sistemine ilişkin derinlemesine araştırılmış bilgiye sahiptirler. Şuan ki etnik baskı devam ederse grup , bu kabilelerin bazı üyelerinin korumalığını yaptığı tesislere saldırabileceğini tahmin ediyor.<sup>14</sup> Ahvaz'daki petrol tedarikindeki kesilmeler global ekonomik ve ,politik karışıklıklara sebep olabilir. İran'ın toplam

rafineri kapasitesinin %30'unu temsil eden Abadan Rafinerine ya da Ahvaz'ın ihracat boru hatların büyük bir saldırı İran'ın hem petrol ihracatını hem de iç yakıt gereçlerini şiddetli bir şekilde kesecekti. Gerçekten etnik yapı İran'ın petrol endüstrisine herhangi bir şekilde ambargo koysaydılar, global petrol fiyatları tavan yapacaktı. Bu ekonomik terör stratejisi geniş Basra Körfezi'ndeki petrol tesislerini sabotaj etme kampanyasının odağını alenen sürdüren El-Kaide'de kaybolmamaktadır.<sup>15</sup>

İranlı yetkililer Khuzestan'daki şiddetin yükselmesinden kısmen Iraktan yönetilen sürgüne gönderilmiş ayrılıkçı grupları sorumlu tutmaktadırlar ve Kanada'ya , İngiltere'ye ve Amerika'ya karşıt gruplara buralarda yerleşip çalışmaya izin verdikleri için kızgınlar. Dünyanın birçok yerinden en az altmış Arapça karşıtı radyo ve televizyon kanalları ilde yayın yaptı. Khuzesten valisi Mohsen Farokhnejad bu grupların terörist eylemleri körüklediği ve yanlış bilgiler yayarak durumu alevlendirdiklerini belirtmektedir. "Batılı devletler terörizmle savaştıklarını iddia ederken niçin bu gruplara bunları yapmalarına izin veriyorlar?"<sup>16</sup> Hepsinden de en önemlisi deniz aşırı karşıt Arap gruplar son günlerdeki terörist saldırıları kınamaktadır. Fakat bir analist karşıt grupların içinden aldığı bilgiye göre popüler bir grubun Kanada'dan yönettiği ve uydu televizyon kanalında geniş çapta izlenen Ahvaz Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin bazen silahlı savunma direnişine benzer olduğunu belirtti.<sup>17</sup>

#### Baluchistan'daki Sünni Direniş

Uzak güneydoğu ili Baluchistan benzer kargaşa ve şiddete tanık oldu. Baluchistanlılar uzun süredir Tahran'daki yönetime kızmaktadırlar. Merkezi hükümetin nüfusun %35-50'nin işsiz olduğu ve çoğunun Sünni olduğu Baluchistan halkına acımasızca eziyet ettiğini ve göz ardı ettiğini belirtiyorlar.<sup>18</sup> İran ordusu yıllardır Afganistan'dan Avrupa'ya uzanan eroin hattı yanında Baluchistan sınırları içerisinde ciddi şekilde korunan organize edilmiş uyuşturucu kaçakçılığı ağları karşı müthiş bir kampanya ile savaşmaktadır. İl Sünni Pakistan ve Amerika'nın işgal ettiği Afganistan'a sınır oluşturduğu için İran'ın ulusal güvenliğinde hayati derecede önemlidir. Khuzestan etnik Arapları gibi Baluchistanlılar da eğitim ve istihdam

kemisindeki ayrımcılıktan şikayetçilerdir.<sup>19</sup> Khuzestan'da olduğu gibi yerel halk yetkililerin geçen iki yıldan beri büyük Baluchistan şehirlerinde etnik dengeyi değiştirerek bölgenin güvenliğini sağlamak için sistematik bir planı işleme koyduklarını iddia etmektedirler.<sup>20</sup> En az iki siyasi grup solcu Baluchistan Liberal cephe ve oldukça merkezîyetçi Baluchistan Koruma Konseyi ilde etkili olabileceklerini iddia etmektedirler. 2003'ten önce her ikisinin de Bağdat'ta karargahları varmış ve önemli bir İranlı sürgüne göre karargahlar şuan Pakistan'a taşınmış olabilir.<sup>21</sup> Tahran hükümeti Sünni isyancıları desteklediği için Amerika'yı suçlamaktadır.<sup>22</sup> Tüfekler, el bombaları ve birkaç uçaksavarla silahlandırılmış Sünni isyancı grup Jundallah geçen dört yıldan beri İran'ın kontrolsüz sınır yerleşkelerinde ve vur kaç operasyonlarında 400 İranlı askeri öldürdüklerini iddia etmektedirler.<sup>23</sup> 2006 Ocak ayında Jundallah'ın basın sözcüsü Abdul Hameed Reeki, kendisinin organizasyonu ile sekiz İranlı askerin esir alındığında bir basın toplantısı yaptı. Kendisi Jundallah'ın eğitilmiş sadece bin askerinin olmasına rağmen Batı yardım etmeye devam etseydi Jundallah'ın İran ordusunu bozgun uğratmaya ant içmiş olduğunu söyledi.<sup>24</sup>

Gerçekten Sünni Baluchistan direnişi, Tahran'daki istikrar bozucu katı rejime olan ilgisi ile Batı istihbarat servislerine karşı değer arz edebilir. Afganistan'daki savaş operasyonlarını güçlendirmek için İran'a terleştirmesi gereken Amerikalı pilotların Tahran tarafından ülkelerine iade edileceği sözü verildiğinde 2001 yılında desteğini çeken Amerika bu süreye kadar Baluchistanlılarla yakın ilişkilerini korudu. İran'ın güneydoğusunda yer alan bu ildeki kargaşanın çözümlenmesi için bağlantılar canlandırılabilir ve en azından bir analize göre yönetici rejime karşı çalışabilir.<sup>25</sup>

Jundallah için diğer bir tercih ise İranlı liderlerin, belki de Ahmedinejad'ın kendisinin öldürülmesiydi.<sup>26</sup> Reeki bu bildiriye yapmadan önce örgüt zaten başkanlık güvenlik güçlerine saldırıdan dolayı suçlanmıştı. İran'ın yarı resmi gazetesi 'Jomhuri Islami' 17 Aralık 2005'te Ahmedinejad'ın remi makam aracının Baluchistan'daki Zabol-Saravan karayolunda üç gün önce saldırıya uğradığı haberini aldığını bildirdi.<sup>27</sup> İranlı hükümet yetkililerine göre Ahmedinejad'ın güvenlik görevlilerinden biri ve yerel halktan kiralanan bir şoför öldü ve diğer güvenlik görevlisi yaralandı. Söylentilere göre çatışmada iki silahlı eylemci de öldü.

Aynı hafta İran Hükümeti saldırının İran başbakanına yönelik bir suikast olmadığını ve saldırı esnasında Ahmedinejad'ın orada bulunmadığını belirten bir demeç yayınladı. Hükümet yetkilileri üstelik saldırılan aracın başkanlığa ait olmadığını ve başkanın yakında yapacağı ziyaret için güvenlik önlemlerinin bir parçası olarak karayolundaki seyir halindeki güvenlik görevlilerinin mevzilendiklerini iddia ettiler. Bir 'Stratfor' analizine göre olayla ilgili çelişkili raporlar cevaplardan ziyade bir soruyu gündeme getirir ve raporlar muhtemelen İran başbakanına karşı potansiyel tehlikeleri önlemek için Tahran tarafından ortaya atılan yanlış bilginin parçalarıdır.<sup>28</sup> Raporların netliği konusundaki yetersizlik, gerçek olarak neyin ne olduğu konusundaki geciken demeçler ve sonuçlanan analiz İran Yönetiminin karışık durumunu ortaya çıkarır ve Baluchistan'daki tecrübesiz direniş hareketinin ezilmesi için toplu tutuklamaların habercisi oldu.

Kargaşa diğer bölgeleri de harekete geçirir. Hiç kimse İran'ın 4.8 milyon Kürt nüfusunun çoğuna ev sahipliği yapan Kermanshah'ta 2006 Mayısındaki patlamalardan onur duymamaktadır fakat 2005 Temmuzunda güvenlik güçleri tarafından genç bir Kürt'ün vurularak öldürülmesi birçok batı şehirlerinde sivil ve polis yetkililerinin ölümüyle sonuçlanan gösterilere yol açtı. Mayıs 2006'da Doğu Azerbaycan ilinin birçok şehirlerinde yüz binlerce İranlı, Azerilerin hamamböceğine benzetildiği karikatürün devletin remi gazetesi 'Iran' da yayınlanmasından sonra protesto gösterilerinde bulundular.<sup>29</sup> Komşuları Azerbaycan'daki din kardeşleri ile paylaştıkları bir Türki dili konuşan ve İran nüfusunun 1.15'ini oluşturan etnik bir Türk grup olan Azeriler İran'ın en büyük azınlığıdır ve kendi dillerinde okulların açılması özgürlüğü gibi haklarının taleplerinde seslerini git gide yükseltmektedirler.<sup>30</sup> 1991'de Sovyetler Birliği'nden kazanılan Azerbaycan Cumhuriyet Bağımsızlığı'ndan etkilenen İran'daki Azeri milliyetçilik duygusu ve büyük kültürel, dilsel hak talepleri artmaktadır.<sup>31</sup>

#### Batı'nın Hesabı

Batılı politikacılar tarihi süreçte İran'ın etnik ateş çemberine çok az ilgi duydular ancak bugün ülkenin kısa dönem dış ve iç politika seçimlerine etkileri yanında İran Yönetiminin uzun vadede istikrarı üzerindeki olası etkileri üzerine odaklanarak

ülkenin etnik iç politikalarına büyük ilgi duymaktadırlar. Söylentilere göre sınıflandırılmış bir Amerikan projesi içinde yer alan sürgün edilmiş İranlı aktivistlere göre Amerika Savunma Bakanlığı şuan İslami Teokrasiye karşı etnik şikayetlerin doğasını ve boyutunu incelemektedir. Söylentilere göre Pentagon özellikle İran'ın komünizmin çöküşü ile Sovyetler Birliği'nin parçalanmasına yardım eden ve Irak'ı parçalayan benzer türdeki kırık hatlar boyunca şiddetli bir dağılmaya eğilimli olup olmadığı ile ilgilenmektedir. Bir makaleye göre Amerikan istihbarat uzmanları bu araştırmanın İran'a gerçekleştirilecek bir kara saldırısının olası planının ön aşamaları olduğu ya da İran'ın Irak içinde erimesi ve Irak'taki yerleşik Amerikan askerleri için İran sınır bölgelerindeki kargaşanın anlamını değerlendirmek adına bir başvurusu olduğu sonucuna varırlar.<sup>32</sup> Bazılarının İran'a karşı psikolojik bir savaşın parçası olarak Hersh'in Washington tabanlı kaynaklar tarafından kullanılmış olabileceğini tartışmasına rağmen Amerikalı araştırmacı gazeteci Seymour M.Hersh Amerika'nın İran toprakları üzerinde askerleri olduğunu iddia etmektedir.<sup>33</sup>

2005 Ekimde Washington kökenli muhafazakar bir düşünür söylentilere göre özellikle İran milliyetçileri ve sürgüne gönderilmiş karşıt gruplar arasından kargaşa ve ses getiren bir konferans verdi. Konferansın adı 'Federalizm için diğer bir çalışma nedir?' idi. Konferans başkanı konferansın bölücülüğü kışkırtmayı araştırdığını inkar etti.<sup>34</sup> Batının kısa dönem politik ve askeri kazanç için İran'ın etnik gerilimi içinde yer alma başvurusu gerçekten de kendisi için ciddi bir hata olacaktı. Tarihi örneklere dayanılarak bu dışarıdakilerle dolap çeviriyor gibi görünen herhangi bir azınlık gruba karşı güçlü bir geriye dönüş hareketinin ve İran milliyetçiliğinin dalgasını salı verecekti. Ortadoğu'da Bush yönetiminin müdahaleci politikalarının genellikle güçlü destekçisi sağ kanattan İranlı sürgün Amir Taheri bile etnik ve tarikatçı küskünlük ateşini alevlemenin zor olmasına ve Yugoslavya gibi bir bitiş senaryosunun İslami Cumhuriyetin ölümünü hızlandırabileceğine rağmen onun aynı zamanda yıllardır hatta on yıldır tüm bölgenin içine gömülmüş dinsel bağnazlık ve milliyetçiliğin karanlık güçlerini salı vereceğini belirtmektedir.<sup>35</sup>

Her ne durum olursa olsun Kürtler dışında İran'ın etnik gruplarından hiçbiri şuan İran Devleti'nden ayrılmaya çalışmıyor. Khuzestan ve Baluchistan gibi belirli bölgelerdeki şiddet açıkça etnik içeriğe sahip fakat bu etnik grupların üyelerinin de canını sıkan yoksulluk ve işsizliğin büyüyen sebepleri hükümetin kötüleşmesi ,

yetersizliği ve tüm İranlıların mücadele etmesi gereken genel bir kanunsuzluk anlayışıdır.

Bush yönetimi bu yılın başlarında meclisten İran'daki demokratik değişikliği teşvik için yetmiş beş milyon dolar istedi.<sup>36</sup> Bu para İran rejimi değiştirmeye yönelik boş bir istek içerisinde etnik gerilimin yönetilmesine ilişkin yolların aranmasından ziyade daha ılımlı bir hükümeti teşvik etmede amaçlanan demokrasiye geçiş çabalarının parçası olarak ve tüm İran halkının insan haklarının mücadelesinin takımı ve parçası olan etnik hakları için mücadele eden halkın dikkatini çekmek adına daha etkili bir şekilde kullanılabilirdi. Tüm dikkatler rejimi yada onun sınırlarını istikrarsızlaştırmak, isyanları kışkırtmak yada Tahran'daki yönetimi hedeflemek üzerinde değil demokrasiye teşvik etmek ve İran halkının durumunu iyileştirmek için İran'ın etnik azınlıklarıyla bir ortaklık yaratmak üzerinde olmalı.

#### Kaynaklar

- 1- Brenda Shaffer, "Iran's Volatile Ethnic Mix," International Herald Tribune, June 2, 2006, <http://www.iht.com/articles/2006/06/02/opinion/edshaffer.php>.
2. Sirvan Kaveh, "Iran: Ethnic Tensions and the Regime's Last Stand," KurdishMedia.com, June 1, 2006, <http://www.kurdmedia.com/articles.asp?id=12522>.
3. Amir Taheri, "Iran: Ethnic Woes," New York Sun, February 6, 2006, <http://www.benadorassociates.com/article/19305>.
4. Abbas William Samii, "Ethnic Tensions Could Crack Iran's Firm Resolve Against the World," Christian Science Monitor, May 30, 2006, <http://www.csmonitor.com/2006/0530/p09s02-coop.html>.
5. "Iran's President: U.S. Will Fail to Provoke Ethnic Differences," Associated Press, May 24, 2006.
6. "Iran: Parliamentary Think Tank Warns of Ethnic Unrest," British Ahwazi Friendship Society, January 5, 2006, <http://www.ahwaz.org.uk/2006/01/iran-parliamentary-think-tank-warns-of.html>.
7. Residents of Khuzestan, interviews with author, March 2006. The villagers asked that their names not be used and the location of their village not be specified.
8. Ibid.
9. Ibid.
10. Amnesty International, "Iran: Need for Restraint as Anniversary of Unrest in Khuzestan Approaches," MDE 13/040/2006 (Public), April 13, 2006, <http://web.amnesty.org/library/Index/ENGMDE130402006?open&of=ENG-IRN>.
11. "Iran Bans Al-Jazeera After Riots," BBC News, April 19, 2005, [http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle\\_east/4459033.stm](http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4459033.stm).



12. John R. Bradley, "Ethnicity Versus Theocracy," *Al-Ahram Weekly*, March 16, 2006, <http://weekly.ahram.org.eg/2006/786/re7.htm>.
13. Ibid.
14. Ibid.
15. "Al-Qaeda Leader Urges Attacks on Gulf Oil Facilities," Associated Press, December 7, 2005, <http://www.rferl.org/featuresarticle/2005/12/3c997d85-35f1-4854-9eec-ccd483c981ef.html>.
16. Mohsen Farokhnejad, interview with author, Ahvaz, March 2006.
17. London-based analyst, telephone interview with author, March 2006.
18. "Iran: Assassination, Confusion, or Disinformation?" Stratfor Intelligence Briefing, December 20, 2005, <http://www.stratfor.com>.
19. Jason Athanasiadis, "Stirring the Ethnic Pot," *Asia Times Online*, April 29, 2005, [http://www.atimes.com/atimes/Middle\\_East/GD29Ak01.html](http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/GD29Ak01.html).
20. Ibid.
21. Amir Taheri, "Iran: Restive Provinces," *Arab News*, May 27, 2006, <http://www.arab-news.com/?page=7&section=0&article=82825&d=27&m=5&y=2006>.
22. Massoud Ansari, "We Will Cut Them Until Iran Asks for Mercy," *London Telegraph*, January 15, 2006, <http://www.lebanonwire.com/0601MN/06011502TGR.asp>.
23. Ibid.
24. Ibid.
25. "Iran: Assassination, Confusion, or Disinformation?"
26. Ansari, "We Will Cut Them Until Iran Asks for Mercy."
27. "Iran: Assassination, Confusion, or Disinformation?"
28. Ibid.
29. Abbas William Samii, "Ethnic Tensions Could Crack Iran's Firm Resolve Against the World," *Christian Science Monitor*, May 30, 2006, <http://www.csmonitor.com/2006/0530/p09s02-coop.html>.
30. Shaffer, "Iran's Volatile Ethnic Mix."
31. Nayereh Tohidi, "Iran: Regionalism, Ethnicity and Democracy," *OpenDemocracy.net*, June 26, 2006, [http://www.opendemocracy.net/democracy-irandemocracy/regionalism\\_3695.jsp](http://www.opendemocracy.net/democracy-irandemocracy/regionalism_3695.jsp).
32. Guy Dinmore, "U.S. Marines Probe Tensions Among Iran's Minorities," *Financial Times*, February 24, 2006, p. 2.
33. Seymour M. Hersh, "The Iran Plans," *New Yorker*, April 17, 2006, p. 30.
34. Dinmore, "U.S. Marines Probe Tensions Among Iran's Minorities," p. 2.
35. Taheri, "Iran: Ethnic Woes."
36. Dinmore, "U.S. Marines Probe Tensions Among Iran's Minorities," p. 2.

**Editör: Yrd. Doç. Dr. Levent Doğan; Nesrin Kaya, Ahmet Oyar, Yüksel Topaloğlu, Oğuzhan Durmuş, Muharrem Özden, Ersin Özden, Üniversiteler İçin Türk Dili Yazılı Ve Sözlü Anlatım, Kriter Yayınları, İstanbul 2007, 393 s.**

Sevgi ÖZTÜRK\*

Editörlüğünü Yrd. Doç. Dr. Levent Doğan'ın yaptığı bu çalışma yayın ekibi tarafından sunulan önsözle başlamaktadır. XIX bölümden oluşan çalışmanın I. bölümü Editör Levent Doğan tarafından yazılmıştır. “Dil” başlığını taşıyan bu bölümde dilin bir iletişim aracı olarak önemine değinildikten sonra, “Dil ve Düşünce”, “Dil ve Toplum”, “Dil ve Kültür” alt başlıklarıyla toplumsal olarak dilin önemi ve kültürleri geçmişten günümüze taşımadaki rolü vurgulanmıştır.

“Dünyadaki Diller” başlığını taşıyan II. bölüm Oğuzhan Durmuş tarafından yazılmıştır. Bu bölümde dünya dillerinin genel tasnifleri ve bu tasniflerde izlenen ilmî metotlar hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Daha sonra dünyadaki diller “Yapı Bakımından Diller” ve “Dil Aileleri Bakımından Diller” başlıklarıyla ele alınmış ve dillerin tasnifleri yapılmıştır.

III. Bölüm “İnceleme Alanı Olarak Dil” başlığını taşımaktadır. Nesrin Kaya ve Oğuzhan Durmuş tarafından hazırlanan bu bölümde Türklerde dil araştırmalarının kurucusu Türkolog Kaşgarlı Mahmut ve eseri Divân-ı Lûgati't-Türk hakkında verilen kası bilgiden sonra Türk Dili üzerine araştırma yapmış olan diğer değerli Türkologlardan (Ali Şir Nevai, Bergamalı Kadri) bahsedilmiştir. “Dilbilim” başlığı altında dilbilimin tanımı verilip, araştırma alanı çizilmiştir. Dilbilimin tarihçesi hakkında verilen bilgiden sonra, Türkiye’de yapılan dilbilim çalışmalarına değinilmiş ve başlıca dilbilim alanları sıralanmıştır. Bu bölümün sonunda dilbilgisi hakkında da kısa bir bilgi verilmiştir.

Levent Doğan tarafından hazırlanan IV. bölüm “Türkçenin Alfabeleri” başlığını taşımaktadır. Türklerin kullandıkları 12 alfabe, Köktürk Alfabeti (Runik

---

\* Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne.

Alfabe), Sogd Alfabeti, Uygur Alfabeti, Mani Alfabeti, Brahmi Alfabeti, Süryani Alfabeti, Arap Alfabeti, Ermeni Alfabeti, İbrani Alfabeti, Grek Alfabeti, Latin Alfabeti, Kiril Alfabeti başlıklarıyla sıralanarak bu alfabeler hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümün sonuna da bu alfabelerden bazılarının tabloları eklenmiştir.

Yine Levent Doğan tarafından kaleme alınan “Türk Dilinin Tarihî Dönemleri” başlıklı V. bölümde Türk dilinin belli başlı dönemleri sıralanarak, bu dönemler ve önemli şahsiyetleriyle bu şahsiyetlerin en önemli eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca bu bölümde Türk Dilinin tarihî dönemlerine ait eserlerden de kısa metin örnekleri yer almaktadır.

VI. bölüm Levent Doğan ve Oğuzhan Durmuş tarafından hazırlanmıştır. “Türkçe’nin Bugünkü Yayılımı” başlığını taşıyan bu bölümde Türkçe’nin bugün yayıldığı coğrafi alan tespit edilmiş ve belli başlı Türk lehçeleri sıralanarak bunların hangi coğrafyalarda konuşulduğu belirtilmiştir. Ayrıca lehçelerden örneklerin de yer aldığı bu bölüm Türk dilinin yayılma haritasıyla son bulmaktadır.

Ahmet Oyar tarafından hazırlanan VII. bölümün başlığı “Ses Bilgisi”dir. Türkçenin sesleriyle ilgili verilen kısa bilgiden sonra ses uyumlarına da değinilmiştir. Türkçede ses uyumlarından başka diğer ses özelliklerine de yer verilen bu bölüm, ses olaylarının, Türkçe’de hece ve çeşitlerinin incelendiği bir bölümdür. Vurgu alt başlığıyla tamamlanan bu bölümde kelime vurgusu, grup vurgusu ve cümle vurgusu incelenmiştir.

“Biçim Bilgisi” başlığını taşıyan VIII. bölüm de Ahmet Oyar tarafından hazırlanmıştır. Biçim bilgisinin tanımı; “dil bilgisinin kök ve eklerini inceleyen dalıdır” şeklinde verildikten sonra kök ve ekler hakkında bilgi verilmiş ve Türkçenin yapım ekleri örneklerle sıralanmıştır. Daha sonra çekim ekleri hakkında kısa bir bilgi verilerek isim çekim ekleri örneklerle belirtilmiştir. Fiil çekimlerinin de örneklerle yer aldığı bu bölüm “Fiillerde Çatı” hakkında verilen bilgilerle tamamlanmıştır.

IX. bölüm Muharrem Özden tarafından hazırlanmıştır. “Sözcük Türleri” başlığını taşıyan bu bölümde sözcükler görevleri bakımından sekiz gruba ayrılarak, I. Ad (isim), II. Adıl (zamir), III. Sıfat (önad), IV. Belirteç (zarf), V. Bağlaç, VI. İlgeç (edat), VII. Ünlem, VIII. Eylem (fiil) olmak üzere incelenmiştir.

“Sözdizimi (Cümle Bilgisi, Sentaks) başlıklı X. bölüm Nesrin Kaya tarafından hazırlanmıştır. Cümlelerin tanımının verilmesiyle başlanan bölümde, cümlelerin öğeleri ve cümle içindeki işlevleri örneklerle açıklanmıştır. Cümle türleri:

1. Yüklemin Yerine Göre Cümleler

- a. Kurallı Cümle
- b. Devrik Cümle

2. Anlamlarına Göre Cümleler

- a. Olumlu Cümle
- b. Olumsuz Cümle
- c. Olumlu Soru Cümlesi
- d. Olumsuz Soru Cümlesi
- e. Ünlem Cümlesi

3. Yapılarına Göre Cümleler

- a. Basit Cümle
- b. Birleşik Cümle

4. Yüklemin Türüne Göre Cümleler

- a. İsim Cümlesi
- b. Fiil Cümlesi

şeklinde sıralanmış ve konuyla ilgili verilen kısa bilgilerden sonra bu cümle türleriyle ilgili örnekler sıralanmıştır.

Kelime grupları ve kelime gruplarının temel özellikleri verilerek, kelime grubu türleri Mustafa Öner’in “Türkçe’de Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi” adlı makalesindeki gruplandırma esas alınarak:

A. Fiillerle Yapılan Kelime Grupları

- a. İsim fiil (infinitif) grubu,
- b. Zarf fiil (gerundium) grubu,
- c. Sıfat fiil (partisip) grubu
- ç. Birleşik fiil

B. İsimlerle Yapılan Kelime Grupları

- a. Tekrar grubu
- b. Bağlama grubu
- c. Unvan grubu

- ç. Ünlem grubu
- d. İsim tamlaması
- e. Sıfat tamlaması
- f. Sayı grubu
- g. Kısaltma grupları
- h. Edat grubu

şeklinde tasnif edilmiştir.

Bu bölüm cümle çözümleme örnekleri verilerek tamamlanmıştır.

XI. bölüm “Söz Varlığı” başlığını taşımaktadır. Nesrin Kaya tarafından hazırlanmıştır. Bu bölümde Nesrin Kaya, bir dilde yer alan kelimelerle, o milletin düşünce biçimi arasında sıkı bir bağ bulunduğunu vurgulamıştır. Kelimelerin de tarih boyunca aynı kalmayıp sürekli olarak kalıp değiştirdiğini belirten Kaya, bir dilde bulunan kelimeleri başlıca dört sınıfa ayırmıştır:

1. Bir dilin temelini kuran, atalardan kalan kelimeler,
2. Türetme yoluyla elde edilmiş kelimeler,
3. Yabancı kelimeler,
4. Asılları kesin olarak bilinmeyen “gezgin kelimeler”.

Dilde vukua gelen yeniliklerin sebepleri, Necip Üçok’un “Genel Dilbilim” kitabı dipnot gösterilerek açıklanmış, yine Türkçe’ye yeni kelimelerin giriş yolları da, V. Doğan Günay’ın, “Sözcükbilime Giriş” kitabı referans gösterilerek verilmiştir.

Yine Nesrin Kaya tarafından hazırlanan XII. bölüm “Anlam Bilgisi” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, kelimelerin anlam çerçevesi çizilerek; temel anlam, yan anlam, mecaz anlam hakkında bilgi verilmiş ve konu örneklendirilmiştir. Bu bölümde kelimeler arası ilişkilere değinilerek, anlam değişimleri; anlam daralması, anlam genişlemesi, anlam kötüleşmesi başlıkları altında incelenmiştir.

XIII. bölüm Ersin Özden tarafından hazırlanmıştır ve “Yazım Kuralları (imlâ) başlığını taşımaktadır. Bu bölümde büyük harflerin kullanılışı, tarihlerin yazılışı, sayıların yazılışı, birleşik sözcüklerin yazılışı, deyimlerin yazılışı, ikilemelerin yazılışı, terimlerin yazılışı, batı kökenli sözcüklerin yazılışı örnekleriyle verilmiştir. Sık sık yazım hatası yapılan bazı sözcüklerin doğru-yanlış cetvelinin verilmesiyle bölüm tamamlanmıştır.

Yine Ersin Özden tarafından hazırlanan XIV. bölüm “Noktalama” başlığını taşımaktadır. Nokta (.), virgül (,), noktalı virgül (;), iki nokta (:), üç nokta (...), sıra noktalar (.....), soru işareti (?), ünlem işareti (!), kısa çizgi (-), uzun çizgi (—), tırnak işareti (“”), yay ayraç “( )”, köşeli ayraç ([ ]), kesme işareti (’), eğik çizgi (/), düzeltme işareti (^); kullanım kuralları verilerek çeşitli örneklerle açıklanmıştır.

XV. bölüm “Anlatım Bozukluğu” başlığını taşımaktadır ve Muharrem Özden tarafından hazırlanmıştır. “Anadilin hatalı kullanımından doğan ve çeşitli anlam kargaşalarına sebep olan ifade yanlışlıklarına anlatım bozukluğu denilmektedir.” şeklinde anlatım bozukluğunun tanımı verildikten sonra, sözcüklerin yanlış kullanımından kaynaklanan anlatım bozuklukları, cümle ile ilgili anlatım bozuklukları örneklerle sıralanmıştır. Gazetelerdeki yazılardan, televizyonlardaki konuşmalardan ve çeşitli yazılardan derlenen bozuk cümle örneklerinin verilmesiyle bölüm tamamlanmıştır.

“Güzel Konuşma ve Yazma” başlığını taşıyan XVI. bölüm de Muharrem Özden tarafından hazırlanmıştır. Güzel konuşma ve yazmada planın öneminin vurgulandığı bu bölümde güzel konuşma kuralları verilmiştir. Güzel yazabilmenin başlıca şartlarının da sıralandığı bölümde, güzel konuşmada diksiyonun önemine dikkat çekilmiştir.

Yüksel Topaloğlu tarafından hazırlanan XVII. bölüm “Yazmak Sanatı ve Yazıda Plân” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde “konu”nun tanımı “üzerinde düşünülen, konuşulan ve yazılan her şey” olarak verildikten sonra, konu seçiminin ve konuyu anlayıp sınırlandırmanın önemi dile getirilmiştir. Konunun işlenişinde açığı ve anlatım biçimlerine değinildikten sonra, başlık belirlemenin önemi ve başlığı belirlerken nelere dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Daha sonra bir yazıyı oluştururken geçilen safhalar; geçici plan, kaynakları belirleme ve toplama safhası, malzemelerin okunması, sınıflandırılması ve notlandırılması ve yazma safhası şeklinde sıralanmıştır. Bu bölüm bir yazının planının ana bölümlerinin, I. Giriş, II. Gelişme, III. Sonuç, IV. Ekler, V. Kaynakça olarak verilmesiyle son bulmuştur.

Yine Yüksel Topaloğlu tarafından hazırlanan “Yazılı Anlatım Türleri” başlıklı XVIII. bölümde öncelikle yazılı anlatım türlerinin tasnifinde şimdiye kadar yayınlanan kaynaklarda yaşanan karmaşaya dikkat çekilmiştir. Topaloğlu, kendilerinin bu tasnifi yaparken, türlerin kendi aralarındaki ortak ve benzer

özellikleriyle işlevlerini göz ardı etmeden yazılı anlatım türlerini üç ayrı kategoriye ayırdıklarını belirtir. Bu kategoriler şunlardır:

**İŞLEVSEL YAZILAR:**

Dilekçe

Özgeçmiş

Mektup

A) Özel Mektuplar

B) Resmî Mektuplar

C) İş Mektupları

Telgraf

Rapor

Tutanak

A) Toplantı Tutanağı

B) Olay Tutanağı

Karar

İlan/Duyuru

**ÖĞRETİCİ YAZILAR:**

Makale

Fıkra

Sohbet

Gezi

Röportaj

Günlük/Günce

Anı/Hatıra

Deneme

Eleştiri

1. Topluma Dönük Eleştiri

2. Sanatçıya Dönük Eleştiri

3. Esere Dönük Eleştiri

4. Okura Dönük Eleştiri

Biyografi

## EDEBÎ TÜRLER

### Şiir

1. Epik Şiir
2. Lirik Şiir
3. Didaktik Şiir
4. Pastoral Şiir
5. Satirik Şiir

### Roman

### Hikâye

Bu tasnifle gruplandırılan yazılı anlatım türleri hakkında bilgiler verilmiş ve Türk edebiyatının önemli şahsiyetleri ve eserlerinden örneklendirme yoluna gidilmiştir. Verilen örnek metinler konuyu tam olarak yansıtan isabetli seçimlerdir. Ayrıca şiir, roman ve hikâye başlıkları altında Türk edebiyatında şiir, roman ve hikâye hakkında da geniş bilgi verilmiştir.

XIX. bölüm de Yüksel Topaloğlu tarafından hazırlanmıştır ve “Sözlü Anlatım Türleri” başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında: Konferans, sempozyum, mülâkat, söylev/nutuk, münazara, açık oturum, panel, forum gibi sözlü anlatım türleri hakkında doyurucu bilgiler verilerek, mülâkat ve söylev/nutuk türleriyle ilgili örnek metinler sunulmuştur.

Eserin sonunda yararlanılan kaynaklar “Kaynakça” başlığı altında verilmiştir. Kaynakça bölümüne bakıldığında bu eser hazırlanırken kaynak belirleme ve toplama safhasına büyük önem verildiği ve alanla ilgili bütün eserleri taramaya dikkat edildiği görülmektedir.

Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım kitabı, Üniversite öğrencilerinin, ilköğretimden itibaren aldıkları Türk Dili ve Edebiyatı öğreniminin derli toplu olarak bir araya getirilmiş şeklidir. Konuların geniş açıklamalarına yer verilmesi ve konularla ilgili çok sayıda örneklendirme yoluna gidilmiş olması kitaptan yararlananlara kolaylık sağlayacaktır. Kitap hazırlanırken Türk Dili ve Edebiyatı alanında otorite olarak kabul ettiğimiz bilim adamlarının pek çok eserinin tarandığı Kaynakça bölümünde görülmektedir. Bu da kitabın bilgi yönünden güvenilirliğini arttırmaktadır. Öğrencilerin üniversiteden mezun olup, çalışma hayatına



atıldıklarında da kullanabilecekleri bilgileri içeren eserin eğitimde büyük bir fayda sağlayacağı açıkça görülmektedir. Kitap, Türk Dili öğretimi alanına taze bir nefes getirmiş ve renk katmıştır.

**Levent DOĞAN, Sultan Mahmut Kaşgarlı'nın Şiirlerinden Seçmeler, Nobel Yayınları, Ankara Ocak 2007, XIV+202 s.**

Sevgi ÖZTÜRK\*

Tarihte iki büyük devlet kurmuş olan Uygur Türkleri, günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşamaktadırlar. Çağatay yazı dilinin devamı olarak niteleyebileceğimiz ve Doğu Türkçesi grubuna giren Uygur Türkçesi ile tarih boyunca pek çok edebî eser vücuda getirilmiştir. Günümüzde de Uygur Türkçesi ile yazılmış pek çok şiir, roman, hikaye vb. edebî eserler ve bunları kaleme alan Uygur edipleri mevcuttur. İşte, Yrd. Doç. Dr. Levent DOĞAN'ın hazırladığı “Sultan Mahmut Kaşgarlı'nın Şiirlerinden Seçmeler” adlı eser modern Uygur edebiyatının önemli ve sevilen şairlerinden olan Sultan Mahmut Kaşgarlı'nın şiirlerini ve modern Uygur şiirini konu edinen bir kitaptır.

Kaşgarlı'nın vatan sevgisini dile getirdiği bir şiiriyle başlayan kitapta, önsözden ve Mahmut Kaşgarlı'nın hayatıyla ilgili verilen bilgilerden sonra eserde kullanılan kısaltmalar yer almaktadır.

Levent Doğan, Önsözde, Türk Dünyası edebiyatında şiirlerde hâkim duygunun “hürriyet aşkı” olduğunu söyleyerek, “Türk Dünyasının, hürriyet aşkının çoktan beri yandığı bir parçası Doğu Türkistan'da da şairler, edipler dillerine gönüllerindeki azaldık ateşini almışlar, hürriyet, özgürlük türküleri yakmışlardır” demektedir. Doğu Türkistan dışında meydana getirilen Uygur şiirinin önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Mahmut Kaşgarlı hayatını Uygur Türklerinin özgürlük mücadelesine adanmıştır.

Kitapta Prof. Dr. Mahmut Kaşgarlı'nın hayatıyla ilgili kısa bilgilerin verildiği bir bölüm de bulunmaktadır. Bu bölümde, Mahmut Kaşgarlı'nın 1937 yılında Çin Halk Cumhuriyetine bağlı Doğu Türkistan'ın Kaşgar şehrinde doğduğu, Doğu Türkistan Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Trakya Üniversitesinde öğretim üyesi olarak çalıştığı ve 2004 yılında emekliye ayrıldığı bilgileri verilmiştir.

---

\* Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne.

Mahmut Kaşgarlı, halen sürgünde kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyetinin Meclis Başkanlığı görevini yürütmektedir.

Önsözde belirtildiği üzere pek çok şiir kitabı bulunan Prof. Dr. Mahmut Kaşgarlı'nın şiirlerinde çoğunlukla vatan, vatan sevgisi, vatan özlemi, yurdundan ayrılmanın verdiği hüznün ve Türk Dünyasına olan sevgisi tema olarak işlenmiştir. Bu duyguların yanında 25 yıldır içinde taşıdığı vatan hasreti de Kaşgarlı'nın şiirlerinde yer alan temalardandır.

Bilimsel Yönü ve Hocalığı başlığı altında şu bilgiler verilmiştir: Prof. Dr. Mahmut Kaşgarlı Çin'de ve Türkiye'de 48 yıl üniversite hocalığı yapmıştır ve bu süre zarfında çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Kaşgarlı, bir çok yüksek lisans ve doktora tezi yönetmiş ve günümüzde üniversitelerde görev yapan akademisyenler yetiştirmiştir

Eserin devamında, M. Kaşgarlı'nın, "Arman", "Tolun Ay", "Şerhi Türkistan Helkiniñ Mustekillik Kürişi ve Uniñ Kileçigi" adlı şiir kitaplarından seçilen toplam 47 şiirin yer aldığı bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde seçilen şiirler günümüz Uygur alfabesiyle ve aynı zamanda transkripsiyonları da yapılarak verilmiştir. Bu da okurun Uygur şiiriyle tanışmasını kolaylaştırmıştır. Seçilen şiirlerden sonra sözlük kısmı yer almaktadır. Toplam 1570 kelimenin yer aldığı sözlük kısmı günümüz okurunun seçilen şiirleri daha kolay anlamasını sağlayacaktır. Sözlük kısmında kelimelerin (Ar., Ç., F., Fr., İng., R. vb.) kısaltmalarla hangi dilden Uygur Türkçesine girdikleri de belirtilmiştir. Uygur Türkçesinin gramer özelliklerine yer verilen son bölümde başta ses özellikleri olmak üzere, şekil özellikleri, isim çekimi, hal ekleri, iyelik ekleri, yapım ekleri, zamir, sıfat, zarf, fiil, bildirme kipleri, dilek kipleri, birleşik zaman çekimi, zarf fiiller, sıfat fiiller, edatlar, bağlaçlar hakkında örneklerle kısa bilgiler verilmiştir. Verilen bu gramer bilgileriyle, seçilen ve kitapta sunulan şiir örneklerinin okur tarafından daha kolay anlaşılacağı muhakkaktır. Son bölümde seçilen şiir örnekleri Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Türkiye Türkçesine aktarması yapılan şiirler, içindekiler kısmında "\*\*\*" işaretiyle gösterilmiştir. Eser kaynakça bölümüyle son bulmaktadır.

Günümüzde modern Uygurca ile yazılmış roman, hikaye, şiir vb. türlerde basılı metinlerin azlığı yüzünden sıkıntı yaşanmaktadır. Özellikle Üniversitelerde Uygur Türkçesini ve Edebiyatını konu edinen derslerde bu zorluk yaşanmaktadır. Hazırlanan bu eser Uygur şiiri hakkında okura bir fikir vermesinin yanında, metin konusunda

yaşanan sıkıntıyı giderme açısından da bir katkı sağlayacaktır. Üniversitelerimizin Türk Dili ve Edebiyatı bölümleriyle, Çağdaş Türk Lehçeleri bölümlerinde okuyan öğrencilerimize Uygur Türkçesiyle ilgili derslerde faydalanabilecekleri güzel bir kaynak metin niteliği taşımaktadır.

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ DERGİSİ**  
**SOSYAL BİLİMLER DERGİSİNDE**  
**YAYINLANACAK YAZILARA İLİŞKİN YAYIN KOŞULLARI**

Dergide yayınlanacak yazıların her türlü sorumluluğu yazarına aittir.

Yazılar, World 6 programına göre kağıdın bir yüzüne 12 punto büyüklüğündeki (Times New Roman) tipi harflerle 1,5 satır aralığında yazılarak, yirmi sayfayı geçmeyecek biçimde iki takım olarak disketi ile birlikte editöre gönderilir. 20 daktilo sayfasını geçen yazılar dergide basılmayabilir.

Yazının başlığı, büyük harfle ve sayfanın sol üst kenarından başlayarak 6 cm boşluk kalacak biçimde yazılır. Başlık yazısının sağ alt tarafına yazar veya yazarların adları yan yana yazılır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik ünvan belirtilmez. Yazarın akademik ünvanı, çalıştığı kurum (Üniversite, Fakülte, bölüm veya diğer) adları dipnot biçiminde sayfanın altına yazılır. Akademik ünvan dışında başka ünvan kullanılmaz.

Araştırma ve inceleme dalındaki yazılar aşağıdaki düzenlemeye uygun biçimde hazırlanır.

*ÖZET, ABSTRACT, GİRİŞ, PROBLEM, AMAÇ, SINIRLILIK (gerekirse), SAYILTILAR (gerekirse), YÖNTEM, BULGU VE YORUMLAR, SONUÇLAR, TARTIŞMA, TEŞEKKÜR (gerekirse),*

Yabancı dilde yazılan yazılarda yukarıdaki bölümlerin yabancı dildeki karşılıkları kullanılır ve aynı düzenlemeye uyulur.

#### **Kaynaklar**

Yeni buluş ve yöntem sunumlarında yukarıdaki sıralamaya uyma zorunluluğu yoktur. Bunlar orjinal durumlarına bağlı kalınarak uygun düzenlemeyle gönderilebilir. Yayın komisyonu bu tür yazıların düzenlenmesinde yazar veya yazarların görüşlerini alarak değişiklik yapabilir.

#### **Açıklayıcı Dipnotlar**

##### **Kaynakça Bağlacı**

Alıntı yapılan kaynaklar metin içerisinde kaynakça bağlacıyla “ yazar ve yıl “yöntemine göre, yazarın soyadı, basım yılı ve sayfa numarası verilerek yapılmalıdır.

Yazarın adı yazı içinde geçiyorsa, kaynağın yılı parantez içinde yazılmalıdır.

*Örnek:* Yıldırım (1966) ... ya da sayfa numarası vererek , Yıldırım (1966: 70-97).

Aynı yılda aynı yazar tarafından yazılmış iki kaynak gösterilecekse, aşağıdaki şekilde verilir.

Kaynak iki yazarlı ise yalnızca soyadları yazılır.

*Örnek :* Massialas ve Cox (1966: 37-66).

Soyadlar aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış eserleri, adlarının ilk harfleri ile ayırtdedir.

Kaynağın yazarı ikiden fazla ise, birinci verilişte bütün soyadları yer alır.

Daha sonraki verilişlerde “v.d.” kullanılır.

Bir dizi biçiminde verilen kaynaklar en yeni tarihli olandan eski olana doğru sıralanarak bir parantez içine alınır ve noktalı virgül ile ayrılır.

*Örnek:* Bu konudaki son gelişmelere göre (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu v.d., 1995: 31).

#### **Kaynakça**

Kaynak listesi, yazar soyadı, adının başharfi, basım yılı (parantez içinde), varsa adı, cilt numarası, sayısı, sayfa numarası biçiminde verilir. İkinci satır, birinci satırdan 3 harf içeride yazılır. Yazıda kullanılan bütün kaynaklar alfabetik olarak, yazının sonunda ayrı bir sayfada (sayfalarda) verilmelidir. Aynı yazarın birden fazla yapıtı, kaynak olarak kullanılmışsa basım yılına göre eskiden yeniye doğru verilir.

#### **Kitaplar**

Yazarın soyadı, adı. Basım yılı (parantez içinde). Kitabın başlığı (*italik yazıyla*), Basım yeri: Basımevi.

*Örnek:*

Bloom, Benjamin S. (1976). *Human Characteristics and School Learning*, New York: Mc Graw-Hill Company:

#### **Dergiler**

Yazarın soyadı, adı. yıl (parantez içinde). Makalenin başlığı (tırnak içinde), Derginin adı (*italik yazıyla*) cilt, sayı ya da ay: sayfalar

*Örnek :*

Ericson, L.H. (1958). “ Certain Ability Factors and Their Effect on Aritmetic”. *Teacher*, Vol. 5, No 2: 287-290.

### **Derlemeler**

Yazarın soyadı, adı. Yıl (parantez içinde). Makalenin başlığı (turnak içinde), in Editörün adı ve (ed.) ya da (eds.), Kitabın adı (*italik yazıyla*), Basım Yeri: Basımevi.

*Örnek:*

Getzels, J.W. (1958). “The Acquisition of Value in School and Society”, in F.S.Chase and H.A. Anderson (eds.) *The High School in the New Era*, Chicago: Üniversity of Chicago Press.

Gönderilecek yazılara ait resim, şekil, grafik sayfa yazım alanını taşmayacak biçimde net ve ofset baskı tekniğine uygun olmalıdır. Bunların sıra numarası ve adı her şeklin veya grafiğin altında verilir.

Derginin bir sayısında, ilk isim olarak bir yazarın üçten fazla eseri basılamaz. Dönemler içerisinde üçten fazla gönderilmişse ilk üçü dışında kalanlar, daha sonraki sayılara aktarılır.

## **CONDITIONS OF PUBLICATION CONCERNING THE ARTICLES WHICH WILL BE PUBLISHED ON TRAKYA UNIVERSITY JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCH SERIES OF SOCIAL SCIENCES**

The articles are published on the Trakya University Journal of Scientific Research Series of Social Sciences in the framework of Trakya University Journals Concerning the General Principals.

1. In the journal original articles are required which is not being submitted for publication elsewhere and not given any copyrights.

2. Any kind of responsibility of the articles which will be published on the journal is belong to the writer.

3. Articles should be typed 1,5 line spaced according to the Word 6 programme on the one side of the paper with the 12 font size ( True Times New Roman ) and sent to the editor in two copies with the disk. Articles should not exceed 10 pages if not they may not published on the journal and unpublished articles are sent back to the writer.

4. Title of the article is written with capital letters starting from the left top of the page by leaving 6 cm empty space. Name/names of the writer is written right bottom of the title side by side. Any kind of academical title of the writer is not written while writing the name/names of the writer. Academical title of the writer, Institution where he/she works ( university, faculty, department or others ) are written as footnotes at the bottom of the page.

5. Summary in Turkish is written just after the title and names of the writers. Summary is written with capital letters in the middle of the page. Turkish summary of the subject can not exceed 200 words. After summary in Turkish, summary in foreign language must be take part which it was written in one of the languages of the Associated Professorships ( English, French, German or Italian ) , Key words are given at the bottom of the pages in both summaries in the same languages. If the work is materialized with the support of an institution its name is given at the bottom of the first page as a footnote. Original name of the article is written below the SUMMARY title with small letters.

6. Articles in the field of research and examination are submitted according to the order which is mentioned below. SUMMARY, INTRODUCTION, PROBLEM, AIM AND PURPOSE, LIMITATIONS (If is needed) , HYPOTHESIS ( If it is needed), METHODS, COMMENTS, RESULTS, DISCUSSION, ACKNOWLEDGEMENTS (If it is needed ).  
References

7. There is no compulsion in the presentations of the new discovery and technique as in the 6th article. They can be sent in the correct order in connection with their original situation. Board of editors can make some changes in such articles by consulting to the writer.

Expalanatory Footnotes

8. Explanatory footnotes are mentioned at the same page consecutively by numbering at the bottom of the page.

Connective References

9. References which is quoted must be given in the text with the connective references according to the technique of " writer and year " , surname of the writer, publishing date and page number.

If the name of the writer is mentioned in the text, year of the references must be written in brackets.

Example: Yildirim ( 1996) ... or by giving the page number, Yildirim (1996: 70-97).

Example: New developments have been made in this field. ( Raths, 1967: 40-85)

Example: Gates (1967a : 45-50( 1967b : 130-170) .

If the references have two writer only their surnames are written.

Example: Massialas and Cox (1967: 37-66)

If the two writers have the same surname and their works which were published at the same year can be distinguished by the first letter of their names.

Example: Smith, O. and Smith, B. (1958: 251-251)

If the reference has more than two writer all surnames are mentioned in the first mentioning.

Example: Bursalioglu, Aydin, Kaya, (1995: 120-145)

In the next mentioning et al. is used.

Example: Bursalioglu , et al. (1995: 120-145)

The references which are given as a line should be ordered from the oldest date to the recent one and must be separated with semicolon in the brackets.

References

Reference list can be given in this order ( surname of the writer , first letter of his/her name , publishing date ( in brackets), name if there is, number of volume, number of edition and page number. Second line is written 3 letter intended from the first line. All references which are used in the article should be given in alphabetical oeder on a separate page at the end of the writing. If more than one work of a writer are used as references they should be given from the oldest to the recent one.

Books : Surname of the writer, name. Publishing date ( in brackets) . Title of the book ( in Italic) , Place of publishing: Printing House

Example: Bloom, Benjamin S. (1967) Human Characteristics and School Learning, New York : MC Graw- Hill Company.

Journals : Surname of the writer , name. Year ( in brackets) Title of the Article ( in quation marks) , Name of the journal (in Italic) , number of volume, number of edition or month: pages.

Example : Ericson, L.H. (1958) "

Certa1

Selecteds : Surname of the writer , name . Year ( in brackets) Title of the article ( in quotation marks), Name of the editor and (ed.) or (eds.) , name of the book

Ability Factors and Their Effect on Aritmetic" Teacher ,Vol.5 No 2 : 287-290.

Selecteds : Surname of the writer , name . Year ( in brackets) Title of the article ( in quotation marks), Name of the editor and (ed.) or (eds.) , name of the book

( in italic) , Place of Publishing : Printing House .

Example : Getzels, J.W. (1958) " The Aquisition of Value in School and Society " , F.S. Chase and H.A.Anderson ( eds.) The High School in the New Era , Chicago: University of Chicago Press.

Pictures, figures, graphs belong to the articles which will sent must be clear and suitable for the teqnique of offset printing and should not exceed the area off writing . Their row number and names are given below the each figure or graph.